

INSTITUTUL DE STUDII ISTORICE ȘI SOCIAL-POLITICE DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.R.

CONSTANTIN DOBROGEANU GHEREA

OPERE COMPLETE

vol. 4

EDITURA POLITICĂ

BUCUREȘTI — 1977

Ediție îngrijită
de un colectiv format din
ION POPESCU-PUȚURI, ȘTEFAN VOITEC
(coordonatori)
AUGUSTIN DEAC, ION IACOȘ, ION MAMINA,
TEODOR POPESCU

Coperta
CONSTANTIN NIȚULESCU

CUVÎNT ÎNAINTE

Volumul al patrulea al Operelor complete *ale lui C. Dobrogeanu-Gherea cuprinde cunoscuta și remarcabila sa lucrare* Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare, *publicată în 1910.*

Pentru cunoașterea realităților profunde, economice și social-politice, interne și externe, care au conturat cadrul specific al evoluției orînduirii capitaliste în România, Neoiobăgia *constituie o lucrare fundamentală, consacrată de Gherea studierii ample a problematicii agrar-țărănești la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.* „O importanță deosebită în clarificarea problemelor sociale ale țării — *apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român* — are activitatea teoretică desfășurată de Constantin Dobrogeanu-Gherea — una din cele mai proeminente figuri de gînditori socialiști ai țării noastre din acea vreme. Cu toate lipsurile și limitele sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea ocupă un loc de mare însemnătate în istoria științelor sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepției revoluționare a proletariatului".

Așteptată și primită cu un viu și legitim interes în epocă de întreaga noastră mișcare muncitorească și de largi cercuri democratice, suscitînd confruntări de idei aprinse, fructuoase, această lucrare s-a înscris ca un moment de referință în istoria gîndirii social-politice românești. Neoiobăgia *poate fi apreciată ca o cutezătoare și originală strădanie de aplicare creatoare a socialismului științific la o realitate dată în vederea luminării traiec-*

tului evoluției țărilor subdezvoltate în contextul economiei capitaliste mondiale.

Lucrarea Neoiobăgia *dă expresie pregnantă intensificării dezbaterilor ideologice în societatea românească — pe care, dealtfel, le și surprinde — privind chestiunea agrară, interesului general al tuturor claselor și partidelor politice, al opiniei publice, al oamenilor politici și doctrinarilor, al forțelor democratice și progresiste, al mișcării muncitorești în primul rînd, care a atins cote înalte după răscoala țăranilor din 1907. În același timp, ea reprezintă o sinteză creatoare a preocupărilor constante ale teoreticienilor partidului clasei muncitoare de cunoaștere a dimensiunii istorice a problemei agrare, a sensurilor și semnificației ei majore pentru destinele poporului român. În viziunea gînditorului socialist român chestiunea agrară este înțeleasă dialectic, ca o parte intrinsecă a unui întreg, ca o componentă esențială a dezvoltării generale a țării în cadrul căreia problema cheie este industrializarea țării.*

Pornind de la atare premise principiale, C. Dobrogeanu-Gherea își concentrează eforturile în direcția reliefării trăsăturilor și contradicțiilor din lumea satului românesc — descifrate cu o mare forță de convingere —, ale specificității sistemului agrar din România, deosebit de cel din apusul Europei, și consecințelor sale în planul sociopolitic. Din acest unghi de vedere, Gherea înțelegea prin conceptul de neoiobăgie, *pe de o parte, caracteristica procesului evoluției societății românești în epoca modernă, iar pe de altă parte tipul propriu de existență al lumii satului românesc la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în ale cărui structuri se îmbinau forme semifeudale de producție cu relații capitaliste în continuă dezvoltare.*

Înfățișînd coordonatele economiei românești în contextul procesului istoric mondial, Gherea își argumentează clar teoria cu privire la dezvoltarea țărilor înapoiate în raport cu cele înaintate. El analizează profund, în contextul reformei agrare din 1864, al legislației privind tocmelile agricole ce i-au succedat consecințele grave ale marii arendășii și, în genere, ale sistemului de muncă bazat pe dijmă (definit prin menținerea unor relații de producție semifeudale), concentrarea latifundiară a fondului funciar al țării, înrăutățirea generală a situației țărănimii, crunt exploatată și lipsită în mod grav de pămînt; dezvăluie discrepanța dintre sărăcia marii majorități a poporului și bogăția păturilor suprapuse ale societății românești, demască racilele politicianismului și ilegalitățile administrației. Din această perspectivă, cauzele adînci ale răscoalelor țărănești ce au culminat cu marea ridicare a lumii satului din primăvara lui 1907 sînt explicate ca un rezultat logic al acutizării contradicțiilor proprii sistemului agrar existent.

Referindu-se la politica economică în domeniul agrar a partidelor claselor dominante ca și a cercurilor guvernante de după 1907, Gherea trage concluzia caracterului insuficient și limitat al reformelor înfăptuite. În condițiile menținerii unor structuri specific revolute — neoiobage, cum le denumește autorul (a căror pondere și influență uneori le-a supraestimat) — în viața agrară, el propune soluții realiste de rezolvare a acestei probleme fundamentale : desființarea rămășițelor semifeudale din raporturile agrare de producție, împroprietărirea țăranilor cu pămînt, preconizînd limitarea marii proprietăți.

Totodată, C. Dobrogeanu-Gherea se pronunță pentru democratizarea largă a climatului politic prin introducerea dreptului de vot universal, precum și a altor reforme care ar fi permis atragerea muncitorilor și țăranilor la viața publică conștientă, ceea ce, după Gherea, însemna și o lovitură puternică dată regimului oligarhic — corespondentul conceptual pe plan politic al neoiobăgiei —, ca sistem specific al dominației economico-politice a burgheziei și moșierimii.

Lucrarea, a cărei parte finală reînnoiește chemarea hotărîtă la luptă necurmată a maselor muncitoare contra exploatării și a tuturor nedreptăților, conturează personalitatea proeminentă a lui C. Dobrogeanu-Gherea, care a văzut nu numai calea sigură a îmbunătățirii situației economico-sociale și politico-culturale a maselor muncitoare din țara noastră, dar și perspectiva clară asupra viitorului întregii noastre națiuni. O sarcină istorică decisivă pentru depășirea stării de înapoiere a societății românești, în ansamblul său, pentru dezvoltarea României pe calea progresului și civilizației — remarca el — o constituie industrializarea țării. Ridicîndu-se împotriva ideii reacționare conform căreia România trebuia să rămînă o țară eminamente agricolă, C. Dobrogeanu-Gherea încheia lucrarea afirmînd cu hotărîre credința într-o

Românie modernă, industrial-agrară : „Încît, dacă e foarte adevărat că viitorul țării românești e la sat, este însă tot așa de adevărat că viitorul satului însuși e la oraș și în dezvoltarea industrială a țării. Viitorul țării întregi e în îndrumarea ei, ca stat și organism social, către o organizație și o stare asemănătoare cu a statelor occidentale și împreună cu acestea, către o organizație socială mai înaltă în viitor — societatea socialistă" *(p. 362). Și mai departe Gherea scrie* „Acolo unde fierb viața și lupta, acolo unde strigătul strident al sirenei cheamă mulțimea muncitoare la muncă, acolo unde masele muncitoare în mine răscolesc măruntaiele pămîntului, unde ciocane uriașe spulberă blocuri de oțel, unde pădurea de coșuri înălțate spre cer anunță izbînda și victoria muncii omenești asupra naturii, unde vapoarele uriașe spintecă oceanele, acolo unde în orașele gigantice se zbat și se izbesc pasiunile, se lovesc și se ciocnesc ideile, se plămădesc cultura formidabilă de azi și cea imensă de mîine, acolo unde fierbe și spumegă lupta uriașă dintre muncă și capital, din care trebuie să nască o lume nouă..., acolo și numai acolo poate fi idealul nostru și al țării" *(p. 369). Gherea subliniază astfel cu putere rolul clasei muncitoare în lupta pentru transformarea revoluționară a societății românești, în rezolvarea pe această cale a problemei agrare, a problemelor sociale înseși din România.*

Pentru originalitatea ei și pentru profunzimea tratării problemelor, și în special a acelei agrare, lucrarea Neoiobăgia *a avut un larg ecou și în afara țării, bucurîndu-se de aprecierile favorabile ale unor gînditori socialiști reputați din mișcarea muncitorească internațională ; numeroase reviste și ziare muncitorești și progresiste de peste hotare au popularizat-o, publicînd importante capitole din această lucrare.*

În volumul de față s-a reprodus textul Neoiobăgiei *apărut în Editura „Socec", București, 1910. Notele aflate între paranteze drepte aparțin colectivului de îngrijire a ediției. În transcrierea textului s-au aplicat normele ortografice în vigoare astăzi. Volumul este însoțit de adnotări și indici.*

Institutul de studii istorice
și social-politice de pe lîngă
C.C. al P.C.R.

NEOIOBĂGIA

Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare

C. DOBROGEANU-GHEREA

NEOIOBĂGIA

Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare

BUCUREŞTI
Editura Librăriei SOCEC & Comp., Societate Anonimă
1910

Prefaţă[1]

După liberarea ţiganilor şi, pe urmă, după liberarea iobagilor şi introducerea întocmirii politico-sociale şi juridico-sociale din Occident, pentru cei mai mulţi dintre părtaşii sau martorii acestor adînci schimbări sociale era evident că de-acum ne-am prefăcut cu adevărat într-o ţară civilizată occidentală. Întocmirile politice şi juridico-sociale le apăreau ca un fel de haină civilizată, care, înlocuind pe cea orientală, preface *ipso facto* pe oriental în civilizat.

Se înţelege că şi în generaţia de la '48 au fost oameni care vedeau mai clar şi mai adînc, care pricepeau că prin schimbarea unui fel de port, oricît de important ar fi asta în alte privinţe — pentru că, într-un fel, se poate zice că nu numai *noblesse oblige*, dar şi haina obligă —, nu s-au schimbat deodată şi mentalitatea şi sufletul omului şi nici profundele relaţii sociale, în special economico-sociale. Aceştia pricepeau că sub cilindru şi frac pot urma să trăiască foarte bine şi frumos o mentalitate şi un suflet *balcanic*, şi relaţii sociale balcanice, ca să întrebuinţăm şi noi un termen obişnuit acuma. Însă ei sperau că noua întocmire se va realiza, va lua corp şi suflet cu vremea, prin educaţia culturală şi morală a maselor, prin şcoli şi prin însăşi funcţionarea instituţiilor, căci, se înţelege, trebuie o vreme oarecare pentru ca instituţiile să se adapteze la oameni şi oamenii la ele.

Aşa gîndeau cei mai perspicaci.

Că realizarea unor întocmiri politice şi a relaţiilor de drept nu atîrnă numai de şcoală şi educaţie, şi nici măcar

în primul rînd nu atîrnă de ele, aceasta n-o știa încă acea generație. Ea nu știa că baza unei societăți, bază care hotărăște de dezvoltarea ei și de caracterul acestei dezvoltări, e organizația și structura ei economică; nu știa că această organizație, felul producției și raporturile de producție izvorîte din ea hotărăsc și relațiile politice și pe cele de drept — relațiile reale, de fapt, nu cele de formă; că formele politico-sociale — starea de drept — constituie numai o formă și rămîn pentru mult timp încă o formă deșartă dacă nu corespund structurii, felului și relațiilor economice de producție; că fondul economic hotărăște formele politico-juridico-sociale și nu viceversa. Acest adevăr, atît de mare și de adînc, nu l-a știut tinerimea revoluționară de la 1848 și nici n-avea de unde să-l știe, pentru că nu-l știau nici dascălii ei cei mari, Michelet, Quinet și ceilalți.

Și cînd, după o vreme destul de îndelungată, s-a văzut, în sfîrșit, că instituțiile noi, pentru cea mai mare și mai numeroasă parte a țării, nu numai că nu dau rezultate pozitive, dar chiar în unele privințe dau rezultate direct negative; cînd s-a văzut deslușit că instituțiile occidentale, pentru imensa majoritate a țării, rămîn o formă deșartă și mincinoasă — cuvîntul „minciună" s-a rostit încă de pe atunci; judecata opiniei publice a vremii, adică a acelor grupări și clase sociale care puteau judeca și vorbi — imensa majoritate suferea și tăcea atunci ca și acum —, acea judecată s-a manifestat în trei feluri deosebite, vorbim de principalele curente de judecată.

Unii, mai ales dintre aceia care se uitau cu jind și cu regret la vremurile dispărute, acuzau de-a dreptul tinerimea revoluționară, care a adus din străinătate, din Paris, împreună cu cilindrul și fracul, și instituțiile occidentale, fără a se gîndi că ele nu corespund deloc cu împrejurările din țara noastră, cu cultura ei înapoiată încă.

Alții, chiar dintre aceia care au lucrat și au suferit pentru introducerea noii întocmiri, văzînd rezultatele nule sau triste pentru cei mulți și năpăstuiți, nu învinuiau întocmirea politico-socială și instituțiile noi, — pe care le găseau drepte, bune, superioare și veșnic adevărate și deci oriunde aplicabile —, dar învinuiau pe oamenii care au fost chemați să le aplice: „instituțiile sînt bune, oamenii sînt răi".

Și marele reprezentant al acestui fel de a vedea, C. A. Rosetti, a închis ochii amărît și plin de mustrare pentru foștii lui prieteni, care au trădat revoluția de la 1848.

În sfîrșit, alții — și cei mai mulți — optimiștii, demagogii, triumfătorii, aceia care mai ales profitau de pe urma noii stări de lucruri, negau pur și simplu evidența faptelor. Pentru ei nu era deloc adevărat că întocmirea nouă a rămas o formă goală și mincinoasă pentru masele poporului, ale cărui suferințe, departe de a scădea, ar mai fi și crescut; nu era adevărat că s-a creat un imens contrast între o formă civilizată occidentală și un fond tot așa de oriental ca altădată; nu era adevărat că se formase un abis între țara orașelor și a satelor de parcă ar fi fost două țări deosebite, abis care ducea la dezastruoase rezultate morale, culturale și materiale. Și, ziceau ei, dacă sînt la noi unele neajunsuri, ele sînt rezultatul firesc al unor întocmiri ce nu s-au adaptat încă pe deplin împrejurărilor reale ale vieții, sînt neajunsuri trecătoare; în general vorbind însă, noi stăm mai bine decît oricine, la noi e mai multă dreptate și bunăstare decît aiurea, pentru că *„în România nimeni nu moare de foame"*, ca în alte țări cu o civilizație mai înaintată decît a noastră.

Din aceste trei curente de judecată, două au dispărut acum, cel puțin sub formă de curente sociale.

Primul e cel reacționar, care vedea tot răul în însăși introducerea instituțiilor burgheze occidentale și ar fi dorit reîntoarcerea, parțială măcar, la instituțiile de altădată. Curentul acesta nu mai există. Să nu uităm că fracțiunea cea mai conservatoare e azi sub conducerea acelui grup doctrinar-conservator care, începînd printr-o critică acerbă și nimicitoare a instituțiilor occidentale, a sfîrșit nu numai prin a se împăca cu ele, dar prin a forma un partid special *constituțional*, avînd drept program tocmai cererea aplicării corecte a Constituției și a instituțiilor constituționale.

A dispărut acum și curentul optimist demagogic. Cu nimicirea acestuia s-a însărcinat în special 1907, tragicul 1907. Atîta bun a avut și acest an, imens de rău și de trist, că acum nimenea nu mai îndrăznește să afirme că totul merge bine și frumos în fericita Românie. Anul 1907 a deschis o prăpastie înaintea ochilor celor mai neîncrezători, a arătat că sînt chestiuni sociale, sînt pro-

bleme grozave cărora trebuie să li se găsească soluția sub pedeapsa celor mai mari și mai ireparabile dezastre. Și acum, afară de mici și neînsemnate excepții, toți sînt preocupați de găsirea soluțiilor, nu de negarea problemelor.

Încît din cele trei curente de judecată a mai rămas numai unul, acela după care toate relele, și îndeosebi nerealizarea instituțiilor occidentale, abisul dintre țara legală și cea reală, se datoresc faptului că n-avem oameni, n-avem caractere. Dar și curentul acesta duce o viață jalnică și începe să dispară.

Dacă curentele cele vechi au dispărut sau dispar, altele le-au luat locul. În special curentul poporanist, sub multiplele și variatele lui forme și nuanțe — de la poporanismul conservator și antisemit pînă la poporanismul democrat-înaintat —, domină acum opinia publică. Dar în general poporaniștii, prin înseși clasele și interesele de clasă ce reprezintă, ca și prin lipsa oricării metode consecvente de cercetare, n-au putut și nu pot să vadă clar, în întregimea ei, chestia socială a țării, nici problema ei agrară atît de complexă; iară pe poporaniștii democrați, cum sînt cei grupați în jurul revistei *Viața românească*, metoda superficială și sentimentalo-fantezistă a poporanismului doctrinar rusesc îi împiedică și pe ei să vadă clar problemele țării în general, și în special problema agrară, care mai ales le stă pe inimă.

Un alt curent, care încă acum 25 de ani a avut o influență destul de însemnată asupra opiniei noastre publice, este cel socialist. Încă de pe atunci, el a arătat în literatura lui mai multă pătrundere și pricepere a chestiilor noastre sociale și a celei agrare decît celelalte curente luate la un loc. Cauza, desigur, nu este în vreo deosebită superioritate intelectuală a reprezentanților acelui curent, ci în faptul că, pe de o parte, ei reprezentau și reprezintă interesele adevărate ale clasei muncitoare, iară pe de altă parte aveau o metodă de cercetare puternică și sigură: metoda socialisto-marxistă.

Dar și ei au căzut în unele greșeli și inconsecvențe. Și aceasta din diferite pricini. Mai întîi e viața socială așa de puțin deslușită, așa de puțin diferențiată, cum era încă la noi cu atîția ani în urmă. Apoi e faptul că socialismul de atunci nu se liberase încă din mrejele poporanismului celui consecvent, doctrinar-rusesc, atît de

superficial ca metodă, dar și atît de ademenitor, care părea că ușurează pentru țările rămase în urmă realizarea unor idealuri pe care cele înaintate nu pot încă să le realizeze. În sfîrșit, socialiștii aveau o puternică metodă de cercetare luată de la socialismul occidental, dar trebuiau s-o aplice unui mediu atît de deosebit de cel din Occident. Unele greșeli și inconsecvențe erau deci inevitabile.

Cu toate acestea, literatura sociologică socialistă din țară e chiar de la început mult superioară literaturii sociologice a celorlalte curente.

Astfel, încă acum 17 ani, noi am înscris în programul agrar socialist [2] desființarea tuturor rămășițelor feudale și a relațiilor de producție iobăgiste, ceea ce, în definitiv, constituie și ideea centrală a acestei lucrări.

*

Dintre cei care s-au ocupat și au scris asupra chestiei și problemei agrare, o mențiune specială merită, desigur, d-l C. Garoflid. D-sa, în tripla calitate de om inteligent, fost socialist și însuși mare proprietar și arendaș, e unul dintre foarte puținii care au văzut mai clar în problema noastră agrară. Cum se întîmplă însă așa de des, unele împrejurări care i-au fost atît de favorabile i-au fost în aceeași vreme și defavorabile. Astfel, faptul de a fi fost socialist și de a fi mers odată la școala economiei politice socialiste și faptul de a fi un mare proprietar și arendaș, care, *de visu* și din propria sa practică, cunoaște starea și relațiile agrare din țară, au făcut ca d-sa să nu cadă în cursa economiei politice burgheze și, ceea ce e mai merituos, să nu cadă în cursa economiei politice poporaniste la modă acuma, economie politică pe cît de ademenitoare, pe atît de falsă și superficială. Din altă parte însă, faptul de a fi mare proprietar și arendaș făcea uneori pe d-l Garoflid, mai ales în primele d-sale lucrări, să fie tare confuz, să dea încă prea multă însemnătate cauzelor accidentale și cauzelor subiective ale omului, în special neajunsurilor subiective ale țărănimii, și, ceea ce e mai important, să aibă încă preferințe, justificări pentru regimul nostru neoiobag în vigoare. Însă în merituoasa d-sale lucrare din urmă: ***Problema agrară și dezlegarea ei***, d-l C. Garoflid, dezbărat de aceste neajunsuri, vede clar

baza economică a problemei noastre agrare, ca şi soluţia ei. Pe baza însă a economiei unei societăţi şi a unui anumit fel de producţie, se creează grupe şi clase sociale care, prin raporturile şi lupta lor, dau un anumit înţeles vieţii sociale şi, la rîndul lor, explică acest fel de producţie şi existenţa lui. De această parte largă, sociologică a problemei nu se preocupă d-l Garoflid. Dar, în marginile problemei agrare ca o problemă economică propriu-zisă, d-l Garoflid, o repetăm, vede destul de limpede problema, ca şi soluţia ce o comportă, ceea ce e, desigur, un merit deosebit pentru d-sa.

Lucrarea de faţă e o încercare de aplicare consecventă a metodei socialiste sus-pomenite la analiza economică şi sociologică a problemei noastre agrare şi a problemelor pe care ea le implică, un studiu analitic economico-sociologic al regimului nostru agrar. Dacă această încercare, atît de fragmentară, e reuşită sau ba — şi, întrucît e reuşită, dacă e —, aceasta, bineînţeles, nu eu pot s-o judec. Din parte-mi însă pot să afirm cu toată siguranţa că nu m-a condus decît dorinţa de a afla şi a spune *adevărul*. Dealtfel, îmi dau bine seama de toate neajunsurile acestei lucrări. De bună seamă, e prea fragmentară şi disparată, chestiile tratate împreună cu problema agrară, ca şi aceasta însăşi, sînt prea fragmentar tratate. Cauza acestui neajuns e următoarea.

În gîndul şi planul autorului acestei lucrări era o operă largă, care avea să cuprindă chestia socială a ţării noastre în întregimea ei, cu toate problemele vitale ce le comportă şi între care una dintre cele mai vitale e problema agrară, importantă şi vitală, desigur, dar nu unica vitală. Problema agrară face parte din vasta chestie socială a ţării, e cuprinsă în ea ca o parte într-un întreg şi nu invers, cum par a gîndi unii din poporaniştii noştri.

O astfel de lucrare asupra chestiei sociale a ţării — o lucrare istorică, economică şi sociologică în aceeaşi vreme — nu mi-a fost dat să fac. Adversitatea sorţii şi împrejurări protivnice extrem de grele m-au împiedicat de la acest plan atît de ademenitor. Lucrarea de faţă, ca şi *Cuvinte uitate,* e un crîmpei din cea plănuită şi are deci toate neajunsurile unei astfel de opere. Dacă împrejurările vor fi prielnice, voi căuta să completez şi să înlocuiesc măcar prin alte cîteva mici fragmente aceea ce era să fie lucrarea întreagă, bineînţeles pe cît se poate înlocui prin fragmente o operă unitară.

Înainte de a intra în materia propriu-zisă a studiului, cercetăm cauza acelui dezacord constatat de atîta vreme de noi, ca şi de alţii, şi care cercetare e reluată acum de mulţi alţii, cauza dezacordului adînc, a abisului — mai ales la ţară — dintre instituţiile noastre civilizate, dintre legile noastre occidentale şi realitatea vieţii, în bună parte orientală şi semifeudală.

Înainte de această cercetare dăm loc unui mic fragment : „Din evoluţia societăţilor moderne“, necesarmente foarte scurt şi insuficient, care învederează însă, pe cît e cu putinţă în cîteva cuvinte, metoda urmată în această lucrare şi aplicarea ei. Cercetarea asta e necesară şi ne va introduce pe nesimţite, dacă putem zice aşa, în însuşi obiectul studiului nostru : regimul nostru agrar neoiobag.

Se înţelege, din punctul de vedere al metodei ar fi preferabil şi mai logic să începem prin expunerea însăşi a acestei metode. Ar fi mai logic, dar şi mai arid şi mai greu pentru cititorii noştri. Drumul urmat e mai puţin logic, dar mai clar şi deci preferabil pentru cititori.

Termenul *raporturi de producţie,* sau *relaţii de producţie,* ce întrebuinţez atît de des în lucrarea asta, îl înţeleg în sensul cel mai larg. El înseamnă nu numai suma raporturilor sociale provocate de un anumit proces de producţie socială, dar în parte conţine şi noţiunea de felul şi înălţimea producţiei unei societăţi.

Încă o observaţie asupra căreia atrag atenţia cititorilor : în lucrarea de faţă, chestia agrară e tratată din punct de vedere socialist. Dar în special despre atitudinea teoretică şi activitatea tactică şi practică a socialiştilor în această chestie vom vorbi, de ne va fi dat să vorbim, în altă parte. Tot atunci vom vorbi şi despre dezvoltarea noastră capitalistă şi atitudinea teoretică, tactică şi practică a socialiştilor români faţă de capitalism.

Introducere

Din evoluţia societăţilor moderne

Întocmirile politico-sociale îşi au originea şi îşi iau formele din adîncimile înseşi ale vieţii materiale a societăţii, din producţia însăşi a vieţii materiale, din modul de producere şi distribuire a bunurilor sociale.

Aşa, spre pildă, să luăm societatea veche dinaintea şi de la începutul dezvoltării feudalismului, erei feudale, cu celula ei atît de caracteristică : comuna rurală de atunci. Care e baza, structura şi caracterul economic al acestei societăţi ? Baza vieţii sociale de atunci e agricultura, şi o agricultură primitivă. Toate articolele de natură industrială necesare vieţii sînt şi ele legate de agricultură, nu s-au diferenţiat încă de ea, industria este casnică, aproape toate necesarele vieţii se fac în aceeaşi familie. Diviziunea muncii, precum şi schimbul — care e totodată unul din efectele şi cauzele diviziunii muncii — sînt aproape embrionare. Gospodăria aceasta e naturală, ceea ce nemţii numesc *Naturalwirtschaft*, adică aproape toate necesarele vieţii se produc şi se consumă în gospodărie, nu se schimbă ; se produc mai ales valori de întrebuinţare, nu valori de schimb, nu mărfuri. Dacă vreo meserie se diferenţiază ca atare, de pildă fierăria, atunci produsele ei sînt plătite mai ales în natură, în obiecte necesare vieţii.

Necesităţile de organizaţie socială în această comună patriarhală — unde, dealtfel, s-au conservat încă rămăşiţe însemnate din comunismul primitiv —, necesităţile acestea, care se reduc la chestii de organizaţie administrativă atît de simplă ori la chestii de distribuire a dreptăţii

tot atît de simplă, sînt îndeplinite prin alegerea unuia din comună, care să fie administrator și judecător și care, cu vremea, capătă tot mai multă autoritate, abuzează de ea, acaparează toate puterile comunei și devine stăpîn. Dar plata serviciilor judecătorului de la început, servituțile către feudalul de mai tîrziu se fac tot în natură: în muncă sau în articole produse de țărani. Comuna trăiește din propriile ei produse, schimbul cu alte comune fiind redus la minimum, și trăiește o viață izolată, relațiile cu alte comune, cu lumea din afară fiind cît se poate de reduse.

Este însă o necesitate socială imperioasă — afară de schimbul primitiv — care silește comuna rurală de atunci să intre în relații cu altele: este apărarea războinică de năvălirea vrăjmașilor. Pentru aceasta era necesară cooperarea concertată și concentrată a multor comune.

De aici a rezultat funcția unui conducător de război pentru mai multe comune, funcție socială care, prin abuzul de putere obișnuit, se preface în stăpînire, în dominare: peste feudalii mici apare un stăpîn mai mare, care stăpînește regiuni întregi. Dar și către feudalul cel mare tributul se plătește, în cea mai mare parte, în natură sau în muncă, nu în bani, pentru că societatea aceea continua să fie bazată pe *gospodăria naturală*, nu bănească.

Este evident că, într-o organizație atît de simplă și într-o asemenea izolare de lumea largă, moravurile au fost — și trebuiau să fie — simple; simple, dar aspre, în concordanță cu asprimea vieții materiale, cu asprimea naturală și socială a luptei pentru trai.

Înălțimea intelectuală și culturală a unei societăți bazate pe o producție atît de săracă trebuia să fie foarte redusă, iară mentalitatea oamenilor de atunci foarte mărginită, mărginită prin izolarea socială, prin hotarele strîmte ale unei comune țărănești.

Acea societate n-a rămas pe loc, ci a urmat să se dezvolte și să evolueze; iară forța motrice a dezvoltării ei ulterioare a fost dezvoltarea și progresul producerii de bunuri materiale, dezvoltarea producției și schimbului și a împărțirii bogățiilor. Imboldul acestui progres a pornit chiar de la agricultură. Pe măsură ce se dezvolta agricultura, se crea un surplus asupra nevoilor imediate ale comunei. Surplusul de producție face posibilă diferen-

țierea meseriilor (fierărie, țesătorie etc.). Și astfel apare mai deslușit acea formidabilă putere economică menită să schimbe fața lumii: diviziunea muncii.

Această diviziune a muncii între agricultură și meserie, la rîndul ei, face să se mărească producția, iară mărirea producției și diviziunea muncii măresc schimbul între diferite comune. Schimbul, dezvoltîndu-se mai departe, provoacă o mai mare diviziune a muncii, aceasta mărește și dezvoltă schimbul și împreună măresc producția. Apoi, cu cît se mărește producția, pe de o parte se măresc și schimbul și diviziunea muncii, iară pe de altă parte se dă posibilitate ca să se mărească populația. Și, iată, avem un alt factor de o mare importanță: creșterea populației, care la rîndul ei influențează și stimulează producția, diviziunea muncii, schimbul; înlesnește și lărgește cooperația simplă și cooperația complexă și sporește, diversifiază și face mai complexă cooperația socială *.

Și acești factori: progresul producției, schimbului și împărțirei produselor, precum și diviziunea muncii — cooperația sub toate formele —, mărirea populației și a densității ei, acești factori constituie forțele care, în profunzimea organismului social, influențîndu-se și stimulîndu-se una pe alta, lucrînd fiecare în parte și toate împreună, prin relațiile și lupta de grupări și clase sociale, fac ca societatea să se dezvolte și să evolueze, transformîndu-se treptat dintr-o epocă și treaptă de dezvoltare în altă epocă și altă treaptă, mai înaltă.

Și astfel crește, se diversifiază, se diferențiază, se mărește acest organism social, cuprinzînd alte grupuri — clase și categorii sociale noi.

Întîi se formează între mai multe comune un centru de schimb, un orășel, care e totodată un centru primitiv, de schimb și de producție, al micii industrii. Pe urmă, mici meserii se dezvoltă pe baza și ajutorul puterilor sus-

* Numim *cooperația simplă* aceea unde cooperatorii, conlucrătorii, lucrează alături aceeași muncă pentru producerea unui product cum e în munca cîmpului, la cosit ori secerat. *Cooperația complexă* e aceea unde cooperatorii lucrează munci deosebite pentru producerea aceluiași product cum e, spre pildă, într-o fabrică modernă. În sfîrșit, *cooperația socială* este suma tuturor cooperațiilor, simple și complexe, pentru crearea productului social, național.

arătate : un mic meşteşugar se preface în mic industriaş, un mic atelier în unul mai mare, acesta în mică manufactură şi, în sfîrşit, într-o manufactură mare, cu enorma ei diviziune a muncii, care înzeceşte, însuteşte, ba uneori înmieşte forţele de producere ale individului.

Cu creşterea însemnată a producţiei creşte importanţa şi numerică, şi economică a oraşelor. În oraşe — de acum centre de producţie manufacturieră şi centre de schimb — se formează grupuri noi economice : patronii de ateliere organizaţi în corporaţii, negustorii organizaţi în ghilde şi lucrătorii tot mai numeroşi organizaţi în bresle. Cu creşterea ulterioară a diviziunii muncii, producţia se diferenţiază şi mai mult : unele oraşe dau mai ales anumite producte, alte oraşe dau alte producte, ceea ce măreşte suma productelor şi importanţa schimbului. Şi aşa mai departe.

Şi, cu cît creşte şi progresează producţia economică, creşte şi organismul social, atît în numărul membrilor, prin creşterea populaţiei, cît şi în întindere, prin necesităţile economice ale diviziunii muncii şi schimbului, care au tendinţa să cuprindă un spaţiu tot mai mare ca să-şi dea toate binefăcătoarele rezultate economice. Prin această întindere în spaţiu şi creştere în număr se formează de acum organisme sociale puternice, mari, unitare : state, naţiuni *.

Acest organism e, în adevăr, un organism nou, creat prin forţele sociale indicate mai sus ; nou nu numai prin mărimea lui, dar şi prin relaţiile sociale ce s-au dezvoltat într-însul, prin grupurile şi clasele noi, prin structura lui economică şi socială, prin cultura lui, care a putut să se dezvolte numai pe baza acestei economii, acestei producţii dezvoltate (luînd cuvîntul cultură în sensul cel mai larg : *die Kultur*) ; nou, de asemenea, prin moravurile şi morala socială izvorîte din aceste felurite relaţii noi.

În acest organism nou şi vast şi atît de complex în comparaţie cu cel vechi-medieval de mai înainte, se dezvoltă funcţii sociale noi şi variate.

În societatea veche, relaţiile se mărgineau aproape exclusiv între membrii aceleiaşi comune, diferendele juridice se mărgineau la diferende locale, iară necesităţile de administraţie şi de justiţie puteau să fie îndestulate de un om — jude — ales din mijlocul comunei şi care mai tîrziu devine stăpîn feudal. Acum însă relaţiile sociale între oameni s-au lărgit asupra unui teritoriu întreg, diferendele rezultate devin peste măsură de numeroase, variate şi încurcate, aşa că pentru îndestularea justiţiei se cere acum o organizaţie întreagă de anumiţi funcţionari : breasla judecătorească. Acelaşi lucru se cere în administraţie, acelaşi lucru pentru organizaţia războinică, acelaşi lucru se cere pentru îndestularea culturală şi cultuală (religioasă) a acestui vast organism social. Se creează deci funcţii noi, complexe şi extrem de importante, se creează noi mari grupuri sociale : clasa judecătorească, administrativă, cultuală, militară, clase puternice care, prin analogie cu organizaţiile economice de atunci, s-au prefăcut şi ele într-un fel de caste.

Noul organism, prin structura lui economico-socială, nu mai e difuz şi dezorganizat ca altădată, cînd mai fiecare comună trăia propria ei viaţă, mai mult ori mai puţin independentă de celelalte. Acum toate părţile organismului social se leagă intim între ele, unele nu pot trăi fără altele, viaţa şi funcţionarea unora sînt condiţionate de viaţa şi funcţionarea celorlalte. Astfel, un oraş în care, prin progresul diviziunii muncii, s-a concentrat manufactura industrială şi s-a creat un centru de schimb, un oraş care trăieşte deci din industrie şi comerţ nu poate sta nici o săptămînă fără să fie aprovizionat din altă parte cu ale hranei ; lăsat numai la propriile lui resurse, ar muri curînd de foame. Schimbul de producte economice într-un asemenea organism poate, de bună seamă, să fie comparat cu circulaţia sîngelui vivifiant în organismul omenesc. Această societate deci, cu intima ei organizaţie şi structură economică, dezvoltată pe bazele şi prin factorii sus-arătaţi, e un *organism social organizat*, e o unitate organică şi deci şi viaţa ei şi funcţionarea ei trebuie să fie unitare. Administrarea trebuie să fie unitară ; tot aşa distribuţia justiţiei, a culturii şi tot aşa organizarea armată pentru apărarea ţării, căci acum e vorba de apărarea sistematică a unei ţări întregi împotriva altei ţări, acum e vorba de armate numeroase şi organizate. Aşadar, se cere neapărat o conducere unitară şi pornită din acelaşi loc, de aici formarea unei capitale

* Naţiuni nu în sensul chiar modern al cuvîntului, dar, oricum, naţiuni.

și investirea unui monarh, a unui rege, care la început e numai un feudal mai tare decît alții — *primus inter pares* —, iară pe urmă devine rege absolut. Și așa se întemeiază monarhia absolută, cu organele ei administrative, judiciare, culturale, cultuale, militare, birocrate, cu toate instituțiile politico și juridico-sociale caracteristice ei.

Monarhia absolută a fost deci o necesitate istorică; și nu numai o necesitate istorică, dar și o condiție a dezvoltării ulterioare a societății spre societatea capitalistă de azi. Ca s-o vedem în cîteva cuvinte măcar, să luăm faptul social arătat mai sus: importanța schimbului de producte în societatea de pe vremuri.

Se înțelege, această importanță nu era încă așa de mare și vitală ca astăzi, cînd diviziunea muncii a pășit mult mai departe; totuși, atunci chiar, era atît de mare încît am putut s-o comparăm cu circulația sîngelui în organismul omenesc. Stingherirea acestei circulații însemna ruina pentru sate și dezastrul pentru orașe, iară oprirea ei însemna moartea.

Or, cu asemenea oprire a circulației, ca și cu perturbarea întregii vieți sociale, s-au însărcinat cinstitele fețe boierești de atunci: clasa feudală. Ea, care avusese odată, după cum am văzut, o funcție necesară și utilă, deveni cu vremea — veșnica istorie a claselor stăpînitoare —, din *funcționară*, stăpînă și parazitară; și, *ipso facto*, din utilă ce fusese, ajunse vătămătoare propășirii societății.

Pe de o parte, feudalii au robit pe foștii membri liberi ai comunelor, prefăcîndu-i în servi. Pe de altă parte, ei și-au făcut un venit din vama prelevată asupra mărfurilor ce treceau pe teritoriile lor, vamă care apăsa greu asupra schimbului și circulației mărfurilor. Și tot așa de greu apăsau jafurile și hoțiile la drumul mare ale feudalilor. În sfîrșit, prin războaiele dintre dînșii și războaiele cu orașele — centre de meserii și comerț —, ca și prin tributurile ce storceau orașelor, prin toate acestea nu numai că împiedicau liniștita propășire economică a societății, care se dezvoltase într-un puternic organism economic, dar amenințau cu ruina întreaga viață socială.

Era deci o necesitate vitală înfrîngerea și distrugerea clasei feudale ca atare. Tocmai această misiune a dat-o istoria monarhiei absolute. Aceasta, pe de o parte, era bazată pe organele ei organizate: pe clasele judiciare,

administrative, militare etc., iară pe de altă parte era bazată pe ghilde, bresle și, în parte, pe țărani, întrucît căuta, prin alianța cu orașele, cu burghezimea producătoare și negustorească, să-i apere împotriva feudalilor. Monarhia a intrat în luptă cu clasa feudală, a înfrînt-o și a încorporat-o în clasa servitorilor ei.

Și așa monarhia absolută, cu instituțiile corespunzătoare ei, a crescut organicește din dezvoltarea economico-socială a societății, a dat o organizație unitară țării și a curățit piedicile din drumul propășirii organismului social, care a putut să se dezvolte mai departe pe bazele materiale sus-arătate și într-un *tempo* tot mai repede.

Producția urmează să crească. Se intensifică agricultura, invenții nenumărate dezvoltă manufactura; crește și producția, și populația, și diviziunea muncii sub toate formele ei. Schimbul devine mai intens, tot mai multe articole de producție sînt acaparate de manufactură, tot mai multe articole de consumație sînt sustrase din gospodăria naturală, așa că din valori de întrebuințare devin mărfuri, valori de schimb. Societatea se bazează mai mult pe gospodăria bănească, se produc articole de vînzare pentru localitățile cele mai îndepărtate și pentru țările străine, iară perfecționarea navigației lărgește mult cîmpul schimbului și diviziunii muncii.

Intensificarea spontană a unuia din factori dă [a]vînt tuturor celorlalți. Astfel descoperirea drumului împrejurul Capului Bunei Speranțe dă un imbold puternic schimbului peste țări și mări, acesta stimulează producția și invențiile științifice, iară împreună diviziunea muncii. Tot așa e, în proporții și mai mari, cu descoperirea Americii. Afară de marele avînt pe care l-a dat tuturor factorilor de mai sus, a făcut și altceva foarte important: prin metalele nobile — aurul și argintul — cu care a inundat Europa a dat un puternic impuls dezvoltării specific capitaliste a societății, capitalism care se dezvoltă în toată vremea acestei lungi evoluții, după cum se dezvoltă pas cu pas și clasa care îl reprezintă: clasa burgheză.

La început neînsemnat, caracterul capitalist începe să apară mai distinct — abia perceptibil și foarte timid, însă din ce în ce mai distinct — pe măsură ce se dezvoltă procesul economic de mai sus.

Mai întîi apare sub forma de capital comercial și uzura și apoi sub forma lui principală de capital în producție, care-i completează înfățișarea de sfîntă treime.

Dar în această înaintare așa de însemnată societatea e acuma reținută și împiedicată de monarhia absolută și de toate instituțiile ei de-acum învechite. E cîntecul vechi, atît de vechi!

Monarhia absolută, care a fost un rezultat necesar al dezvoltării sociale și a stimulat și apărat propășirea economică, din funcționară a societății, se preface în stăpîna ei, din imbold al progresului se preface în cea mai mare piedică a lui. După ce a supus pe feudali și i-a prefăcut în servitorii ei, pe urmă, în alianță cu dînșii — deveniți clasa dominantă — și sprijinită pe toate organele ei administrative, juridice etc., caută să escamoteze întreaga dezvoltare socială în propriul ei folos, devine tot mai mult un organism parazitar, corupt, corupător și degenerator, care caută să stoarcă toată seva organismului social.

Să vedem puțin mai de aproape în ce constau piedicile pe care monarhia absolută, cu întreaga ei organizație socială, le punea dezvoltării capitalismului și deci înseși dezvoltării economico-sociale pe care acest capitalism o reprezenta. Și, fiindcă constatările de aici sînt importante pentru cele ce vor urma în lucrarea de față, atragem asupra lor atenția deosebită a cititorilor.

Capitalul și producția capitalistă cer ca toate bunurile produse în societate să ia forma de marfă, să fie vîndute și cumpărate; ele cer ca pînă și produsul producătorului însuși să fie cumpărat de acesta ca marfă: lucrătorul fabricii de cizme să-și cumpere ca marfă cizmele produse de el ș.a.m.d. Într-un cuvînt, toate relațiile dintre oameni să fie relații bănești, întreaga gospodărie a societății să se prefacă din gospodărie naturală în gospodărie bănească. Or, feudalismul, prin relații de producție feudale, prin felurite servituți, dijme, tributuri naturale etc., menținea în viață multe din relațiile vechi ale gospodăriei naturale și deci stătea în drumul capitalismului.

Dar ceva tot așa de important: dacă, prin înseși forțele inerente lui, capitalismul preface toate bunurile în mărfuri, toate valorile de întrebuințare în valori de schimb, este însă un bun, o valoare care mai cu seamă trebuie prefăcută în marfă pentru ca să poată exista

capitalismul dezvoltat: e munca, forța muncitorului. Ca să se poată dezvolta capitalismul, trebuie ca posesorul forței de muncă să fie liber, independent, neîmpiedicat prin nimic de a-și vinde marfa lui: munca. Această marfă, care e însuși nervul capitalismului, trebuie să se afle cu grămada în piață, pentru ca astfel capitalul să-și cumpere dintr-însa atîta cît îi trebuie și s-o pună în valoare, s-o pună să lucreze. În societatea feudală însă, sub monarhia absolută, masa cea mare a lucrătorilor, rezerva cea mare din care se putea lua marfa-muncă, la țară era legată de glie, era — într-un fel sau într-altul — serva feudalilor, iar masa lucrătorilor din orașe, prin analogie cu cea de la țară și în concordanță cu tot caracterul social al monarhiei absolute și al feudalismului, era organizată în corporații silnice. Aceasta, desigur, era o imensă piedică pentru dezvoltarea capitalismului.

Mai departe, monarhia absolută, prin monopolurile nenumărate, prin vămi, accize și tot felul de drepturi fiscale pe care le-a instituit în folosul său și al aliaților ei feudali, împiedica libertatea tranzacțiilor și schimbului, circularea liberă a bogățiilor, absolut necesare dezvoltării capitalismului.

În sfîrșit, capitalismul nu poate să sufere alt stăpîn pe lîngă el fără a-și compromite propria existență. Așa, în societatea capitalistă, capitalul e acela care hotărăște ce și cît să se producă — hotărîre condiționată de libera concurență, de ofertă și cerere — și tot el hotărăște distribuirea bogățiilor și distribuirea plusvalorii naționale. Această plusvaloare se împarte în proporția cîtimilor capitalului * și, micșorată de consumația personală a clasei capitaliste, intră iarăși în producție, cu însușirea de capital productiv. Trecerea unei părți a plusvalorii în *capital productiv,* din ce în ce mai mare și crescînd, pentru producția ulterioară e doar cauza principală a progresului capitalismului, căci mai ales printr-însa a produs el acea cultură economică uriașă care este la baza civilizației burgheze.

Ei bine, monarhia absolută, ca stat, caută să acapareze venitul net, plusvaloarea națională, ca s-o împartă nu după normele capitaliste, după cîtimea capitalului pose-

* De pildă: ai 100 000 de lei, iei, să zicem, 5 000 lei din plusvaloarea națională întreagă; ai 200 000 lei, iei 10 000 ș.a.m.d.

dant, ci după titlurile de nobleţe, după gradul de influenţă al curtenilor, după fantezia monarhului, după pofta de risipă a castei militare, administrative, judecătoreşti, a tuturor favoriţilor şi privilegiaţilor.

Este deci evident că între monarhia absolută şi feudali, de o parte, şi capitalism şi burghezie, de alta, s-a format, prin însăşi dezvoltarea organică a societăţii, un antagonism de neîmpăcat, o prăpastie adîncă. O luptă aprigă, pe viaţă şi pe moarte, trebuia să înceapă. Din această luptă ori trebuia să iasă biruitoare monarhia absolută, ceea ce ar fi însemnat retrogradarea economico-socială şi culturală a societăţii şi decăderea ei, ori trebuia să fie biruitor capitalismul, şi atunci acesta, scăpat şi liberat de toate piedicile feudale, să-şi desfăşoare acele nemăsurate puteri de înaintare economică pe care le comportă însuşi principiul său *. Şi capitalismul, tocmai pentru că reprezenta propăşirea economico-socială, a învins feudalismul.

Se înţelege, în luptă n-au intrat abstracţiunile — feudalismul şi capitalismul —, ci oamenii, şi anume clasele sociale: de o parte burghezimea mare, mînînd în luptă burghezimea mică, de asemenea şi pe meseriaşi, proletariatul orăşenesc; de altă parte castele monarhico-birocrate, curtenii şi clasa feudală cu armata lor şi partea cea mai întunecată şi abrutizată a ţărănimii.

Burghezimea a învins.

Liberînd societatea din lanţurile feudalismului, distrugînd întocmirile politice şi juridico-sociale ale acestuia, ea şi-a creat instituţiile prielnice dezvoltării sale, conform intereselor ei de clasă dominantă, în acord cu caracterul economico-social, cu caracterul capitalist al societăţii.

Graţie acestor noi instituţii şi întregii organizaţii capitaliste a societăţii, burghezimea a realizat un progres uimitor în producţia economică, în cultură, în civilizaţie, progres pe care Marx îl caracterizează aşa de frumos în cuvintele ce urmează:

„De-abia o sută de ani şi ea a creat puteri de producţie colosale, mult mai mari decît toate generaţiile trecute la un loc.

* Pînă cînd, la rîndul lui, va veni în contrazicere cu dezvoltarea economico-socială şi va face loc unei alte organizaţii sociale, celei socialiste.

Supunerea puterilor naturii, maşinăriile, întrebuinţarea chimiei în industrie, în agricultură, vapoare, drumuri de fier, telegrafe electrice, deţelenire de continente întregi, navigabilitatea fluviilor, popoare ieşite parcă din pămînt, ce veac s-ar mai fi gîndit că atîtea puteri de producţie dormeau în sînul muncii sociale?“ [3]

Am zis că burghezimea a creat instituţii conforme cu interesele ei de clasă dominantă, instituţiile politico-sociale şi relaţiile juridice ce rezultă din caracterul economic al societăţii capitalisto-burgheze.

În adevăr, care e principalul caracter economico-social al acestei societăţi? Este libertatea sub feluritele ei forme. Societatea are la bază proprietatea individuală *liberă*. Producţia e *liberă*: fiecare poate să producă ce şi cît vrea; ea se conduce de legea economică a *liberei concurenţe*. Preţul unei mărfi se hotărăşte de legea ofertei şi cererii *libere* (fiecare e *liber* să ofere şi fiecare e *liber* să ceară orice şi oricît, numai să aibă cu ce să plătească). Toate tranzacţiile sînt *libere*. Comerţul e *liber*. *Toate aceste libertăţi din relaţiile economice de producere şi distribuire a bogăţiilor formează şi caracterizează liberalismul politic burghez*, se reflectează în diferitele instituţii politico-sociale ale burghezimii, iar în relaţiile juridice ale epocii burgheze se regăsesc sub felurite forme de libertăţi politice, sociale şi individuale.

În epoca burghezo-capitalistă, pentru întîia oară după mii de ani dispare silnicia din relaţiile economico-sociale. Stăpîn şi salariat sînt doi negustori liberi care fac o tranzacţie comercială: proprietarul mijloacelor de producţie — fabricantul, moşierul — cumpără o marfă, forţa de muncă a muncitorului, iar muncitorul, stăpînul acestei mărfi, o vinde — ca pe orice marfă — cu preţul hotărît de legea ofertei şi cererii şi, în termen mijlociu, îşi primeşte valoarea mărfii lui. E o tranzacţie ca oricare alta, nu numai liberă, dar şi egală, în care cei doi contractanţi intră liberi şi egali *. Această nouă egalitate economică se reflectă în relaţiile juridice din societatea burgheză sub formă de egalitatea *tuturor* înaintea legii, principiu esenţial care stăpîneşte de acum înainte toate relaţiile juridice, căci este evident că dacă muncitorii, cel din urmă strat din

* Ce robie nouă se ascunde sub această tranzacţie liberă şi egală, asta a tălmăcit-o atît de strălucit Karl Marx.

piramida socială, se bucură de egalitate înaintea legii, cu atît mai mult, bineînțeles, straturile superioare lor.

Se înțelege, libertatea și egalitatea economică nu implică deloc egalitatea de avere materială și egalitatea condițiilor materiale de trai. Dimpotrivă, epoca burghezo-capitalistă a adus această *inegalitate* pînă la un grad necunoscut încă de nici una din toate epocile precedente ; dar asta e cu totul altceva. Epoca burgheză nici n-are însărcinarea istorică să rezolve imensa problemă a egalității condițiilor de trai. Această problemă e a viitorului și va fi rezolvată de altă epocă istorică, de cea socialistă.

Și astfel, organicește, se dezvoltă din, prin și alături de dezvoltarea economico-materială instituțiile și întreaga organizare socială a societății.

I
Instituțiile liberalo-burgheze în țara noastră

Am dat o foarte mică schemă a dezvoltării societăților civilizate, de la care am împrumutat și noi instituțiile noastre politico și juridico-sociale. Firește, această schemă e cît se poate de scurtă și poate chiar confuză tocmai din cauza scurtimii ei. În cîteva pagini nu puteam da o schemă clară, amănunțită și cuprinzătoare a dezvoltării societăților civilizate în legătură cu instituțiile lor. Dar, așa cum e, credem că ne va fi de ajuns pentru dezvoltările noastre ulterioare.

Și înainte de toate se vede, cred, destul de clar, chiar din schema asta atît de scurtă, că în țara noastră nu numai că n-am avut o dezvoltare organică-socială din care să fi rezultat necesarmente instituțiile occidentale ce am introdus, dar n-am avut nici împrejurări, nici condiții sociale, fie obiective, fie subiective, în sensul celor arătate mai sus pentru introducerea lor.

Astfel, dacă privim țara noastră la începutul veacului trecut, găsim la țară, în sat, un nivel de producție economică și relații sociale ca în evul mediu. Țăranul produce în casă toate necesarele vieții lui, boierul primește servituțile mai mult în natură — cereale, legume, țesături, miere, fructe, pui etc. — și în zile de muncă ; gospodăria este în mare parte naturală. Această stare economică nu numai că nu se aseamănă cu cea capitalisto-burgheză, dar e mult mai înapoiată chiar decît cea din timpul monarhiei absolute feudale.

Orașele constituie un început mai serios de gospodărie bănească ; acolo găsim ateliere, mici corporații medievale

de breslași și negustori caracteristice cel mult regimului feudal monarhic absolut la începutul existenței, nu în timpul dezvoltării lui.

Nu e vorba însă de o puternică producție economică, întovărășită de o enormă împărțire a muncii, după cum nu e vorba nici de un schimb vast care să cuprindă toate colțurile țării și să se întindă peste mări și țări. Nu vedem capitaluri imense sub toate formele lor, după cum nu vedem nici clase puternice — burghezime mare și mică și proletariat muncitor —, nici *cultură* puternică izvorîtă dintr-o asemenea bogată viață economică și nici o clasă cultă numeroasă pusă în serviciul burghezimii.

De toate aceste puteri obiective și subiective, sufocîndu-se în atmosfera întocmirilor feudale și zbătîndu-se cu puterea unor forțe elementare pentru a rupe zăgazurile și a porni ca un șuvoi spre altă viață bazată pe alte întocmiri sociale, de toate astea nici pomeneală.

Repet, nu erau în țară nici condițiile obiective, nici cele subiective pentru întocmirea politico-socială a capitalismului : nici forțele economice care să necesiteze o asemenea transformare, nici clasele producătoare, numeroase și importante, care s-o reclame.

Se înțelege, era o clasă producătoare, numeroasă și importantă, care gemea sub iobăgie : era țărănimea. Dar țărănimea dorea și reclama nu introducerea instituțiilor liberalo-burgheze, ci desființarea iobăgiei ; ea s-ar fi mulțumit mai curînd cu monarhia absolută a unui vodă care ar fi eliberat-o din iobăgie.

Și, totuși, instituțiile caracteristice capitalismului s-au introdus, și nu numai la noi, ci și în alte state înapoiate, care se găseau în condiții mai mult ori mai puțin similare, cum sînt, de pildă, Serbia și Bulgaria. Și atunci [se] naște întrebarea : care sînt acele însemnate puteri oculte care au făcut să se introducă noua întocmire ? Căci trebuie să fie puteri mari și însemnate acelea care sînt în stare să impună o întreagă transformare socială în țări care n-au în ele însele condițiile obiective și subiective proprii pentru o asemenea transformare.

Așa ar fi trebuit pusă chestia de vechii conservatori, iară nu cum au pus-o ei : o mînă de *bonjuriști*, o mînă de tineri care au învățat ori au petrecut la Paris, văzînd cultura, bogăția, civilizația incomparabilă a Franței, și-au închipuit că toate acestea sînt produse numai de instituțiile ei și atunci le-au introdus și în țara lor, unde se potriveau ca nuca în perete ; aceste instituții au folosit foarte mult, materialmente și politicește, celor ce le-au introdus și clientelei lor, în schimb au fost dezastruoase pentru țară.

Aceasta e, în cîteva cuvinte, felul criticii făcute de conservatorii vechi întocmirii politico-sociale burgheze și celor care au introdus-o. Și e o parte de adevăr în această critică, și anume că noi n-am avut antecedente sociale lăuntrice asemănătoare cu cele din Occident care să fi necesitat introducerea noii întocmiri și e iarăși adevărat că liberalii vechi au dat o importanță exagerată instituțiilor, socotind că ele produc civilizația, și nu viceversa. Fetișismul instituțiilor și legilor a rămas și la urmașii lor într-o măsură atît de mare încît a fost destul ca tinerimea generoasă să intre în partidul liberal ca să se molipsească și dînsa de același fetișism și să piardă clara pătrundere a lucrurilor pe care o avusese altădată.

Dar, dacă această parte a criticii e adevărată, în schimb concepția asta că transformarea politico-socială de atunci se datora numai tinerimii revoluționare, care n-a priceput nepotrivirea ei pentru țara noastră și deci, dacă ar fi priceput-o, transformarea nu s-ar fi făcut, întreagă această concepție e superficială, greșită, lamentabilă. Vezi bine ! Un grup de tineri, entuziasmați de întocmirea liberalo-burgheză a Franței, face transformarea României într-un stat burghezo-liberal ; pe urmă vine alt grup de tineri entuziaști, care, văzînd că noile instituții au dat rezultate rele, transformă țara din nou într-un stat feudal, iară apoi alți tineri entuziaști, văzînd că nici așa nu merge, o prefac într-un stat socialist. Numai tinerime entuziastă și generoasă să fie, că transformarea se face ea repede-repede.

Dacă vechi conservatori, și mai ales junimiștii, care au numărat printre ei inteligențe și talente briliante, în loc de a se opri la suprafață, ar fi căutat adîncile forțe sociale care au impus transformarea, ei ar fi înțeles că tinerimea liberală de la '48 a fost numai exprimatoarea și mijlocitoarea acestor forțe ; dacă ar fi priceput aceasta și ar fi pus astfel problema, critica, făcută de ei instituțiilor noastre liberale ar fi fost altfel, rodnică. Dar așa, după mulțime și mulțime de peregrinații, după critica aprigă a unui Costaforu, după imprecațiile vehemente

ale lui Eminescu, după rîsul sarcastic al lui Caragiale, după glumele necruțătoare ale d-lui Carp, junimiștii formează partidul constituțional, al *adevăraților constituționali*. Apoi dacă era ca junimismul să ajungă aici, nu mai trebuia atîta critică.

*

După această digresiune cam lungă, să vedem noi care sînt acele puteri sociale adînci care au făcut posibilă și chiar au necesitat transformarea noastră *liberalo-burgheză*.

În articolul *Cuvinte uitate* le-am rezumat în trei vorbe: *epoca istorică capitalistă*. Această epocă necesită transformarea țărilor înapoiate în țări liberalo-burgheze. Și afirmarea asta am deslușit-o prin următoarele cuvinte: *„Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate; ele se mișcă în orbita acelor țări și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăși condiția necesară de viață“*.

Dar, ca să vedem mai de aproape aceste puteri transformatoare, să luăm ca pildă țara noastră de la începutul veacului trecut, pornind de la comuna ei rurală.

Aici, cum ziceam, domnea încă gospodăria naturală, se producea în mare parte pentru consumarea proprie, nu pentru schimb, se produceau valori de întrebuințare, nu valori de schimb. *Boierul*, feudalul nostru național, preleva în natură mai toate servituțile iobagilor — felurite producte agricole ori de industrie casnică — și în zile de muncă. Dar, iată, intervine un fapt care revoluționează toată această viață patriarhală, feudală. Occidentul capitalist, după marea revoluție franceză și dobîndirea instituțiilor prielnice, în puternica lui expansiune industrială are nevoie de piețe de desfacere pentru mărfurile sale și are nevoie de producte agricole pentru hrana populației sale. Și iată că negustorul occidental sau reprezentantul lui din țară vine și aduce bani sunători cu care cumpără din sat grîu, porumb, iară pentru a-și lua îndărăt banii aduși occidentalul trimite încoace mărfurile

sale atît de variate, atît de ispititoare și atît de uimitor de ieftine.

Tranzacțiile se repetă, iară după tratatul din Adrianopol[4], care face Marea Neagră liberă pentru comerțul european, ele devin o regulă. Prin Galați și Brăila se duce grîul românesc ca marfă, iar în schimb vin alte mărfuri; și ele vin și pe uscat din Lipsca și Brașov cu harabalele, iar mai tîrziu cu drumul de fier din toată lumea.

Faptul intrării în relații de schimb cu Occidentul european, capitalist, are consecințe incalculabile pentru țară. *Mai întîi ea începe să devină o țară producătoare de mărfuri și, din țară cu gospodărie naturală, începe să devină o țară cu gospodărie bănească.* Această schimbare, care în Occident a necesitat veacuri de dezvoltare, de creștere organică socială, la noi s-a făcut într-un timp extrem de scurt. Dar prin aceasta țara nu intră numai în simple relații cu capitalismul și civilizația burgheză occidentală, ci ea devine un membru necesar al marii diviziuni mondiale a muncii, devine părtașa civilizației capitaliste: ea trimite Occidentului de-ale mîncării și primește de la el mărfurile industriale și culturale. Într-o anumită măsură putem zice că nici capitalismul nu mai poate fără țara noastră, nici ea fără dînsul.

Participarea la civilizația Apusului folosește la început numai claselor superioare; celor producătoare le face mai mult rău. În special țărănimea n-are de ce să se bucure. În adevăr, cît timp am fost în gospodărie naturală și boierii își încasau redevențele în natură, exploatarea era limitată. Boierul lua din productele țăranului numai cît îi trebuia pentru satisfacerea nevoilor lui și ale curții sale. Cu o cantitate mai mare n-ar fi avut ce face. Cînd însă vine noua formă de gospodărie, gospodăria bănească, și grîul, devenit marfă, se vinde pe bani, nu mai există limită pentru exploatare, afară numai de limita pusă de însăși natura puterilor iobagului. *Dar tocmai această împrejurare face, între altele, necesară liberarea iobagilor din iobăgie.*

A doua urmare importantă care decurge pentru țărănime din faptul începutului relațiilor de schimb cu țările capitaliste este nimicirea industriei casnice țărănești.

Mărfurile aduse din Apus, atît de variate, mult mai frumoase în aparență decît cele naționale și avînd și

farmecul noutății, sînt și uimitor de ieftine ; oricît de puțin ar socoti țăranul munca familiei sale din scurtele zile și lungile nopți de iarnă, productele lui tot îi apar prea scumpe față de ieftinătatea mărfurilor străine.

Faptul că familia țărănească devine lucrătoare numai timp de 4—5 luni de vară, cît ține sezonul agricol, și restul e supusă unui *chomage* forțat, iară drumurile de fier, luîndu-i cărăușia, desăvîrșesc acest proces, pe de altă parte prefacerea productului țărănesc în marfă și dispariția industriei casnice, toate acestea au o foarte mare influență dizolvantă asupra întregii vieți materiale și asupra moravurilor din sînul familiei patriarhale țărănești.

S-ar mai putea aduce multe alte exemple, dar și acestea sînt îndestulătoare pentru a arăta ce adîncă influență — bună sau rea, asta depinde din punctul de vedere din care o judeci — a avut intrarea în relații de schimb cu străinătatea asupra vieții materiale, asupra relațiilor economice și asupra moravurilor satului, ce adîncă revoluție a făcut în viața satului prefacerea în marfă a produselor lui.

Și această influență și această revoluție au fost și mai mari în orașe, devenite, ca și în Apus, centre de schimb și de aprovizionare și pentru sate. Firește, produsele primitive ale corporațiilor noastre semifeudale n-au putut deloc concura cu mărfurile străine, produse ale unei tehnici superioare, rezultat al unei dezvoltări de sute de ani. Banii străini năvăliți în orașe se întorc deci tot în străinătate, iar produsele naționale sînt măturate de pe suprafața pămîntului românesc și împreună cu ele și instituțiile corporative medievale *.

* Învinuirea pe care doctrinarii conservatorismului nostru o aduceau liberalilor și instituțiilor liberale că lor se datorește desființarea corporațiilor, această învinuire și cererea de a se reînființa corporațiile arată pînă la ce grad surprinzător lipsește în țară la noi priceperea celor mai elementare adevăruri din știința economică. Felul de producere și împărțire a bogățiilor în societatea modernă face imposibilă existența corporațiilor medievale și, într-o societate bazată pe libera concurență, corporațiile sînt tot așa de imposibile ca și iobăgia sau sclavajul. Și cît de puțin au de împărțit cu aceasta instituțiile liberale arată, spre pildă, Rusia, care — slavă Domnului ! — n-a avut aceste instituții și unde totuși corporațiile medievale au dispărut ca și la noi și din aceleași cauze.

Meseriașii din bresle ori au rămas fără existență, ori au intrat ca lucrători în acele ateliere pe care concurența mărfurilor străine nu le atingea sau care au putut rezista concurenței ; de asemenea, parte din ei au devenit mici meseriași independenți ori au intrat în atelierele noi, înființate de străini ; dar unii sau alții lucrau de acum pe baze noi, de acum prețul produselor lor era hotărît de cheltuielile de producere și de legea cererii și ofertei, lucrau pentru piață sau după comandă, pe baza liberei concurențe însă.

Felul comerțului depinde de felul producerii, și comerțul, care se ocupă cu circularea și cu împărțirea productelor, fie a celor produse în străinătate, fie a celor produse în țară pe baze capitaliste, trebuie să se facă, la rîndul lui, pe baze corespunzătoare. Organizația medievală de corporații negustorești dispare, comerțul e liber, el se face pe baza liberei concurențe ; prețurile mărfurilor și cantitatea lor depind de aceeași lege și de legea liberă a ofertei și cererii, tranzacțiile economice sînt deci libere, schimbul de asemenea. Toate relațiile economice se revoluționează și, într-o țară înapoiată, începem să avem categorii economice, relații economice ca și în țările capitaliste, unde ele, după cum am văzut, au necesitat introducerea instituțiilor liberalo-burgheze.

Dar este o categorie economică, este o valoare care, devenind marfă, necesită mai cu seamă introducerea acelor instituții și acelor relații politice și juridice. Cum am văzut mai sus, aceasta e marfa-muncă, e forța de a munci a lucrătorului.

Am arătat că în societatea capitalistă, unde toate productele devin mărfuri, după liberarea definitivă a muncitorilor din servajul feudal și din lanțurile corporatismului medieval, lucrătorul devine om liber, iar forța lui de muncă devine o marfă liberă, pe care el o vinde în piață ca un negustor, cum se vînd toate celelalte mărfuri, pe baza liberei concurențe și a cererii și ofertei. Libertatea economică a lucrătorului și prefacerea forței sale în marfă e faptul economic care se reflectă și care hotărăște chiar, în bună parte, sensul instituțiilor liberalo-burgheze ; ea este aceea care hotărăște în relațiile de drept, *egalitatea tuturor înaintea legii*.

Or, după liberarea țiganilor din robie, după liberarea iobagilor și desființarea breslelor și corporațiilor, avem

și noi, în parte cel puțin, aceeași prefacere a forței de a munci în marfă, aceeași tranzacție economică, relativ liberă și egală, între stăpîn și muncitor, bineînțeles în orașe, pentru că la sate, după cum vom vedea, în fond raporturile au rămas în bună parte medievale.

Și astfel, intrînd în relații cu Occidentul capitalisto-burghez, devenind părtași la civilizația lui înaintată, el ne modifică toate procesele de viață, ne revoluționează toate raporturile sociale, economice și, împreună cu ele, moravurile de altădată. Și întru cît ne impune aceleași categorii economice, aceleași relații capitaliste, întru atît ne impune aceleași instituții politico-sociale și aceleași relații de drept.

Și... să nu uităm că mai este o marfă, o marfă *sui-generis*, pe care ne-o trimite Occidentul capitalist : e marfa intelectuală, e cartea, cultura, care desăvîrșește procesul, care, la revoluția produsă în viață și raporturile materiale și economice, adaugă o altă revoluție, produsă în capete.

Știu, această revoluție e departe de a fi atît de perfectă pe cît s-ar părea la suprafață. Relațiile economice libere sînt încărcate încă de resturi feudale, și încă de ce resturi ! Moravurile, desigur, au fost revoluționate, dar sînt foarte departe de a fi ajuns la înălțimea țărilor civilizate, sînt pline încă de caractere orientale. Cultura e, în adevăr, apuseană, însă cît de superficială !

Dar, în special și mai cu seamă și înainte de orice, noi n-avem acea bază materială largă pe care sînt așezate instituțiile, moravurile, cultura Occidentului și fără de care acestea, mai mult ori mai puțin, atîrnă în aer. Noi n-avem acel imens utilaj industrial și acea superbă industrie, acea minunată agricultură intensivă, acele enorme capitaluri fixate în fabrici, în ateliere, în agricultură. N-avem această înălțime de producție, această bază materială, și ăsta e un fapt principal. Cultura intelectuală se capătă ea prin învățătură, numai mijloace să aibă omul ; moravurile se schimbă mai greu, desigur, dar în condiții prielnice schimbarea lor se face relativ destul de lesne ; în sfîrșit, instituții politico-sociale, mai ales cînd e să rămînă pe hîrtie, se pot introduce cît de ușor. Dar a căpăta această bază însăși a instituțiilor, a moravurilor, a culturii occidentale, asta e greu, o, cît de greu !

Pentru aceasta trebuie sacrificii, lupte, muncă grea, tenace, pentru aceasta trebuie generații.

Dar, dacă n-avem baza însăși a unei societăți capitaliste dezvoltate, trebuie să lucrăm, să muncim ca s-o realizăm ; dacă relațiile noastre economice, dacă moravurile noastre sînt încărcate de felurite resturi feudale care ne împiedică dezvoltarea, trebuie să lucrăm ca să le nimicim. Și atunci, în această muncă de descotorosire de resturile feudale, în această muncă lungă și grea de realizare a unei vaste baze pentru viața noastră economico-socială și culturală, în această evoluție către un stat sau o societate capitalistă, pe baza căror instituții politico-sociale, pe baza căror relații de drept trebuie să mergem : pe a celor medievale, monarho-absolutiste, sau a celor occidentale, capitaliste, liberalo-burgheze ?

Bineînțeles că răspunsul nu poate fi îndoielnic. E de ultima evidență că ar fi o absurditate fără seamă ca pentru a desăvîrși dezvoltarea capitalistă să ne încărcăm cu niște instituții care tocmai au împiedicat această dezvoltare. Și e, bineînțeles, și mai absurd ca pentru descotorosirea noastră de resturile medievale — foarte mari și rele dealtfel — să introducem sau să conservăm tocmai instituțiile feudale. Și este iarăși de ultima evidență că, tocmai pentru această înaintare și pentru această sfărîmare a resturilor feudale, ne trebuie instituții liberalo-burgheze care ajută la sfărîmarea resturilor de feudalism și care ajută înaintarea noastră, progresul nostru economic.

În acest sens, după cum am zis în articolul citat, pentru țările înapoiate, semicapitaliste, instituțiile liberale au o importanță deosebită, pe care n-au avut-o pentru țările occidentale. Acolo capitalismul s-a dezvoltat sub instituțiile feudale și în luptă cu ele. Cînd burghezia a învins și a distrus feudalismul și și-a creat propriile ei instituții, capitalismul era acum dezvoltat, iar instituțiile noi au contribuit numai la înflorirea lui ulterioară. Acolo deci, dacă putem să ne exprimăm astfel, instituțiile burghezo-liberale au mers la coada capitalismului ; pe cînd în țările înapoiate, semicapitaliste, ele merg în fruntea lui, deschizîndu-i și curățîndu-i drumul.

Așadar, în rezumat : o societate înapoiată intrînd în relații cu capitalismul occidental ; acesta îi modifică procesul de viață socială, îi revoluționează toate raporturile

economico-sociale și morale, îi produce adînci modificări culturale : toate acestea nu numai justifică, dar necesită instituții liberalo-burgheze, după cum le necesită și propășirea ulterioară a acelei societăți.

Au fost însă și alte condiții foarte importante care au necesitat introducerea instituțiilor liberalo-burgheze. Așa e chiar independența noastră națională, însăși crearea și existența statului român.

Țara românească a avut marea neșansă istorică să fie înconjurată de trei state puternice, care o strîngeau ca într-un cerc de fier și dintre care unul se socotea stăpînul ei de drept (Turcia), altul stăpîn de fapt (Rusia) și al treilea căuta să devină și una și alta (Austria). Firește că aceste state au opus o rezistență înverșunată la crearea statului român independent. Pe ce dar și pe cine, pe al cui sprijin putea să conteze țara împotriva unor adversari atît de puternici ? Acest sprijin n-avea de unde să-l capete decît de la Occidentul liberalo-burghez. Dar nu putea să-l capete o țară înapoiată care s-ar fi încăpățînat să rămînă iobăgisto-medievală, ci numai una care ar fi țintit să se transforme într-o țară capitalistă și liberalo-burgheză.

Și nu numai considerații morale, simpatii politico-sociale joacă aici un rol hotărîtor, ci mai ales interesul material. Țările capitaliste atrag în orbita mișcării lor pe cele înapoiate nu din interese ideale, ci mai cu seamă din interese foarte materiale, ca să le poată trimite mărfuri, ca să le prefacă în debușeu pentru produsele industriale de care gem.

Dar o țară iobăgisto-medievală săracă, producînd mai numai pentru propria sa întrebuințare (valori de întrebuințare, nu mărfuri) și deci neavînd nici nevoie de schimb, o astfel de țară e un debușeu foarte slab. De aici forțarea țărilor capitaliste de *a civiliza* țările înapoiate, de a le îmboldi la introducerea instituțiilor liberalo-burgheze. Acest interes material la ideologii burghezimii se transformă și devine în realitate un simțămînt dezinteresat, în adevăr umanitar.

Așadar, instituțiile liberale au fost necesare pentru viața țării ca stat independent. *Și într-un fel ele au fost necesare chiar pentru conservarea neamului românesc ca atare.*

Dintre cei trei vecini pomeniți, cel mai periculos pentru existența însăși a neamului e, desigur, Rusia. În cazul unui dezastru al statului român, în cazul acaparării țărilor române de către Rusia, nu numai statul român ar fi fost distrus, dar însuși neamul românesc ar fi fost în pericol de nimicire. Vedem doar ce a pățit Basarabia. Într-o vreme atît de scurtă, toți acești Crușevani, Puricikievici (Purice), Seladini, Krupenski etc. au devenit cei mai abjecți servitori ai țarismului muscălesc, au devenit o pacoste nu numai pentru Basarabia, dar și pentru însăși Rusia, iară țărănimea a fost atît de abrutizată încît nici nu se gîndește la neam. Această soartă o aștepta și pe Moldova și pe Muntenia.

În schimb, presupunînd același dezastru — acapararea țărilor — din partea Austriei, statul independent ar fi fost de asemenea nimicit, dar ar fi putut să fie măcar vorba de distrugerea neamului ? Zece milioane de români în Austria poliglotă ar fi rămas un neam puternic și, poate, în unele privințe chiar preponderent. E deci vădit că cel mai mare pericol pentru însăși existența neamului rămîne tot Rusia.

Or, pe la mijlocul veacului trecut, Rusia se și simțea în țară la noi ca la ea acasă, consulii ei de fapt stăpîneau țara. ***Similitudinea de religie, de organizație economică, de instituții și mai ales similitudinea de clase conducătoare, toate acestea au făcut ca Rusia să socotească provinciile moldo-valahe ca o pradă ușoară.*** Introducînd instituțiile liberale și încă liberale înaintate, care nu aveau nici o asemănare cu cele rusești, chemînd la viață o clasă conducătoare (burghezimea) așa de puțin asemănătoare cu boierimea rusească, România nu numai că a pus o stavilă între ea și Rusia, dar a săpat o prăpastie. A fost o lovitură abilă, genială, asemănătoare cu cea de acum a junilor turci. *Așadar, și condițiile economice sociale rezultate din legăturile cu Occidentul european ; și relațiile culturale ; și necesitățile dezvoltării capitaliste ulterioare ; și interesele conservării statului, independenței naționale și a neamului însuși, toate reclamau introducerea instituțiilor liberalo-burgheze.* Desigur, e greu ca niște instituții să se bazeze pe necesități mai mari.

Dar pentru cei care nici de argumentele de mai sus nu vor fi convinși aducem încă două luate din experiența

țărilor vecine, o experiență parcă într-adins făcută ca să ne convingă de adevărul celor de mai sus.

Primul exemplu, foarte convingător, e Rusia. În Rusia, prin influența capitalismului occidental, s-au operat aceleași schimbări profunde, s-a făcut aceeași revoluție în organismul economico-social, în relațiile economice, morale și în starea culturală ca și la noi. Rusia, în aceeași vreme ca și noi, a fost silită să libereze pe țărani din iobăgie. Dar, cu toate aceste modificări adînci din organismul ei social, ea a rămas totuși, în deosebire de noi, cu instituțiile ei medievale de altădată, cu monarhia ei absolutisto-țaristă. Și rezultatul a fost că Rusia, acest colos cu nenumăratele lui resurse de viață prin care n-are egal afară doar de Statele Unite ale Americii, Rusia, cea mai mare împărăție din lume, a ajuns pe marginea prăpastiei.

Al doilea exemplu e Turcia. Turcia a rămas în Europa, după instituțiile ei politice, o țară absolutisto-asiatică. Și cine nu știe că dacă n-a pierit de mult o datorește rivalității puterilor care nu se înțeleg asupra împărțelii ? Și cu toată această rivalitate ea a fost, totuși, îmbucătățită, și, lucru caracteristic, cînd după întrevederea de la Reval [5] s-a văzut limpede sfîrșitul Turciei, junii turci [6] tot instituțiile liberalo-burgheze le-au introdus ca să mai scape ce se poate scăpa din viața Turciei. Vor reuși oare ? Cine știe ? Eu personal mă îndoiesc. E și prea tîrziu.

„Nu-nvie morții, e-n zadar, copile“ *

M-am oprit poate prea mult la apărarea instituțiilor noastre liberalo-burgheze, pe care nimeni nu le mai atacă serios. Mai departe se va vedea cît de absolut necesare au fost aceste dezvoltări. Dealtfel, deși nu mai este vrun curent politic apreciabil care să dea vina pe instituțiile liberale pentru toate neajunsurile vieții noastre sociale, deși înșiși junimiștii, cei mai acerbi critici ai liberalismului, au devenit chiar *adevărați constituționali,* totuși de cîte ori te vei găsi într-un grup discutînd nevoile și

* Turcia musulmană, cu civilizația ei înapoiată, stăpînind popoarele creștine cu o civilizație mai înaintată — și aceasta în Europa — e o absurditate și logică, și sociologică. Se înțelege că, dacă Turcia ar fi știut încă de acum o jumătate de secol să-și introducă instituțiile europene și să trăiască pe baza lor, dezvoltarea ei ca stat federativ balcanic ar fi luat altă față.

mizeriile țării vei auzi voci declarînd cu convingere și aplomb : „Toate relele, domnilor, vin de acolo că ne-am dat prea curînd instituții liberale, înaintate ; țării acesteia i-ar mai fi trebuit cel puțin treizeci sau patruzeci de ani un arapnic rusesc“. Să poftească dumnealor în Rusia ca să vadă unde a adus-o arapnicul rusesc.

Așadar, instituțiile occidentale au fost o necesitate pentru țara noastră și cei care le-au introdus i-au făcut un mare serviciu. *Dar, odată introduse instituțiile liberalo-burgheze, evident că trebuia să se stabilească o concordanță între ele și relațiile de producție și de organizare a ei,* a acelei producții pe baza căreia și din care trăiește țara. Un dezacord în această privință, se înțelege, trebuia să aibă rezultate dezastruoase.

Și, fiindcă am ajuns la *faptul social, la problema socială,* în jurul căreia gravitează multe din dezvoltările studiului acestuia, îmi voi permite aci să dau un exemplu ipotetic, exagerat, prea exagerat, dar care ne va ajuta să limpezim cele ce vor urma.

Să presupunem o țară unde acei care lucrează pămîntul marilor proprietari agrari sînt ei înșiși proprietatea stăpînilor, care pot dispune de viața lor, pot să-i vîndă ca pe vite ș.a.m.d. E o societate în care raporturile de producție sînt sclavagiste. Să presupunem acum că o tinerime entuziastă și generoasă, adăpată la o civilizație înaintată, ar introduce toate instituțiile liberalo-burgheze, cu toate libertățile, cu egalitatea înaintea legii, cu votul universal direct, egal și secret, dar, introducînd aceste instituții, ar lăsa relațiile de producție cele vechi și sclavagiste, adică stăpînul în producție să fie stăpîn absolut, să poată vinde pe robul său altui stăpîn etc.

Se înțelege că o astfel de organizație ar fi un *nonsens,* n-ar putea să existe nici o zi și s-ar întîmpla sau ca sclavii să sfărîme sclavia, devenind cetățeni liberi în conformitate cu instituțiile libere, sau ca proprietarii de sclavi să sfărîme instituțiile liberale, înlocuindu-le cu cele sclavagiste, *pentru că între instituțiile unei societăți și raporturile ei de producție trebuie să existe neapărat o anume corelație și o concordanță lăuntrică.* Asta se înțelege de la sine.

Au înțeles-o, firește, întemeietorii liberalismului nostru și de aceea liberarea țiganilor din robie și a țăranilor din iobăgie a și coincis cu introducerea instituțiilor

liberale. Dar, după această schimbare a raporturilor de producere prin liberarea ţiganilor şi a iobagilor şi prin prefacerea lor în lucrători liberi şi după introducerea şi a instituţiilor corespunzătoare cu aceste relaţii noi de producere, o altă problemă se ridica înaintea întemeietorilor statului liberalo-burghez român, o problemă mare, grea, vitală : e organizarea producţiei înseşi a ţării. E problema cea mai vitală, pentru că o ţară, ca să trăiască, trebuie să producă, iară pe de altă parte această producţie trebuie să fie organizată aşa fel ca să corespundă cu instituţiile cele noi, căci în cazul contrar le compromite existenţa.

Să vedem cam în ce fel se putea face organizarea producţiei agrare — bineînţeles că pe atunci numai asta conta, pe atunci eram mai ales o ţară eminamente agricolă —, să vedem deci cam în ce fel se putea face acea organizaţie a producţiei care să îndeplinească neapărata condiţie de mai sus.

Să luăm de exemplu două tipuri de organizaţie, nu numai deosebite, dar chiar opuse : unul bazat pe marea proprietate rurală şi altul pe cea mică.

În prima supoziţie, marii proprietari rurali, foştii stăpîni ai clăcaşilor, ar fi dominatorii producţiei. În acest caz, liberarea iobagilor s-ar fi făcut în mare parte fără pămînt. S-ar fi dat pămînt fruntaşilor, acelora care aveau vite mai multe şi care împreună cu răzeşii ar fi format proprietatea mijlocie, şi aceasta ar fi fost un tampon şi o apărătoare a marii proprietăţi ; s-ar fi dat pămînt celor mai înţoliţi, deşi nefruntaşi, dar tuturor cu titlul de proprietate exclusivă, cviritară, un drept care constituie una din principalele baze ale societăţii liberalo-burgheze în general, ale instituţiilor ei politico şi juridico-sociale în special.

În ce priveşte majoritatea ţăranilor, ei ar fi fost liberaţi fără pămînt, trebuind să se mulţumească numai cu faptul că sînt liberaţi în mod gratuit de iobăgie şi de toate servituţile ei.

Proprietarii de iobagi se prefăceau deci în mari proprietari de pămînt, *pămîntul se prefăcea în capital*, iar foştii clăcaşi în mare parte în salariaţi, cărora li s-ar fi adăugat şi acei dintre împroprietăriţi care, neputînd rezista ca mici proprietari, s-ar fi proletarizat.

Aşadar, am fi avut o stare de lucruri ca în unele ţări occidentale : de o parte mari proprietari capitalişti, căptuşiţi de o proprietate mijlocie şi mică, adică o mare şi mică burghezime rurală, iară pe de altă parte salariaţii, vînzători ai forţei lor de a munci.

Proprietarii mari, avînd în faţa lor pe salariaţi — numai braţe de muncă (cei care ar mai fi avut ceva vite şi instrumente de muncă ar fi fost nevoiţi să le vîndă) —, s-ar fi văzut siliţi să-şi muncească singuri moşiile cu inventarul lor : vite, pluguri, acareturi, maşini agricole, acestea din urmă primitive la început, perfecţionate mai tîrziu. Aceia dintre marii proprietari care n-ar fi putut să se adapteze la noile condiţii de viaţă economică ar fi fost siliţi să-şi vîndă moşiile ori să le arendeze pe termene foarte lungi la capitalişti-arendaşi, pentru ca aceştia să bage capital în pămînt, instrumente, acareturi etc.

Pe măsură ce s-ar fi lărgit piaţa de desfacere — prin dezvoltarea comunicaţiilor şi înmulţirea populaţiei — s-ar fi lărgit şi întinderile cultivabile, şi felul perfecţionat de cultură ca şi în alte ţări burgheze. Întreaga viaţă materială a naţiunii s-ar fi bazat pe această producţie, ea fiind aproape unica sursă de trai pentru întreaga naţiune cu toate organele şi clasele ei.

Statul ar fi fost mai ales o emanaţie a acestor clase producătoare — proprietatea mare, căptuşită de cea mijlocie şi mică — şi ar fi protejat şi apărat din toate puterile această formă de organizare a producerii.

Tonul în stat fiind dat de burghezimea rurală, întreaga viaţă politică, culturală etc. a statului s-ar fi dezvoltat şi modelat în conformitate cu caracterul claselor dominante ; instituţiile politico-sociale (avînd la baza lor o viaţă economică franc capitalisto-burgheză) ar fi fost, bineînţeles, cele liberalo-burgheze, cu tendinţa pronunţată de a favoriza clasele marii burghezimi, în special clasa marilor proprietari de pămînt.

Şi pe aceste baze statul român ar fi urmat să se dezvolte într-un stat industrial, capitalisto-burghez.

Acum să ne înfăţişăm supoziţia a doua, adică să presupunem că ţara, după liberarea iobagilor, ar fi fost organizată pe baza micii proprietăţi ţărăneşti.

În acest caz, tot pămîntul, asupra căruia dealtfel ţărănimea socotea că are drepturi de veacuri, ar fi trecut

la țărani, care, să zicem, l-ar fi răscumpărat pe prețuri foarte mici și termene foarte lungi. Pămîntul ar fi fost împărțit între țărani după puterea lor de a munci, după numărul brațelor dintr-o familie, după inventarul ce ar fi posedat ș.a.m.d. În felul acesta s-ar fi format o puternică proprietate mijlocie și mică.

Cu vremea, *proprietatea fiind absolută și deci alienabilă*, s-ar fi format și o mare proprietate (în condițiile acestea, destul de modestă și care ar fi putut fi mărginită întrucîtva prin lege), și un proletariat salariat din micii proprietari proletarizați.

La baza organizației producției ar fi fost deci mijlocia și mica proprietate țărănească. Avînd a plăti ratele răscumpărării către marii proprietari, avînd a susține statul și întreaga clădire socială ce s-ar fi format pe baza acestei producții agrare, țăranul ar fi fost silit să iasă din incuria lui orientală — produs al iobăgiei —, n-ar fi fost lăsat să lucreze numai cîte o bucățică de pămînt, ci ar fi fost nevoit să lucreze tot mai mult și mai bine, îndemnat mereu și de cerințele crescute ale pieței de desfacere, și de cerințele crescute ale societății în dezvoltare, și de înmulțirea populației, și de propriile lui necesități personale crescînde. Clasele conducătoare s-ar fi format mai ales din burghezimea rurală (proprietari mai mari și mijlocii, burghezimea sătească), burghezimea negustorească și din birocrație, iară puterea centrală — regele —, cum se întîmplă de obicei în societățile țărănești, ar fi avut mai multă autoritate reală decît în societatea bazată pe marea proprietate rurală.

Statul și clasele dirigente ar fi fost silite, din spirit de conservare, să-și concentreze toate sforțările pentru a face să prospere această mică și mijlocie proprietate țărănească, principala resursă de viață a țării. Instituțiile țării ar fi rămas, bineînțeles, cele liberalo-burgheze de acuma, țara avînd toate caracterele și toate raporturile economice liberalo-burgheze, deși nu deplin dezvoltate, dar statul ar fi fost mai centralizat și puterea centrală mai mare. Cultura țării s-ar fi dezvoltat mai extensiv, avînd ca centru de preocupare școala primară rurală.

Într-un cuvînt, în cazul al doilea dezvoltarea țării ar fi fost a unei democrații rurale asemănătoare cu a Serbiei, numai mai prosperă decît ea — avînd în vedere mai

marile bogății naturale ale țării noastre —, ar fi fost o dezvoltare cu toate avantajele și defectele unor țări agricole, a căror producție e bazată pe proprietatea mică și mijlocie țărănească *. Ar fi fost o țară țărănească. Și, iară, pe aceste baze diferite de cele de mai sus, țara s-ar fi dezvoltat într-o formă socială superioară, industrialo-capitalistă, liberalo-burgheză.

E evident că într-un caz sau în celălalt țara ar fi luat cu totul altă direcție în dezvoltarea ei, deși, fie într-un caz, fie într-altul, etapa mare de dezvoltare pe care ar fi avut s-o treacă ar fi fost tot capitalismul industrial dezvoltat; dar calea ar fi fost alta și chiar caracterul capitalismului industrial la care ar fi ajuns ar fi fost întrucîtva altul **.

Și este iarăși evident că judecata asupra unui tip de întocmire socială sau a altuia va atîrna de punctul de vedere al aceluia care le judecă: democratul social sau poporanist va prefera tipul al doilea, aristocratul și burghezul tipul întîi. Dar, pentru unul sau celălalt și din orice punct de vedere le-am judeca, e vădit că o organizare

---

* Apărătorii marii proprietăți la noi ne arată pe Serbia și sărăcia ei economică și culturală ca un exemplu pînă unde poate să ajungă o țară bazată pe mica proprietate și producție rurală. Acești apărători se lasă înșelați de aparență. Adevărul e că nici economicește, nici culturalicește Serbia nu e mai săracă decît noi, mai curînd dimpotrivă.

Ceea ce înșală este că acolo și averile și cultura sînt împărțite mai egalitar decît la noi.

Sîrbii n-au atîția milionari ca noi, dar în schimb starea țărănimii lor e incomparabil mai bună decît a țărănimii noastre; ei n-au două universități și n-au atîta spoială de cultură ca noi, dar nici atîția analfabeți.

Bineînțeles, facem abstracție aci de nenorocirele politice ale Serbiei, care au și vor avea un cuvînt hotărîtor în dezvoltarea ei națională și socială. Și iarăși, bineînțeles, sînt foarte departe de a exagera bunătățile vieții ei economico-sociale: sînt social-democrat, nu poporanist.

** Cititorii care vor binevoi să tragă singuri toate concluziile cele mai depărtate din cele două tipuri de dezvoltare socială schițate mai sus vor vedea ce imens de deosebită ar fi fost țara noastră după cum ar fi avut la bază o organizare de producție sau pe cealaltă, cît de deosebite ar fi fost felul ei de cultură, moravuri, întreaga ei fizionomie materială și morală etc. Și, odată ajunși aici, vor recunoaște cît de hotărîtor este pentru întreaga viață culturală, morală etc. a țării felul ei de producție, raporturile de producție economică.

sau alta dă putința dezvoltării economico-sociale ulterioare și că relațiile sociale create de una sau alta sînt clare, logice, raționale pe cît pot să fie în general logice și raționale relațiile izvorîte dintr-o organizație socială bazată pe proprietatea individuală și lupta de clasă, și altă bază, bineînțeles, era imposibilă.

Ceea ce a realizat însă împroprietărirea de la 1864 a fost un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos, care nu era nici în folosul bine priceput al micii proprietăți, nici în al celei mari, ci în paguba amîndurora *.

S-a creat un organism economico-social neviabil, incapabil de o dezvoltare ulterioară, s-a creat pentru viața societății românești (a statului român, cum se obișnuiește să se zică) o bază economico-socială pe care era cu neputință să trăiască *tale quale*, dar încă să propășească !

Să vedem în adevăr.

* Bineînțeles, vorbim de interesele marii proprietăți ca o categorie economică, nu de interesele trecătoare ale marilor proprietari, care, dimpotrivă, au fost strașnic de avantajați de această împroprietărire, și doar pentru ei s-a și făcut. E foarte important, mai ales la noi în țară, de a face această deosebire între marea proprietate rurală, ca o categorie economică și interesele ei permanente, și între interesele momentane și trecătoare ale marilor proprietari. Interesele acestora din urmă și a celei dintîi pot nu numai să nu coincidă, dar să fie chiar uneori opuse.

II

Liberarea și împroprietărirea țăranilor

La împroprietărirea foștilor clăcași de la 1864, țăranii au primit în total aproape 1 800 000 de hectare, cam un sfert adică din întinderea arabilă a țării. Celelalte trei sferturi, afară de pămîntul moșnenilor, răzeșilor, au rămas în mîinile proprietarilor și ale statului.

La 1864 li s-a dat țăranilor : la 71 912 fruntași 413 201 de hectare, la 202 075 de mijlocași 882 737 de hectare, la 134 132 de pălmași 384 758 de hectare, în total deci la 467 840 de familii țărănești s-au dat 1 766 258 de hectare, sau, în mijlociu, 3,9 hectare de familie țărănească. Dintre împroprietăriți, fruntașii au primit, în mijlociu, aproximativ 6 hectare de familie țărănească, mijlocașii $4^{1}/_{2}$ și pălmașii $2^{1}/_{2}$; 60 000 de țărani au fost împroprietăriți numai cu loc de casă și grădină.

Din aproape jumătate milion de țărani împroprietăriți, numai unii dintre cei 72 000 de fruntași puteau în condiții prielnice să-și întemeieze de bine, de rău o gospodărie temeinică și serioasă. Dar ceilalți, imensa majoritate, care au primit foarte puțin pămînt, din capul locului au fost puși în imposibilitatea de a-și face o *adevărată* mică gospodărie țărănească. Cu atîta pămînt ei n-ar putea-o face nici azi ; cu atît mai puțin au putut-o atunci, cînd cultura era și mai primitivă. Nu mai vorbim de cei 60 000 de țărani împroprietăriți numai cu loc de casă și grădină.

Dar, în afară că s-a dat puțin, s-a dat și pămîntul cel mai prost : rîpe, pietrișuri, nisipuri, lut ; apoi li s-a dat

pămîntul cel mai depărtat de sat și — monstruozitate fără seamăn — fără delimitare, ceea ce a fost un izvor de certuri și procese *.

Pe urmă, pămînturile date n-aveau de multe ori drumuri care să ducă la ele, astfel că țăranul avea pămînt, dar nu putea să ajungă la el; drumul către pămîntul țăranului trecea prin proprietatea mare, ceea ce a devenit mai tîrziu un mijloc ușor, eficace și feroce de aservire a țăranului. În multe locuri s-a dat pămînt țăranilor, dar adăpătorile de vite au rămas în mîna proprietății mari — un alt mijloc feroce de aservire.

Astfel, țăranii au primit pămînt puțin, absolut neîndestulător pentru formarea unei gospodării țărănești, au primit pămîntul cel mai prost — nisipuri, luturi, rîpi —, au primit pămînt prea depărtat de locuințele lor, înconjurat de pămînt boieresc, fără putință de a ajunge la el decît cu învoirea boierului, au primit de multe ori pămînt fără adăpători pentru vite, care au rămas iarăși în mîna proprietarilor mari. S-a făcut deci parcă anume ca această proprietate mică țărănească nu numai să nu se poată dezvolta și înflori, dar nici să nu poată trăi măcar.

Tendința ascunsă, dar destul de lămurită a acestei prime împroprietăriri era deci să facă imposibilă viața neatîrnată a unei mici proprietăți, să pună pe cei împroprietăriți în imposibilitatea de a trăi din proprietățile lor, ci, într-un fel sau altul, să fie în dependență economică

---

* „După ce pămînturile date foștilor clăcași au fost integral plătite, ar fi fost firesc ca fiecare să fie pus în stăpînirea parcelei sale și să i se dea la mînă documentul de proprietar. Nu s-a urmat așa. Și din această cauză nesfîrșite neînțelegeri, certe, bătăi, ba chiar omoruri au fost și sînt, așa încît unii, în loc de a cîștiga pămîntul plătit, au ajuns la pușcărie și alții s-au sleit cheltuind, s-au sărăcit umblînd prin judecăți pentru pămîntul lor. Și la judecăți s-au întîmplat cazuri că nu cel cu drept a cîștigat...". „...Toate acestea și cîte alte turburări și nedreptăți n-ar fi avut loc dacă statul făcea ceea ce dator era, adică delimitarea individuală a proprietății sătești" (I. G. Bibicescu. *În chestiunea agrară*, p. 35, 36).

Nu mai vorbim de înșelătoriile directe ale proprietarilor, care, după obiceiul pămîntului, au căutat și au izbutit să eludeze legea de împroprietărire. Iată ce zice un mare proprietar și un conservator, dar om cinstit și bun cunoscător al vieții agrare, Gr. Păucescu, citat de d-l I. Bibicescu :

„Toți oamenii abili, toți oamenii vicleni s-au opus la împro-

a marilor proprietari spre a fi nevoiți să lucreze și moșiile acestora *.

Să vedem acuma situația ce s-a creat marii proprietăți prin împroprietărirea de la 1864.

Am zis că pămîntul care s-a dat țăranilor a fost neîndestulător pentru formarea unei mici proprietăți cît de puțin raționale. Așa e, 4 ha în mijlociu nu erau de ajuns pentru o familie țărănească, avînd în vedere primitiva cultură extensivă de atunci. Nu erau de ajuns, bineînțeles, pentru o gospodărie rațională și pentru un trai omenesc.

Țăranul de atunci însă, ca și cel de acuma dealtfel, avea cerințe foarte mici, era învățat să trăiască în mizerie. Ca să-și scoată existența mizerabilă obișnuită îi ajungeau 4 ha, ba și mai puțin ceva. Să nu uităm că atunci condițiile economice ale traiului țăranului erau incomparabil mai ușoare decît acuma. Drumurile de fier nu

---

prietărire sub cuvîntul că au învoieli particulare și mulți au izbutit să înlăture aplicarea legii rurale.

Vi s-a spus că în Moldova clăcașii au fost goniți cu totul de pe unele proprietăți ca să nu-i apuce legea rurală făcînd clacă.

În părțile noastre, mulți proprietari au luat biletele de clacă de la locuitori ca să poată susține că n-au făcut clacă și, prin urmare, n-au dreptul la împroprietărire; pe alocurea proprietarii le-au vîndut cîte o mică bucată de loc și legea rurală i-a găsit proprietari" (I. G. Bibicescu. *În chestiunea agrară*, p. 30).

* Ca să se vadă spiritul care a domnit la efectuarea împroprietăririlor, e interesant să mai cităm și următoarele din cartea d-lui Bibicescu :

„Și să nu se uite aceasta, căci e semnificativ — cel dintîi care a contribuit cu puterea exemplului rău a fost statul; el — adică cei care în numele statului lucrau — a dat și pămînturi rele, și pămînturi lipsă: unora le-a dat mult mai tîrziu, după ce s-au tăiat pădurile și *obligînd pe săteni a le defrișa cu cheltuiala lor;* ba încă unora nu li s-a dat deloc nici la 1864, nici de atunci încoace, așa că pînă azi, după un răstimp de peste 40 de ani, sînt încă țărani foști clăcași care nu-și au pămîntul. Și, lucru și mai curios, acei oameni n-au avut pămîntul, *dar au plătit prețul lui, au plătit și plătesc chiar impozitul pămîntului, deși nu l-au avut, deși nu l-au muncit, deși folosul, presupusul folos pe care trebuia să-l aibă de pe urma pămîntului, niciodată n-a intrat în punga lor*" (I. G. Bibicescu. *În chestiunea agrară*, p. 31).

erau, deci țăranul avea, ca un izvor de cîștig, cărăușia; avea pentru iarnă mica industrie casnică, nedispărută încă de tot pe atunci; avea imașuri comunale nearate încă; avea încă servitutea asupra pădurilor; iară birurile erau mai mici, incomparabil mai mici decît acuma.

În aceste condiții excepționale, lăsat în voia lui, putea să-și scoată cele necesare pentru traiul lui obișnuit, atît de sărac, nu numai din 4 ha, dar și din mai puțin. Și era natural psihologicește ca țăranul, liber după veacuri de robie, stăpîn pe pămîntul lui, stăpîn pe voința lui, să se apuce să-și lucreze în primul rînd pămîntul său.

Însă în acest caz ce se făcea proprietatea mare aproape cu totul lipsită de brațe? Căci doar nu putea fi muncită de vreo 60 000 de țărani împroprietăriți numai cu casă și grădină și nici în resturile de timp ale țăranilor împroprietăriți. Evident că în asemenea condiții proprietatea mare, pentru generații încă pînă s-ar fi înmulțit populația, ar fi suferit o mare depreciere. De pe întinsele lor moșii rodnice, dar nelucrate, proprietarii ar fi fost osîndiți să se uite cu melancolie cum țăranii își scot existența lor mizerabilă din peticele de pămînt inferior, însă al lor.

Dar statul, întreg organismul social, țara?

Acestea se găseau într-o situație tot așa de grea ca și proprietatea mare. Statul și întreaga supraconstrucție socială aveau ca resurse de viață aproape exclusivă producția agricolă. Or, aceasta urma să se facă în cea mai mare parte pe pămînturile împroprietăriților și moșnenilor, cam pe un sfert și ceva adică din suprafața cultivabilă a țării, restul aparținînd statului și proprietății mari.

În aceste condiții, clasele dominante, cu stat cu tot, nu puteau să se dezvolte.

Iată dar situația economico-socială creată țării la 1864. Țărănimea și mica proprietate fără putința de a prospera, marea proprietate lipsită de brațe și statul, organismul social, supraconstrucția socială, lipsite de putința de a se dezvolta.

Frumoasă creație!

Și, pentru ca această frumusețe să fie mai trainică, s-au luat și măsuri ca să nu se mai schimbe, declarîndu-se inalienabilitatea pămînturilor țărănești.

Știu că, întrucît privește pe ideologii naivi, această inalienabilitate a fost dată cu scopul lăudabil de a împiedica proletarizarea țărănimii, după cum știu că întreaga întocmire economico-socială schiloadă de la 1864 nu era rezultatul unui plan bine chibzuit al reformatorilor în cap cu Cuza și Kogălniceanu, ci un rezultat al luptelor înverșunate dintre clasele și grupările sociale de atunci. Dar în acest studiu analitic e vorba de analiza economico-socială, nu de judecata istorică.

Prin întocmirea de la 1864 s-au și dat în germene toate contradicțiile, toate anomaliile, toate antagonismele care s-au dezvoltat atît de trist pe urmă și care au ajuns la atîta monstruozitate în vremea noastră. Anul 1864 purta în sînul său anul teribil 1907.

Așadar, întocmirea de la 1864 n-a dat o bază rațională pentru dezvoltarea țării, ci, dimpotrivă, i-a luat acesteia orice putință să se dezvolte pe baza dată. Dar o societate trebuie să trăiască, trebuie înainte de toate să-și creeze condiții pentru traiul material. Dacă condițiile oferite de întocmirea juridică și economică nu sînt prielnice, atunci alături de ele sau chiar împotriva lor societatea își creează altele, iar instrumentul cu care se făuresc este același de-a lungul istoriei: e lupta de clasă.

Care clase trebuiau să intre în această luptă se vede lămurit: în primul rînd țărănimea mică proprietară de o parte și boierii mari proprietari de cealaltă; și tot așa de evidente erau și obiectul și subiectul acestei lupte.

De o parte era țărănimea, care căuta să fie lăsată în pace, ca din peticul ei de pămînt, de multe ori inferior, să-și scoată subzistența sărăcăcioasă, chit că rămășița de vreme cîtă i-ar mai rămîne s-o închirieze boierului pe bani gata.

De altă parte erau marii proprietari, care trebuiau să caute neapărat să capete îndărăt pe vechii lor iobagi; să capete îndărăt brațele de muncă pentru moșiile lor, brațe fără de care acele moșii deveneau *nonvalori*.

Acestea erau principalele clase în luptă.

Și rezultatul final al luptei era ușor de prevăzut, cu atît mai mult cu cît unul din luptători — marea proprietate — avea un aliat așa de puternic ca *statul*. Căci statul era cel mai mare proprietar al țării — avea milioane de pogoane — și deci interesele lui ca mare pro-

prietar erau absolut identice cu ale marii proprietăți. Afară de asta, statul în bună parte era expresia însăși a marii proprietăți și prin faptul că marea proprietate era clasa cea mai bogată, și prin faptul că însăși Constituția, prin legea electorală, a dat statul în bună parte în mîinile acestei clase.

E adevărat că statul nu reprezenta *numai* marea proprietate, și mai ales atunci avea încă un deosebit prestigiu în țară și o însemnată putere în stat acea tinerime revoluționară ideologă de la 1848, care săvîrșise chiar transformarea noastră dintr-un stat iobago-feudal într-unul constituționalo-burghez. Dar și această tinerime era un slab aliat pentru țărănime și iată de ce.

În adevăr, care era mijlocul ca să se ajute radical țărănimea și să se facă posibile și existența și dezvoltarea statului român? (înțelegînd prin *stat* întreg organismul social, țara). Am arătat-o mai sus. Dacă era vorba de împroprietărit țărănimea, trebuia dat țăranilor deodată și o mare parte din pămîntul țării în proprietate individuală, și trebuia dat și capitalul pentru întemeierea micilor gospodării agricole. Odată gospodăriile întemeiate în felul acesta, statul ar fi trebuit să le dea tot sprijinul ca să se poată dezvolta. Atunci, țăranii avînd pămînt suficient și inventarul necesar, multe din proprietățile mari rămase fără brațe de la sine ar fi trecut la țărani și în felul acesta țara ar fi putut să se dezvolte pe baza proprietății rurale mici, pe baza proprietății țărănești.

Aceasta însă, după cum am zis, ar fi însemnat o țară țărănistă. Dar tinerimea de la 1848 n-avea deloc idealul acesta. Ea visa o țară civilizată, de un tip mai înalt, asemănătoare cu cele din Occidentul european, într-un cuvînt o țară burghezo-capitalistă, nu una țărănistă. Și, după cum am văzut, tinerimea aceasta nu știa că drumul care duce spre o asemenea societate — fie de la tipul țărănist, fie de la tipul marii proprietăți rurale — e lung și greu; nu știa că acolo se poate ajunge nu prin propagandă, învățătură, decrete etc., ci prin creșterea organică, și că această creștere e condiționată în primul și esențialul loc de dezvoltarea puterilor de producție și că acesta e un lung și dureros proces de dezvoltare și de luptă.

Și, chiar dacă tinerimea n-ar fi fost victima unor concepții greșite, totuși ea nu putea fi de mare folos țărănimii, pentru că tinerimea cu adevărat ideologă și dezinteresată, în frunte cu M. Kogălniceanu, forma o pătură foarte subțire, prea puțin numeroasă. În ce privește grosul, numărul cel mare al păturii revoluționare, constînd din boiernași cu fiii lor, din slujbași și din păturile burgheze așa rudimentare cum erau, apoi aceștia, conștient sau inconștient, nu erau mînați de vreo ideologie dezinteresată, ci de interes, de ură și de invidie împotriva boierimii celei mari, căreia doreau să-i ia locul. În grosul acestei pături revoluționare trăia în germene spiritul lui Titircă Inimă-Rea, liberal-sadea, căpitan în garda civică, mîncător de ciocoi, pe care, în calitate de proprietar și arendaș liberal-național, avea să-i înlocuiască.

Așadar, țărănimea pe atunci n-avea și nu putea să aibă nici un aliat, nici unul care s-o ajute realmente în lupta ei, să-i reprezinte interesele adînci de clasă, iară țărănimea ea însăși era o clasă incultă, inconștientă, fără spirit de independență, ci, dimpotrivă, avînd în sînge și [în] oase supunerea, umilința, indolența, fatalismul, toate neajunsurile rezultate dintr-o robie seculară.

Și deci ceea ce s-a întîmplat trebuia să se întîmple în mod fatal. Țara noastră, neputînd sta cu nici un chip pe baza nouă pe care a fost așezată, s-a îndreptat către cea veche, feudalo-iobăgistă.

Țăranii, mai ales cei cu pămînt mai puțin și mai prost și situat departe de casele lor, cei fără de drumuri și adăpători, trebuiau să ceară pămînt de la proprietari și arendași. Apoi mai toți țăranii aveau nevoie de bani: pentru biruri, care începuseră să crească simțitor, pentru ratele răscumpărării clăcii și pentru alte necesități izvorîte din împrejurările noi; și cui aveau să se adreseze pentru bani decît iarăși proprietarilor și arendașilor? Aceștia, bineînțeles, dădeau bani țăranului, dar nu ca unui salariat — ceea ce, după cum vom vedea mai jos, ar fi fost preferabil pentru țăran —, ci ca unui învoit; și dădeau țăranului și pămînt, însă nu conform relațiilor dintre marele proprietar și micul fermier, adică sub forma de arendare capitalistă pe termen lung — ceea ce ar fi presupus cu totul alte relații de producție —, ci

sub formele iobăgiste ale dijmei, ruşfeturilor şi servituţilor de tot felul. Şi astfel din primul moment au început să se restabilească vechile relaţii de producţie iobăgiste. Recolta mizerabilă de la 1865 şi groaznica secetă de la 1866 au putut numai să grăbească acest proces*.

Dar de ce proprietarii mari nu primeau pe ţăran să lucreze ca salariat, ci ca învoit, sau de ce nu-i dădeau ţăranului pămînt în condiţii asemănătoare unui fermier din Occident, de ce adică exploatarea a luat totuşi formele vechi iobăgiste cu un amestec capitalist, neoiobăgiste, cum vom vedea mai departe, şi nu forma franc burghezo-capitalistă ? E uşor de înţeles de ce.

Mai întîi, în general vorbind, o trecere bruscă dintr-un fel de producere şi de exploatare economico-socială într-altul e foarte greu de făcut. Adaptarea, mai ales în do-

* „Recolta proastă din anul 1865, în care din pricina aplicării legii rurale se făcuse prea puţine semănături, fu aproape cu desăvîrşire distrusă de secetă în anul 1866 ; popuşoii nu se făcură aproape deloc. Ţăranii fură siliţi să cumpere popuşoi şi, în lipsă de popuşoi, orz, pentru hrana lor, de la proprietarii şi arendaşii care aveau producte vechi prin magazii şi, deoarece nu aveau bani pentru a achita acele producte, se tocmiră să le plătească în muncă repartizată pe *cinci ani*. Preţurile cu care cumpărau productele erau foarte ridicate, adevărate preţuri de foamete, încă mărite de o camătă nemiloasă ; apoi, claie peste grămadă, preţurile muncii lor erau de obicei cele mai scăzute.

Cunosc ţărani pe care i-aş putea numi şi nu ţărani beţivi şi leneşi, ci gospodari harnici şi cumpătaţi, cu ajutor în casă, care au muncit 15 ani pentru a achita datoria contractată în iarna anului 1866—1867 pentru cumpărarea popuşoiului trebuitor hranei familiei lor. De-abia în vara anului 1881 se izbăviră de cele de pe urmă rămăşiţi...

Şi odată cu seceta grozavă care bîntuia ţara venise şi noua sarcină a ratelor răscumpărării clăcii. Sumele acelor rate, însemnate prin ele înseşi pentru acele vremi de bani puţini şi rari, devenise cu desăvîrşire împovărătoare prin faptul secetei, în urma căreia ţăranii care nu făcuse nici măcar cele trebuitoare mîncării, nu aveau pe ce prinde bani. Deoarece perceptorul nu aştepta, ţărănimea fu de iznoavă silită să se adreseze proprietarilor şi arendaşilor atît pentru achitarea *banilor pămîntului*, cum ziceau sătenii, cît şi pentru acea a birului curent. Aceasta fiind o a doua ipotecă asupra muncii lor, ea fu contractată cu condiţiuni şi mai grele decît cea dintîi ; preţurile cu care de astă dată era plătită munca fură şi mai mici decît acele din întîiul contract“ (R. Rosetti. *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, p. 450).

meniul vieţii economico-sociale, se face cu mare greutate. Pentru forma burghezo-capitalistă a culturii marilor proprietăţi teriene cu munca salariată trebuie capital, trebuie inventar agricol propriu, trebuie pricepere în agricultură, şi proprietarii şi arendaşii de atunci mai ales n-aveau nimic din toate astea.

Pe urmă, nici ţăranul, de-abia declarat mic proprietar, de-abia împroprietărit, n-ar fi consimţit cu nici un preţ să se prefacă în salariat ; el avea aspiraţiile lui proprii, puternice să devină mic proprietar, independent şi de sine stătător. Şi tocmai de aceea n-ar fi consimţit, mai ales la început, nu numai să devină salariat, dar nici mic fermier.

Însă ceea ce mai ales era hotărîtor pentru întoarcerea la vechea iobăgie sub noile forme burgheze, la neoiobăgie deci, e faptul că această formă de producere şi exploatare economico-socială *convenea de minune şi clasei proprietarilor mari, şi arendaşilor de atunci, şi, mai mult, convenea clasei proprietarilor mari şi marilor arendaşi ce s-au format în urmă, chiar pe baza acestei forme noi de producere şi exploatare economico-socială, pe baza neoiobăgiei.*

Dacă nu de la început, apoi în curînd s-ar fi impus ţăranului salariatul, capitalurile s-ar fi găsit de asemenea pentru cultura marilor proprietăţi, după cum au fost găsite în urmă pentru luxul şi risipa marilor proprietari prin fundarea Creditului funciar rural. De asemenea şi aptitudinile necesare s-ar fi dezvoltat, iară cei recalcitranţi şi incapabili sau neadaptabili ar fi fost nevoiţi să-şi vîndă moşiile altora mai apţi să le conducă, după cum dealtfel şi sub neoiobăgie clasa veche boierească a fost mai toată expropriată de noua clasă burghezo-neoiobăgistă. Principala cauză deci a reîntoarcerii la iobăgie sub o altă formă nouă, la neoiobăgie, erau interesele marilor proprietari şi arendaşi de atunci şi, din urmă, pentru că neoiobăgia, ca sistem de exploatare a muncii, cum vom vedea clar mai departe, reprezintă nişte avantaje extraordinare pentru clasa exploatatoare, nişte avantaje pe care nu le avea nici iobăgia veche şi pe care nu le are nici capitalismul burghez occidental.

Aceste interese deci ale marilor proprietari și arendași, ale clasei dominante agrare, au hotărît mai ales reîntoarcerea la iobăgia de fapt. Zicem interesele marilor proprietari și arendași și nu interesele marii proprietăți, care, dimpotrivă, sub forme noi, curat capitaliste s-ar dezvolta și ar înflori mult mai bine decît sub forme neoiobage. Dar, cum am zis și mai sus, interesele marii proprietăți ca o categorie economico-socială, interesele ei teoretice, abstracte, permanente nu sînt totdeauna identice cu interesele vremelnice, practice și reale ale marilor proprietari și arendași. Uneori aceste interese sînt chiar opuse, cum s-a întîmplat tocmai la noi.

Deci interesele clasei dominante agrare, atît de puternice într-o țară eminamente agricolă mai ales, ele au hotărît reîntoarcerea la iobăgia veche sub alte forme. Și afară de aceste interese sînt și altele, s-ar putea zice toate interesele sociale coalizate — afară, bineînțeles, de cele ale țărănimii —, care au hotărît, au impus și au consfințit această reîntoarcere la iobăgism și la relațiile de producție în fond iobăgiste. Mai întîi, bineînțeles, era clasa boierilor, a marilor proprietari, care — chiar dacă prin noua organizație economică i s-ar fi dat putința de a exista ca o clasă burgheză dominantă — încă ar fi avut tot interesul să se întoarcă la raporturile vechi, pentru menținerea cărora se lupta cu atîta înverșunare, dar avea cu atît mai mult interesul acesta cînd prin noua stare de lucruri ea se prefăcea aproape în nonvaloare, neavînd brațe. Apoi era clasa burgheză ce se ridica în urma introducerii instituțiilor noi și care avea toate aspirațiile — poate pentru moment la unii instinctive încă — de a înlocui vechea clasă boierească. În sfîrșit, era statul, care avea interese vitale ca să se reînființeze raporturile economice vechi, și aceasta în dubla calitate: de cel mai mare proprietar rural, avînd deci interese comune identice cu ceilalți proprietari, și de stat propriu-zis, care reprezintă interesele claselor dominante și care nu putea să se dezvolte pe baza creată.

Astfel, toate puterile sociale trebuiau să fie împotriva țărănimii.

Ca excepție au rămas doar domnitorul Cuza și Mihail Kogălniceanu cu partizanii lor, care, pe de o parte, prea au luat în serios schiloada creație economică, iar pe de

altă parte și-au luat în serios rolul de apărători ai țărănimii *.

A mai fost cîte un ideolog incorigibil, ca C. A. Rosetti, care de asemenea a luat calda apărare a țărănimii, fără să priceapă însă unde e adevărata ei boală, adevărata ei durere. Și a fost înlăturat din viața publică. Nu-i vorbă, în orice caz ar fi fost înlăturat, dar altfel, rodnică, i-ar fi fost activitatea dacă ar fi priceput întreaga și mon-

* Țin să amintesc din nou că această lucrare e o analiză economico-socială, nu de judecată istorică, după cum e, spre pildă, remarcabilul studiu al d-lui R. Rosetti. Dacă ar fi să cercetăm a cui e vina reintroducerii iobăgiei, ar trebui să exceptăm pe Cuza și Kogălniceanu și pe adepții lor sinceri. Aceștia au avut cel puțin intenția să elibereze cu adevărat țărănimea. Împrejurările economico-sociale, pe de o parte, puterea clasei dominante, pe de alta, au fost mai tari decît ei. Dealtfel, tot aici trebuie căutată și una din cauzele hotărîtoare ale detronării lui Cuza. Doamna Elena Cuza a avut dreptate cînd în interviul acordat *Adevărului* a spus că adevărata cauză a detronării a fost problema agrară. Decît că explicațiile date sînt greșite. Doamna Elena zicea că proprietarii se temeau că le va lua Cuza moșiile și le va da țăranilor și de frica asta au pus la cale detronarea lui. Aceasta nu este exact. Legea de la 1864 fusese votată, împroprietărirea făcută — și cu cîte greutăți — și proprietarii știau foarte bine că nici prin gînd nu-i putea trece lui Cuza ca să le mai ia moșiile (afară de partea stabilită prin lege) și să le dea țăranilor; și dacă i-ar fi venit în gînd așa ceva, n-ar fi permis-o Europa. Nu, de asta nu se temeau proprietarii. Dar ei se temeau cu drept cuvînt că, date fiind sentimentele țăranofile ale lui Cuza și autoritarismul lui, el va pune piedici reintroducerii raporturilor de producere iobăgiste. De aceea s-au asociat la detronarea lui. Și doar nu e o simplă întîmplare că legea tocmelilor agricole, cerută cu atîta insistență încă din 1864 și depusă la Cameră tocmai peste un an, fu votată după o lună de la detronarea lui Cuza, nu fără a fi fost și înăsprită în acest scurt interval. Se înțelege că actorii direcți ai detronării, cum au fost C. A. Rosetti și alții, au putut să aibă — și au avut — alte motive justificate. Dar dacă vodă Cuza, în afară de țărănimea pe care o avea de partea sa, ar fi avut și clasa puternică, economicește dominantă, boierimea, atunci ar fi putut să fie de zece ori mai autoritar și mai... crai, iară liberalii de o sută de ori mai pudici (evenimentele istorice explicate prin pudicitate — ce mai istorie!), tot domnitor ar fi rămas și nimeni n-ar fi încercat aventura nebună de a-l detrona.

Scriind acestea, trebuie să mărturisesc că acum un sfert de veac, vorbind de formidabila înșelare a țărănimii săvîrșită cu împroprietărirea de la 1864 și după împroprietărire, făceam părtași conștienți și pe Cuza și pe Kogălniceanu. Mai tîrziu m-am încredințat că intențiile lor fuseseră democratice, dar că n-au putut rezista unor împrejurări mai tari decît ei.

struoasa contrazicere economico-socială a noii alcătuiri.

Aşadar, împotriva acestei reînvieri a iobăgiei rămînea să se lupte ţărănimea însăşi.

Şi ea s-a luptat, sau mai bine zis s-a zbătut în mari şi nesfîrşite dureri, cu jertfe groaznice, s-a zbătut şi... se zbate încă pentru a scăpa de această iobăgie de fapt, ascunsă sub un văl subţire de liberalism occidental de drept. Era deci fatal ca iobăgia de fapt să se reintroducă; şi, dacă ea s-a reintrodus nu numai cu fondul, dar şi cu formele vechi — nu vorbim de cele juridice —, cauza e că-i mai uşor să reintroduci forme vechi decît să le schimbi. Pentru a schimba mai trebuie puţină originalitate, bătaie de cap şi muncă creatoare; pentru a reintroduce numai, trebuie rutină, tradiţie, inerţie, tot calităţi cu care au strălucit întotdeauna clasele noastre dominante iobăgiste.

Dar, dacă s-au reintrodus relaţiile de producţie iobăgiste, apoi era logic ca şi instituţiile politico-sociale şi relaţiile de drept tot cele vechi, feudale, să se reintroducă, pentru că relaţii de producţie feudale alături de instituţii şi relaţii de drept liberalo-burgheze, asta e o absurditate şi un nonsens aproape grotesc. Şi, totuşi, acest *nonsens* a devenit o realitate, şi *trebuia* să devină în condiţiile sociale date.

Am văzut ce puteri sociale au provocat reînfiinţarea relaţiilor de producţie iobăgiste. Să vedem acuma care au fost condiţiile şi puterile sociale care în acelaşi timp au fixat instituţiile şi relaţiile de drept liberalo-burgheze ce fuseseră introduse.

Mai întîi e însăşi ţărănimea. Ţărănimea a putut de fapt să fie adusă, pas cu pas şi prin tot felul de mijloace, în iobăgia economică veche; dar să readuci *de jure* pe iobagul liberat în iobăgia de drept, aceasta ar fi fost pur şi simplu o imposibilitate; ţărănimea s-ar fi ridicat ca un singur om. Mai sus am arătat condiţiile sociale, interne şi externe, care impuseseră întemeierea instituţiilor liberalo-burgheze; fireşte, aceleaşi condiţii se opuneau cu hotărîre la desfiinţarea pomenitelor instituţii.

În sfîrşit, s-ar fi opus — şi cu ultima energie — şi grupările revoluţionare ridicate după '48, alcătuite în parte din oameni mînaţi de un interes cît se poate de material, dar şi din ideologi de adîncă convingere. Cei dintîi pricepeau ori simţeau foarte bine că numai într-o societate cu forme liberalo-burgheze, dar cu fond semiiobăgist, vor putea ajunge să ia locul vechii boierimi; deci ei erau partizanii aprigi ai instituţiilor liberale. Ceilalţi erau încredinţaţi că principalul lucru sînt instituţiile occidentale, care, ele, vor preface ţara într-o ţară civilizată, oricare ar fi pentru moment relaţiile economice; pentru ei, problema ţării era în prima şi chiar ultima instanţă o problemă politică, astfel că ar fi putut să tolereze orice, numai o atingere adusă formelor politice nu.

Deci neapărat, fatal instituţiile politico-sociale trebuiau să rămînă intacte; dar tot atît de neapărat şi de fatal relaţiile de producţie trebuiau să revină de fapt la relaţiile de producţie iobăgiste.

Prin urmare, iată două stări sociale — una economico-socială, alta politico-socială — care amîndouă au fost necesarmente impuse ţării noastre în raporturile agrare: *instituţiile politico-sociale burgheze şi relaţiile de producere semifeudale; două stări sociale care nu numai nu concordă între ele, dar îşi sînt profund antagonice, se exclud una pe alta.* Realitatea vieţii sociale ştie să creeze monstruozităţi pe care fantezia cea mai bogată nu şi le-ar putea închipui.

Şi pe baza unei asemenea monstruozităţi trăim noi de o jumătate de veac; într-însa îşi au originea multe, profunde şi dureroase anomalii nu numai din viaţa economico-socială a satelor noastre, dar şi din viaţa lor morală şi culturală; şi tot într-însa îşi au originea multe şi însemnate anomalii dureroase din viaţa ţării întregi.

Dar să urmărim pe scurt cum s-a reintrodus şi consolidat iobăgia de fapt în relaţiile de producţie ale satelor noastre.

III
În neoiobăgie

Anii 1864—1866 au fost luna de miere a liberalismului ideolog al celor de la '48. Constituția politică belgiană, una din cele mai liberale din Europa, a fost introdusă în țările românești. Cîte speranțe frumoase — și în scurtă vreme cît de crud înșelate! Chiar de la început s-a văzut că nu merge, că nu merge deloc. S-a arătat, după cum ar fi fost ușor de prevăzut, că mașina e schiloadă, că nu poate funcționa, că pe bazele economice și politico-sociale întocmite producția nu poate înainta, că se periclitează multe și puternice interese.

Țăranul, declarat liber, stăpîn pe persoana sa, pe proprietatea și munca sa, a înțeles să uzeze de această libertate spre a-și munci înainte de toate propriul său pămînt, așa de neîndestulător și de așa proastă calitate, ca să scoată de acolo satisfacerea neînsemnatelor sale nevoi. Numai întru cît îi rămînea vreme de prisos înțelegea să se mai angajeze și la alții, și asta pe ales, unde și cum i-ar fi convenit mai bine. Marii proprietari și statul riscau să întîmpine cele mai formidabile greutăți în cultivarea moșiilor.

Măsurile indirecte de constrîngere pentru a sili pe țăran la muncă nu erau încă bine statornicite și desfășurate; contractul agricol, în toată frumusețea lui și în toate culorile lui schimbătoare, nu apăruse încă: ne aflam doar la începutul acestui regim economic. Arvuna de un pol dată de cu iarnă ca să asigure o muncă de doi poli la vară s-a impus de la primii pași, pentru că țaranul, deși nu ieșise încă bine din gospodăria naturală,

avea nevoie de bani pentru biruri, pentru ratele răscumpărării clăcii și pentru alte nevoi. Dar țăranul lua arvuna și la primăvară se ducea să-și lucreze pămîntul său, chit că pentru arvună [o] să lucreze în timpul ce-i va prisosi; ori se ducea să lucreze unde găsea mai convenabil, chit ca arvuna s-o plătească în bani cu procente. Cum puteai să-l aduci cu sila la muncă pe el, om liber? Să-i faci proces și să-l condamni la daune? Dar chiar cîștigarea procesului ar fi fost o slabă mîngîiere, pentru că un proces durează și pînă atunci grîul s-ar fi scuturat de zece ori. Condițiile noastre fizice și climaterice cer muncă intensă în timp scurt. Cum să-i ceri țăranului, om liber și stăpîn pe munca sa, ca tocmai vremea cea mai urgentă să lucreze lanurile boierești, iar numai în timpul prisosit să-și zgîrie și pămîntul propriu? La acest rezultat nu se putea ajunge pe baza dreptului comun: Codul Napoleon presupune pe lucrător ca vînzător liber al mărfii sale, care este forța sa de a munci.

Atunci ce era de făcut? Trebuia un corectiv grabnic, și el a și fost găsit acolo unde trebuia căutat: la stat, în intervenția statului. Numai statul, cu puternica lui organizație, era în stare să readucă pe fostul iobag ca muncitor pe moșiile boierești. Dar țăranul e om liber, egal cu toți ceilalți înaintea legii, stăpîn pe munca sa! Dar cînd oare interesele economice profunde ale claselor dominante s-au oprit în fața unor asemenea fleacuri?

Se înțelege, cererea de intervenție era și atunci motivată prin acele argumente fariseice pe care din vremea aceea le auzim mereu. Țăranul e leneș, bețiv, deprins cu biciul, nu pricepe libertatea, nu știe să se folosească de ea. Și mai ales țăranul e ignorant, incult; asta e cel mai mare cusur al lui: nu-și pricepe nici propriile interese și astfel pune în primejdie și interesele sale, și pe cele superioare ale statului. Negreșit, dacă țăranul ar fi fost om cult, luminat, ar fi muncit moșiile boierești; dar, așa incult și ignorant, se încăpățîna să-și muncească pămîntul propriu. Într-un cuvînt, țăranul e un *minor* și, ca atare, trebuie supravegheat. Doar nu veți susține ca un copil de zece ani să fie lăsat de capul lui, să fie tratat ca cetățean liber, egal înaintea legii etc. etc.

Deci statul trebuia să intervină. Și statul a intervenit și rezultatul acestei intervenții a fost: prima lege de

protecție a muncii (! ?), prima lege excepțională menită să readucă și să consfințească relațiile de producție iobăgiste pe tărîmul constituționalismului belgian-occidental în țară la noi [7].

*

Ca să ne dăm seama cam ce înseamnă această primă lege de protecție a muncii, trebuie mai întîi să vedem care sînt caracterele esențiale ale iobăgiei. Acestea sînt mai cu seamă trei.

Primul e fixarea locuitorului de pămîntul proprietarului. Această fixare e un semn distinctiv al iobăgiei, servajului ; în rusește ea a dat chiar numele servajului întreg : *krepostnicestvo*. Și românul știe perfect aceasta cînd prin fixarea către pămînt, prin *lipitul pămîntului*, caracterizează cea mai cumplită sărăcie a plugarului : *sărac lipit pămîntului*.

Al doilea caracter distinctiv al iobăgiei este munca silită, în deosebire de munca liberă din epoca salariatului.

Al treilea caracter e felul special al relațiilor de producție și al relațiilor de exploatare dintre stăpîni și lucrători, e forma exploatării. În epoca salariatului, exploatarea e bazată pe bani : stăpînul cumpără forța de muncă a muncitorului și îl pune să reproducă o valoare mai mare decît cea plătită, de aici cîștigul stăpînului. În epoca servajului, exploatarea se face în natură, în obligații naturale : dijme, rușfeturi, fel de fel de servituți, obligații de muncă cu palmele, cu carul, fel de fel de tributuri în natură din gospodăria țărănească : ouă, pui, mușchi de porc ; iară cînd există încă industria casnică, pînzeturi etc.

Acestea sînt cele trei caractere mai ales esențiale și distinctive ale iobăgiei. Vom vedea îndată cum chiar prima lege de protecție a muncii realizează în bună parte iobăgia și în fond, și în formă.

Înainte de toate trebuie observat însă cu tot dinadinsul că prima condiție esențială a servajului — legarea de pămînt — a fost realizată întrucîtva chiar prin împroprietărirea de la 1864, și anume prin *inalienabilitatea pămîntului*. Avînd o bucată de pămînt inalienabil, vite,

plug, țăranul e legat din tată în fiu pe vecie, e lipit satului său ; iară pămîntul lui fiind și insuficient e robit și moșiei proprietărești.

Acesta e adevăratul scop și înțelesul adînc al stabilirii inalienabilității pămînturilor țărănești.

Se înțelege, de formă se dădea altă explicație. Nu mă îndoiesc că mulți au dat-o în toată sinceritatea. Și astăzi încă cei mai mulți cred că inalienabilitatea a fost introdusă ca o măsură de pază împotriva neprevederii și prostiei țăranului, care altfel ar putea să se proletarizeze ; și iată o jumătate de veac de cînd clasele noastre dominante se tem strașnic de proletarizarea țăranului. Bineînțeles că se tem numai din solicitudine, obișnuită dealtfel, pentru interesele lui — săracul de el ! —, căci sîntem doar frați de aceeași nație.

Dar inalienabilitatea a stabilit numai în mod incomplet prima condiție a iobăgiei, pentru că, deși țăranul e în adevăr legat de pămîntul său, fiul său însă și alți membri ai familiei sale pot merge și aiurea să caute de lucru ; ba însuși țăranul, în vremea ce-i rămîne liberă, s-ar putea duce la muncă unde i-ar conveni mai bine. Legea din 1866 remediază acest neajuns grav pentru proprietar și restabilește de-a binelea toate condițiile esențiale ale iobăgiei.

Astfel, chiar de la început, articolul 2 sună :

„Numai comuna respectivă poate să legalizeze tocmelile locuitorilor de sub jurisdicțiunea sa ; ea poate să legalizeze tocmeala și a unui locuitor străin, dar numai cînd acesta ar înfățișa un certificat din partea comunei în care locuiește doveditor că el este liber de a săvîrși asemenea tocmeli".

Sper că e destul de clar sensul grav al acestui articol. Nici un locuitor de acum înainte nu mai poate munci nicăieri în țara românească decît dacă are învoirea autorității comunale de care depinde. Or, autoritatea comunală, după obiceiul pămîntului, e însuși boierul în persoană. Astfel că locuitorul nu mai poate lucra decît pe moșia boierului, afară de cazul cînd acesta îi dă voie să lucreze aiurea. Acum legarea de pămînt este completă, căci cu învoirea stăpînului putea să lucreze omul oriunde, nu numai pe timpul servajului, dar și cînd era în robie autentică.

Cu împlinirea celui de-al doilea caracter esențial al iobăgiei — munca silită — se însărcinează aceeași lege prin articolul 13 (număr fatal) și articolul 14. Art. 13 sună astfel :

„Primarii sînt datori, prin ajutorul consilierilor comunali, vătășeilor, dorobanților, secretarilor, *să îndemne* pe muncitorii agricoli care au contractat în conformitate cu legea de față a-și îndeplini tocmelile la vremea cînd și locul unde și după chipul cu care s-au legat prin tocmeli.

În cazul cînd muncitorul nu lucrează după tocmeală, primarul împreună și cu consiliul comunal cercetează în acea zi chiar reclamațiunea și, constatînd faptul adevărat, deodată cu încheierea procesului-verbal pentru acesta îl *va executa* la îndeplinirea tocmelii.

Primarii cari nu vor executa pe locuitori la timpul prevăzut aicea mai sus se vor supune la amendă în folosul casei comunale de la 50—100 lei. Această amendă însă nu-i va scuti de la răspundere de daune-interese către cel vătămat, conform legii".

Ceea ce, între altele, e neprețuit în acest articol e tonul fariseic, care de acuma înainte va servi de model pentru toate aceste legislații protectoare ale muncii. Primarii sînt datori, zice legea, *să îndemne* pe locuitori la munca moșiei boierești. Dar cum să-i îndemne? *Prin dorobanți,* adaugă elegant și degajat legiuitorul. Dulce îndemnare ! * Iară dacă vreun primar excepțional — care, prin vreo minune, n-ar fi în serviciul proprietarului — ar refuza *să îndemne* cu dorobanții pe locuitori, e amenințat — sau *îndemnat,* ca să ne exprimăm în limbajul dulce al legiuitorului — cu 100 de lei amendă, ba chiar cu ruina completă printr-un proces de daune-interese.

* Printre mijloacele de a *îndemna* — foarte numeroase și foarte variate — era și acesta : cînd țăranul fugea departe, de unde feciorii boierești și vătășeii nu-l puteau aduce pe sus, atunci îi maltratau nevasta pînă cînd omul era silit să se întoarcă (vezi R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii,* p. 451). Torturarea nevestei în scopul de a aduce la lucru pe bărbatul ei nu e numai desființarea totală a legii și a relațiilor legale, dar e o desfășurare de cruzime, care poate să-și găsească egalul doar în cruzimile care au întovărășit robia negrilor din America. Și la maltratarea femeii se mai adaugă, implicit, și alt mijloc, de asemenea relevat de d-l Rosetti : acela că speriau copiii. De aceea, de multe ori, odată cu plecarea țăranului

Dar legiuitorului nici această dulce îndemnare prin dorobanți nu-i pare de ajuns și de aceea a adăugit și articolul 14, care sună astfel :

„Primarul, prin mijloacele executive de care dispune, va aduce îndată pe datornic la munca pentru care s-a tocmit : cînd el se va îndărătnici, reclamantul poate prin concursul primarului și în ființa unui consilier al comunei ori secretarului ei, iar în lipsa lor chiar a doi martori, să tocmească pentru săvîrșirea acelui lucru alți oameni cu orice preț".

Așadar, dacă minorul s-ar încăpățina să-și lucreze propriul său pămînt tocmai în timpul cînd boierul are mai mare nevoie de muncitor, atunci primarul nu numai că-l va îndemna dulce prin dorobanț, adică îl va aduce legat la muncă, dar prin doi simpli martori va putea să-i vîndă și cenușa din vatră.

Dar se va zice : de ce s-a tocmit țăranul la boier ? Era doar liber să n-o facă ! Această obiecție ar putea s-o facă un străin care nu cunoaște țara ; un român, cinstit vorbind, n-o va face. Mai întîi imensa majoritate a țăranilor n-a avut niciodată pămînt suficient și are întotdeauna nevoie de boieri. Țăranii sînt deci întotdeauna siliți să se învoiască. Dar, afară de asta, nu se știe ce va să zică o învoială în țară la noi ? Ba țăranul, avînd absolută trebuință de un pol pentru bir sau altă nevoie urgentă, a pus o cruce pe o hîrtie din al cărei conținut n-a priceput o boabă ; ba într-un contract agrar colectiv a fost iscălit cu o cruce de alții ; ba s-a trezit iscălit cu o cruce fără să știe de unde i-a venit pacostea asta, și astfel crucea, veșnicul simbol al durerii, a servit la răstignirea țăranului român.

pleca și toată familia lui. Dar și atunci se găsea soluția : „dacă nu găsea pe nimeni acasă și n-avea pe cine să bată, strica ce găsea : străchini, scaune, și apoi pleca după om. Oamenii astfel *executați* erau duși de feciorii boierești pe lanul proprietarului sau arendașului și acolo, sub soarele arzător, cu usturimea biciului vie pe spinarea lor, prășeau în tăcere, blestemînd în inimă ceasul în care se născuse, blestemînd pe acei care-i sileau să-și lase popușoii, hrana familiei pe anul viitor, să se piardă în buruieni. Și *asemenea lucruri se petreceau în fiecare an,* ce zic, *aproape în fiecare zi* pe vremea prașilei, pe sute de moșii din Moldova, apoi, deși pe o scară mai mică, se mai repetau și în vremea secerei" (*id.,* p. 452).

Prin art. 2 al legii din '66, deci, țăranul a fost legat pămîntului, iară prin art. 13 și 14 ale aceleiași legi s-a introdus munca silită.

În ce privește a treia condiție a iobăgiei, atît de importantă în cazul de față: relațiile în natură, acestea au rămas: dijma, despre care încă Gr. Ghica-vodă știa că „implică o idee de servitudine și de vasalitate" *, *rușfeturi, servituți, zile de muncă, chiar și claca sub alte forme; toate acestea au rămas tot așa ca în iobăgie, deci iobăgie aproape curată.*

Decît, statornicind iarăși iobăgia, legiuitorul și-a adus aminte de alt bucluc, de Constituția noastră belgiană, care prin toate articolele și sensul ei intim se revoltă și protestează împotriva acestei legislații feudalo-iobăgiste. Ce te faci dar cu Constituția, care rămîne doar baza tuturor legilor și tuturor relațiilor de drept în țară? Ce te faci cu țăranul, care ar putea să apeleze la pactul fundamental al țării împotriva tuturor acestor articole de lege care neagă însăși Constituția? Ei bine, legiuitorul nostru de la 1866, cu eleganța și dezinvoltura pe care le-am văzut, desființează pur și simplu Constituția la țară, înlocuind-o cu legea iobăgistă. Ultimul articol al acestei faimoase legi stabilește următoarele:

„Nici o altă jurisdicție, nici o altă autoritate afară de cea cuprinsă în legea de față nu se va putea amesteca în procedurile atingătoare de tocmeli pentru lucrări agricole".

Ați înțeles toată grozăvia acestor cuvinte? Primarul, adică tot proprietarul sau arendașul, va „îndemna" prin „dorobanț" și „prin toate mijloacele executive de care dispune" și nu va mai fi nici o altă autoritate sau jurisdicție și nici o altă dreptate decît a lor. Primarul și dorobanțul! Nu e numai iobăgie, dar e în unele privințe mai rea decît cea dinainte, pentru că atunci erau cel puțin o jurisdicție și o autoritate corespunzătoare la care țăranul putea să mai apeleze. Pe cînd acum? Acum Constituția e desființată, iar în locul ei sînt primarul (adică proprietarul și arendașul) și dorobanțul. Prin legea din '66, statul și clasele noastre dominante au deschis larg porțile de fier ale iobăgiei și au împins într-însa țărănimea română.

* R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 274.

Și statul, și clasele dominante au făcut mai mult decît atîta. După ce au introdus relații de producție iobăgiste au reușit să convingă opinia publică, pe toți naivii și neștiutorii, că toate acestea au fost făcute chiar în interesul țărănimii și țării. Și credința aceasta a rămas dominantă și acuma —, dovadă strălucită cum clasele stăpînitoare știu să impună societății nu numai interesele lor, dar și *aspectul* ideologic sub care vor să le prezinte.

Un exemplu caracteristic în această privință ni-l dau chiar d-nii C. Tănăsescu și Șt. Grigorescu, conștiincioșii culegători ai legilor tocmelilor agricole, din cartea cărora am făcut și citatele de mai sus. După ce tipăresc legea de la 1866, o caracterizează astfel:

„Legea tocmelilor agricole din anul 1866 liniști spiritele, aduse siguranța în raporturile dintre părți și stimulă dezvoltarea forțelor productive ale muncii. Prin ea se dă libertate sătenilor de a se învoi cu proprietarul oricum vor crede ei de cuviință, limitînd însă timpul pentru care se vor face învoielile".

Nu mă îndoiesc că d-nii C. Tănăsescu și Șt. Grigorescu nici n-au avut nevoie, nici n-au dorit să falsifice adevărul; nu, nu l-au priceput; și în cartea lor ei exprimă numai opinia curentă, imprimată de clasele dominante. Dealtfel, înșiși d-nii culegători ai legilor, imediat după ce dau caracteristica de mai sus a legii din 1866, aduc două exemple care îi caracterizează minunat rezultatele. Iată întîiul exemplu:

„Un caz de asemenea natură s-a întîmplat la Brăila, unde mai mulți locuitori s-au învoit unul pentru altul să facă munca proprietarului. Întîmplîndu-se ca unul să nu execute munca, s-au vîndut boii celorlalți pentru despăgubirea proprietarului.

În al doilea an, locuitorii au contractat cu proprietarul, însă cu condiția ca să nu mai garanteze unul pentru altul. Proprietarul a zis: bine, dar să prevedeți în contract cuvîntul «solidar». Locuitorii întrebînd ce înseamnă aceasta, li s-a răspuns că solidar înseamnă «trăiască arendașul». Locuitorii, crezînd că așa este, au contractat, și, neexecutîndu-se toate muncile, li s-au vîndut averile" (p. 156—157).

Și iată și al doilea exemplu:

„O astfel de învoială cămătărească s-a făcut în județul Brăila, prin care s-a impus unui om să lucreze pe an 39 de

pogoane, să care 300 de chile la Brăila și să facă și 30 de zile cu palmele, și cu clauza că dacă nu va face toate acestea, să dea la sfîrșitul anului 1 600 lei ștraf arendașului" * (p. 157).

D-nii Tănăsescu și Grigorescu socotesc aceste întîmplări ca excepții, fără să priceapă că în sociologie, ca și în gramatică, excepțiile confirmă regula.

Se înțelege că e o exagerare stupidă acest contract, care impune unui singur om munca a cel puțin trei oameni și, pentru cazul — bineînțeles absolut sigur — de neexecutare a învoielii, îi impune un ștraf de 1 600 de lei. Este evident că munca impusă putea să fie redusă la jumătate, că tot n-ar fi fost în stare s-o facă, iară ștraful la 300 de lei, spre pildă, că tot n-ar fi fost în stare să-l plătească vreodată, așa că tot avea să rămînă veșnic dator și, deci, veșnic învoit și, deci, veșnic iobag al arendașului. De ce dar această exagerare de 1 600 de lei ștraf, pe care n-ar putea să-l plătească nici zece țărani, exagerare care, în definitiv, nu servește la nimic?

Aici e un caz patologico-social de desfrînare sadică a exploatării și cruzimii care se trezește în sufletul unui om cînd celălalt îi e dat în stăpînire legat de mîini și de picioare; este acea desfrînare sadică a cruzimii și exploatării care doarme în adîncurile sufletului chiar și al omului civilizat și se trezește în el cînd în centrul Africii vine în contact cu negrii dați fără nici o rezervă în stăpînirea lui. Acest contract le caracterizează pe toate celelalte.

Încît privește înșelarea țăranilor prin cuvintele radicale de *colectiv, solidar* etc., apoi acestea sînt doar și mai tipice. Cu vremea numai sistemul s-a perfecționat și contractul a devenit un labirint de atîtea articole, specificări de munci și obligații încît și economistului i-ar trebui multă vreme spre a se dumiri, dar încă țăranului! Țăranii pun o cruce, dacă nu pune altul pentru ei, și rămîn învoiți pe vecie, învoiți, cum zic culegătorii noștri, „așa după cum cred ei de cuviință". S-ar părea că d-nii Tănăsescu și Grigorescu trăiesc în altă țară, nu în țara românească.

* Aceste exemple au fost citate și în parlament de Lascăr Catargiu, care le-a garantat autenticitatea (vezi R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*).

Ceea ce trebuie să ne mire cu drept cuvînt e că, avînd la dispoziție legea din 1866, care în fond restabilește de bună seamă iobăgia, proprietarii și statul au simțit nevoia de-a mai înăspri acea lege pînă într-atît ca să nu rămînă îndoială nici pentru un copil că avem de-a face cu o iobăgie deghizată. Se vede că țăranului român prea îi intrase în cap și în inimă libertatea din iobăgie, prea se încrezuse într-însa și, cu toată îndemnarea dulce prin dorobanți, a înțeles — ca mic proprietar — să-și muncească înainte de toate propriul său pămînt, iară ca muncitor să se tocmească unde i-ar veni mai bine. Ce te faci dar cu această „îndărătnicie" — vorba legiuitorului —, o îndărătnicie generală a unui popor întreg? Un singur lucru rămînea de făcut: împotriva minorului să se mobilizeze armata și cu forța armată să fie tîrît în vechea iobăgie. Aceasta o face legea de la 1872.

Legea de la 1872, care în analele legislației muncii va rămîne pe veci celebră — tristă și urîtă celebritate —, pregătindu-se să dea ultima lovitură iobagului liberat, îl ia, chipurile, sub protecția ei[8]. Astfel, un articol din lege sună așa:

„Consiliul comunal *este în drept* să refuze legalizarea unui act de tocmeală pe dată ce munca pentru care se învoiește un locuitor e mai mare decît ceea ce ar putea lucra el și familia lui".

Va să zică, țăranul și cu familia lui trebuie să lucreze boierului numai atîta cît pot, cît încape în pielea lor, iară cît nu pot nu trebuie să lucreze, că nu permite legea. Nu-i vorbă, acest articol mai are și alt sens, în adevăr protector pentru țăran, căci, angajîndu-se peste măsura puterii sale, țăranul rămîne veșnic dator boierului și astfel veșnic învoit. Dar cine judecă dacă învoiala e sau nu peste măsură? Primarul, adică boierul. Asta e una la mînă. Și, afară de asta, nu există oare destule mijloace piezișe pentru a preface pe minor într-un învoit pe vecie? Așa e, spre pildă, arvuna de un pol, care, nu se știe cum, pînă la primăvară se preface în doi. Dar mai caracteristic decît toate e felul sancțiunii care se dă articolelor care privesc și chipurile susțin interesele țăranilor. Pe cînd un primar, care ar legaliza tocmeala unui locuitor străin de comuna sa, e supus pedepsii și amenințat de procese ruinătoare, cînd e vorba însă de proteguit interesele sătenilor, legiuitorul, cum vedem în

articolul de mai sus, zice dulce şi frumos: „Consiliul comunal *este în drept* să refuze legalizarea". Prin urmare, dacă vrea, refuză, iară dacă nu, legalizează; depinde de el şi de proprietarul şi arendaşul respectiv. Cum vedem, legiuitorul, om vesel, face şi comicării pe socoteala ţăranilor. Dar mai elocvent e faptul că pînă şi acest articol „protector" — aşa anodin şi ridicol cum e — le-a părut incomod proprietarilor, arendaşilor şi statului. Şi de aceea, prin legea de la 1882, spre marea amărăciune a d-lor Tănăsescu şi Grigorescu, a fost abrogat.

Se înţelege că statul, de vreme ce a introdus articolul protector de mai sus şi cîteva similare pentru săteni, trebuia să facă ceva şi pentru proprietari, arendaşi şi pentru sine însuşi, pentru că, după cum se ştie, statul îndreptăţeşte deopotrivă toate clasele sociale şi nu poate să fie pentru unii mumă, iară pentru alţii ciumă. Şi legiuitorul face cîte ceva şi pentru ei. Şi anume. Mai întîi întăreşte fixarea de pămînt prin următorul articol:

„Sînt de drept nule, îndată ce ar aduce vătămare unei a treia persoane, învoielile ce s-au făcut cu locuitorii din comune străine fără să fie prezentat certificatul prevăzut la art. 2".

După aceasta, legiuitorul de la 1872 strecoară următorul articol blînd şi nevinovat:

„În caz cînd, după îndemnul şi execuţiunea consiliului comunal, locuitorii vor arăta îndărătnicire sau vor dosi din comună, consiliul îndată va cere de la subprefectura locală a-i trimite ajutor de dorobanţi necesari în executarea locuitorilor îndărătnici sau fugari în contul vinovatului".

Articolul acesta barem are avantajul că descoperă adevăratele raporturi de producţie fără perdea şi fără ruşine. Aici e vorba pe şleau de locuitorii care dosesc de la stăpînii lor, de fugarii ce trebuie aduşi cu sila, de armata care era mobilizată spre acest sfîrşit. Aici şi d-nii Tănăsescu şi Grigorescu au înţeles că legea de la 1872 a reînviat vechea iobăgie, munca sub bici ş.a.m.d., „o adevărată robie" *. De fapt este aci mai mult decît întoarcerea la iobăgie, căci este pur şi simplu intronarea unui regim *sclavagist*. Dar în curînd d-nii Tănăsescu şi Grigorescu se consolează cu asta, că legea de la 1882 iară a desfiinţat robia şi a introdus deplina libertate a tranzacţiilor.

* Înainte de introducerea acestui articol în legea tocmelilor, cînd rolul de a executa pe „îndărătnici" îl aveau numai vătăşeii, care nu puteau să-i aducă de departe, ei recurgeau la un mijloc foarte practic, după cum am văzut: luau la bătaie pe nevasta fugarului şi atîta o băteau pînă cînd omul se vedea silit să se întoarcă (vezi R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, p. 451).

Aceia care ar dori să se lămurească mai bine asupra rezultatelor faimoasei legi de la 1872 să citească *Românul* de pe vremuri. Acolo vor vedea cum pe cîmpiile ţării sătenii erau căraţi rînduri-rînduri, ba legaţi cot la cot şi duşi de dorobanţi, ba legaţi cu lanţul de gît şi duşi de călăraşi. Nu erau tîlhari sau ucigaşi aceştia, ci ţărănimea română tîrîtă în iobăgie, din care, în naivitatea ei, se credea scăpată. Acolo, în *Românul*, vor vedea cum muncitorii erau închişi noaptea în hambare speciale şi păziţi cu strajă ca să nu fugă şi alte frumuseţi de acestea. Şi vor mai vedea cum C. A. Rosetti, acest suflet nobil şi mare, era uluit şi zăpăcit de toate aceste grozăvii. El credea doară atît de sincer că erau destule instituţii occidentale ca să prefacă ţara într-o ţară civilizată, occidentală; şi, totuşi, vedea libertatea — şi ţăranii duşi în lanţuri la muncă; egalitatea — şi lucrătorii închişi în hambare ca să nu fugă de la lucru; fraternitatea — şi românul lucrînd sub biciul logofătului şi dorobanţului. Da, puterile elementare economice sînt ceva mai tari decît formulele umanitare *.

* D-l Sebastian Moruzi, într-un articol publicat în revista *Îndrumarea* din noiembrie 1908, ne dă documente foarte interesante din arhivele unei primării rurale. E o întreagă corespondenţă urmată în anul 1873 între proprietara moşiei Vaşcani şi primăria comunei Ruginoasa. E vorba de oameni care rămăseseră datori proprietarei în *1860* şi dînsa cere să fie trecuţi în contracte pe anul *1874*, deoarece pînă atunci „uitase" să-i treacă; de oameni plecaţi la lucru în alte judeţe care sînt aduşi pe sus şi siliţi să lucreze *dublu* decît datorează, iară pe urmă mai sînt şi reclamaţi ca să plătească daune; de ajutorul de primar, în unire cu consilierul circumscripţiei şi vătăşelul primăriei, delegaţi de primar *„să steie încontinuu pe lan pentru a executa oamenii"*. Şi, totuşi, proprietara, veşnic nemulţumită, declară că se „înspăimîntează" cînd vede că „autoritatea competintă nu există", că „angajaţii bat tîrgurile în zi de lucru şi dv. staţi cu nepăsare", „încît — zice ea — mă găsesc înconjurată *numai de salariaţii mei, cum eram cu 15 ani în urmă*".

Cum vedeam, ceea ce e mai caracteristic din toate documentele astea este că în 1873, *după* legile protectoare, proprietara vorbeşte cu groază de starea de lucruri care a fost cu 15 ani înainte, cînd legile *protectoare* nu existau şi dînsa era *„înconjurată numai de salariaţii ei"*.

Şi pe cînd Rosetti acuza pe foştii săi prieteni de luptă, aceştia se puneau vîrtos pe lucru pentru organizarea acestui *unicum social*: un stat bazat pe iobăgia de fapt, avînd instituţiile cele mai liberalo-burgheze.

Afară de execuţia cu armata au mai contribuit la consolidarea semiiobăgiei şi contractele colective solidare. După cum s-a văzut şi din exemplul citat mai sus, prin aceste contracte toţi erau răspunzători pentru fiecare în parte, şi dacă unul nu se ţinea de aşa-numita învoială liberă şi — vorba legii — *dosea din comună*, atunci răspundeau cei rămaşi pentru fugar. Prin acest sistem se vîrau spionajul şi vrajba printre contractanţi, toţi se păzeau unul pe altul ca să nu „dosească".

Zece ani a trăit ţărănimea sub această lege excepţională, sub această *mică stare de asediu*, cum s-ar numi în Rusia; zece ani ţăranul a fost tîrît de dorobanţ sau călăraş, legat cot la cot, închis în hambare, bătut, torturat; zece ani a suferit el acest regim liberal, părintesc, pînă cînd s-a convins, în sfîrşit, că liberarea lui din iobăgie era un cuvînt deşert, că în fond el era şi trebuia să rămînă iobag, că sforţările de a se libera efectiv erau şi rămîneau zadarnice. Şi cînd s-a convins de toate acestea, smerit şi-a făcut cruce, şi-a zis că aşa vrea Dumnezeu, aşa i-a fost scris şi... s-a supus inevitabilului.

Şi atunci, bineînţeles, mica stare de asediu a devenit de prisos şi legea din 1882 a desfiinţat-o.

Nu-i vorbă, pentru abolirea execuţiunii brutale prin armată pledau şi alte motive, pe care le şi invocă legiuitorul de atunci. Astfel, cum zice el, forţele productive ale ţării, după legea de la 1872, nu numai că n-au crescut, dar încă au scăzut, ţăranul a sărăcit, raporturile dintre ţărani şi proprietari au devenit mai încărcate ca oricînd. Se înţelege, munca de sub bici, munca robului e mai puţin productivă decît a omului liber; se înţelege, sărăcirea şi degenerarea ţăranului — a unicului factor de producţie într-o ţară agrară — şi a instrumentelor lui de muncă — a vitelor lui — ameninţau cu ruină şi ţara şi chiar pe marii proprietari ca clasă.

Dar aceste lucruri mai adînci puteau să le vadă şi să le priceapă oameni ca d-l P. P. Carp; clasa noastră dominantă agrară însă nu s-a sinchisit niciodată de interesele ei permanente de clasă şi nici de ale statului, ci numai de interesele ei imediate. De aceea nici n-ar fi fost

posibilă abolirea micii stări de asediu a legii de la '72 dacă practiceşte ea n-ar fi devenit de prisos. Dar ţăranul se supusese inevitabilului şi de acuma era suficientă legea tocmelilor de la '66, cu feluritele adaose ulterioare, cu dulcea îndemnare la muncă prin primar şi dorobanţ, cu lipirea de pămînt prin certificat, care de fapt îi făcea imposibilă munca în altă parte decît pe moşia de care era legat. De acuma înainte era suficient contractul agricol, încurcat şi de neînţeles, pe care ţăranul punea crucea fără să ştie ce conţine, *contract care nu este altceva decît confirmarea vechilor servituţi într-o formă contractuală* şi care-l robea pe ani; de acuma erau suficiente toate aceste condiţii prin care s-a reintrodus iobăgia veche şi deci mica stare de asediu se putea desfiinţa, mai ales că era prea jenantă, prea scotea la iveală dăinuirea vechei iobăgii, înăsprită încă prin întreaga forţă armată a organizaţiei moderne a statului.

Nu-i vorbă, desfiinţarea aceasta s-a făcut numai de formă, căci de fapt „îndemnarea" prin primar şi dorobanţ, prevăzută în legea de la '66, înseamnă *în practică* aproape acelaşi lucru ca şi execuţia silită armată. În cartea sa *România agricolă*, d-l dr. George Maior, unul din cei mai buni cunoscători ai vieţii noastre agricole, ne dă următorul tablou sugestiv:

„Dacă întîlneşti oameni în drumul tău, te îngrozeşti de aspectul lor — cu feţele leşinate de foame, cu hainele lor rupte şi murdare, cu vitele leşinate ca şi ei —, iară pîndarii, vătafii şi ispravnicii, stînd în jurul lor, înarmaţi pînă la dinţi — cu puşti, revolvere, cu iatagane şi hangiare la brîu —, încurajîndu-i şi ţinîndu-i la muncă şi dreptate" (p. 43).

Acestea erau relaţiile în 1895, cînd e tipărită cartea d-lui Maior, va să zică 13 ani după ce legea din 1882 desfiinţase în aparenţă execuţia silită armată. Dar, afară de asta, tot restul acelei legi din '82, ca şi toate legile agricole ulterioare, ca şi toate legile şi regulamentele pentru regularea relaţiilor între ţărani şi stăpîni, toate consfinţesc şi consolidează relaţiile de producţie iobăgiste cele vechi.

*

Sistemul neoiobăgiei care s-a stabilit de la 1866 încoace a pus pe ţăran, ca material exploatabil, la discreţia

absolută a proprietarului și arendașului, a permis și a făcut posibilă și rentabilă o exploatare a țăranului mult mai intensivă și mai exagerată decît o permitea Regulamentul organic. Mulți, mai ales dintre stăpînii noi, logofeții și circiumarii și țăranii îmbogățiți, prefăcuți în mari proprietari și arendași, folosindu-se de aceste condiții extraordinar de lesnicioase de a stoarce *ad-libitum* pe țăran, au început să împingă exploatarea, după cum am văzut, pînă la niște proporții absolut odioase, care amenințau însăși existența poporului ca atare. *Dînșii au uitat cu desăvîrșire că mai e nevoie și altă dată de țăran.* De aceea statul, deși reprezentant al intereselor marii proprietăți — dar al intereselor ei mai permanente —, statul, chiar în interesul bine priceput al sistemului neoiobăgist, a trebuit să ia măsuri împotriva abuzurilor strigătoare de exploatare a țăranului.

De aici legislația de ocrotire, care formează partea a doua, al doilea caracter al legilor de tocmeli agricole și care instituie o serie de măsuri de proteguire a țăranului împotriva unei exploatări prea din cale-afară odioase. Această a doua parte, deși menită nu să distrugă, ci mai curînd să consolideze sistemul, ar fi fost, totuși, întrucîtva de folos țărănimii dacă măsurile prescrise ar fi devenit realitate. Dar tocmai asta n-a fost posibil, din cauza faimoasei noastre neaplicări a legilor, care rezultă din însăși fictivitatea stării noastre legale. Cauza acestei fictivități o vom vedea mai jos, dar că legile folositoare țăranilor nu se aplică deloc, ăsta e un adevăr pe care absolut nimeni nu-l mai pune la îndoială. O știu și d-nii Tănăsescu și Grigorescu, care se entuziasmează de bunele intenții ale legiuitorului nostru, dar sînt nevoiți să constate cu melancolie că toate intențiile bune rămîn absolut platonice.

„Am făcut — zic ei — o vorbire generală asupra legii tocmelilor agricole și am văzut că în general legea cuprinde dispoziții bune, dar nu se păzesc. Aplicarea cu strictețe a dispozițiilor ei ar face ca tocmelile agricole să nu mai fie așa împovărătoare pentru țărani.

Legea tocmelilor agricole, care a avut de scop să moralizeze și pe țăran și pe arendaș, punînd ordine în diferite învoieli, rămîne fără nici un efect aproape în toată țara, și aceasta din cauză că ea se eludează în mai toate dispozițiile ei, iară sancțiunile ce ea prevede nu au nici un efect, pentru că nu sînt reale“ *.

Se înțelege că d-nii Tănăsescu și Grigorescu, ca tot românul, au și o soluție împotriva acestui rău imens și profund care se cheamă nerealizarea legilor, și anume : în locul primarului, cu supravegherea executării să fie însărcinat inspectorul comunal. Pur și simplu.

Un fost prefect, care în această calitate a putut să se convingă *de visu* de aplicabilitatea legilor în țară la noi, a scris un foarte interesant articol într-un ziar din Galați, *Votul universal*, asupra acestui subiect. În legile existente, zicea autorul (articolul a apărut înainte de 1907) sînt multe dispoziții proteguitoare, care, cinstit aplicate, ar fi de un mare folos pentru țărănime ; din nenorocire însă, continua d-sa, acea parte a legii care e împotriva țăranului se aplică strașnic, iară aceea care e în favoarea lui nu se aplică deloc **. După multele și nenumăratele discuții, anchete, acte tipărite în urma răscoalelor din '907, constatarea *Votului universal* a devenit o banalitate. Or, aceasta înseamnă că, din două părți esențiale care constituie legile ce reglează relațiile dintre țărani și stăpîni, partea aceea care întărește sistemul în vigoare — vechile relații iobăgiste — se aplică cu cea mai mare străşnicie, iară aceea care caută să mai înfrîneze revoltătoarele abuzuri ale sistemului de relații iobăgiste nu se aplică deloc.

Ne-am oprit atît de mult asupra legilor de tocmeli agricole pentru că din analiza lor se degajează mai cu ușurință acest fapt de o mare importanță — și care domină aproape întreaga noastră viață economico-socială de la țară, că ***în relațiile noastre economico-sociale după 1864 —, ca și pînă atunci, domnesc deopotrivă relații în fond iobăgiste.*** Acesta este un adevăr de imensă importanță, numai priceperea lui adîncită dă putința de a în-

* *Tocmelile agricole sub diferite legiuiri* de Const. Tănăsescu și Șt. Grigorescu, București, 1906, p. 195.

** D-l Seb. Moruzi, care de asemenea a fost prefect în diferite rînduri și în diferite județe, spune același lucru :

„E de observat totodată că toate părțile legii tocmelilor agricole care vin în avantajul locuitorilor sînt căzute în desuetudine“ (Seb. Moruzi, citat de d-l Bibicescu, *În chestiunea agrară*, p. 74).

țelege problema noastră agrară în toată întinderea ei, ca și soluția ce ea comportă.

Știu că această afirmare a mea va stîrni foarte multe contraziceri, pentru că e o axiomă socială îndeobște admisă că la 1864 au fost eliberați iobagii și de atunci încoace s-au stabilit relații noi în țara noastră, s-au stabilit proprietatea quiritară, libertatea muncii, deci relații economice liberalo-burgheze ca și în Occident. Aceasta se admite de obicei. Încolo, se înțelege, opiniile diferă foarte mult. Pentru reprezentanții intereselor marii proprietăți, liberarea iobagilor de la 1864 și împroprietărirea lor au rezolvat problema odată pentru totdeauna. Democrații și poporaniștii noștri văd foarte bine și o spun că împroprietărirea de la 1864 a fost înșelătoare, că țăranul a fost pus să plătească pămîntul care-i aparținea de drept și că în schimb i s-a dat pămînt și puțin și prost, că exploatarea lui e acum mai neomenoasă chiar decît în timpul iobăgiei, toate acestea le văd și pricep bine democrații și poporaniștii noștri. Dar ei sînt tot atît de convinși că iobăgia noastră, afară de oarecare vestigii, s-a desființat la 1864 și că de atunci avem relații de producție economico-burgheze. Și pe acest fel de a pricepe lucrurile se întemeiază și felul lor de a înțelege problema agrară și, cum vom vedea mai jos, remediile ce propun, soluțiile ce dau pentru rezolvarea problemei.

E straniu în cel mai înalt grad cum afirmațiile de natură economico-socială, dictate de interesele de clasă dominantă, devin — pentru zeci de ani — axiome politice și economico-sociale chiar și pentru cei care în fond sînt împotriva intereselor acestor clase dominante. Cînd citești remarcabila operă a d-lui Radu Rosetti *Pentru ce s-au răsculat țăranii* și vezi cum relațiile de producție de acuma au rămas aceleași ca și pînă la 1864, dar absolut aceleași în fond și în formă, aceleași pînă și în abuzurile lor — cum sînt măsurarea cu prăjina falsă, globirea vitelor, închiderea drumurilor, adăpătoarelor etc. —, te întrebi cu mirare: cum a putut să subziste aproape o jumătate de veac această adevărată erezie că 1864 înseamnă dezrobirea muncii țărănești și o eră cu totul nouă, eră de relații de muncă liberă în raporturile noastre agrare ?

Se va obiecta, desigur, că, deși în mare parte relațiile de producție după 1864 au rămas în adevăr cele de mai înainte, este însă și o deosebire importantă, rezultată din desființarea boierescului în Moldova, a clăcii în Muntenia și a relațiilor juridice servagiste care le comportă *; și, dacă totuși exploatarea țăranului și mizeria lui au rămas aceleași ori au fost chiar mărite, aceasta încă n-ar dovedi nimic, pentru că ceea ce deosebește epoca feudală de epoca burgheză este tocmai faptul muncii silite de o parte și al muncii libere de alta, iară nu gradul atîrnării economice sau exploatării. Se înțelege că așa e. Se înțelege că, spre pildă, dacă țăranii noștri ar fi fost liberați de boieresc și clacă nu numai cu pămînt puțin și prost, dar chiar fără o fărîmă de pămînt, atunci atîrnarea lor economică și poate și mizeria lor puteau să fie și mai mari decît înainte și totuși ei ar fi fost în adevăr liberați, întrucît munca lor ar fi devenit marfă, întrucît ei ar fi devenit stăpîni absoluți pe munca lor, liberi s-o vîndă cînd, cui și cum ar fi vrut, pe baza legii cererii și ofertei, pe baza liberei concurențe. Atunci ei ar fi devenit în adevăr cetățeni liberi, ale căror relații cu toți concetățenii lor ar fi fost regulate de noua lege liberalo-burgheză, de Codul lui Napoleon; atunci legea din 1864 ar fi însemnat în adevăr un hotar despărțitor între două epoci istorice deosebite și s-ar fi putut vorbi de munca liberă, de o eră nouă — nu-i vorbă și atunci destul de tristă și mizerabilă — în relațiile agrare.

Dar oare așa s-a întîmplat ? Am văzut îndeajuns că nu. Pe hîrtie, legea de la 1864 liberează pe iobag, îl face proprietar quiritar, îi declară munca liberă și îl supune în toate relațiile cu toți concetățenii — deci și în relațiile de muncă cu boierii și arendașii — legilor comune ale țării, Constituției liberalo-burgheze și Codului Napoleon. Decît, după această liberare pe hîrtie, reîncepe iobăgia de fapt. Mai întîi legea îi mărginește drepturile de proprietate, distruge chiar însăși noțiunea de proprietate quiritară. Ce fel de proprietar quiritar e acela care n-are dreptul să vîndă, să ipotecheze, să dispună de proprietatea sa ? Pe urmă se introduc de fapt relațiile cele vechi

* Vom vedea mai jos cum regimul ilegalității, rezultat al noii întocmiri, compensează cu prisosință, pentru regimul nostru smiiobag, neajunsul desființării formelor juridice ale iobăgiei.

de producție, cu toate dijmele, rușfeturile, servituțile diferite, adică niște raporturi economice care poartă în sine în mod logic și necesar relații de muncă silită și care produc și relațiile juridice cutumiare (nu cele scrise) corespunzătoare, adică iobăgiste.

Și atunci ce mai rămîne din toată această liberare? Rămîne încă un fapt foarte important, măcar pe hîrtie dacă nu în realitate, și anume Constituția, legea comună, Codul lui Napoleon, care reglează relațiile dintre toți cetățenii, deci și dintre țărani și boieri. Și, iată, vine o lege, o lege excepțională, poreclită legea de protecție a muncii, de protecție a minorului — legea tocmelilor agricole, care declară abrogate și Constituția, și toate legile liberale, și Codul lui Napoleon, le declară nule și neavenite întru cît privește relațiile economice dintre țărani și proprietari și arendași. Și această lege excepțională nu e făcută pentru cîteva luni, ca toate legile de excepție — deși la început s-a pretextat că e menită să funcționeze un timp scurt pînă se vor deprinde țăranii cu noua stare de lucruri —, nu, ea durează de 45 de ani, cu tendința bine lămurită de a fi socotită ca o lege definitivă și veșnică. Și atunci te întrebi încă o dată plin de mirare și stupefacție: ce-a mai rămas din așa-numita liberare? E o părere și o iluzie și atîta tot. Desființarea boierescului și clăcii? Dar în locul lor au fost introduse obligații și greutăți iobăgiste mult mai mari și nu de fapt numai, ci consacrate prin legi care ordonă pînă și execuția silită prin armată. Se înțelege că prin desființarea boierescului și clăcii se face în adevăr o deosebire între iobăgia veche și cea nouă, dar sigur e că asta din urmă tot iobăgie a rămas, *neoiobăgie* cum vom vedea, dar tot iobăgie.

*

Dacă clasa țărănească n-a fost liberată din iobăgie sau a căzut în neoiobăgie, dacă ea a fost înșelată la împroprietărire și încă și bruma de proprietate ce i s-a dat a fost știrbită și mărginită prin inalienabilitate, este însă o altă clasă importantă care prin legea de la 1864 a fost în adevăr împroprietărită din gros, a devenit proprietară quiritară, a devenit liberă și independentă, scăpînd de toate obligațiile și servituțile erei noastre iobăgiste și

trăgînd imense foloase din această împroprietărire și liberare.

Această clasă e a boierilor, a marilor proprietari.

După cum a dovedit atît de luminos d-l Radu Rosetti, țăranii au avut întotdeauna dreptul de proprietate asupra pămîntului lucrat de ei. În orice caz, era un lung și interminabil proces în această privință între ei și boieri, un proces pendinte. Legea de la 1864 a curmat scurt acest proces declarînd pe marii proprietari stăpîni asupra întregului pămînt al țării, afară de al statului, de cel de mînă moartă și de cel răzeșesc. Pămîntul ce s-a dat apoi țăranilor, aceștia l-au plătit boierilor ca unor proprietari. Astfel, dar, legea de la 1864 a împroprietărit pe proprietarii mari cu aproape tot pămîntul țării. Cred că pentru o țară mică cum e a noastră o astfel de împroprietărire e destul de frumoasă. Dar legea le-a făcut mai mult. După ce i-a proclamat stăpîni absoluți, proprietari, quiritari, i-a scăpat și de toate servituțile iobăgiei. În adevăr, iobăgia — mai ales una mitijată cum a fost cea dinainte de '64 — nu este o robie, un sclavaj; dacă ea presupune servituți de ale țăranilor către boier, apoi are drept corolar anume servituți și obligații de ale boierului către țăran. Astfel, dacă țăranii datorau boierilor boierescul și claca, în schimb boierii erau datori să dea țăranului pămîntul de muncă, obligație de care căutau tot mai mult să scape, dar care a rămas neclintită pînă la 1864. Pe urmă boierii aveau obligația să dea pămînt fiilor de țărani cînd se însurau.

Aceste servituți, atît de neplăcute marii proprietăți, au fost desființate de legea din 1864, și marea proprietate a devenit în adevăr quiritară, liberă și independentă. Ea a devenit absolut liberă, mai liberă chiar decît în Occident, pentru că, spre pildă, în Germania sau în Englitera e stingherită încă de felurite rămășițe de feudalism, pe cînd la noi e absolut liberă, poate fi vîndută, revîndută, a devenit o marfă liberă, un capital liber — sub forma lui liberalo-burgheză —, a devenit în unele privințe *un capital mai caracteristic și mai pur burghez decît în Occident.*

Iată deci în ce parte legea de la 1864 a realizat împroprietărirea adevărată, libertatea în toate formele ei, în forma capitalist-occidentală pură. Dar în fața acestei forme occidentalo-capitaliste, în fața *capitalului* marii

proprietăți, nu stă o formă capitalistă de muncă corespunzătoare, munca liberă salariată, ca în Englitera sau Belgia, de pildă, ci munca în fond iobăgistă, sub formă de așa-numita muncă învoită, munca silită. În felul acesta noi avem un regim economic agrar dublu, un regim extraordinar : pe de o parte capitalist, pe de alta iobăgist, un *regim capitalisto-iobăgist*, adică un regim ridicol, absurd, odios, care fatal duce la cele mai dezastruoase consecințe economice, morale și politico-sociale, un regim monstruos, care, dacă poate să existe de o jumătate de veac, se datorește numai faptului că prezintă avantaje extraordinare pentru clasa noastră economicește dominantă.

În adevăr, orice regim economic, chiar pentru clasa dominantă, alături cu anumite avantaje reprezintă și neajunsurile corespunzătoare, acestea fiind un corolar al celor dintîi. Așa, spre pildă, regimul iobăgist, pentru clasa dominantă economicește — boierimea —, a avut marele și dulcele avantaj al muncii robite, silite, dar și un dezavantaj corespunzător : anume obligațiile și servituțile către țărani. Tot așa în regimul capitalisto-burghez occidental, în forma lui clasică, clasa capitalistă are un mare avantaj : capitalul e absolut liber, exploatarea capitalistă e absolut liberă față de muncă, n-are nici o obligație față de ea ; în schimb are un dezavantaj corespunzător : că munca e de asemenea liberă și capitalul trebuie să trateze cu ea, în formă cel puțin, de la egal la egal.

Regimul nostru dublu însă, capitalisto-iobăgist, are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silite (adică așa-zise învoite), fără dezavantajul vreunei obligații, servituți față de ea, și are din regimul capitalist absoluta libertate de exploatare a muncii, fără să îndure dezavantajul unei munci libere. În schimb, clasa muncitoare, țărănească, în acest dublu regim are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajele obligațiilor boierești față de ea, iară din regimul capitalist are dezavantajul unei libertăți nețărmurite de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăți a muncii.

Se înțelege că toate manifestările și rezultatele unui astfel de regim economic hibrid și absurd nu pot fi decît anormale și absurde, ca și el însuși. Așa, spre pildă, să luăm faptul social de o importanță așa de mare cum e

intervenția statului în raporturile dintre stăpîni și muncitori. Sub regimul capitalist, această intervenție a statului servește în adevăr la protecția muncitorului, micșorează exploatarea muncii și *știrbește, reduce, mărginește libertatea nemărginită de exploatare a stăpînului ;* sub regimul neoiobag (iobăgisto-capitalist), creîndu-se necesarmente o stare latentă de ilegalitate, de neaplicabilitate a legilor (de ce, vom vedea clar mai jos), intervenția aceasta sau nu servește absolut la nimic întrucît e vorba de protecția țărănimii, sau, mărind regimul de ilegalitate, mai mărește încă libertatea nemărginită de exploatare a stăpînului. Aceasta o vom vedea mai departe.

Cu alte cuvinte, prin acest dublu regim capitalisto-iobăgist, clasa noastră economicește dominantă a reușit să realizeze toate avantajele amîndouror regimurilor pentru dînsa și toate dezavantajele amîndurор regimurilor pentru țărani. Prin acest sistem, clasa noastră dominantă a reușit să realizeze ceva unic pentru ea, un regim de roze fără spini, iară spinii, numai spinii, au rămas țăranilor : împletiți în cununi dese, de o jumătate de veac ei sîngerează fruntea țărănimii române.

*

Acest regim dublu se arată în toată frumusețea lui mai clar chiar și mai izbitor în Moldova decît în Muntenia. Mulțumită influenței Poloniei, dezvoltată relativ capitalicește, și faptului că proprietarii mari au început încă din timpul iobăgiei să lucreze o parte din pămînt pe socoteala lor proprie, mulțumită de asemenea stabilirii mai de demult în Moldova a industriei spirtului, o industrie strîns legată de agricultură, relațiile dintre boieri și țărani au devenit încă din timpul iobăgiei *în parte bănești.* După liberarea iobagilor și clăcașilor, raporturile dintre proprietari și arendași, de o parte, și țărani, de alta, au luat în Moldova o formă de relații în bani, astfel că un străin, necunoscînd țara și judecînd după aparențe, ar socoti aceste relații asemănătoare celor capitaliste din Occident. Țăranul ia pămînt de la boier sau arendaș nu în dijmă, ci în arendă pe bani (îl cumpără „pe un an“, cum se zice în Moldova). De asemenea și munca țăranului pentru boier se face tot pe bani, plătindu-i-se cu bucata, dacă putem zice așa : atîta pe prăjina de seceră, de arat,

de prășit, și de multe ori țăranul lucrează cu instrumentele lui, cu vitele lui. Această formă de relații de producție e asemănătoare aceleia din industria capitalistă : a muncii cu bucata și a muncii la domiciliu. Acestea sînt, cum se știe, cele mai detestabile forme de exploatare capitalistă, și proletariatul din țările burgheze luptă cu toată energia pentru desființarea și înlocuirea lor prin lucrul cu ziua, prin salariatul franc.

Dar, oricît de detestabilă ar fi forma *aceasta* bănească de relații de producție și exploatare, ea e totuși o formă capitalisto-burgheză. Odată însă forma aceasta capitalistă stabilită, începe încărcarea ei cu un fond iobăgist. Mai întîi intervine categoria învoielii, învoială de cu iarnă, cînd, după vorba țăranilor din Bălteni citată mai departe, „cînd muream de foame... și eram forțați de ger și de foame să ne învoim cu 20 de bani pe zi". Pe urmă intervin întreaga legislație a muncii agrare și toate raporturile sociale iobăgiste izvorîte din aceasta și din relațiile economico-agrare, intervin munca silită, legarea de pămînt, pe care le-am văzut mai sus. Pe urmă intervine contractul agricol, căruia legislația muncii agrare, de care am mai vorbit, i-a dat o mare extindere, l-a consfințit și l-a întărit, contractul agricol cu toate nenumăratele lui clauze, specificări, subînțelesuri și curse nenumărate — arma teribilă de aservire iobăgistă a țăranului.

Mai departe. Țăranul ia pămînt de la proprietar sau arendaș nu în dijmă, ca în Muntenia, ci în arendă anuală pe bani. Dar pe urmă, în contract, în acești bani pentru pămînt sînt exprimate și specificate felurite munci pe care trebuie să le facă țăranul : atîtea zile de muncă cu brațele, atîtea zile de cărat, atîtea de prășit, secerat, servituți în natură. Servituțile iobăgiste în schimbul pămîntului luat de țăran rămîn deci, atît numai că sînt exprimate în bani, relațiile de producție iobăgiste sînt îmbrăcate într-o haină bănească, capitalistă. Neoiobăgia deci, adică amestecul de formă capitalistă și de fond iobăgist, e și mai caracteristică în Moldova decît în Muntenia, unde prin învoielile în dijmă subzistă încă nu numai fondul, dar în parte și forma iobăgistă.

Proprietarii, deci și arendașii din Moldova au folosul celei mai detestabile forme de exploatare capitalistă — lucrul cu bucata — plus folosul ce rezultă din aservirea iobăgistă a țăranului ; de aci se înțelege ușor de ce țăranul moldovean e și mai mizer ca cel muntean, care prin învoiala cu dijma are totuși unele neînsemnate avantaje din vremurile iobăgiei *sans phrases.*

Dacă forma capitalistă, bănească a relațiilor agrare din Moldova își arată partea ei pur negativă față de țărănime întrucît privește exploatarea ei, aceeași formă capitalistă bănească își arată însă partea ei pozitivă față cu agricultura țării. Forma aceasta bănească face ca, din toată țara, tot prin unele părți din Moldova să fie o agricultură relativ mai omenească.

Am zis — și aceasta se pricepe dealtfel și *apriori* — că un astfel de regim economic trebuie fatal să dea rezultate economico-materiale, morale și politico-sociale absurde și nenorocite.

La cercetarea acestora trecem acuma.

IV

Rezultatele economice ale neoiobăgiei

E de la sine înțeles că acest sistem unic, care cumulează avantajele exploatării a două sisteme, trebuia să se prefacă într-un adevărat eden pentru exploatatori și într-un adevărat infern pentru cei exploatați. E cunoscut istoricește și e o lege economică chiar că sub orice regim exploatatorii caută să stoarcă de la exploatați cît mai mult, și numai obiceiurile consacrate sau legi speciale sau împotrivirea organizată a celor exploatați pun frîu lăcomiei. Astfel, cine ar dori să vadă pînă unde a putut merge uneori exploatarea sub regimul capitalist să cerceteze *Capitalul* lui K. Marx. Acolo va vedea cum capitaliștii englezi, prin lungirea zilei de muncă, prin mărirea intensității ei și prin scăderea salariilor, reușeau să reducă la minimum răsplătirea muncii și la maximum stoarcerea ei.

Prin combinația însă a capitalismului cu iobăgismul, regimul nostru național a reușit să realizeze și în această privință niște lucruri extraordinare. El a realizat nu numai munca rizibil plătită, semigratuită, dar chiar uneori munca gratuită; mai mult, o muncă ce nu numai nu primește nici o remunerație, dar mai plătește ea pe deasupra.

Chiar de la începutul acestui regim, prin fel de fel de învoieli încurcate, remunerarea muncii a putut să fie așa de redusă încît acum un sfert de veac, făcîndu-se socoteala exactă de ce primeau țăranii după învoielile stabilite la o moșie din județul Bacău, s-a constatat că ei primeau 5 parale pe zi. Pe vremea aceea apărea în

străinătate o revistă socialistă, *Dacia viitoare* [9], sub direcția d-lui A. Bădărău. Această revistă a deschis o subscripție spre a bate o medalie comemorativă cu însemnarea „5 parale pe zi“, iară faptul, adus mai tîrziu la cunoștința unui congres socialist internațional [10] a produs mare senzație. Dar totul progresează în lumea asta; au progresat și învoielile agricole. Și astfel, după unele contracte agricole de așa-numită tovărășie date la iveală de anchetele recente, rezultă următoarele: învoiala e făcută una și una: o jumătate din recoltă ia țăranul și o jumătate proprietarul sau arendașul; dacă faci însă o socoteală exactă, dacă socotești sămînța pe care o dă țăranul, munca vitelor lui, uzajul inventarului lui și mai socotești toate rușfeturile, dările în natură către arendaș, munca de atîtea zile cu palmele, atîtea la cărat ș.a.m.d. și dacă ții seama și de încărcarea țăranului la socoteală și de creșterea necontenită a datoriei lui către arendaș, atunci reiese clar că țăranul nu numai că nu e plătit *cu nimica*, dar, cum am zis, uneori mai dă el ceva pe deasupra pentru cinstea de a munci *.

Se înțelege că astfel de contracte sînt excepționale; dar chiar ca excepție ele par o imposibilitate, un *nonsens* economic, o absurditate. Este evident că sub orice regim economic o parte din munca muncitorului, măcar cît de mică, trebuie să-i fie lăsată lui ca să aibă cu ce trăi, căci altfel moare, dispare și împreună cu el dispare și exploatarea. Cum poate deci țăranul neoiobag nu numai să muncească gratis, dar să mai și plătească pe deasupra? De unde să mai plătească el stăpînului dacă nu primește nimic de la el? Acest *nonsens* economic se explică prin faptul că neoiobagul nostru nu e numai un fel de salariat care-și vinde munca prin învoielile încurcate cu stăpînul său, dar e și un fel de proprietar, ca să-i zicem așa, are

---

* D-l Seb. Moruzi constată următoarele: „Cu acest sistem vedem deseori și avem în minte numeroase exemple: un sat dator, după 6 ani, cu 70 000 de lei atunci cînd întreaga valoare anuală a muncilor agricole nu trece de 6 000“ (citat de d-l Bibicescu, *În chestiunea agrară*, p. 61).

Iar defunctul C. Ressu a spus în Cameră în 1893:

„Și în privința acestei lăcomii nu e iarăși un secret că s-au văzut proprietari care și-au cultivat pămîntul în timp de 10 și de 15 ani numai cu dobînda banilor luați de [la] țărani cu 15 ani în urmă“ (citat de d-l Bibicescu, *În chestiunea agrară*, p. 58).

o bucată de pămînt proprie, pe care o lucrează în resturile de vreme ce-i rămîn după ce lucrează ogorul boieresc. Cînd țăranul neoiobag are ceva mai mult pămînt, atunci strictul necesar vieții și-l scoate din propriul său pămînt, iară cînd acel strict necesar — prin complexul de condiții mizerabile în care trăiește țăranul — e redus la un minimum, atunci încă poate să mai rămînă un plus, care e încasat tot de stăpîn.

Dar nu numai asemenea contracte excepționale, ci și cele mai obișnuite, de îndată ce sînt bine și exact analizate, arată cît de ridicol e plătită munca țăranului. Contractele agricole culese și tipărite de guvernul liberal după răscoale și despre care d-l Panu zice, cu drept cuvînt, că fac să ți se ridice părul în cap * dovedesc pe deplin că dacă munca țăranului neoiobag, în mijlociu, nu e gratuită, apoi desigur că e absolut rizibil plătită. *Această semigratuitate însă a muncii țăranului e posibilă, după cum am văzut, numai atunci cînd țăranul e totodată și mic proprietar pe un petic de pămînt.*

De aici se vede de cîtă însemnătate a fost și este pentru marea proprietate ca țăranul să fie mic proprietar. Numai cu această condiție sînt posibile idealul și edenul exploatării prin munca aproape gratuită. „Țăranul nostru nu e proletar ca în Occident; e proprietar și el", zic cu emfază și satisfacție apărătorii regimului economic neoiobăgist. Emfaza și satisfacția sînt foarte explicabile: numai prin acest fel de mică proprietate e posibilă munca semigratuită, iară prin felul acesta de muncă s-au făcut posibile în bună parte acel cîștig ușor, nebun, realizat de arendași și acea tot atît de nebună creștere a rentei pămîntului.

Din nenorocire, munca semigratuită n-are drept rezultat numai cîștigul și creșterea rentei, ci de o parte

---

* Se înțelege că aici nu putem analiza contractele tipărite într-un volum compact de 624 de pagini format mare.

Dar, ca o pildă, iată ce găsim chiar în primul contract agricol (p. 9) asupra duratei zilei și condițiilor de muncă în regimul nostru agrar:

„Vom merge în muncă întotdeauna înainte de a răsări soarele și seara vom sta pînă ni se va da voie de oamenii de serviciu ai moșiei și vom merge a munci în orice punct al moșiei și pe orice vreme fără a obiecta că este departe sau timp urît".

sporul mizeriei și degenerării țărănimii, de altă parte mizeria și starea de înapoiere a producției *.

Pentru progresul și perfecționarea agriculturii se cer capitaluri puse în ameliorări, în sămînță, în îngrășăminte, în mașini perfecționate etc. Se înțelege însă că proprietarii și arendașii vîră prea puține capitaluri și aduc prea puține mașini costisitoare — ale căror întreținere și mînuire de asemenea costă mult — cînd au la dispoziție munca vie semigratuită. Dar munca mizerabil plătită e și mizerabil efectuată, încît munca semigratuită — rezultat al sistemului nostru economic — are de urmare mizeria producătorului și mizeria producției. Mai jos acestea se vor vedea mai clar.

Și regimul nostru economic, și relațiile de producție izvorîte din el influențează în sensul lor chiar acele cazuri excepționale de relații mai clar capitaliste cum e închirierea sau arendarea pămîntului pe bani gata. Astfel, în Prahova, în apropiere de Ploiești, pămîntul se închiria pînă la 1907 ** cu 50 de lei pogonul și mai mult. Și asta nu pentru grădinărie, ceea ce ar fi fost foarte explicabil avînd în vedere vecinătatea unui oraș mare ca Ploieștii, ci pentru grîu și porumb. Or, producția mijlocie

---

* Iată, după d-l Gh. Maior, care este starea țăranului după ce și-a isprăvit sezonul de muncă:

„Țăranul nostru a lucrat vara întreagă cu oamenii familiei sale și cu vitele sale, parte la arendaș și parte la sine, s-a hrănit numai cu buruieni și toamna el nu are atîta recoltă cît îi trebuiește pentru sine și pentru vite ca să iasă din iarnă și nici datoriile nu le-a stins; datoria a rămas aproape aceeași și se perpetuează la arendaș și proprietar, vitele îi sînt depuse amanet la Creditul agricol.

Întreaga lui recoltă constă dintr-un cărucean, două de mohor, 2—3 cărucene de paie de grîu și niște coceni de porumb. Cereale abia are să-i ajungă pînă la crăciun, nutreț pînă pe la bobotează; porumb, rar sînt țărani cari să aibă pînă pe la paști și după paști.

Și puținele cereale ce le adună n-are unde să le păstreze; cerealele cele rămase după sămănat sau le bagă într-o groapă în pămînt, ori că trebuie să le vîndă mai pe nimic la cîrciumarul din sat ca să se plătească de biruri cu ele" (*România agricolă*, p. 82).

** În cele precedente, ca și în cele ce urmează, avem în vedere relațiile agrare pînă la răscoalele din 1907. Despre relațiile ce s-au stabilit după răscoale, prin noile legiuiri așa-numite socialiste sau cvasisocialiste, vom vorbi mai departe într-un loc special.

a unui pogon de porumb în împrejurimile Ploieştilor e de $1^1/_4$ chila, iară preţul mijlociu cu care vinde ţăranul chila de porumb e de 40 de lei. Dacă mai adăugăm valoarea cocenilor de 6 lei la pogon, iară de altă parte dacă ţinem seama de costul seminţei dată de ţăran, de amortizarea inventarului şi cheltuiala cu inventarul viu, vedem că ţăranul nu numai că dă proprietarului sau arendaşului *valoarea întregului product brut* al pămîntului, dar îi mai dă şi ceva pe deasupra.

Cum e posibilă şi această absurditate economică? Iată cum. Mulţumită dezvoltării industriei pe Valea Prahovei, mulţumită îndeosebi industriei petrolifere, marilor rafinării de petrol etc., ţăranii din jurul Ploieştilor găsesc de lucru mai tot anul — şi cu braţele, şi cu vitele lor — şi cîştigă relativ destul de bine. În felul acesta capătă posibilitatea să muncească o parte din vară gratis, că au de unde să trăiască. Se va întreba, desigur, cine-i sileşte la asta cînd le-ar veni mult mai bine să cumpere porumbul de care au nevoie? Dar ei îşi fac altfel socoteala, în parte dreaptă, în parte iluzorie. E adevărat că porumbul ţăranului se vinde în mijlociu cu 40—50 de lei chila. Dar cînd îl cumpără trebuie să-l plătească cu 60 şi, după obiceiul ţării, şi cu ceva lipsă la cîntar. Afară de asta, ţăranul speculează nu asupra anului mijlociu, cum ar fi raţional, ci asupra acelui an excepţional, cînd se fac două chile la pogon şi preţul e ridicat. Apoi mai intervin şi obiceiul, tradiţia, inerţia intelectuală: din tată în fiu ţăranul a muncit pămîntul; neam de neamul lui nu s-a hrănit numai cu porumb cumpărat. Ar fi şi ruşine!... Şi astfel, din domeniul general al relaţiilor neoiobăgiste, deprecierea muncii se întinde, prin creşterea excesivă a rentei, şi în acele domenii unde relaţiile sînt mai clare, unde pămîntul e arendat pe bani gata. Această depreciere, această semigratuitate a muncii ca rezultat al regimului economic neoiobăgist e un fenomen de cea mai mare importanţă, despre care vom avea ocazia să mai vorbim.

Alt rezultat tot aşa de important al acestui regim este *proletarizarea neoiobăgistă a ţărănimii.* Zic proletarizarea neoiobăgistă, nu simplă, pentru că a noastră, rezultat al unui regim hibrid, neoiobăgist, e o proletarizare cu totul deosebită, *sui-generis.* Fenomenul proletarizării ţărănimii de mult a preocupat pe oamenii de stat şi pe

economiştii noştri, dar nimeni nu-l credea atît de vast şi atît de general. Se credea că i s-a pus capăt prin inalienabilitatea pămînturilor şi prin împroprietăririle succesive ale însurăţeilor. Şi, iată, din statistica făcută mai ales după răscoale de d-l Creangă se constată că imensul număr de 400 000 de ţărani sînt proletarizaţi sau aproape (copărtaşi la mici petice de pămînt). După d-l A. Carp, fost ministru al domeniilor, acest număr trece de jumătate de milion. Aproape o jumătate din ţărănimea noastră proletarizată sau semiproletarizată! Aveau de ce să fie uimiţi prevăzătorii noştri oameni de stat.

Dar care este explicaţia acestui fapt extraordinar? Aceea care fără multă bătaie de cap sărea singură în ochi e *înmulţirea populaţiei*; şi ea a şi fost adoptată imediat. Se înţelege că înmulţirea populaţiei e un fapt de mare importanţă. Dar, dacă vom cerceta ţărănimea română şi raportul dintre ea şi pămîntul ce se găseşte în mîinile ei, atunci vom constata că la 1864, în timpul împroprietăririlor, pămîntul care s-a dat atunci ţărănimii era de aproximativ 1 800 000 de hectare; de atunci pînă acum, pămîntul ţărănimii prin împroprietăririle succesive, plus pămînturile cumpărate de ţărănime pe socoteala ei, a sporit cu aproximativ 40—50%. Populaţia satelor însă a sporit aproximativ cu 60—70%. Deci numai în marginile acestor 20% s-ar mai putea explica o proletarizare mai gravă a ţăranilor.

De unde provine deci această proletarizare cu totul nemăsurată? Ea s-ar putea explica prin concentrarea pămîntului, prin moşteniri, zestre etc. şi deci prin creşterea proprietăţii mijlocii pe socoteala celei mici. Dar nici această creştere a proprietăţii mijlocii nu ne-o arată statistica. Atunci care-i explicaţia? Doar n-a intrat pămîntul ţărănesc în pămînt!

Sînt mai multe explicaţii ale acestui fenomen atît de important. Prima, bineînţeles, e şi înmulţirea populaţiei; aceasta însă, cum am văzut, explică numai în parte fenomenul. A doua explicaţie ne-o dă fărîmarea şi deplasarea micii proprietăţi rurale sub regimul nostru neoiobăgist. ***Proletarizarea se mai datoreşte şi faptului că din capul locului ţăranii au avut prea puţin pămînt, se datoreşte şi condiţiilor generale neoiobăgiste.***

Să dăm un exemplu explicativ. Stan are 9 pogoane de pămînt şi 3 fii. Gheorghe, fiul lui Stan, va moşteni deci 3 pogoane. Să zicem că Gheorghe, însurîndu-se cu o fată dintr-un sat vecin, ia ca zestre încă 3 pogoane, iară de la un unchi fără copii moşteneşte încă 3. Iată-l deci pe Gheorghe proprietar al unei întinderi de 9 pogoane ca şi tatăl său Stan. Dar acest pămînt e împărţit în trei petice situate în locuri diferite şi depărtate. Şi băgaţi bine de seamă — o particularitate foarte importantă — că Gheorghe e o materie învoibilă, e un neoiobag: cea mai mare şi potrivită parte a timpului de muncă trebuie să lucreze la proprietar sau arendaş, iară pentru resturile de timp are trei petice de pămînt în diferite locuri, cîteodată în diferite sate! Dacă pămîntul ar fi alienabil, Gheorghe şi-ar vinde peticele după preţul curent şi, sau ar întregi unul din ele, sau ar cumpăra o proprietate mică întregită, cam în întinderea celor trei petice; dar pămîntul e inalienabil* şi astfel pentru Gheorghe aceste trei petice devin aproape nonvalori. Ce alt poate el face decît să-şi arendeze pămîntul cu un preţ derizoriu cămătarilor satului ori să-l vîndă ilicit pe un preţ ridicol, cu toate urmările mizerabile ce comportă o astfel de vînzare şi o astfel de arendare? În acest exemplu se vede clar ce rezultate absurde ne dă regimul nostru agrar neoiobăgist. Regimul succesoral burghezo-capitalist permite o asemenea fărîmiţare a proprietăţii mici, dar aceasta prin înmulţirea populaţiei. Dacă însă populaţia rămîne aceeaşi şi pămîntul nu se concentrează în mai puţine mîini, atunci proprietatea mică — în afară de mici modificări în întinderi — rămîne aceeaşi. Noi am luat regimul succesoral de la capitalism şi inalienabilitatea de la iobăgism şi, combinîndu-le, am ajuns la acest rezultat bizar că la noi, chiar cînd raportul între întinderea pămîntului şi populaţia sătească ar fi neschimbat şi cînd pămîntul nu s-ar concentra în mai puţine mîini,

* E adevărat că legea, prin excepţie, permite vînzarea către foştii clăcaşi. Dar această permisiune e îngrădită cu atîtea greutăţi insurmontabile încît e prefăcută într-un drept absolut iluzoriu şi vînzările sau nu se pot face, sau se fac în mod ilicit, cu toate nenumăratele urmări rele ale unor asemenea vînzări, cum e nesiguranţa pentru ambele părţi, procesele fără număr în perspectivă etc.

totuşi proprietatea mică s-ar fărîmiţa, s-ar preface în nonvalori, iară ţăranul, chiar avînd pămînt, s-ar preface într-un fel de proletar.

Altă cauză importantă a proletarizării ţărănimii sînt arendările pămînturilor ţărăneşti. Şi acest fenomen a fost cunoscut de mult şi s-a căutat, fireşte fără folos, să se ia măsuri împotriva lui. Dar nu se ştia că arendările au luat proporţii atît de imense. Sînt foarte elocvente încheierile la care ajunge în această privinţă d-l C. Garoflid într-un articol din *Convorbiri literare*. D-l Garoflid e unul din foarte puţinii care văd mai clar în chestia agrară; are şi avantajul de a fi mare proprietar, arendaş şi inspector agricol, aşa că are toate elementele practice pentru judecăţile d-sale. Şi d-sa, făcînd nişte calcule foarte interesante prin care corijează datele d-lui Creangă, ajunge la stupefiantul rezultat că între 17 şi 26% din totalul micilor proprietari ţărani îşi arendează pămîntul, şi numărul acestora ajunge la cifra enormă de 171 000!!! Din publicaţia Ministerului Agriculturii şi Domeniilor asupra rezultatelor date de legile din 1881 şi 1889 pentru vînzarea moşiilor statului în loturi mici se constată că aproape 17% (16,67%) din cumpărătorii pămînturilor nu şi le cultivă singuri. Aşadar, datele oficiale sînt mai optimiste.

Cauza pentru care constatarea acestor arendări făcute pe termene extrem de lungi, prin contracte consecutive, este atît de grea e că cei cari le fac au tot interesul să le ascundă, iară informaţiile statistice sînt date tocmai de cei care au tot interesul să tăgăduiască exactitatea cifrelor, adică tocmai de acaparatorii pămînturilor ţărăneşti sau de prietenii lor. Dar, presupunînd chiar că cifrele date de d-l Garoflid sînt exagerate pentru momentul de faţă, peste cîţiva ani ele vor fi, desigur, întrecute.

Care să fie explicaţia acestor arendări? Pentru apărătorii regimului nostru economic, cauza acestor arendări trebuie căutată în însuşi caracterul ţăranului, în lenea, beţia, indolenţa, nesocotinţa, în demoralizarea lui [11].

„Cum voiţi să explicaţi arendările prin alte cauze — zic ei — cînd acelaşi ţăran care arendează pămîntul său cîrciumarului cu 6 lei pogonul se duce pe urmă la arendaş şi ia pămîntul cu 25 de lei pogonul?"

Știu că țăranul nostru e departe de a fi tipul unui gospodar harnic, socotit, econom ș.a.m.d. Un astfel de țăran nu poate fi produsul regimului nostru agrar. Ce este cu viciile țăranului, cum trebuie ele tălmăcite în măsura în care există, acestea le vom vedea mai pe urmă. Țăranul nostru nu e un înger, asta e sigur. Dar a explica un fenomen așa de general cum sînt arendările prin indolența, nesocotința, demoralizarea țăranului este un *nonsens*. Prin asta s-ar putea explica numai cazuri excepționale. Pentru un fenomen așa de frecvent trebuie să fie cauze economice adînci. Iată-le.

În regimul nostru economic agrar, țăranul, chiar cînd are pămînt mai mult sau mai puțin îndestulător pentru gospodăria lui, încă nu e lăsat în voie să devină gospodar. El e învoit, tîrît pe ogorul boieresc, unde e silit să muncească vremea cea mai prielnică pentru muncile agricole. Pentru pămîntul lui trebuie să se mulțumească cu rămășițele de timp, încît, chiar avînd o întindere care în alte condiții economice l-ar putea hrăni, în actualele condiții îi rentează foarte puțin. Dacă mai intervin și alte condiții îngreuietoare, cum e, spre pildă, marea depărtare a pămîntului de casă și de acel pămînt ce-l are în dijmă, dacă pămîntul se împuținează, atunci munca lui devine pur și simplu nerentabilă, atunci îi convine mai bine să ia tot pămîntul cît îl poate el lucra într-un singur loc de la arendaș. Afară de asta, țăranul nu citește tratate de economie socială, nu face analize economice, dar el simte instinctiv și simte bine că peticul lui de ogor îl lipește pămîntului, îi ia libertatea mișcărilor și îi îngreuiază căutarea unor condiții de muncă mai prielnice aiurea; el simte, iarăși, că peticul lui de pămînt îi preface munca de pe ogorul boieresc în muncă semigratuită. Și cînd începe să-și dea seama mai mult ori mai puțin clar de toate acestea, atunci la cea dintîi ocazie, la o nevoie urgentă, se desparte de pămîntul său. În ce privește condițiile mizerabile de arendare, apoi acestea depind de totalul condițiilor în care se fac în general toate tranzacțiile țăranului sărac.

Aicea dar e cauza adîncă a acestui fenomen atît de stupefiant al arendărilor în masă: *sub regimul neoiobăgist, în anumite condiții, pămîntul țăranului, la care el ține atît de mult, ajunge o sarcină pentru dînsul.* Bineînțeles, aceasta nu exclude cazurile izolate cînd arendările se

fac din cauza beției și demoralizării. Neapărat că aceste arendări, făcute de obicei pe termene foarte lungi, prin mai multe contracte succesive, au adesea drept rezultat că țăranul nu-și mai vede pămîntul, se proletarizează.

În sfîrșit, o cauză de proletarizare mai sînt și vînzările ilicite. Oricît ai opri vînzările prin inalienabilitatea pămîntului, necesitățile rezultate din procesul vieții economice sînt mai tari decît legea și vînzările tot se fac.

Iată deci un șir întreg de cauze economice adînci care fac ca procesul proletarizării țărănimii să ia proporții atît de mari. S-au împroprietărit țăranii la '64, s-au împroprietărit succesiv însurățeii, pămînturile date au fost declarate inalienabile, toate astea pentru a evita proletarizarea țărănimii, iară rezultatul e că aproape o jumătate din țărănime s-a proletarizat sau semiproletarizat.

Dar proletarul țăran român se deosebește profund de proletarul agricol din Occident. Proletarizîndu-se, țăranul român nu devine decît în cazuri excepționale salariat ca cel din Occident, ci rămîne tot țăranul neoiobag care ia pămîntul în dijmă, muncește absolut în aceleași condiții acuma, fiind proletar, ca și atunci cînd era proprietarul unui petic de pămînt.

Ceea ce face însă originalitatea acestei proletarizări e că țăranul, deși proletar fără de pămînt, este totuși proprietarul inventarului agricol: plug, vite, acareturi (ca vai de ele). În Occidentul capitalist, marea proprietate nu numai că trebuie să îngrijească de muncitorii proletari agricoli, argați etc., dar trebuie să îngrijească mai ales de inventar, și în special de inventarul viu, lucru pe cît de costisitor pe atît și de greu. La noi, marea proprietate s-a descărcat de toate cheltuielile și grijile astea pe spinarea țăranului, și aceasta chiar cînd țăranul nu mai are pămînt deloc. Se poate o absurditate mai mare? Țăranul proletar, bătut de oameni și de dumnezeu, țăranul desculț și flămînd care la paști nu mai are porumb în casa lui, acest țăran, din munca de 4—5 luni pe an cît e sezonul nostru agricol, nu numai că trebuie să hrănească și îngrijească tot anul o familie întreagă, *dar trebuie tot el să hrănească și să îngrijească în tot anul și vitele; chiar cînd nu mai are pămînt, el trebuie să rămînă depozitarul, hrănitorul și conservatorul vitelor*

necesare marii proprietăți *. *La așa rezultat poate ajunge numai un regim economic neoiobăgist!* Firește că la un om sărac și flămînd nici vita nu poate fi decît tot flămîndă; de aici urmează degenerarea și a țărănimii, și a vitelor necesare agriculturii. Între țărani nu se mai găsesc soldați după măsură, țărănimea dă o înspăimîntătoare cifră de bolnavi de pelagră — 100 000 —, iară cînd te uiți la acele ființe mici, uscate, sfrijite cărora țăranul le zice cai și boi, îți par niște viețuitoare din altă speță animală.

Altă urmare a regimului neoiobăgist este agricultura proastă, primitivă. Agricultura e făcută doar de țărănime, și aceasta, în majoritatea ei, e slăbită, degenerată fizicește și demoralizată sufletește. Apoi, afară de puține excepții, agricultura se face cu inventarul țărănesc, cu vitele țărănești complet degenerate și ele. Își poate oricine închipui *apriori* cum va fi făcută agricultura în condițiile acestea; cînd studiezi însă de aproape aceste condiții, vezi că nu sînt numai neprielnice, dar sînt grotești și te miri că agricultura se mai face și așa cum se face.

Se știe că un agricultor, fie și un proprietar mic, trebuie de cu vreme să-și facă un plan sistematic, să-și împartă cîmpul pentru diferitele semănături, ocupîndu-se de fiecare la vremea ei, să aleagă pentru fiecare muncă momentul potrivit, mai ales la noi, unde clima e așa de schimbătoare și nesigură. Și toate acestea sînt necesare nu numai pentru o agricultură intensivă și rațională, dar pentru orice agricultură, fie și extensivă cum e a noastră. Or, țăranul nostru așa-numit mic proprietar e un neoiobag și în această calitate e învoit la proprietar

* „După ancheta Ministerului de Domenii din 1899 rezultă că 92% din vitele existente în țară sînt ale țăranilor și numai 8% ale proprietarilor mari și arendașilor. Statistica animalelor domestice din '900 găsește că repartiția cailor și boilor între micii și marii cultivatori e următoarea: marii exploatatori posedă 13%, iară țăranii 87%. Numărătoarea plugurilor și carelor confirmă aceste date: din 517 463 pluguri de toate felurile, marii cultivatori nu stăpînesc decît 7,4%; din 589 308 care și căruțe, marea agricultură nu are decît 4,2%. Aproape toate atelajele sînt țărănești și pierderea care rezultă din întrebuințarea lor tot a țăranilor e. Dacă marea cultură ar trebui să cultive cu vite proprii, de mult ar fi dispărut“ (C. Garoflid. *Problema agrară și dezlegarea ei*, p. 60).

sau arendaș și uneori la doi, trei deodată, iară în contractul fiecărei învoieli e scris invariabil *că la prima chemare* trebuie să se prezinte la muncă. Am întrebat pe un arendaș inteligent din Moldova care mi se plîngea de greutățile ce întîmpină cu țăranii din cauza acestor multiple învoieli, l-am întrebat la care din arendașii ce l-au învoit se duce țăranul mai întîi. „Apoi la care-l apucă mai întîi; de obicei acela al cărui partid e la putere, că are administrația în mînă“, mi-a răspuns arendașul. Așa că țăranul neoiobag, apucat ba de unul, ba de altul, muncește mai toată vremea prielnică — atît de scurtă! — pe lanurile boierești, iară propriul său pămînt și-l muncește în picăturile de vreme ce-i mai rămîn, dacă-i mai rămîn. Își închipuie oricine dacă în așa condiții țăranul mai poate nu să-și alcătuiască un plan de mai înainte, nu să facă agricultură bună, dar măcar s-o facă proastă, cum o fi. În felul acesta nu se poate face agricultură deloc.

Pentru înlăturarea acestui rău — adică dispariția agriculturii de pe pămînturile țărănești, ceea ce ar fi fost un inconvenient tot atît de mare pentru proprietari și arendași ca și pentru stat —, legiuitorul a fixat două zile pe săptămînă care trebuie să rămînă pe seama țăranului. Această lege, de natură nu neoiobăgistă, ci de-a dreptul iobăgistă, după obiceiurile țării niciodată n-a fost observată; dar chiar de ar fi fost! Cum se poate face agricultură cu două zile pe săptămînă anume precizate? Dar dacă tocmai zilele acestea n-au fost bune de lucru? Bineînțeles că în așa condiții grotești nu se poate face o agricultură care să pretindă acest nume și atunci se întîmplă ceea ce trebuie să se întîmple: țăranul, după ce ară prost din cauza inventarului mizerabil, apoi propriul său pămînt îl ară prea tîrziu, seamănă tot așa, prășește porumbul cînd s-a îngălbenit, îl strînge de crud, seceră grîul cînd s-a scuturat ș.a.m.d. Nu e agricultură, ci o caricatură grotească.

Și în acest fel sînt lucrate aproape jumătate din pămînturile țării românești, pentru că cele arendate sînt lucrate tot atît de mizerabil. Ba chiar mai mult de jumătate. Astfel, în Moldova, țăranul închiriază, arendează („cumpără“ se zice acolo) pămîntul pe seama sa; prețul închirierii se preface pe urmă în diferite munci,

pe care țăranul le săvîrșește pe cîmpul boieresc sau arendășesc. Bineînțeles, primele munci și în vremea cea mai prielnică țăranul le face pe pămîntul arendașului, unde e dator să se prezinte la prima chemare, și numai în resturile de vreme lucrează pămîntul ce a arendat, întocmai cum face cu propriul său pămînt. În aceeași categorie intră toate pămînturile din Muntenia luate în dijmă la tarla sau, după desființarea acestui fel de dijmă, închiriate pe bani. Rămîne încă de văzut partea cea mai mică a țării, rămîne acel pămînt care e lucrat fie în dijmă de-a valma (așa-numita tovărășie, de n-ar mai fi fost !), fie pe seama marii proprietăți. Acest pămînt e în adevăr mai bine lucrat, îndeosebi categoria din urmă. Aici barem sînt părți interesate ca munca să fie mai bine făcută : la munca în dijmă e interesat și țăranul, și stăpînul, iară la munca pe lanurile proprietății e interesat numai stăpînul, care însă, avînd toată puterea economico-socială, poate înrîuri ca munca să fie mai bine efectuată. Dar și aici sînt neajunsuri grave, proprii regimului nostru economic. Mai întîi, și aceste pămînturi sînt lucrate de același țăran, atît de redus și fizicește și moralicește, și de obicei cu același inventar țărănesc și tot cu munca robită sau semirobită, inferioară muncii libere. Apoi, cum vom dovedi mai jos, regimul nostru economic produce relații anarhice, relații de vrăjmășie, care aduc pe țăran să prefere a-și face un rău sieși decît să facă un bine stăpînului. Dar mai este o cauză importantă a inferiorității muncii pe pămînturile marii proprietăți : este că munca se face de lucrători care își au și semănăturile lor fie pe pămînturile lor proprii, fie pe cele luate în arendă sau în dijmă de la marii proprietari ; și numai cu entuziasm nu poate să muncească omul ogorul altuia cînd știe că în vremea asta al lui se părăginește.

Nu e de mirare deci că nici pe proprietățile mari nu se poate obține o muncă pasabilă măcar decît prin cele mai mari strășnicii de supraveghere. Și toate acestea sînt adevărate și pentru pămînturile date în dijmă. Deși de astă dată există un fel de tovărășie și, în definitiv, ambele părți sînt interesate, totuși rezultatele nu se schimbă mult, pentru cuvîntul iarăși că țăranul își are și pămîntul său propriu, așa că antagonismul rămîne în

picioare. D-l V. M. Kogălniceanu face următoarea justă observație :

„Trebuie să se știe că în anii de belșug săteanul nu produce la pogon nici atîtea producte cîte produce arendașul sau proprietarul în anii de secetă, în anii răi ; și această disproporție e cu atît mai mare, cu cît săteanul e mai sărac, încît anii de abundență devin mai periculoși chiar decît anii mijlocii, prin faptul că atunci țăranul abia poate să secere, să strîngă și să ducă la treierat recolta proprietarului sau arendașului, iară a sa se scutură pe cîmp“ *.

Și în aceste condiții absurde și grotești se face așa-zisa agricultură a țării într-o țară eminamente agricolă !

Se va obiecta, desigur, că rodnicia pămîntului nostru, cu toate aceste neajunsuri, e încă destul de bună. Astfel, d-l I. Lahovary caută să arate că produsul grîului pe hectar la noi nu e cu mult inferior țărilor occidentale, unde există o cultură intensivă sau semiintensivă. Încă o dovadă că statisticile sînt făcute ca să demonstreze cu ele ce-ți place și ce-ți convine. Natural, dacă iei, de pildă, producția unui an foarte îmbelșugat cum e anul 1906, cu impozanta cifră a recoltei de 40 000 000 de hectolitri de grîu, atunci putem să ne comparăm cu unele țări înaintate în agricultură ; dacă luăm însă anul 1904, în care am atins cifra sărmană de 18 000 000 de hectolitri, atunci rămînem în coada tuturor țărilor agricole. Ce să-i faci, așa e statistica ! Adevărul e că în rezultatele cele bune ale recoltei noastre n-are nici un merit nici țăranul, nici arendașul, nici proprietarul, ci unicul merit îl are meșterul dumnezeu. Dumnezeu ne-a dat un pămînt fertil, mănos, în multe părți nu de mult desțelenit ; și dacă tot dumnezeu ne dă și vreme prielnică la arat, semănat, secerat și cules ; și dacă tot el ne dă și ploi suficiente la timpul necesar, atunci recolta e în adevăr bună — meritul lui dumnezeu. În ce-l privește pe om, apoi el, prin regimul nostru economic, opera sa proprie, face tot ce-i stă în putință ca să compromită opera dumnezeiască, și dacă, totuși, nu reușește întotdeauna, vina nu e a lui, că bunăvoința nu-i lipsește.

Afară de agricultura absurdă și de multe ori grotească, o altă urmare foarte gravă a regimului nostru

* *Chestiunea țărănească,* p. 34, 35.

economic este *agricultura prădalnică*, dealtfel strîns legată de cea dintîi. Prin agricultură prădalnică înțeleg acea agricultură care scoate an cu an elementele hrănitoare din pămînt fără a pune nimic la loc și care stoarce mereu pămîntul fără a-i face și îmbunătățirile cari îi trebuie. Dacă nu îmbunătățești pămîntul prin asolamente, gunoire, îngrășăminte chimice etc. și dacă nu-i dai irigații, atunci el începe a se secătui și din ce în ce țara merge spre ruină. O astfel de agricultură se face la noi, și alta, cu regimul nostru economic agrar, nu se poate face.

Să luăm, spre pildă, mica proprietate, care ocupă aproape jumătate din pămîntul arabil al țării. În Occident, micul proprietar trăiește din propria sa gospodărie agricolă. El îi dă toată munca sa, toate grijile sale, acolo sînt toate speranțele lui. El trăiește toată viața din acest pămînt și după moartea lui vor trăi copiii săi. Această legătură între pămînt și țăran produce, pe de o parte, interesul elementar, foarte limpede și lămurit, de a face pămîntului toate îmbunătățirile — îngrășare, irigare etc. —, iară pe de altă parte produce calitățile necesare în om pentru facerea acestor îmbunătățiri : sobrietate, economie, prevedere, tenacitate, continuitate în muncă ș.a.m.d. Dar la noi ? Am văzut cum imensa majoritate a micilor proprietari țărani nici nu se ocupă exclusiv de pămîntul lor, ci îl lucrează printre picături, pe apucate, *cînd li se dă voie*. Ba am văzut chiar că de cele mai multe ori aceste pămînturi îmbucătățite servesc mai mult ca să împiedice libertatea de mișcare a țăranului, robindu-l marii proprietăți, și servesc ca să reducă pînă la semigratuitate remunerarea muncii lui, încît uneori țăranul caută să scape de bucățica sau bucățelele lui de pămînt arendîndu-le. E deci absurd și nedrept în cel mai mare grad că se acuză țăranul de gospodăria lui prădalnică.

Se înțelege că pămînturile arendate cămătarilor satului nu vor fi nici pe atît îmbunătățite. Arendașul-cămătar caută să stoarcă din pămînt tot ce poate, nu să-l îmbunătățească.

Rămîn încă pămînturile marii proprietăți, care ocupă mai mult de jumătate din pămînturile arabile ale țării. Din aceste pămînturi, o bună parte sînt arendate și de obicei pe termene scurte, 3—5 ani, așa că în nici un caz

nu i-ar conveni arendașului să facă îmbunătățiri, care sînt foarte costisitoare și în genere dau rezultate tocmai după ani de zile. Pe urmă, arendașul nu e doar un fermier capitalist ca în Occident. Afară de unele excepții din Moldova, el n-are nici unelte și nu pune nici capital în exploatare. Pentru arenda pe care o plătește proprietarului el își cumpără și își asumă drepturile neoiobăgiste ale proprietății mari, amestecul de drept capitalist și iobăgist : *dreptul capitalist de a uza și abuza de pămînt, de a-l stoarce cît va putea fără a-i da ceva în schimb și dreptul iobăgist de a uza și abuza de țăran, de a-l stoarce cît va putea, dînd cît mai puțin posibil în schimb.* Interesul ideal al arendașului este să stoarcă pînă la ultimul pic rodnicia pămîntului și puterea de viață a țăranului și vitelor lui, astfel ca la plecare să lase moșia stearpă și satul fără vite. *În arendășia neoiobăgistă, gospodăria prădalnică — erijată în întocmire sistematică — își atinge culmea și apogeul* *.

Mai sînt de văzut pămînturile marii proprietăți cultivate de înșiși proprietarii lor. S-ar crede că cel puțin aci este posibilă și rentabilă o altă cultură decît cea prădalnică. Din nenorocire, nu-i așa. Mai întîi, o parte a moșiei — și adesea cea mai mare parte — e dată țăranilor fie în dijmă, în Muntenia, fie în bani, în Moldova, și anume pe cîte un an. Pe acest pămînt, orice îmbunătățire este exclusă. Doar nu se va apuca țăranul

---

* D-l Gh. Maior, în cartea citată, ocupîndu-se de felul [de cultivare] pe care-l practică arendașii, zice :

„Știința și cultura au rămas izolate de partea practică a vieții și ocupațiunei românului. Întreaga noastră economie consistă în principiul că solul trebuie să producă încontinuu, fără restituțiune ; boul din jug care muncește ziua întreagă și țăranul care de primăvara pînă ce dă zăpada muncește pînă-i vin stele verzi înaintea ochilor este neproductiv și deci își merită soarta ca să se hrănească cu știr, lobodă și alte buruieni, și numai arendașul, improvizat din cîrciumar, măslinar și bragagiu, este om productiv. Aceste păreri bizare le poți auzi la noi foarte des și de la oameni care trec de oameni de oarecare seriozitate“ (p. 26).

Și în altă parte :

„Făcui cunoștința unui arendaș care avea două moșii în arendă de cîte 1 000 de pogoane fiecare și o pădure în exploatare. Stătea de 15 ani deja în acea moșie și mie îmi era frică să stau în casa lui pînă voi scrie un raport ca să nu se dărîme casa pe noi“ (p. 59).

să îngraşe pămînt străin, care circulă din mînă în mînă. Rămîne deci o parte mică lucrată de proprietari pe socoteala lor şi care e în adevăr mai bine lucrată decît restul. Dar nici aici nu se pot face îmbunătăţiri. Lanurile boiereşti de obicei îşi schimbă destinaţia, şi pămîntul, care anul acesta a fost lucrat pe seama boierului, anul viitor sau peste doi-trei ani e împărţit ţăranilor. Dar chiar dacă un proprietar ar opri o parte mai rodnică a moşiei ca s-o lucreze întotdeauna pe seama sa, încă n-ar putea face îmbunătăţirile necesare, pentru că şi pămîntul lui e lucrat în mare parte cu uneltele şi vitele ţăranului, căci de obicei el n-are gospodăria sa proprie ; iar îmbunătăţirile presupun neapărat o gospodărie proprie, cu vite, argaţi, instalaţii *.

Aşadar, e evident că afară de puţine şi onorabile excepţii — mai ales în Moldova, unde unele moşii sînt lucrate mai sistematic şi în parte cu inventar propriu — întreg pămîntul ţării se găseşte sub *cultura prădalnică*. Şi această gospodări[r]e prădalnică, prin care an de an se stoarce pămîntul, nu se datoreşte ignoranţei, lenei, relei-voinţe, neprevederii, indolenţei agricultorilor în genere, ci mai ales relaţiilor agrare de producţie, regimului nostru neoiobăgist, care o fac inevitabilă ; iară aceste defecte, întrucît ar contribui cu adevărat la existenţa gospodări[r]ei prădalnice, sînt şi ele un produs al aceluiaşi regim neoiobăgist. Nu oamenii, sistemul e de vină.

* Iată ce zice d-l Maior şi despre îmbunătăţirile făcute de proprietari :

„Proprietarii de la 1864 n-au putut face nici o singură îmbunătăţire pe moşiile lor, dar s-au distrus şi ruinat aproape cu totul cele puţine ce erau atunci. Nici o singură baltă ori mocirlă nu s-a secat, nici o singură pădure nu s-a plantat din nou ori ameliorat. Luncile de pe lîngă cursurile apelor, odinioară atît de bogate şi frumoase, s-au prefăcut azi în prunduri sterile şi rîurile în torenţi sălbateci de munte din cauza devastării pădurilor, cari au pus tot pietrişul şi ţărîna în mişcare ; iară la şes şi cîmpie ele sînt prefăcute în eleşteie pentru producţia de stuf şi peşte pentru arendaş şi proprietar, deşi ele nu sînt decît un focar de friguri de baltă, care decimează populaţiunea rurală cu miile sau o fac incapabilă de muncă pentru o mare parte a verii. Şi totuşi stuful nici a suta parte nu valorează din ceea ce pămîntul acela ar putea produce ca păşune sau fînaţ dacă ar fi secat şi zvîntat, iară peştii din eleşteu se înveninează şi omoară prin gunoiul ce se aruncă în eleşteu ca să facă pod de trecut peste el" (p. 33—34).

Şi cîteodată această gospodări[r]e devastatoare ajunge la lucruri care te uimesc. Cînd treci cu trenul în serile de toamnă, de multe ori vezi focuri uriaşe, parcă ar fi sate incendiate. Şi, cînd alarmat, întrebi ce înseamnă aceste focuri, ce sate s-au aprins, ţi se răspunde : „Nu sînt sate, s-a dat foc la nişte girezi". Scurt. Cînd se face destul fîn de nutreţ, atunci se dă foc şirelor de paie, în loc să se răspîndească prin lanuri şi să se dea pămîntului măcar o mică parte din ce i se ia. Focul, simbolul devastării ! *

Cînd vezi cum pămîntul se stoarce atît de neomenos, cum îngrăşămintele gratuite zac aruncate prin şanţuri, cum paielor li se dă foc, cum pădurile — aceste mari rezervoare de umezeală, apărătoare de inundaţii — se distrug cu nemiluita, cînd vezi cum rodnicia pămîntului e stoarsă an de an şi zvîrlită peste hotare ca în schimb să ne vină *articles de Paris* şi un lux demoralizator ; cînd vezi cum, în concordanţă cu gospodări[re]a prădalnică agrară, întreaga gospodărie a ţării, ca şi a statului, se face în chip tot atît de risipitor şi prădalnic, te întrebi cu grijă amestecată cu groază : ce vînt de nebunie s-a abătut asupra ţării acesteia de parcă se întrece care mai de care s-o ruineze mai curînd ?

Nu e un vînt de nebunie, ci e un detestabil regim economico-social care în mod necesar îşi produce efectele inevitabile prin acea necesitate de fier după care anume cauze trebuie neapărat să producă anume efecte.

* În anii din urmă, din lipsă de nutreţ, nu se mai ard paiele, ci se întrebuinţează ca hrană pentru vite. În anul însă în care nutreţul va fi abundent, această operaţie a arderii paielor va reîncepe, căci sistemul de a întrebuinţa paiele pentru îmbunătăţirea pămîntului n-a intrat încă în uzul agriculturii noastre neoiobage.

V

Problema ilegalismului și rezultatele morale, culturale, juridice și politice ale neoiobăgiei

Am analizat pînă acum principalele efecte economice ale regimului nostru agrar așa cum se manifestă din relațiile lui de producere. Să-i analizăm acuma efectele morale, culturale, juridice, politice.

Starea morală — în sensul larg al cuvîntului — a unei țări atîrnă în primul loc de organizația ei economică, în special de felul și relațiile economice de producție. Acesta e un adevăr care a intrat adînc în conștiința cercetătorilor de azi și care e admis tacit chiar de cei care nu sînt marxiști, care combat chiar pe Marx. Frumoasa carte a d-lui Radu Rosetti e pînă la un punct pătrunsă de acest adevăr ; adeseori cel puțin d-sa caută ca din organizația economică, din relațiile de producție să deducă și stările morale, intelectuale și juridice ale poporului, și asta fără a cunoaște pe Marx ; cel puțin nu-l pomenește nicăieri.

Da, Marx e acuma în aer —, n-ai ce să-i faci !

Din cercetarea stării economice din vremea iobăgiei, d-l Rosetti deduce stările morale, sufletești ale țărănimii de atunci. În privința aceasta ar fi de citat pagini întregi. Cititorii le vor găsi în opul pomenit ; noi vom da numai rezumări de acolo. D-l Rosetti citează din memoriul prințului Mihai Sturdza adresat lui Nesselrode următorul pasaj, care în cîteva cuvinte caracterizează minunat starea țărănimii din timpul iobăgiei :

„Da, starea țăranului moldovean și muntean este ticăloasă ; privit ca o ființă care nu trebuie să existe decît pentru capriciile altuia ; aproape redus la starea abjectă de bestie (brută) ;

părăsit în prada lăcomiei tuturor slujbașilor, începînd de la cler, de la cel mai înalt dregător pînă la cel mai mic dăbilar ; împilat deopotrivă și de proprietar, și de arendaș, și după toate acestea se mai învinovățește acest biet țăran că este nepăsător și leneș ! Mă pun numai cu groază în locul lui. Simt ca un om care este sigur să nu aibă niciodată nimic în propriu, un om dezamăgit prin o tristă experiență și, știind că în zadar ar urma să verse fără cruțare sudoarea frunții lui spre a putea strînge ceva bani pe care jaful ar veni fără greș să-i răpească, zic că acest om nu poate resimți decît scîrbă către orice ban ce ar pune deoparte și că el poate privi ca folos numai banii ce-i sustrage lăcomiei pentru a merge să-i bea la crîșma proprietarului" (p. 33, 34).

Și din această stare ticăloasă a țăranului, product al iobăgiei, reiese o stare morală și sufletească pe care d-l Rosetti o caracterizează astfel :

„Dacă nu se poate tăgădui că țăranul român din regat este un element economic slab, mai adesea nesilitor, neiubitor de muncă, neștiind a strînge și a aduna, nu este mai puțin adevărat că împrejurările politice în care s-a dezvoltat țărănimea noastră au fost cu deosebire prielnice dezvoltării acelor cusururi" (p. 35).

Și în altă parte :

„Țăranul român de înainte de 1830 se poate caracteriza în chipul următor : deștept și vioi la minte, bun la inimă, blînd, pașnic și supus pînă la exces, dar cu desăvîrșire lipsit de cultură, fără încredere în sine, neiubitor de muncă, nedoritor să-și schimbe soarta, bănuitor, fără conștiință de neam, prefăcut superstițios. Astfel îl făcuse împrejurările istorice, astfel îl făcuse dușmanii din afară, astfel îl făcuse lăcomia domnilor și aceea a clasei stăpînitoare" (p. 40).

Și d-l Rosetti vorbește de pasivitate, de lipsă de energie, de supunere oarbă către oameni și împrejurări, de ură adîncă și neîmpăcată împotriva clasei stăpînitoare ș.a.m.d.

Citind caracterizarea stării țărănimii din timpul iobăgiei făcută de Mihai Sturdza și descrierea stării ei morale făcută de d-l Rosetti, orice om care cunoaște cît de puțin starea de azi este izbit de marea asemănare dintre ce a fost atunci și ce este acum. Și e natural să fie așa,

pentru că, după cum am văzut, starea economică și relațiile de producție rămînînd în mare parte aceleași, și starea morală a țărănimii trebuia să rămînă aceeași. Nu-i vorbă, e cam riscant a vorbi de *lenea* țăranului cînd, în definitiv, el produce aproape întreaga noastră bogăție națională; dar că e indolent, nepăsător, nechibzuit, superstițios la culme, lipsit de energie și de dorința de a-și schimba soarta, toate acestea sînt în mare parte adevărate, acum ca și mai înainte, și se explică perfect prin starea lui economică și de atunci și de acuma.

Așa, după cum am văzut, legea de la 1864 a vrut, chip[urile], să prefacă pe țăranul român într-un mic proprietar ca în Occident. Or, la un asemenea mic proprietar se dezvoltă o anumită psihologie, cu anumite defecte și calități proprii acestei stări economice: de o parte, acea iubire pasionată, exclusivă, aproape brutală, pentru proprietatea lui, un egoism împins pînă la brutalitate; orizontul intelectual și moral foarte redus; de altă parte, chibzuința, cumpătarea, zgîrcenia chiar, tenacitatea și energia la muncă, prevederea.

Dacă țăranul nostru ar fi fost prefăcut realmente în mic proprietar, aceste însușiri s-ar fi dezvoltat și într-însul. Dar sub mantia liberalismului el a fost prefăcut iarăși într-un iobag. El este o materie învoibilă, asupra lui apasă un contract agricol, pe care în bună parte nici nu-l înțelege; el trebuie să se prezinte la muncă la prima chemare, altfel e adus de primar sau jandarmul rural; pămîntul lui și-l lucrează cînd îi permite contractul agricol; muncește în mod semigratuit, întotdeauna e îndatorat. Cu un cuvînt, e înconjurat de forțe sociale care dispun de dînsul, cărora trebuie să se supună orbește, după ce prin însuși felul ocupației sale agricole e supus altor forțe oarbe, forțelor naturii. Rod al împrejurărilor sociale — atît de complexe și implacabile — și rob al forțelor naturii, mai ales intr-o agricultură atît de primitivă, cum puteau să se dezvolte în el alte însușiri decît cele ale robului, cum puteau să se dezvolte în el voința, mîndria, energia, prevederea, chibzuința? Știind că, orice ar face, tot în mizerie va trăi, îi dispare orice imbold de luptă pentru îmbunătățirea sorții, se dezvoltă într-însul indolența. Dubla robie în care zace îl preface în fatalist, superstițios, prefăcut și supus ca robul, și întreaga lui

psihologie se rezumă în aceste cuvinte stereotipe și caracteristice: „așa vrea Dumnezeu".

În aceste trei cuvinte e cuprinsă o întreagă concepție morală și filozofică a robiei.

Am zis mai sus că starea morală a țărănimii a rămas în bună parte aceeași ca și în timpul iobăgiei, pentru că relațiile economice de producție au rămas în bună parte aceleași. Dar în bună parte nu vrea să zică în totul. Sînt și elemente noi din viața capitalisto-burgheză care s-au introdus în viața țărănimii. Țăranul e neoiobag, dar, cu toate astea, el nu produce numai valori de întrebuințare — pentru hrana familiei —, ci produce și pentru vînzare; condițiile economice în care trăiește nu mai sînt numai naturale, ci sînt și bănești. Apoi țăranul intră în legături dese cu lumea din afară; ba, prin mărfurile ce cumpără și vinde, e în legătură indirectă și cu străinătatea. În sfîrșit, vin drumurile de fier, telegraful, școala, presa ș.a.m.d. de înrîuresc psihologia și întreaga viață morală și materială a țăranului. Despre caracterul acestei înrîuriri vom vorbi mai jos. Aci vrem să stăruim asupra unui fapt de primordială importanță, care a avut o influență decisivă asupra vieții satelor noastre: *e profundul dezacord, e abisul dintre ceea ce am numit altădată starea formală de drept și starea reală de fapt,* abisul dintre instituțiile noastre occidentale politico-juridice, de o parte, și realitatea vieții sociale, de altă parte. Cu acest prilej îmi voi permite să citez un pasaj din articolul meu *Cuvinte uitate*:

„La noi, acum mai bine de patruzeci de ani, era cam următoarea stare reală de fapt: o treaptă economică de dezvoltare foarte înapoiată, relații economice semifeudale, moravuri semiorientale, o stare culturală primitivă; pe acest fond social, pe această stare reală de fapt, s-a altoit o stare formală de drept luată din Occident, o stare de drept care corespundea și era produsă de o stare de fapt, de o stare economică, morală și culturală incomparabil superioară nouă. Dar, odată cu introducerea acestei întocmiri politico și juridico-sociale superioare, nu s-au schimbat în mod corespunzător și organizația și relațiile economice; dimpotrivă, acestea au rămas în bună parte semifeudale; și tot așa și relațiile care izvorăsc dintr-însele au rămas și ele aceleași.

De aici a urmat un dezacord profund între starea noastră formală de drept, superioară, şi starea reală de fapt, inferioară, un dezacord care a avut de rezultat că starea noastră legală a rămas, cel puţin în parte, nerealizată, a rămas numai pe hîrtie. Rezultatul — de o foarte mare importanţă pentru întreaga noastră dezvoltare socială — a fost că, pe lîngă regimul legal, s-a creat un regim de ilegalitate, sub care, în parte cel puţin, trăim şi acum"[12].

Acest pasaj şi cîteva dezvoltări ce-l urmau au avut darul să stîrnească în ziarele noastre o întreagă polemică, ceea ce nu prea se întîmplă la noi cînd e vorba de chestii teoretice economico-sociale. Motivul pentru care pasajul de mai sus a fost atît de remarcat este că el cuprinde o constatare de cea mai mare importanţă pentru întreaga noastră viaţă socială. Aceasta au simţit-o chiar şi cei care nu-şi puteau desluşi bine în ce anume consistă această importanţă. Pentru acea constatare, ziarul conservator *Epoca* era cît pe ce să mă treacă între teoreticienii conservatorismului român. Adevărul e că, conservatorii români, şi în special doctrinarii conservatorismului boieresc, junimiştii, au fost cei dintîi care au insistat asupra dezacordului dintre starea noastră reală de fapt şi starea formală de drept, dintre realitatea noastră semiiobagă şi instituţiile occidentale, care mai ales la sate au rămas în mod absolut literă moartă; şi tot ei au arătat măcar unele din neajunsurile adînci care rezultă din acest dezacord. Pînă aci sînt, în adevăr, perfect înţeles cu doctrinarii conservatorismului nostru. Dealtfel, era şi foarte natural ca mai ales conservatorii, reprezentanţii vechii clase boiereşti, să fie aceia care să pună în lumină acel dezacord şi neajunsurile ce rezultă din el. Cum am văzut şi cum vom mai vedea, acest dezacord a fost una din bazele pe care s-a dezvoltat tocmai burghezia noastră agrară, clasa cea nouă economică, dominantă, căreia această stare de lucruri i-a servit minunat. Dimpotrivă, boierii cei vechi, întrucît n-au putut să se adapteze noilor condiţii, au suferit şi în bună parte au dispărut chiar, ca clasă socială, de la suprafaţa vieţii economice. Era deci foarte natural ca ei sau doctrinarii lor să facă o critică acerbă noii stări de lucruri şi să releveze cu vehemenţă acest contrast

izbitor dintre realitatea noastră orientală şi aparenţele mincinoase occidentale.

Dar care e soluţia? Care ar fi modul de a înlătura această dureroasă contrazicere socială?

Pot fi două moduri: sau reduci starea de drept pînă la starea de fapt, sau ridici starea de fapt pînă la înălţimea celei de drept. Prima soluţie a fost a conservatorilor, a doua este a mea. Nu găsiţi o oarecare deosebire? La orice introducere de instituţii nouă liberale, doctrinarii conservatorismului protestau, aducînd dealtfel un argument destul de solid: de ce să mai introducem instituţii, unele mai liberale decît altele, dacă — nepotrivite cu realitatea noastră socială — ele tot vor rămîne o minciună? Pentru mine, instituţiile noastre nu sînt destul de liberale, le-aş dori mult mai democratice, le-aş dori completate cu votul universal; iară ca să nu rămînă o minciună din cauza nepotrivirii cu realitatea vieţii, doresc schimbarea şi reformarea acestei realităţi — în special a celei economice —, pentru ca aceasta să fie pusă în acord cu starea democratică superioară de drept. Cred că e clar şi că poziţia mea ca social-democrat faţă de această problemă nu numai că nu e asemănătoare cu a conservatorilor, dar nici deosebită nu e, ci diametral opusă.

Şi tot aşa de opus e şi felul de a pricepe cauzele fenomenului. Pentru doctrinarii conservatorismului, cauza lui e în faptul că n-am fost pregătiţi culturaliceşte pentru noile instituţii, că li se opuneau moravurile, deprinderile, mentalitatea de altădată. E, desigur, o parte de adevăr în această aserţiune şi eu însumi am relevat-o; dar nu asta e cauza primordială şi decisivă, lucru pe care de asemenea l-am demonstrat în capitolele precedente. Moravurile se opun numai vremelnic realizării noilor instituţii politico-sociale; curînd ele li se adaptează foarte bine. Moravurile, fiind rezultatul unei anume organizaţii economice şi al instituţiilor politico-sociale corespunzătoare ei, nici nu pot să se schimbe fără schimbarea acelei organizaţii şi acelor instituţii; şi, deci, a face să depindă schimbarea instituţiilor sociale de o prealabilă schimbare a moravurilor înseamnă în fond a amîna schimbarea la calendele greceşti, a nu mai introduce niciodată noile instituţii, ceea ce şi era — in-

conştient sau conştient — gîndul unora din conservatorii noştri vechi.

Ceea ce face însă în adevăr ireductibil contrastul dintre realitatea vieţii sociale şi anumite instituţii politico-sociale este organizaţia economică, relaţiile economice de producţie. Acestea, fiind un fapt social primordial şi generator, nu se pot adapta cu uşurinţă la fapte sociale derivate.

O anume organizaţie economică, felul de producţie şi anume raporturi economice de producţie, care formează baza stării de fapt, a realităţii sociale, trebuie să aibă o anumită stare de drept; dacă aceasta din urmă nu corespunde celei dintîi, atunci rămîne pe hîrtie, nerealizată, duce o viaţă de aparenţă.

Aici e nodul întregii chestiuni, cum am arătat şi în pasajul citat mai sus. Acel pasaj, care atunci va fi părut prea puţin limpede, acuma, după toate dezvoltările din această lucrare, sper că e perfect clar. Este evident acuma că după 1864, mulţumită condiţiilor istorice arătate în capitolele precedente, s-a reintrodus în viaţa satelor noastre o realitate economică în bună parte iobăgistă — neoiobăgistă, cum am numit-o —, în contrast adînc cu instituţiile politico şi juridico-sociale liberalo-burgheze, două stări care trăiesc alături fără să se confunde, aproape fără să se întîlnească, întocmai ca două linii paralele.

Primul rezultat al acestei anomalii a fost întronarea la sate a *regimului de ilegalitate*. Asupra acestui regim am scris în articolul citat. Reproduc de acolo:

„Urmările acestui regim de ilegalitate au fost foarte deosebite pentru feluritele clase sociale. Pentru clasele dominante şi oligarhia politicianistă, regimul de ilegalitate avea de urmare (şi are încă, deşi nu în aceeaşi măsură) că aceste clase şi această oligarhie pot uza şi abuza de lege, o pot şi eluda în relaţiile lor cu cei mai mici şi mai umili, şi în special cu poporul muncitor.

În ţară la noi domneşte, în relaţiile dintre cei mari şi tari, de o parte, şi cei mici şi slabi, de alta, nu legea, ci bunul plac şi interesele celor tari; aceasta e, cred, un fapt care nu mai cere nici o dovadă. Cei tari nu sînt legaţi de lege în relaţiile lor cu cei mici (vorbim, bineînţeles, relativ, nu absolut), ei îşi valorează interesele lor faţă de cei mici după lege dacă le convine, în afară de lege dacă le e util. Aceasta a ajutat la prosperarea

materială a claselor oligarhice, nu însă şi la prosperarea lor morală, sufletească şi culturală; nu, deloc, dimpotrivă! Asupra claselor muncitoare acest regim de ilegalitate a avut o influenţă dezastruoasă.

Clasele muncitoare (mai ales cele sărace de la ţară) trăiau şi trăiesc încă lipsite aproape de protecţia legii, scoase de fapt din lege, cel puţin întrucît priveşte relaţiile lor cu cei tari (nu e vorba, bineînţeles, de absolut). Cei slabi n-au cele mai elementare garanţii legale personale, n-au garanţia legală a persoanei lor, a averii lor, a familiei lor, a muncii lor, acele garanţii legale personale fără de care însăşi viaţa e depreciată şi pierde orice valoare.

Pentru a arăta ce influenţă dezastruoasă a avut şi are acest fapt asupra vieţii morale, sufleteşti şi culturale a poporului muncitor, şi bineînţeles şi asupra energiei lui de muncă şi a vieţii lui materiale, ar trebui scris un articol special, care ar fi pe cît de lung, pe atît de trist“ [13].

Acest articol îl voi scrie aici.

*

Voi supune analizei diferite fenomene foarte importante din viaţa satelor, cum sînt neaplicarea legilor, lipsa totală de administraţie — neajuns intim legat de cel dintîi —, drepturile politice ale ţăranilor şi altele.

Administraţia noastră sătească detestabilă şi anarhică — sau lipsa totală a unei administraţii organizate — şi desăvîrşita neaplicare a legilor, fenomenul acesta extraordinar de anormal preocupă de mult toate clasele sociale, toate partidele politice, începînd de la cei mai extremi reacţionari pînă la social-democraţi inclusiv, iar un om de valoarea d-lui Carp a făcut chiar din rezolvarea acestei probleme rezolvarea problemei noastre agrare, mai mult: rezolvarea problemei ţării.

D-l P. P. Carp e o excepţie printre oamenii noştri politici. Om cult, inteligent, minte corectă, căreia îi repugnă minciuna şi demagogia sub orice formă, d-l Carp e şi un om de stat în adevărata accepţie a cuvîntului, adică un om care, mai presus de interesele momentane proprii, de rudenie sau chiar de clasă, urmăreşte

interesele permanente ale clasei dominante și, deci, și ale organizării statului, care în mare parte reprezintă tocmai acele interese. Ca om de stat, d-l Carp a presimțit și prevăzut de la început toate neajunsurile profunde care vor rezulta din faptul gravei contraziceri dintre ceea ce am numit starea reală de fapt și starea formală de drept. Din această presimțire și prevedere a urmat critica acerbă făcută întregii stări noi de lucruri de către grupul junimist, al cărui suflet politic era d-l Carp — aci este miezul și însemnătatea criticii sociale junimiste.

Dar, alături de această critică negativă, care erau tezele pozitive ale conservatorismului nostru? Cum ar fi trebuit organizat statul român și ce trebuia făcut acuma? După conservatorii doctrinari, ceea ce mai cu seamă era greșit în transformarea statului român era repeziciunea, *tempo* cu care s-a făcut. Instituțiile europene trebuiau introduse, dar pas cu pas, picătură cu picătură, pînă vor prinde și se vor înrădăcina bine în moravuri; iară în ce privește starea reală a țării, cu iobăgia ei, apoi și asta trebuia înlăturată pas cu pas, nu distrugînd tot edificiul, ci înlocuind cărămidă cu cărămidă, pentru că numai în felul acesta se conservă echilibrul social. Or, această transformare lentă înseamnă în fond dăinuirea vechii iobăgii, dîndu-i-se și o stare de drept corespunzătoare. Nu e vorbă, în felul acesta echilibrul social ar fi fost conservat în adevăr, decît *mersi* pentru așa echilibru și *mersi* pentru așa conservare! Dealtfel, n-am de gînd să fac aci critica junimismului, ceea ce ar implica o critică nu numai a vederilor lui politice și economico-sociale, dar și a celor filozofice și literare. Aci, într-o lucrare asupra problemei agrare, spun numai ceea ce este în legătură strictă cu această problemă.

Am văzut că d-l Carp și junimismul, după cîțiva ani de crîncenă opoziție împotriva liberalismului și a instituțiilor noi s-a împăcat perfect cu ele. Care a fost cauza acestei împăcări? Să fi fost, după obiceiul țării, interese personale, interesul personal de a se învoi cu învingătorul, de a face carieră, de a deveni șef de partid? Nu, nu din astfel de aluat e făcut un P. P. Carp.

Cauza sau cauzele acestei împăcări sînt următoarele:

D-l Carp a trebuit să se convingă de necesitatea întocmirilor occidentale în țară la noi, așa cum această necesitate a fost arătată mai sus. Or, un om de stat contează cu necesități sociale și nu cu preferințele sale proprii. Această cauză putem s-o numim intelectualo-socială.

A mai fost și altă cauză, poate și mai importantă, de natură economico-socială. Am spus mai sus că noua noastră întocmire, neoiobăgia noastră, a găsit vechea clasă dominantă — boierimea — nepregătită în lupta pentru existență, incapabilă pentru această luptă, ceea ce a făcut ca o bună parte dintr-însa să dispară de pe arena socială. Tocmai această inferioritate în luptă a făcut ca boierimea noastră și reprezentanții ei politici, conservatorii, între care era și d-l Carp, să ducă o luptă atît de aprigă împotriva noii întocmiri. Dar, cu vremea, o parte din boierime a dispărut, iară cea rămasă s-a adaptat perfect noilor împrejurări. Acești adaptați — și între ei și d-l Carp — împreună cu boierii cei noi, ieșiți dintre avocați, negustori, cîrciumari, feciori boierești, arendași, au format noua clasă dominantă, clasa agrarienilor, al căreia cel mai mult, mai luminat și mai prevăzător reprezentant este d-l Carp. Or, această clasă — firește, mai ales dominantă într-o țară eminamente agricolă — nu numai că în dezvoltarea ei n-a fost împiedicată de întocmirea nouă, dar tocmai pe baza acestei întocmiri s-a dezvoltat. Noii clase i-a mers strașnic de bine pe baza neoiobăgiei, al căreia unul din principalele elemente constitutive erau instituțiile nouă burghezo-occidentale. Îmbogățirea — îmbogățirea ușoară — a mers crescînd, averile — aproape fabuloase pentru o țară așa de săracă — sporeau ca din pămînt, renta pămîntului se urca vertiginos. În asemenea condiții, a te mai ridica împotriva noii stări de lucruri ar fi fost să te ridici împotriva întregii tale clase, să rămîi fără partizani, absolut izolat. E drept, d-l Carp a dovedit, nu o dată, că pentru așa ceva nu-i lipsea curajul; dar vorba e că a recunoscut singur necesitatea socială neînlăturabilă a noilor instituții, iară pe de altă parte — cum se întîmplă atît de des inteligențelor celor mai clare — a confundat creșterea vertiginoasă a bogăției clasei sale cu creșterea bogăției țării. Nu o dată d-l Carp a spus în parlament că urcarea rentei pămîntului arată și e întovărășită de creș-

terea avuţiei ţării *. Toate acestea au făcut ca d-l Carp să se împace cu noua stare de lucruri. Dar, om prea mîndru şi corect ca să se mulţumească cu aparenţe, urînd demagogia şi minciuna, şi-a zis că, dacă e vorba să fim constituţionalişti, atunci să fim constituţionalişti sinceri. Şi tocmai aceasta l-a făcut să-şi numească partidul *constituţional* [14].

Despre ideile politico-sociale ale d-lui Carp, în general, vom avea poate prilejul să mai vorbim cînd vom vorbi despre oraşe şi despre problema ţării. Aci însă avem a face cu satele, şi pentru sate constituţionalismul d-lui Carp înseamnă aplicarea legilor, administraţia bună, cinstită şi civilizată. La aceasta a şi redus d-l Carp rezolvarea întregii probleme agrare. Ideea aceasta a făcut *fortune*, cum zice francezul, şi a avut norocul să fie acceptată, într-un fel sau altul, de toate partidele şi de toţi oamenii care cunosc ţara şi nevoile ei. Astfel, *Epoca* găsea chiar că între ideile d-lui Carp şi ideile mele ca social-democrat nu e o mare deosebire, pentru că şi eu văd în aplicarea legilor şi în administraţia corectă, bună şi civilizată un mare progres în viaţa ţării.

Cauzele pentru care toată lumea a primit această idee a d-lui Carp sînt numeroase. Mai întîi e, desigur, şi asta, că aici e o bubă adevărată a ţării, pe care toţi au simţit-o. Ce şi cum şi unde, asta n-au priceput-o toţi, dar de simţit a simţit-o oricine cunoaşte ţara. Pe urmă mulţi au văzut satele din ţările civilizate — sate care îşi au, desigur, neajunsurile şi mizeriile lor, dar în comparaţie cu ale noastre sînt adevărate paradise — şi au constatat acolo şi o administraţie bună, corectă, organizată. Şi atunci — cum se întîmplă de obicei cu oamenii nedeprinşi să se descurce şi să judece logic în complexele chestiuni sociale —, văzînd două fenomene coexistente, au şi dat pe unul drept pricina celuilalt. Atîta numai că

* Această aserţiune a d-lui Carp e o greşeală bazată sau întovărăşită de un adevăr, cum se întîmplă de obicei cu greşelile. Se înţelege că renta pămîntului poate să crească din ridicarea producţiei, a productivităţii muncii şi a creşterii avuţiei ţării, dar ea poate să provină şi din creşterea populaţiei — aceasta e chiar cauza clasică a creşterii ei — şi chiar din *sărăcirea* ţării.

Asupra teoriei rentei, în româneşte, vezi lucrarea mea *Karl Marx şi economiştii noştri.*

aceia care judecă aşa n-au priceput că nu viaţa socială a satelor occidentale e produsul administraţiei bune, ci mai curînd viceversa : viaţa socială a satelor, ca produs al vieţii sociale generale, face ca administraţia să fie aşa cum este.

Dar ceea ce mai ales a făcut ca ideile d-lui Carp în forma lor generală * să fie aprobate de toată lumea este că prin aplicarea legilor şi prin buna administraţie fiecare în parte înţelegea altceva. Aşa, de pildă, pentru mine acestea înseamnă a grăbi în mod simţitor dizolvarea şi transformarea tuturor rămăşiţelor feudale, deci a ajuta prefacerea statului nostru neoiobag într-un stat burghez civilizat, care, la rîndul lui, este o etapă necesară către statul socialist. De aici se vede că dezideratul meu, absolut paşnic şi legal în mijloacele sale, este revoluţionar în rezultatele la care ţinteşte. Dimpotrivă, pentru d-l Carp aplicarea legilor şi administraţia bună înseamnă crearea unor norme legale în toate raporturile sociale din viaţa satelor, pentru consolidarea statului nostru aşa cum este el acum, ceea ce ar fi în primul rînd în interesul permanent al claselor dominante, şi îndeosebi al clasei agrariene. În intenţia d-lui Carp, aplicarea legilor şi administraţia corectă au deci un sens eminamente conservator. Pentru mulţi din agrarienii noştri, care cer şi ei aplicarea legilor şi, mai ales, o administraţie bună, aceste cereri înseamnă un lucru pe cît de nostim, pe atît de original. Ilegalismul şi anarhismul administrativ, care au ajutat atît de mult la prosperarea agrarienilor şi la îmbogăţirea lor repede şi uşoară, au dat şi rezultate rele pentru dînşii, uneori chiar primejdioase pentru persoana şi averea lor. Aşa fiind, în intenţia lor aplicarea legilor şi administraţia bună a d-lui Carp ar însemna *consolidarea ilegalismului, legalizarea destrăbălării administrative*, însă în aşa fel ca de aici să rezulte toate foloasele cele vechi, fără neajunsurile şi chiar primejdiile pe care — uneori — le implică o asemenea stare de lucruri.

Însă, cu toate că felul de a înţelege ideea d-lui Carp e atît de diferit, totuşi acceptarea ei, măcar în forma

* Zic în forma lor generală, pentru că în formele lor speciale, în aplicarea lor practică, în propunerile d-lui Carp pentru realizarea ideilor d-sale, cum sînt, de pildă, celebrele căpitănate, ele n-au fost admise de nimeni în afară de d-l Carp însuşi.

de generalitate, de către opinia publică e un mare avantaj pentru omul de stat, căci îi ușurează foarte mult realizarea ideii. Și, cu toate astea, au trecut zeci de ani și nimic nu s-a realizat. D-l Carp a fost de atîtea ori ministru, a fost d-sa însuși șeful administrației; au fost și alți miniștri — ca răposatul V. Lascăr, om inteligent, energic și practic — care au priceput întreaga importanță a ideii d-lui Carp și au căutat să o realizeze; s-au preschimbat în tot felul plășile administrative; s-au schimbat pomojnicii în subprefecți, subprefecții în administratori de plasă; s-au înlocuit netitrații cu licențiați; s-au votat legi și iară legi, legi cu duiumul, legi cu ridicata — și degeaba: starea de lucruri nu numai că nu s-a îmbunătățit, dar poate că s-a mai înrăutățit.

De ce? Care e cauza acestui fenomen extraordinar?

Prima explicație, care s-a dat mai cu seamă din partea grupării junimiste, a fost asta: n-avem administrație pentru că n-avem administratori. Românul nu e capabil sau nu e capabil încă să administreze. Era o vreme cînd această explicație era *en vogue* și, de la „Capșa" pînă la cea din urmă cafenea din provincie, auzeai pe cei care pun la cale treburile publice repetînd pe toate tonurile: „Nu, domnule, prea curînd ne-am dat Constituție; ne-ar trebui încă cel puțin cincizeci de ani cnutul rusesc". „Ba nu — zicea altul, ceva mai occidental —, ne-ar trebui, ca să ne ia Austria cel puțin pentru vreun secol ca să ne învețe să ne administrăm și pe urmă să ne dea drumul să trăim independenți". „Dați-ne — spuneau junimiștii —, dați-ne 32 de oameni, dar oameni, 32 de prefecți, dar prefecți, și schimbăm fața țării". Așadar, n-avem administrație *faute d'administrateurs.*

Explicația aceasta e tot pe atît de contrară bunului-simț, pe cît e de contrară evidenței faptelor. Românii incapabili să organizeze administrația? Dar atunci cum au organizat alte servicii ale statului mai complexe și mai grele, cum e al drumurilor de fier? Numai cine are o idee măcar aproximativă de ce înseamnă drumurile de fier știe cîtă muncă enormă cer serviciile lor, cîtă energie, persistență, pricepere, îndemînare, cît devotament și cîte cunoștințe speciale desfășoară toți aceia care iau parte la funcționarea lor, de la macagiu pînă la inginerul superior. Și noi am găsit în țară zeci de mii de oameni pentru a conduce și îndeplini acest imens și complex ser-

viciu social — cel mai complex din cîte există în societatea modernă — și n-am fi găsit cîteva sute de buni administratori? Asta e o glumă.

Cu vremea, tema incapacității românului de a se administra a trebuit să dispară măcar în parte (cu totul n-a dispărut nici acuma), și pe de o parte evidența faptelor, pe de altă parte și ideile de luptă de clasă aduse de socialismul teoretic au făcut să se dea de altă cauză a fenomenului în discuție, o cauză mai adevărată și mai adîncă: înseși clasele dominante — iară întru cît e vorba de sate, îndeosebi cele agrare —, însuși statul, și cu deosebire oligarhia care îl ține în mînă, împiedică și aplicarea legilor și organizarea unei administrații corecte care să le aplice. Așa le cer interesele. Nu-i vorbă, aceste interese sînt momentane și prin procedarea asta se pune în pericol și existența statului organizat, și interesele permanente ale clasei. Dar la noi omul nu se gîndește la interesele viitoare ale copiilor săi, dar încă la ale clasei ori ale statului! *Après nous le déluge!*

Această explicație, care corespunde realității, a fost atacată de cei interesați din clasele dominante. S-a găsit însă un om din rîndurile lor — și încă dintre cei din vîrful piramidei sociale — care a recunoscut adevărul și a căutat să aducă și remediile necesare. Acesta e tot d-l Carp.

Remediile d-lui Carp au fost multe și variate.

Pe seama celui din urmă — celebrele căpitănate propuse după revoltele din 1907 — adversarii au cheltuit multă ironie. Adevărul e că nici nu se putea o soluție mai superficială la o problemă mai adîncă. Și cu toate astea d-l Carp a fost perfect logic, și din punctul d-sale de vedere nici nu putea propune altă soluție. În adevăr, odată ce d-l Carp constatase — cu franchețea d-sale obișnuită și cu sinceritatea d-sale aproape brutală — că tocmai clasa noastră dominantă și statul nostru politicianist el însuși împiedică aplicarea legilor și administrația adevărată, cui putea să se adreseze d-sa pentru curmarea răului? Acelorași clase dominante, aceleiași oligarhii politicianiste? Dar d-l Carp are prea multă logică și are prea mult respect pentru seriozitatea vederilor sale ca să le prefacă într-o glumă. Atunci cui să se fi adresat? Claselor dominate, muncitoare? Dar d-sa nu

e democrat și cu atît mai puțin social-democrat; nici ideile, nici sentimentele d-sale de clasă nu-i permiteau să se adreseze păturilor muncitoare, în care dealtfel n-a avut nici o dată un pic de încredere. Atunci cui? Rămînea încă un factor important, care altădată jucase un rol preponderent și hotărîtor în societate: regele. Și, în adevăr, primul gînd al d-lui Carp a fost acesta: învestirea regelui cu puteri mai mult ori mai puțin discreționare, absolutiste, încredințîndu-i-se organizarea întregii țări, rezolvarea tuturor problemelor, lecuirea tuturor anomaliilor — în primul rînd a celor agrare —, instituirea, cu un cuvînt, a ceea ce nemții numesc un absolutism luminat. Dar, din cauzele văzute mai sus, d-l Carp a fost silit să abandoneze aceste planuri. Dealtfel, unde duce absolutismul ca diriguitor al unei societăți moderne d-l Carp a putut s-o vadă în regimul țarist din Rusia, unde starea lucrurilor e mai rea decît la noi. Și atunci cui era să se adreseze pentru realizarea ideilor sale? Evident că n-avea cui. Și astfel, în disperare de cauză, a inventat șase căpitani și șase căpitănate. Șase crai de la răsărit, cărora să le fie încredințată rezolvarea problemei în chestie. De ce șase, și nu șaizeci se înțelege de la sine: românul nefiind apt pentru administrație, un bun administrator e o excepție, și, firește, e mai ușor să găsești șase astfel de oameni excepționali decît șaizeci ori măcar treizeci și doi, numărul prefecților de azi.

Foarte bine, dar acești căpitani vor avea de operat o prefacere adîncă în relațiile țării, operă în fond revoluționară. Pe cine se vor sprijini căpitanii în săvîrșirea acestei opere atît de grele? Pe clasele muncitoare nu; aceasta-i exclus din gîndul d-lui Carp ca o iluzie și utopie. Pe clasele dominante și oligarhia politicianistă iară nu, căci tocmai pentru a înlătura influența acestora ar fi să se instituie căpitănatele. În sfîrșit, pe puterea absolută regală și a unei birocrații corespunzătoare iarăși nu, pentru că acestea nu există. Pe ce putere deci se vor baza cei șase crai de la răsărit în săvîrșirea operei lor? Pe nici una. Nu vor avea nici o bază, vor sta atîrnați în aer și, la prima încercare mai serioasă de a se amesteca în profundele relații sociale și a lovi în interesele clasei dominante și ale oligarhiei politice, vor fi răsturnați, se vor duce de-a berbeleacul. Asta e clar ca lumina zilei.

Așadar, soluțiile d-lui Carp sînt mai mult decît ineficace. Rămîne totuși un merit al d-sale că a văzut problema, a afirmat-o și a căutat s-o rezolve. În schimb, partidele noastre politice așa-numite istorice și oligarhia politicianistă n-au văzut ori n-au vrut să vadă problema, poate din nedestulă perspicacitate, dar mai cu seamă pentru că asta ar fi fost împotriva intereselor momentane ale claselor dominante pe care le reprezintă. Firește, nu se putea tăgădui că legile rămîn literă moartă, că administrația la țară nu există, că între instituțiile noastre occidentale și realitatea vieții e o prăpastie; dar acesta ar fi un fenomen trecător, de puțină importanță, care cu vremea, cu formarea unui personal administrativ mai bun, cu votarea unor legi noi, va dispărea de la sine. Iară d-l Carp pentru ideile sale a fost întotdeauna taxat ca un original, un paradoxal sau ca un reacționar incorigibil, care nu cunoaște spiritul vremii, ceea ce, dealtfel, e în parte adevărat. Dar nu oligarhia politicianistă avea dreptul să facă aceste aprecieri, pentru că ea niciodată n-a ajuns la înălțimea nici a priceperii, nici a corectitudinii d-lui Carp și în fond era și este mai reacționară decît dînsul.

O altă grupare a văzut problema în toată întinderea ei. Îndrăznesc să cred că a văzut-o mai adînc decît d-l Carp și a căutat să-i dea și soluția corespunzătoare. E gruparea socialistă.

Zic socialistă, dar nu fost socialistă; foștii socialiști, prin faptul că au intrat în partidul liberal, au trebuit, neapărat, să uite problema, căci, dacă ar fi căutat s-o afirme, s-o agite și să-i urmărească dezlegarea în sînul partidului liberal, s-ar fi dus de-a berbeleacul din partid, cum s-ar fi dus și căpitanii d-lui Carp din înălțimile eterice unde ar fi vrut să-i plaseze d-sa.

Gruparea socialistă, adevărat socialistă deci, a simțit și văzut problema în toată întinderea ei și a căutat să-i dea o soluție în conformitate cu vederile ei socialiste. Dacă clasele dominante și statul politicianist oligarhic, care au puterea în mînă și economicește, și politicește (prin legea electorală în vigoare), nu numai că nu statornicesc relații legale normale, dar chiar le împiedică, atunci trebuie deplasată puterea politică la clasele muncitoare, care sufăr mai ales de această stare de lucruri și care deci au tot interesul să rezolve problema spre

binele lor. Prin urmare, votul universal *. La această soluție acum în urmă s-au mai asociat unii dintre democrații burghezi și poporaniștii înaintați, așa că ea poate fi socotită acuma ca soluția întregii noastre democrații.

Această soluție, din punctul de vedere formal-logic, e ireproșabilă. Dar nu toate cîte sînt ireproșabile din punctul de vedere formal-logic sînt tot așa de adevărate din punctul de vedere istoric, al realității vieții. Și soluției propuse de democrați conservatorii i-au dat o replică, ce-i drept nu lipsită de un sîmbure de adevăr. În condițiile speciale ale țării noastre, toate instituțiile occidentale, între care și dreptul electoral — restrîns, dar în tot cazul un drept electoral —, au rămas o minciună. Votul universal în aceste condiții ar fi o minciună mai mult, și ca atare cum va putea el să aibă virtutea de a schimba o stare reală de lucruri ? Este, cum am zis, o parte de adevăr în această obiecție ; și, oricît de folositor ar fi sufragiul universal în multe și nenumărate privințe, ca factor politic decisiv însă în *condițiile actuale* ar rămîne încă multă vreme o aparență pentru viața satelor.

Greșeala conservatorilor, ca și a democraților, este că s-au oprit în drum în cercetarea lor și, constatînd un fapt social, o cauză socială, n-au căutat să urmeze mai departe cercetarea ; constatînd că înseși clasele dominante și oligarhia politicianistă împiedică statornicirea unor relații legale normale la sate și perpetuează anarhismul administrativ, nu și-au pus întrebarea : de unde provine acest fapt social anormal ? Cum se poate ca tocmai organele care fac legi — și prin urmare au nevoie de domnia legilor — să împiedice executarea lor ? Dacă și-ar fi pus această întrebare, ar fi trebuit să-i caute răspunsul ; și, găsindu-l, ar fi găsit și adevărata soluție. Aceasta vom încerca s-o facem noi acuma.

* Altădată socialiștii au dat o soluție, dacă nesuficientă și ea, apoi mai logică, după mine, decît cea mai de sus, și anume : organizarea pe baze legale a poporului muncitor de la sate într-o putere politică și care, pricepînd întreaga însemnătate pentru dînsul a rezolvării problemei în discuție, să ceară dînsul statornicirea relațiilor legale și normale, prefacerea stării de drept occidentale în realitate. Aceasta a fost ideea conducătoare a organizării celebrelor cluburi țărănești. Despre aceasta însă vom vorbi altădată.

Dar mai întîi cîteva considerente teoretice. Și să nu se sperie cititorii : ne vom mărgini la cîteva cuvinte ; eu însumi evit disertațiile teoretice și le reduc la strictul necesar, ca să nu îngreuiez peste măsură această lucrare.

*

Am zis mai sus că odată cu dezvoltarea materială a societății se creează o anumită organizație economică, anumite relații de producție și de împărțire a productelor, pe baza cărora se formează o anumită *cultură* în sensul larg al cuvîntului. Organizația economică a societății punînd pe oameni în anumite relații zilnice, rezultă din aceste relații anumite reguli de conduită, moravuri, anume norme sociale, care se prefac apoi în legi scrise. Și astfel, alături de starea economică și culturală, se creează o corespunzătoare stare de drept, mai întîi cutumiară, pe urmă scrisă.

Se creează însă e un cuvînt impersonal ; toate acestea nu se creează singure, sînt create de oameni. Care anume sînt oamenii care creează starea de drept în societățile istorice ? Sînt clasele superioare, clasele dominante ale societății, mai întîi pentru că ele sînt clasele conducătoare, apoi pentru că ele au inteligența și cultura necesare și, afară de asta, ele, mai ales, sînt interesate la crearea legilor și formarea unei stări de drept menită să consfințească organizarea de fapt a societății și deci să consolideze și să fortifice privilegiile lor de clasă. Cum procedează clasele dominante, cum împărțind justiția își fac lor partea cea mai bună și — folosindu-se de influența pe care starea de drept, la rîndul ei, o are asupra stării de fapt — își măresc peste măsură privilegiile în dauna dezvoltării sociale ; despre toate acestea nu putem vorbi aici. Ceea ce ne interesează e faptul banal de adevărat că clasele superioare și dominante sînt cele care creează legile, starea de drept scrisă, și asta, în primul loc, în vederea consolidării sau măririi privilegiilor lor de clasă. Avînd un interes atît de vital în existența și funcționarea stării de drept, în executarea legilor, clasele dominante pun în mișcare în scopul acesta toate puterile pămîntești și cerești.

În primul loc e formidabila organizare a statului, a căruia una din principalele rațiuni de a fi este să dea

sancțiune legilor. Prin organele lui judecătorești, statul pronunță pedeapsa, prin cele executorii o aduce la îndeplinire. Administrația e una din principalele funcțiuni ale statului pentru supravegherea, sancționarea și aducerea la îndeplinire a acelorași relații de drept. Dar se vede că statul n-a fost suficient pentru a sancționa puterea legilor și atunci a fost chemată în ajutor o altă mare forță socială, care rezultă din relațiile oamenilor între ei, din conduita omenească : morala publică. Morala trebuie, la rîndul ei, să dea o sancțiune legilor, să acopere cu disprețul public înfrîngerea lor, și astfel călcarea legilor devine nu numai un fapt pedepsibil, dar și o *rușine*. Și n-a fost de ajuns nici atîta, și atunci clasele stăpînitoare, isprăvind cu toate puterile pămîntești, au apelat la cer ; religia, la rîndul ei, a venit să sancționeze legile și astfel călcarea lor a devenit nu numai un fapt pedepsibil și o rușine, dar și un *păcat* pedepsit pe lumea cealaltă. Pe lumea asta cel ce calcă legea stă la pușcărie, e acoperit de rușine și oprobriul public, iară pe cealaltă lume va arde în iad într-un foc nestins.

În felul acesta, clasele privilegiate, bineînțeles conduse în primul rînd de interesele și privilegiile lor de clasă, au putut nu numai să garanteze realizarea legilor, a stării de drept, dar să inoculeze în sînge și oase o aversiune aproape fiziologică împotriva călcării legilor. Un furt, spre pildă — pentru marea majoritate a oamenilor de acuma din țările civilizate normal organizate —, devine nu numai psihicește, dar fiziologicește repugnant, o aversiune care se și moștenește.

Așa se petrec lucrurile dacă există o corespundere între organizația economică și starea de drept. Dacă se întîmplă însă că această corespundere nu există, dacă din diferite pricini se introduce o stare de drept care nu numai nu corespnde, nu e în armonie cu starea de fapt, dar e chiar în contrazicere cu dînsa, atunci, bineînțeles, echilibrul social e rupt și toate relațiile sociale merg de-a-ndoaselea. Și atunci, firește, clasele privilegiate n-au interes să apere legea și s-o inoculeze societății, ci, dimpotrivă, au tot interesul s-o reducă la neputință. Atunci statul, care reprezintă interesele claselor dominante, dar a cărui funcție principală e paza legii, va fi pus într-o poziție de duplicitate : pe de o parte — în aparență — să impună respectul legii, pe de alta

— în realitate — să impună călcarea ei ; atunci toate relațiile sociale merg de-a-ndoaselea, cum zice neamțul : *alles ist auf den Kopf gestelt*.

Cam aceasta s-a întîmplat în țara noastră.

Dar, pentru ca toate astea să nu pară prea teoretice, prea abstracte și prea exagerate, să le ilustrăm printr-un exemplu. Se știe că elementul principal, baza însăși a stării de drept burghezo-capitaliste occidentale este libertatea individuală și egalitatea înaintea legii, fără de care acea stare de drept devine iluzorie, inexistentă. Închipuiți-vă acuma că justiția și administrația sătească — administrația e și ea un auxiliar al justiției — ar începe să trateze pe țăran și pe boier ca egali înaintea legii. A înjurat boierul pe țăran sau țăranul pe boier, a pălmuit boierul pe țăran sau țăranul pe boier — ambele delicte să fie socotite ca absolut identice *. Se știe că în ziua de azi de multe ori stăpînul, spre a nu pedepsi el singur pe țăran pentru o vină reală sau imaginară, îl trimite legat la primărie ca să fie închis în beci și unde, de obicei, e astfel tratat încît trebuie să fie *scos* de acolo — căci singur nu mai poate să iasă — și rămîne pentru o vreme mai mult sau mai puțin îndelungată incapabil de muncă. Să presupunem acuma că și țăranul, pentru o vină reală sau imaginară a boierului, l-ar duce pe acesta legat la primărie, în beciurile căreia să fie supus aceluiași tratament, iară administratorul ar trata ambele cazuri în mod egal, ca două delicte egale de abuz de putere. Nu este evident că o asemenea procedare a administrației ar fi socotită ca provocare la revoltă ? Un asemenea administrator în timpul răscoalelor ar fi fost scos înaintea frontului și împușcat pur și simplu ca un instigator prins asupra faptului, iară în timpul liniștii ar fi fost destituit în douăzeci și patru de ore dacă nu

* După legea *reală* cutumiară, iobăgistă, de acuma, pentru un așa fapt boierul n-are cea mai microscopică răspundere. Afară de foarte rare excepții, nu s-a întîmplat ca boierul — sau reprezentanții săi : arendașul etc. — să aibă de dat vreo socoteală pentru că au maltratat pe țărani ca pe vremea iobăgiei. În caz însă de lovire a boierului de către țăran, acesta sau ar fi fost ucis îndată, ca robii de odinioară, sau ar fi fost — după vorba românească — *omorît în bătăi* și făcut pentru toată viața incapabil de muncă.

și pus sub observație medicală spre a se constata dacă e în toate mințile.

Lăsînd însă la o parte asemenea exemple drastice și extreme, cine nu vede că tratarea țăranului ca om liber, egal, suveran — adică aplicarea legii fundamentale la sate — ar face imposibilă însăși producția țării, care se face prin relații iobăgiste ? Am arătat cum tocmai pentru a înlătura legea fundamentală — consolidînd neoiobăgia — și a da un lustru de legalitate relațiilor iobăgiste — atenuînd puțin prăpastia formată între starea de drept și starea de fapt — s-a creat o lege specială, o lege de excepție : legea tocmelilor agricole. Mai mult, această lege n-a fost înființată pentru o scurtă vreme, ca orice lege excepțională, ci — tocmai pentru că dă un element de legalitate neoiobăgiei ilegale — vedem că trăiește de 45 de ani, ba are chiar și pretenția ca pe baza ei să se rezolve problema agrară.

Și astfel noi avem la țară trei stări de drept : mai întîi e legea fundamentală occidentală, pe baza căreia se legiferează, chipurile, baza vieții noastre legale ; apoi legea cutumiară, cea reală, care izvorăște din adevăratele relații de producție și de forță — va să zică pînă acum două stări de drept, care se contrazic atît de profund încît se anihilează reciproc ; și, în sfîrșit, o lege de excepție, pe baza căreia se legiferează de asemenea și care, la rîndul ei, le contrazice mai mult sau mai puțin pe primele două.

Și mai avem pretenția să se aplice legile ? Care legi ?

Pentru a mai aduce o potriveală oarecare în acest labirint de contraziceri a trei stări de drept diferite și neîmpăcate, facem singurul lucru care se mai poate face : votăm la legi noi mereu și într-una. Această manie a legiferării e de asemenea un *unicum* al vieții noastre sociale și e de asemenea un rezultat al anormalităților profunde ale acestei vieți. Nicăieri, de cînd există regimul parlamentar, nu s-au votat atîtea legi, cu atîtea articole și alineate, ca la noi. Și nicăieri opinia publică nu încurajează atît de mult această manie legiferatoare. Cum dojenesc gazetele noastre pe cîte un ministru care de doi ani de cînd e în guvern a prezentat numai trei legi cu 80 de articole și alineate, pe cînd predecesorul său în tot atîta vreme a făcut să se voteze șase legi, cu 150 de articole ! Și, mai ales cînd se întîmplă vreo

perturbare socială, începem să legiferăm cu nemiluita. Astfel, după revoltele din 1907, după cum se știe, s-au votat 15 legi, cu vreo mie de articole și alineate. Adică bănuiesc că sînt atîtea articole ; de știut nu știu nici eu, cum nu știu nici deputații care le-au votat, nici administratorii care trebuie să le aplice.

Sociologii noștri se miră adesea de această manie legiferatoare, cu atît mai mult cu cît e cunoscut și recunoscut faptul neaplicării legilor. Ei nu văd că tocmai aci e una din cauzele acestei legiferări supraabundente.

Cînd legile se aplică strict, ele modifică relațiile dintre oameni și dintre clase, lovesc sau favorizează o mulțime de interese, pot să provoace nenumărate perturbări. De aceea și legiuitorul deschide ochii de o sută de ori înainte de a da o nouă lege ; și de aceea sînt și atît de rare schimbările de legi în țările civilizate, și de aceea și legiferarea e atît de puțin abundentă acolo.

Dar, cînd știi sau simți în mod inconștient că legile nu se vor aplica, atunci de ce n-ai vota cît de multe și cît de liberale ? Arăți că te afli în treabă, îți dai aere de reformator, și, pe deasupra, totul se petrece, parcă ar fi lucru foarte serios. Democrații propun o lege, o apără cu foc ; conservatorii îi acuză că distrug toate bazele societății, că sînt revoluționari ; democrații acuză pe conservatori că sînt reacționari ruginiți, care n-au uitat nimic și n-au învățat nimic. În sfîrșit, totul se petrece ca în Franța, ca la Paris. Pe urmă legea se votează cu unele concesii făcute conservatorilor, ca să nu se înăsprească prea tare luptele și antagonismele sociale. Odată votată, legea e trimisă pomojnicului — depozitarul general —, care, fără s-o citească, o pune *ad acta* și aplică legea cea nescrisă și nevotată, care rezultă din relațiile economice reale de la țară.

Dealtfel, această hipertrofie a legiferării are cauze mai adînci și o însemnătate socială mai mare decît s-ar părea.

Este nevoie de ea pentru a liniști spiritele. Omul s-ar putea defini : un animal care speră. Și neoiobagului nostru — oricît l-ar fi înșelat în speranțe legile noastre votate —, la fiecare lege nouă îi reînvie speranțele, ceea ce contribuie la liniștirea spiritelor ; și lucrul acesta e atît de necesar într-un regim neoiobăgist, care — cum vom vedea

mai jos — produce în chip firesc o stare de spirit excitată și tulbure!

Altă însemnătate — și cea mai mare pentru întocmirea noastră neoiobăgistă — a acestei hipertrofii legiuitoare este tocmai că face imposibilă aplicarea legilor. În adevăr, legile noastre, după ce că sînt multe, apoi — și chiar din cauza asta — sînt nestudiate, făcute fără cunoașterea condițiilor locale. De-abia au sosit o serie de legi, care n-au fost încă adîncite și nu li s-a dat încă nici un început de executare, și vin altele și altele. Apoi vine alt guvern, cu alte idei și concepții, și încep să sosească alte legi, în contradicție cu cele dintîi și care se bat cap în cap unele cu altele. În acest labirint de legi cu sute și sute de articole și alineate, mintea cea mai ageră și genială s-ar pierde și, chiar dacă ar avea tot interesul, n-ar putea să le aplice; dar încă mintea administrației noastre, care nu e nici atît de ageră și genială și e condusă de un interes contrar?

Dacă contradicția profundă dintre starea reală de fapt și cea formală de drept face, în principiu, imposibilă realizarea celei din urmă, hipertrofia legiferării adaugă la imposibilitatea principială o imposibilitate tehnică, dacă putem să ne exprimăm astfel, o imposibilitate practică; și, bineînțeles, în aceeași măsură în care împiedică realizarea unei stări de drept, ajută la întărirea celei de fapt, rezultată din raporturile de fapt neoiobăgiste, din raporturile de forțe reale. Firește, sînt mulți oameni de bună-credință care, îngrijați de relațiile anarhice și nenorocite ce domnesc la sate, cred sincer că prin legi, printr-un surplus de legi, vor aduce remedierea acestui rău profund; decît interesele de clasă și mersul istoric real al lucrurilor se servesc adesea mai mult de naivitatea și buna-credința unora decît de șiretenia și reaua-credință a altora.

În sfîrșit, altă însemnătate socială a acestei manii legiferatoare este că dă un lustru de legalitate faptelor celor mai ilegale ale executorilor legii, în special ale administrației. Afară de unele ilegalități prea bătătoare la ochi, prea vădite și cunoscute ca atare, toate celelalte apar contribuabilului român ca lucruri legale, deoarece el nu le poate controla. În definitiv, în acest noian de articole și alineate cine știe dacă nu există și unul care să permită administratorului să facă ceea ce face oricît

ar părea de ilegal, nedrept și absurd? Pentru interesele administrației, cum vom vedea, această legiferare supraabundentă e de mare preț.

După ce ne-am oprit atît la fenomenul neaplicării legilor, să mai spunem cîteva cuvinte și despre administrația noastră ca funcție socială.

*

Administrația e o funcție a statului; ea supraveghează și impune normele de viață și relațiile legale. Nu ea creează aceste norme; ele sînt create de anume relații de fapt — în primul loc de organizația economică, de felul și de relațiile de producție — și consfințite de o anume stare de drept. Cînd însă, din anume cauze istorico-sociale, aceste norme nu există — cum am văzut că e cazul în viața satelor noastre —, atunci bineînțeles că administrația nu poate să le aplice. Administrația în acest caz e lipsită de funcția și de viața ei firească; prin forța împrejurărilor ea trebuie să ducă o viață nenormală și să îndeplinească funcții lăturalnice, adică, în loc de a impune norme legale, să supravegheze păstrarea normelor reale, neoiobăgiste. Am văzut unde ar ajunge administratorul care ar trage concluziile logice și necesare din legea noastră fundamentală și ar căuta s-o aplice în toate consecințele ei. Dealtfel, și statul, trimițînd pe administrator la sat — în mod oficial pentru introducerea și supravegherea normelor legale de viață —, printr-o convenție tacită, îi dă a înțelege ca să nu-și prea ia rolul în serios, ci să fie băiat deștept și cu tact și să lucreze după împrejurări. După împrejurări adică: după împrejurările reale de la țară, după raporturile reale de forță de acolo, după puterea economică și politică a proprietarilor și arendașilor, după partidul din care fac parte etc.

Ce voiți dar să fi făcut și biata administrație? În virtutea legii superioare care se cheamă lupta pentru conservarea vieții, ea s-a dat cu cei tari și mari, cu clasa dominantă neoiobagă; în serviciul acesteia și-a pus puterea primită de la stat și astfel a dat neoiobăgiei o bază reală de putere, în locul celei legale care-i lipsea. Pe vremea aceea, clasele dominante agrariene n-aveau nici o critică de făcut administrației noastre.

În curînd însă, administrația a băgat de seamă ce putere lăuntrică latentă i se dăduse grație împrejurărilor speciale țării noastre. Ea nu este, ca în alte țări, servitoarea țării, a statului, a legii; și puterea ei nu este mărginită prin lege, ci ea singură, prin puterea ei de fapt, suplinește legea și în locul acesteia dă sancțiune celei mai importante funcții sociale: producerea bunurilor vieții — bineînțeles întrucît e vorba de agricultură, căci, amintim încă o dată, în acest studiu tratăm problema agrară. Statul dă administrației însărcinarea să lucreze *după împrejurări*. Dar cine să aprecieze aceste împrejurări? Tot administrația. În felul acesta deci, administrația devine, întrucît privește satele, cea mai mare putere în stat. Și cînd ea și-a dat seama de aceasta, atunci, în virtutea legii biologice generale că orice ființă caută să scoată din mediul ambiant cea mai mare sumă de foloase posibilă, administrația a început să-și întrebuințeze marea putere în propriul ei folos: a început să se emancipeze, să se constituie într-un corp autonom parazitar, să practice exploatarea pe propriul său cont, nu numai pe contul claselor producătoare dominante. De atunci a și început critica administrației din partea claselor noastre dominante, în special din partea agrarienilor noștri.

Se înțelege, în primele timpuri administrația a pornit să-și exercite puterea numai asupra claselor inferioare, supuse, muncitoare, pe care clasele dominante le crezuseră un domeniu propriu al lor, exploatîndu-le nemilos. Curînd însă a început să pună la biruri și pe clasele privilegiate. Mai întîi cu oarecare rezervă, ținînd socoteala că trebuie *să lucreze după împrejurări*: cînd întîlnea un personaj de seamă, membru în partidul de la putere, ferea în lături, dar în schimb proprietarii și arendașii cu mai puțină trecere la guvern — mai ales cei din opoziție și mai cu seamă cei străini — plăteau pentru toți. Dar cu cît puterea administrației creștea, cu atît pretențiile ei deveneau mai exagerate și cu atît concursul pe care-l dădea neoiobăgiei era și mai prost și mai scump. Și atunci protestările împotriva administrației — „rea și destrăbălată" — începură să devină mai energice.

Este adevărat că pe atunci clasele dominante agrare erau destul de puternice ca să poată înfrunta administrația și chiar s-o nimicească. Dar se găseau într-o situație grea, fără dezlegare posibilă, într-un cerc vicios: aceeași administrație, din ce în ce mai nesuferită prin exigențele ei, rămînea totuși una din pietrele unghiulare ale edificiului neoiobăgist, grație căreia țăranul liberat fusese reîntors în iobăgie; și cu cît neoiobagul acesta devenea mai recalcitrant și regimul întreg tot mai șubred — cum se va explica mai jos —, cu atît trebuia o administrație din ce în ce mai puternică — și aceasta devenea, la rîndul ei, din ce în ce mai incomodă.

Administrația se prefăcea deci, zi cu zi, într-o clasă nouă, rivală, care pe de o parte susținea clasele dominante și pe de alta le disputa puterea, iară agrarienii împroșcau cu critici din ce în ce mai amare „această administrație rea, destrăbălată, coruptă, cum nu mai există în nici o țară civilizată din lume".

După zguduirea de la 1907, cînd odată cu temeliile neoiobăgiei se părea că s-au cutremurat și temeliile înseși ale țării, puterea administrației a sporit de necrezut. Milioane și milioane alocate la bugetul ei, mii și mii de noi funcționari, drepturi peste drepturi. De acuma înainte ea tinde să devină o adevărată clasă dominantă, care crește peste capul clasei dominante producătoare și începe să o trateze nu ca egală, dar chiar ca inferioară, începe să se amestece în afacerile ei, îi dictează cum să producă, ba chiar și modul și marginile exploatării. Din acel moment, clamoarea agrarienilor — a acelora care văd ceva mai limpede și mai departe decît alții — nu mai cunoaște margini; o clamoare dezolată, care durează încă, împotriva acelei *administrații socialiste* (vorbă să fie!), care pune în primejdie finanțele statului prin sumele ce înghite, care dezorganizează producția prin amestecul ei arbitrar, care provoacă o perturbare generală în relațiile de clasă și duce țara la dezastru.

Nu-i vorbă, lăsînd la o parte exagerările, multe din învinuiri sînt drepte și temeinice. Dar agrarienii noștri uită sau se fac că uită care e originea puterii acestei birocrații de stat și acestei administrații, pentru cine și în folosul cui au fost ele făcute și crescute; ei nu știu sau se fac a nu ști că birocrația și administrația aceasta sînt *ale tale dintru ale tale*.

Și, dacă administrația a devenit nesuferită chiar pentru clasa dominantă producătoare, se poate închipui măcar cît de păgubitoare, rea, primejdioasă, ce năpastă a

ajuns ea pentru țărănime, pentru neoiobăgimea română? Relațiile legale și deci și garanțiile legale de altădată, din vremea iobăgiei, oricît de neîndestulătoare erau și ele, au fost desființate; relațiile și garanțiile legale, foarte largi dealtfel după legea cea nouă, la sate nu s-au realizat, nu există. A rămas deci numai starea reală și brutală de fapt care se aplică țăranului, lăsată și ea la aprecierea unei administrații destrăbălate, fără scrupule, neînfrîntă de lege și de norme legale. Și ceea ce agravează încă starea asta grozavă e că țăranul vine în contact mai ales cu administrația cea inferioară — primarul, notarul, jandarmul rural —, incultă, crudă și care are de răzbunat asupra țăranului și propria sa robie și obidă. Neexistînd norme legale de viață, acțiunea administrației care le înlocuiește pe acestea, oricît ar fi de arbitrară, devine legală numai prin faptul că e făcută de un însărcinat al statului, de un om în uniformă.

Țăranul sărac e dat pe mîna acestei administrații cu singura condiție ca să fie pace la sate, ca neoiobăgia să funcționeze în liniște. Și în felul acesta orice opunere din partea țăranului, orice crîcnire, oricît de justificată, e socotită ca opunere împotriva autorității, ca revoltă, și ca atare reprimată cu străşnicie și cruzime. Poate jandarmul, din propriul său interes, să facă orice act revoltător de ilegal, orice silnicie asupra persoanei țăranului; e destul să spună că acesta se opune autorității, că e un element tulburător — și omul administrației este absolvit. Din multele cazuri de bătăi și torturi săvîrșite de jandarmii rurali și care uneori se isprăvesc cu moartea, sînt unele care nu se mai pot ascunde, ies la iveală și trebuie judecate. Dar și atunci judecata complezentă, după obiceiurile pămîntului, condamnă pe jandarm la două-trei luni pușcărie, pentru că jandarmul, făcînd moarte de om în beciurile primăriei, a făcut-o în exercițiul funcțiunii, și o condamnare dreaptă ar da nas țăranului și ar ucide prestigiul autorității. Încît, din cele două robii ale țăranului: economică și administrativă, n-ai putea spune care-i cea mai grea. Și astfel, dacă, pe lîngă motivele economice arătate, adăugăm și pe cele administrative, vom înțelege și mai bine de ce nu poate fi vorba de înjghebarea unei gospodării normale țărănești. Țăranul român nu strînge, ci bea cea din urmă para, pentru că

tot nu el, ci oamenii administrației vor avea parte de economiile lui.

Ne spun istoricii că în vechime țărănimea noastră nu putea să-și întemeieze o familie și o gospodărie trainică pentru că hoardele barbare ce se revărsau asupra țării îi distrugeau gospodăria și-i răpeau nevestele și fetele. Dar istoricul imparțial de mîine va spune că, din cîte invazii s-au revărsat asupra satelor noastre, cea mai grea a fost invazia jandarmului rural. De celelalte mai scăpa românul fugind în munți, ascunzîndu-se în păduri, și după trecerea puhoiului iară se-ntorcea acasă. „Apa trece, pietrele rămîn", zice o vorbă înțeleaptă de pe vremurile acelea. Acuma însă de administrația actuală n-ai unde să te ascunzi. Apa trece și acuma, nu-i vorbă, dar jandarmul rămîne — și încă cum!

Da, desigur, problemele neaplicării legilor, ca și a anarhiei administrative de la noi, sînt foarte importante probleme teoretice și formidabile probleme practice. Dar prin împărțirea țării în șase căpitănate nu le vei rezolva, după cum nu le vei rezolva prin altă împărțire în plăși sau prin schimbarea de nume a subprefecților în administratori de plasă.

Înțelegerea și deci rezolvarea acestor probleme trebuie căutată în adîncimile vieții noastre sociale și în contradicțiile acestei vieți: în neoiobăgia noastră, în felul și în relațiile de producție ce o caracterizează, în contradicția adîncă dintre capitalismul și iobăgismul nostru, dintre șerbia de fapt și instituțiile occidentale de drept — și în alte contradicții sociale adînci, ca și în sentimentele și moravurile sociale ce urmează din ele. Și tot acolo trebuie căutate înțelegerea și rezolvarea celor mai multe din celelalte probleme ale vieții noastre agrare.

*

Așa, spre pildă, să luăm problema politică la țară.

Că țăranul e lipsit de orice drepturi, că drepturile electorale, așa restrînse cum sînt, nu e lăsat să și le exercite în nici un fel, acestea sînt adevăruri cunoscute și recunoscute de toți oamenii și de toate partidele. În privința asta — ca în multe dealtfel — e foarte caracteristic ceea ce s-a petrecut după revoltele de la 1907. D-l D. A. Sturdza, primul ministru și șeful partidului

liberal, a declarat solemn că după dezastrul întîmplat trebuie să se prefacă, în sfîrșit, colegiul al treilea din minciună — vorba răposatului Costaforu — în realitate, trebuie lăsată țărănimea să-și aleagă în voie reprezentanții ei. D-l Carp, șeful partidului conservator, declarase întotdeauna că colegiul al treilea e un miraj, e ceva neexistent. În sfîrșit, d-l Take Ionescu, șeful celui de-al treilea partid de guvernămînt, polemizînd împotriva votului universal, se întreba : pentru ce să mai alergăm după acesta cînd n-am știut să realizăm nici sufragiul restrîns ? Înainte de-a alerga după votul obștesc, zicea d-sa, ar fi mai bine să prefacem colegiul al treilea în realitate. Și d-sa și-a luat angajamentul ca, venind la putere, să săvîrșească această minune.

Iată deci pe toți șefii noștri de partide, aceia care dețin puterea statului, declarînd fără jenă că de patruzeci și mai bine de ani de cînd avem Constituția țăranii n-au fost lăsați niciodată să se folosească de drepturile lor electorale atît de restrînse, niciodată n-au fost lăsați să-și aleagă deputații, ci în locul lor alegea administrația, iară colegiul al treilea a rămas pururea un colegiu-minciună. Nu e oare aceasta caracteristic în cel mai mare grad ? Dar, în sfîrșit, vorba românului, păcatul mărturisit e pe jumătate iertat ; și mai bine mai tîrziu decît niciodată.

Va să zică, d-l Sturdza s-a obligat ca de astă dată să lase pe țărani să-și aleagă reprezentanții. Nimeni nu s-a îndoit de sinceritatea dorinței d-lui Sturdza, nici de întreaga d-sale autoritate ; și eu personal nu mă îndoiesc nici acuma. Și, totuși, d-l Sturdza a prezidat alegerile, și poate niciodată administrația nu votase atît de fățiș în locul țăranilor sau prin țărani. Alegerile s-au făcut de către administrație și nici un țăran n-a fost ales de țărănime. Ba, pardon : s-a ales un țăran, unul singur la Iași, de către d-l Stere, care după limbajul nostru politic avea acolo „situația“.

De acest rezultat au rămas uimiți chiar politicienii. „Nu mai înțeleg nimic — îmi spunea un tînăr și simpatic poporanist ; de ce nu-i lasă măcar acuma pe bieții țărani să-și exercite dreptul lor ? Admițînd chiar — lucru imposibil — c-ar intra în Cameră 38 de țărani intransigenți și cu idei subversive, ce ar putea să facă aceștia față cu ceilalți 150 de deputați și cu Senatul ?“ Și de aceeași

părere cu poporanistul nostru, pe cît ni s-a afirmat, era întreg guvernul. Și totuși nici un țăran n-a fost ales. De ce ? Dacă simpaticul poporanist a citit cu atenție cele ce preced, atunci o știe ; iară dacă tot n-o știe, îmi va permite să i-o mai spun o dată, pentru că adevărurile importante e bine să fie repetate ori de cîte ori.

Avem o viață economică reală bazată pe iobăgie și avem instituții politico-sociale occidentale, liberalo-burgheze, care se potrivesc cu cea dintîi ca nuca în perete, care sînt chiar în completă contrazicere cu ea, așa încît a realiza la sate instituțiile occidentale ar fi a pune în primejdie existența neoiobăgismului. Nu se poate să ții pe țăran în cele mai importante relații ale vieții lui în iobăgie, iară pe de altă parte mai în fiecare an, în timpul alegerilor — căci sînt cam dese —, săptămîni întregi, cît ține campania electorală, să-i vorbești că el e cetățean liber, e talpa țării, e buricul pămîntului, e poporul suveran pe spinarea căruia se ține tot edificiul social etc. etc. Nu se poate întinde așa de mult coarda contradicției, căci *à la longue...* se rupe. După revoltele din 1888, ofițerii care le-au reprimat, însărcinați cu anchetarea lor, au dat vina în bună parte pe agitația subversivă și demagogică electorală *. Nu știu ce au înțeles ofițerii noștri prin termenii „subversiv“ și „demagogic“ : un element de demagogie e necesarmente legat de orice agitație electorală ; dar ceea ce, desigur, nu vor fi înțeles anchetatorii este că, în împrejurările reale din satele noastre, orice agitație electorală, cît de legală, produce efectele unor agitații subversive. De aceea după represiunea din 1907, în care țăranii fuseseră tratați întocmai ca robii Romei răsculați sub conducerea lui Spartacus, guvernul n-a îndrăznit să deschidă la sate o campanie electorală, care presupune : agitația liberă, cuvîntul liber și chiar exagerările de limbaj libere. Drept vorbind, ar fi fost și prea din cale-afară. De o parte „ororile inutile“, iară de alta : țăranul talpa țării, buricul pămîntului, leul care trebuie numai să se scuture ca să-i cadă lanțurile, poporul suveran de la care emană toate puterile statului (și cea militară) și alte mezeluri din limbajul electoral. I-a fost frică guvernului și, din punctul său de vedere

* V. M. Kogălniceanu, *Chestiunea țărănească*, anexe.

guvernamental, a avut dreptate. Şi de aceea şi la 1907 tot administraţia a ales pe reprezentanţii ţărănimii, exceptînd Iaşii, unde d-l Stere a ales un ţăran... tot cu administraţia.

Şi iată de ce îndrăznesc a face o prorocire d-lui Take Ionescu : nici d-sa nu va putea să-şi ţină angajamentul luat de a preface colegiul al treilea în realitate. Nu zic că nu va dori, zic că nu va putea. Şi nu va putea pentru că d-sa nu e social-democrat, ci conservator-democrat şi deci trebuie să conserve temeliile edificiului nostru agrar, care e bazat pe neoiobăgie, şi, ca om de stat şi conducător de guvern, trebuie să le conserve chiar cînd nu i-ar plăcea personal. Or, alegeri libere pentru ţăran, cu tot cortegiul de drepturi pe care le implică — libertatea cuvîntului, a asociaţiei etc. —, asta înseamnă a-l preface în cetăţean, chiar în limitele legii electorale de azi — adică a-l face om cu toate garanţiile legale ce decurg din Constituţia ţării ; iară ţăranul-cetăţean înseamnă că s-ar alege praf din toată neoiobăgia noastră.

Şi tot de aici se vede de ce clasele noastre dominante şi oligarhia noastră politică n-au dat, nu dau şi nu vor da de bunăvoie votul universal. În privinţa aceasta sînt foarte interesante o serie de articole apărute în *Ordinea*, care nu e numai conservatoare, ci şi democrată, drept care admite votul universal, însă... pentru alţii. Sufragiul universal — zice în substanţă *Ordinea* — e bun pentru alte state europene, fie mai înaintate în cultură decît noi, cum e Franţa sau Germania, fie mai înapoiate decît noi, cum e Bulgaria sau Serbia ; dar noi, în organizaţia noastră de stat, avem un ceva, un fel de *secret*, care ne face unica ţară unde votul universal nu se poate introduce. Şi *Ordinea* umblă — cum zice rusul — alături şi împrejurul chestiei, căutînd să-şi explice sieşi şi altora secretul acesta, dar nu-i dă de rost. Cred că acuma are să i se limpezească şi *Ordinei* secretul.

Da, se înţelege, gazeta conservator-democrată are dreptate, sîntem o ţară unică şi excepţională în care votul universal nu poate să devină o realitate ; pentru că sîntem unica ţară europeană (Rusia şi Turcia sînt ţări mai ales asiatice) care la baza ei are încă şerbia, mitizată, dar totuşi şerbie de fapt. Or, e absurd ca, pe de o parte, să conservi această şerbie, făcînd din ea chiar baza *ordinii* de stat — cum o face *Ordinea* în concordanţă cu titlul ei conservator, deşi nu-i dă mîna s-o spună —, iară pe de altă parte să-i dai şerbului votul universal, egal şi direct. În acest caz, sau votul universal va desfiinţa şerbia — *recte :* neoiobăgia —, sau acesta din urmă, fiind mai tare, va preface şi votul universal într-o minciună. Această din urmă eventualitate oligarhia noastră n-ar putea-o primi cu neplăcere : o minciună socială mai mult — cînd, slavă domnului, avem destule — nu supără deloc, şi unde pui că ne putem da aparenţa unui stat şi mai democrat decît Belgia ? Decît sufragiul universal e cam greu de mînuit pentru a-l preface în minciună. Şi apoi întreaga noastră ordine de stat — nu cea *conservatoare,* ci cea *democrată,* occidentală — prin însăşi contradicţia ei cu ordinea de fapt, neoiobăgistă, îi face acesteia multe greutăţi şi, după cum vom vedea mai jos, îi sapă chiar existenţa. Şi votul universal ar întări această ordine democratică — fie chiar numai în oraşe la început — şi ar adînci şi mai mult prăpastia existentă la sate între starea de drept şi starea de fapt ; mai mult, el ar împinge la extrem toate anomaliile ce rezultă din dublul regim capitalisto-iobăgist de azi, grăbind astfel tocmai prăbuşirea acestui regim.

Este deci evident că niciodată clasele noastre dominante nu vor da de bunăvoie sufragiul universal. *Şi tocmai de aceea social-democraţia şi democraţia burgheză cea sinceră şi adevărată, avînd tot interesul în înlocuirea, nu în menţinerea regimului neoiobăgist, trebuie să lupte cu toată energia pentru dobîndirea votului universal.*

Cît despre *Ordinea*, dacă n-a priceput toate astea, e din cauză, cum ar zice *Faust,* că „două suflete trăiesc în pieptul ei" — adică un suflet conservator şi unul democrat — şi „cari vor să se despartă unul de altul".

Dacă această despărţire ar deveni o realitate, dacă sufletul democrat s-ar despărţi definitiv de cel conservator, atunci şi *Ordinea* ar secunda lupta democraţiei române pentru dobîndirea votului universal.

VI

Revoltele ţărăneşti

Dintre urmările regimului nostru economico-social, una din cele mai triste sînt, desigur, revoltele ţărăneşti. În 1907 ele au înscris o pagină din cele mai tragice şi mai sîngeroase în istoria ţării, şi istoria le va judeca. Istoria va judeca evenimentele de la 1907, va judeca vina fiecăruia şi va da fiecăruia după meritele lui. Asta e sigur. Lucrarea aceasta însă nu e istorică, ci sociologică. Ea caută să se dumirească asupra cauzelor adînci ale fenomenelor sociale din viaţa noastră agrară şi deci neapărat şi asupra cauzelor adînci ale acestui fenomen tragic care se cheamă revoltele ţărăneşti. Problema ce avem de rezolvat e tot atît de importantă ca judecata istoriei — în unele privinţe mai importantă încă.

Ceea ce izbeşte şi trebuie să izbească de la prima vedere pe oricine care e cît de puţin familiarizat cu analiza fenomenelor sociale e periodicitatea răscoalelor ţărăneşti. Răscoalele la noi au ceva comun cu crizele economice din societatea capitalistă, explicate de Karl Marx : ele au aproape aceeaşi periodicitate, izbucnesc cam la distanţa de zece ani şi devin tot mai violente, cu tendinţa însă de a scurta această distanţă, pentru a deveni cu vremea mai liniştite, dar cronice.

Şi nu trebuie să ne mire această asemănare, dealtfel superficială şi aparentă. Aici, ca şi acolo, e vorba de *crize sociale* care se plămădesc în adîncul vieţii din antagonismele şi contradicţiile sociale şi care la un moment dat trebuie să izbucnească.

Însăşi periodicitatea fenomenului ar fi trebuit să dea de gîndit claselor noastre dominante şi guvernanţilor şi

sociologilor noştri că n-avem de-a face cu un fenomen accidental. Dar clasele noastre dominante şi guvernanţii noştri nu sînt sociologi, iară sociologii noştri nici atîta, şi de aceea la fiecare izbucnire a revoltelor indignarea, uimirea, zăpăceala şi dezorientarea sînt la culme. Indignarea şi uimirea au fost nemărginite mai cu seamă la primele revolte, cînd lipseau încă precedentele.

Cum ? revolte ţărăneşti la noi, *unde nimeni nu moare de foame,* unde ţăranii sînt proprietari cu toţii, unde n-avem proletariat ? A, înţelegem în Apus, unde e atîta mizerie, unde e un proletariat puternic — şi doar de asta e proletariat, ca să facă răscoale ! —, dar la noi ? Aşa vorbeau conducătorii noştri. Şi, drept vorbind, aveau oarecare cuvînt să fie uimiţi şi indignaţi.

În străinătate, ţăranul, ţăranul mic proprietar — chiar cînd e stăpîn pe un petic de pămînt — e nu numai un element de ordine, dar un element conservator, reacţionar. Mica proprietate dezvoltă într-însul pasiunea proprietăţii, şi anume a celei individuale ; iară orizontul strîmt în care îşi trece viaţa, izolarea de lumea largă şi zgomotoasă, monotonia unui trai socialmente strîmt, dar fiziceşte sănătos, îi dezvoltă aversiunea pentru orice inovaţie. Cîte revoluţii n-au căzut în Occident, izbindu-se de rezistenţa încăpăţînată a ţăranului ! Ţăranul mic proprietar a ajuns disperarea inovatorilor. Pînă şi social-democraţia germană, atît de puternică şi penetrantă, a disperat de acel *Bauernschädel* al ţăranului german, refractar la orice inovaţie şi la orice idee îndrăzneaţă. Şi la noi, dimpotrivă, acest balast al ordinii sociale se preface în element de răsturnare şi, cînd vine la îndemînă, ia ciomagul şi se năpusteşte să dărîme conacul boieresc.

De unde această anomalie nemaipomenită, cu atît mai stranie cu atît mai uluitoare, cu cît sîntem unica ţară în Europa, afară de Rusia, care avem privilegiul trist al revoltelor ţărăneşti ? Căci nu le au nici ţările occidentale superioare nouă în cultură, nici cele din Orient, ca Serbia şi Bulgaria, care ne sînt inferioare.

Răspunsul dat din capul locului la această întrebare a fost : trebuie să fie o mînă străină la mijloc. Şi această mînă străină a fost găsită în iconarii şi jugănarii ruşi. Răspunsul acesta, aşa ridicol cum era, a servit de minune claselor dominante agrare, pentru că masca adevărata

cauză și pentru că prezenta oarecare verosimilitate, avînd în vedere acțiunea Rusiei în orientul Europei. Așadar, jugănarul ! Se pare că jugănarul muscal, stîrpind zburdălnicia vitelor, o comunica țărănimii române. Se înțelege, n-o făcea din proprie inițiativă, el era trimis de țar ca să-i dea prilejul să se amestece în afacerile noastre interne.

Cum s-ar zice, țarul și jugănarul !

Țarul și jugănarul au făcut mulți ani acest serviciu benevol de a sluji de cauză și explicare a răscoalelor. Ce n-ar fi dat guvernanții noștri la 1907 ca să se găsească în țară un singur jugănar ! Dar ia-l de unde nu-i ! Nu-i vorbă, s-ar fi putut interveni pe cale diplomatică să obținem vreo doi-trei, dar ar fi venit prea tîrziu, *post festum*. Și atunci, în disperarea de cauză, au fost înlocuiți prin socialiști, sindicaliști, potemkiniști — și anarhistul de la Toulouse.

N-avem de gînd să povestim istoria revoltelor de la 1907 ; ar fi totuși păcat să lăsăm să dispară în neantul vremii un fapt așa de caracteristic cum e acela cu anarhistul de la Toulouse. La șoferul francez al uneia din căpeteniile politice ale țării s-a găsit o scrisoare de la Toulouse în care se zicea că în primăvara anului 1907 au să se întîmple lucruri mari în țara românească. De aici primul acord care s-a făcut între partide, că revoltele au fost provocate de niște anarhiști din Toulouse... probabil prin telepatie. Firește, acordul acesta, ca toate acordurile dealtfel, a ținut numai cîteva zile. Pe urmă au venit instigatori fantastici, îmbrăcați în călugări, călăreți mascați cari străbăteau satele agitînd steaguri bizare și, în sfîrșit, d-nii Vasile Kogălniceanu și Vălescu. Trebuie să fim drepți cu opinia noastră publică și să recunoaștem că asemenea gogoși copilărești n-a putut înghiți nici ea.

Și, fiindcă în cele din urmă trebuia să se ivească măcar o parte de adevăr, aceasta a fost descoperită, în sfîrșit, de cercetătorii noștri, și în special de poporaniști și admisă repede de opinia publică : pricina revoltelor este marea mizerie a țăranului, nemiloasa lui exploatare.

Faptul în sine este exact, desigur, e în afară de orice îndoială ; dar, ca o cauză explicatoare a revoltelor, el reprezintă un adevăr dublat de o greșeală sau o greșeală dublată de un adevăr, și greșelile de acest fel sînt cele

mai grave, pentru că într-însele elementul greșelii se strecoară sub învelișul adevărului. Mizeria e cauza revoltelor. Se înțelege, întrucît revoltele se petrec pe fondul mizeriei, pentru că o populație bine înțolită și prosperă nu e nebună doar ca să distrugă acea stare de lucruri care-i produce prosperitatea. E deci evident că revoltele nu pot izbucni decît pe fondul mizeriei ; dar mizeria în sine și prin sine nu e o cauză activă de producere a revoltelor, ci, dimpotrivă, mizeria ajunsă la un anumit grad — și doar mizeria țăranului nostru întrece orice grad — tîmpește mintea, adoarme sufletul, distruge energia și spiritul de revoltă, duce la resemnare și supunere oarbă, stare psihică diametral opusă aceleia care duce la revolte.

La această obiecție sociologii noștri n-au găsit nici un răspuns valabil și astfel răscoalele, ca fenomen sociologic, riscau să rămînă neexplicate, cînd apăru remarcabila operă a d-lui Radu Rosetti : *Pentru ce s-au răsculat țăranii ?*

Opera aceasta e, la rîndul ei, un *unicum* și o surpriză, după cum în general sîntem o țară a surprizelor. În toiul unei literaturi sociale foarte abundente dealtfel, mai ales după 1907, dar din care o parte caută să mascheze adevărul, iară alta plînge sincer, dar neputincios, suferințele țăranului, apare o carte scrisă de un boier de neam — și de neam vechi — care pune chestia pe adevăratul teren, îi caută explicația în relațiile economico-sociale, în lupta de clasă, silindu-se s-o lămurească istoricește și economicește. Este adevărat că chestia agrară la noi a fost tratată în același fel de socialiști, de mișcarea socialistă veche încă de acum un sfert de veac. Și multe lucruri pe care le spune d-l Rosetti au fost spuse de atunci, uneori cu mai multă pătrundere ; dar acelea au fost uitate chiar de foștii socialiști și, afară de asta, celor spuse le lipsea acea bogată și largă documentare istorică prin care se deosebește remarcabila lucrare a d-lui Rosetti. Spiritul care pătrunde opera d-lui Rosetti e prea puțin al nostru. D-l Rosetti și în această operă rămîne boier de neam, însă un boier bun, drept, cuminte și luminat, care deplînge lăcomia și jaful boierimii vechi. Le deplînge însă ca om drept, dar și ca boier luminat, căci de ar fi procedat boierimea la timp, cu dreptate și cumințenie, am fi avut acum și o țărănime bine situată

și o boierime puternică, așa cum sînt iuncherii prusaci. Idealul acesta al iunkerismului prusac nu ne încîntă defel în cartea d-lui Rosetti, dar ne încîntă faptul că d-sa caută să spună adevărul, și cel istoric, și cel actual.

Pentru explicația fenomenului de care vorbim acuma, opera d-lui Rosetti are defecte însemnate. Primul e în legătură cu însăși calitatea d-sale de istoric, care-l face să dea prea mare importanță faptelor istorice, trecutului istoric în producerea revoltelor. Faptele istorice, din nenorocire și uneori și din fericire, se uită ușor și deci nu pot avea atîta putere încît să fie producătoare de revolte. Revolta pune în mișcare întreaga viață pasională și afectivă a omului, răscolește toate urile și cruzimile, ceea ce nu poate fi un produs al memoriei, ci-i trebuie cauze imediate, actuale. Și în Occident țărănimea a fost cîndva deposedată de pămîntul ei și de drepturile ei medievale asupra lui, și acolo nu vedem răscoale. E adevărat că la noi faptele sînt mai recente, datează numai de o jumătate de veac și deci au mai multă influență asupra vieții actuale; dar acea influență covîrșitoare pe care le-o dă d-l Rosetti n-o au. Firește d-sa se ocupă și de fapte și cauze actuale. Și, dacă și în această parte a lucrării rămîne tot istoricul luminat, corect, imparțial, mărginindu-se la fapte și cauze adevărate, nu închipuite, și nu vorbește nici de țar și jugănar, nici de potemkiniști, nici de oameni mascați, greșește însă prin aceea că nu dă cauzelor actuale nici rîndul, nici spațiul cuvenit. Și mai prezintă un defect, și încă unul capital: nu procedează științificește ca sociolog: din masa de cauze prime și imediate nu caută, printr-o anume metodă științifică, să scoată cauzele generale ale fenomenului, legea însăși a procedurii lui. De aceea faptele și cauzele sînt înșirate fără sistem, fără indicarea valorii lor relative; și de aceea, iarăși, cu toate calitățile acestei opere, ea nu ne dă răspunsul la întrebarea pe care d-l Rosetti a pus-o ca titlu chiar al cărții: *Pentru ce s-au răsculat țăranii?* Avem multe răspunsuri, *răspunsul* nu-l avem.

Acest răspuns vom căuta să-l dăm noi măcar în cîteva cuvinte. Zicem „în cîteva cuvinte", cu toată importanța subiectului, pentru că studiul acesta, scurt prin sine însuși, caută totuși să cuprindă, măcar fragmentar și necomplet, cît mai mult din problema agrară și nu numai una din manifestările ei, oricît de importante ar fi de-

altfel. Pentru a da răspunsul cuvenit vom întrebuința metoda comparativă, comparînd țărănimea noastră, muncitorimea noastră agricolă cu cea din Occident. Metoda aceasta a fost întrebuințată atît de des pentru întunecarea chestiei; de ce n-ar fi întrebuințată uneori și pentru luminarea ei?

Ne punem deci întrebarea: de ce țărănimea noastră se răscoală împotriva marii proprietăți, iară cea occidentală nu? Răspunsul, după dezvoltările de mai sus, e clar: pentru că țăranii din Occident sînt mici proprietari de pămînt, care trăiesc din pămîntul lor și au foarte puțin de împărțit cu marea proprietate *. Țăranul mic proprietar nici nu lucrează la proprietarul mare, nici nu este exploatat de dînsul; fiecare în parte e stăpîn pe pămîntul său și își vede de treburile sale. Aceia care, în adevăr, vin în contact cu marea proprietate și sînt exploatați de ea, aceia ale căror interese sînt antagonice, în adevăr, cu ale marii proprietăți, aceia sînt lucrătorii agricoli, proletariatul agrar. Deci întrebarea pusă în prima ei formă, cum se pune de obicei la noi, e absurdă; ea trebuie pusă altfel, și anume: cum se întîmplă că muncitorimea agrară din Occident, că proletariatul agrar de acolo — deși proletarul e un revoluționar prin natura lui, un revoluționar înnăscut, ca să zicem așa —, cum se întîmplă că el nu face răscoale, pe cînd țărănimea noastră da? Și, pusă astfel, întrebarea e în adevăr plină de învățăminte. Să vedem.

Proletarul, ca o categorie economică, nu e un accident: e un rezultat și un produs firesc și necesar ca și capitalistul. După cum capitalismul s-a dezvoltat în mod necesar și organic, tot așa și clasele din societatea capitalistă, și tot așa și relațiile dintre aceste clase și moravurile și legile — starea de drept care le consfințește.

---

* Acolo unde s-a conservat meteiajul și relațiile de producție mai mult ori mai puțin asemănătoare cu ale noastre, acolo nu se produc revolte, din cauză că această categorie de țărani e foarte mică în comparație cu restul țării, că acolo există o stare legală care ne lipsește, că revoltele acolo ar avea împotriva lor nu numai statul și clasele dominante, dar pe însăși clasa puternică țărănească de mici proprietari de pămînt etc... Vezi dezvoltările de mai jos. Dealtfel și acolo, cînd există relații de producție asemănătoare cu ale noastre, dacă și nu sînt revolte, neorînduieli și conflicte turbulente, uneori sîngeroase, sînt destule.

E un tot care se ține în mod organic. În mod necesar și organic, munca în societatea capitalistă devine o marfă, care — ca orice marfă — se vinde după valoarea ei : cheltuielile de producere. Și dacă muncitorul agricol capătă un preț natural, egal cu valoarea mărfii lui — munca —, iară administrația moșiei se ține de condiții și-i dă hrana cuvenită etc., atunci salariatului agricol nici nu-i dă prin gînd să aibă altă pretenție. Izbucnirea unei jacherii a salariaților agricoli — de obicei veniți din aiurea, din altă provincie chiar — cu scopul de a ruina instalațiile și a pune mîna pe pămînt e cu desăvîrșire exclusă, ca o absurditate.

Dar iată că salariatul, proletarul agricol, ca și alți proletari, bagă de seamă sau i se explică precum că prețul muncii lui conține un *truc*, că peste valoarea muncii lui, peste prețul mărfii lui el produce o valoare în plus, o plusvaloare, pe care și-o aproprie capitalul, că exploatarea urmează să existe, sub altă formă, în societatea capitalistă și că între capital și muncă e un antagonism neîmpăcat. Și odată cu priceperea răului în toată întinderea lui, odată cu priceperea *problemei sociale în societatea capitalistă* proletarul începe să priceapă și dezlegarea acestei probleme, soluția ei : *trecerea în stăpînirea națiunii, a capitalului productiv,* a tuturor instrumentelor de producere : pămînt, mine, fabrici, uzine etc., *naționalizarea sau socializarea lor.* Și, cînd proletarul agricol pricepe toate acestea, el devine socialist, social-democrat și, ca atare, revoluționar în adevăratul și profundul înțeles al cuvîntului ; revoluționar nu prin mijloace violente — acestea se pot întrebuința *mai ales* pentru scopuri profund reacționare, după cum în scopurile cele mai revoluționare se pot întrebuința mijloace extrem de pașnice și legale —, ci revoluționar prin scopul care-i devine ținta vieții : transformarea societății pe alte baze economico-sociale, menite să însemne o eră nouă în dezvoltarea omenirii.

Ei bine, proletarul acesta revoluționar va deveni el oare un revoltat și va porni el oare jacheria [15] împotriva marii proprietăți teriene ? Și mai puțin decît proletarul ignorant și inconștient, căci mai întîi ce l-ar îndemna la aceasta ? Ura și resentimentele împotriva capitalistului proprietar al moșiei ? Dar proletarul conștient, social-democrat — și întru atîta revoluționar — n-are de împărțit în definitiv cu capitalistul, ci cu capitalul. Antagonismul e între capital și muncă. Acela care exploatează este capitalul, aproape impersonal, și *el* trebuie transformat din *individual* în social. Persoana capitalistului e cu totul indiferentă : nu va fi unul, va fi altul.

Atunci poate proletarul agricol socialist va porni în jacherie pentru a pune mîna pe pămînt și a-l împărți între proletarii agricoli, obiectivul mai ales al jacheriei ? Dar lasă că, în calitate de lucrător mai inteligent, el pricepe toată imposibilitatea materială de a-și ajunge scopul, avînd în vedere puterile imense ce s-ar opune, între care, pe lîngă uriașa forță organizată a statului, ar fi și toți proprietarii de pămînt, deci și țărănimea proprietară ; dar, afară de asta, în țările civilizate o asemenea împărțire e și o absurditate, și o imposibilitate tehnică : cum o să împarți o moșie modernă ? Să ia fiecare cîte o bucățică de instalație de mașină perfecționată, de construcție, de irigație ? Dar, presupunînd imposibilul și absurdul, presupunînd că proletariatul agricol ar reuși să pună mîna pe moșii și să le împartă, care ar fi rezultatul ? S-ar înmulți considerabil proprietarii individuali și individualiști, micșorîndu-se proletariatul ; s-ar mări simțul și puterea de rezistență a proprietății individuale, micșorîndu-se tot pe atîta simțul și puterea proletariatului socialist și puterea clasei proletare. În caz deci de reușită a jacheriei, rezultatul ar fi profund burghez, reacționar și antisocial-democrat, nu revoluționar.

Așa că, oricum ai privi lucrurile, răscoala este o imposibilitate în Occident, și de aceea pentru țările capitaliste era jacheriilor a dispărut pentru totdeauna, e o tristă reminiscență.

Dar la noi ?

Antagonismul dintre capital și muncă există și la noi, există întrucîtva și la sate, întrucît în anume timpuri țăranul lucrează ca salariat, își vinde munca pe bani. Însă, ca în toate țările mai puțin dezvoltate capitalicește, antagonismul acesta e mult mai *personal,* e un antagonism direct între stăpîn și slugă. Va să zică, noi, cu toată înapoierea noastră, nu numai că avem antagonisme capitaliste, dar le avem încă și mai înrăutățite.

Însă noi mai avem și alte antagonisme, acele care decurg din semiiobăgia noastră. Țăranul nu e salariat

decît în mod excepţional, căci în fond el e semiiobag. Lupta de interese, antagonismele profunde şi nenumărate ce decurg din această semiiobăgie, cititorul poate să şi le înfăţişeze comparînd contractul salariatului occidental, care intră să muncească cu salariul de atîta, cu contractul agricol semiiobag al nostru, acest talmud al exploatării neoiobage, cu obligaţiile lui întortocheate, cu rusfeturile lui, cu articolele lui nenumărate, care conţin fiecare în parte cîte o cursă şi constituie un izvor de răstălmăciri şi neînţelegeri fără sfîrşit. Făcînd această comparaţie, cititorul va vedea clar ca lumina zilei cu cît sînt mai multe, mai variate, mai adînci antagonismele şi vrăjmăşiile semiiobăgiei noastre faţă de ale salariatului agrar occidental. Dar nu e numai atît. Semiiobagul nostru este, chipurile, şi mic proprietar. Şi de aici altă serie de antagonisme şi vrăjmăşii pe care proletariatul occidental nici nu le visează. Să se gîndească numai cititorul la acest ţăran, care în timpul cel mai prielnic munceşte pămîntul proprietarului, pe cînd al său stă nelucrat, să se gîndească la ce se petrece în sufletul acestui ţăran. Şi să se mai gîndească cititorul la toate acele conflicte de vecinătate, la închiderea şi chiar împuşcarea vitelor ţăranului intrate pe pămîntul boieresc, la confiscarea apei de adăpat, la conflictele pentru păşune etc. şi-şi va da seama ce sentimente de ură şi răzbunare plămădesc toate aceste conflicte, necunoscute în Apus, şi se va pătrunde de adînca pricepere a oamenilor noştri de stat care ziceau : „Înţelegem răscoale în Occident, unde există proletariat agricol, dar nu la noi, unde ţăranii sînt proprietari şi unde nimeni nu moare de foame".

Avem deci conflicte care provin din regimul capitalist şi conflicte care provin din regimul semiiobăgist. Dar mai avem şi o a treia serie de conflicte : cele cu caracter de-a dreptul iobăgist. Am vorbit pe larg de dispoziţia legii din 1872 care prevede ca ţăranul care *va dosi* de la muncă să fie adus legat la stăpîn şi care mai prevede şi pedepse pentru aceia care i-ar da de muncă, adică exact tratamentul de pe timpul sclavajului negrilor din America. Şi am arătat cum această dispoziţie, atenuată apoi — în formă — prin legea din 1882, în practică a rămas în vigoare sub toate legiuirile ce au urmat. Este, iarăşi, uşor de priceput ce sentimente pot însufleţi pe

ţăranul adus legat de jandarm şi pus să muncească sub gîrbaciul logofeţilor.

Iată deci *simultan* trei soiuri de antagonisme, atît de absurde şi atît de adînci.

Ei bine, s-ar părea că nu e de ajuns, căci mai avem şi un al patrulea soi de antagonisme — în unele privinţe cele mai importante —, cari provin din regimul nostru special, regimul neoiobăgist, amestecul capitalist-iobăgist, pe care l-am văzut în ce constă.

S-a zis de multe ori — şi cu mult drept cuvînt — că una din cauzele revoltelor noastre e că ţăranului i-a intrat în cap că tot pămîntul e al lui, că el are drept asupra pămîntului boierului. Cauza acestui fenomen, spun agrarienii noştri, e sistemul nenorocit inaugurat la noi de a împărţi mereu ţăranilor pămînturile statului : în felul acesta li s-a băgat în cap că ei au un drept asupra pămîntului în general. E, desigur, un grăunte de adevăr în aserţiunea asta, însă numai un grăunte. D-l Radu Rosetti vede mai adînc, d-sa explică această credinţă a ţăranului istoriceşte : „ţăranul a fost deposedat de pămîntul asupra căruia de sute de ani avea drept şi de aceea, fireşte, îşi pretinde dreptul său cel vechi". Dar nici explicaţia d-lui Rosetti nu cuprinde decît o parte de adevăr, căci, după cum am zis, reminiscenţele istorice sînt prea slabe ca să producă ele singure o revoltă sufletească atît de adîncă, aprinsă şi activă, încît să se manifeste prin răscoale.

Nu, cauza acestei credinţe înrădăcinate şi puternice nu e atît în trecutul istoric, cît în relaţiile de producţie prezente, în relaţiile zilnice care hotărăsc întreaga viaţă sufletească a ţăranului, şi voinţa, şi sentimentul şi intelectul lui. Dacă ţăranul ar fi om cult şi ar cunoaşte istoria economică a omenirii, el ar ţine regimului nostru economic neoiobăgist cam următorul logos : „De fapt, d-ta mă lipeşti pămîntului ca şi pe vremea iobăgiei, îmi impui relaţii de dijmă ca şi atunci, un contract agricol cu condiţii şi relaţii asemănătoare cu cele de atunci şi deci am şi eu un drept asupra pămîntului ca şi atunci. Odată ce sînt de fapt lipit pămîntului, trebuie să am anumite drepturi asupra pămîntului de care sînt lipit. Aşa a fost oricînd şi oriunde au existat raporturi de producţie similare. Ce fel de treabă e asta ? Cînd e vorba de exploatarea mea, îmi aplici regimul iobăgist, iară cînd

e vorba de drepturile mele asupra pămîntului care decurg de aici, îmi invoci regimul quiritar și regimul capitalisto-burghez. Apoi ce fel de dreptate e asta ? O fi dreptate boierească poate, că țărănească nu e". Și, desigur, vorbind astfel, țăranul ar avea sfînta dreptate. Proprietarul însă răspunde scurt și deslușit : „Am cumpărat moșia de veci, cu anume drepturi asupra ei, deci fac cu ea ce vreau. Lucrez singur moșia dacă vreau, o închiriez dacă vreau și cui vreau. Ce ai d-ta cu proprietatea mea ?" Și are și el dreptate din punctul său de vedere. El a cumpărat, doară, și stăpînește moșia pe baza dreptului de proprietate capitalisto-burgheză, care e baza însăși a întocmirii noastre de stat modern ; și acest stat îi garantează stăpînirea pe *această* bază de proprietate, nu pe baza feudală, că altfel nu dădea pe moșie prețul pe care l-a dat.

Aceste conflicte de interese se văd și mai bine în chestia pășunilor. În Occident nici vorbă nu poate fi de vreo pretenție a țăranului asupra pămîntului de pășunat : proletarul agricol n-are ce face cu el, iară micul proprietar nici nu se gîndește că s-ar putea atinge de lucrul proprietarului mare, după cum acesta nu se gîndește să se atingă de al proprietarului mic, dreptul de proprietate al fiecăruia fiind strict și hotărît limitat. Am văzut însă că în regimul nostru neoiobăgist există și monstruozitatea asta că țăranul, chiar cînd nu mai are deloc pămînt, chiar cînd e proletar, tot el și numai el trebuie să aibă vitele necesare spre a lucra pămîntul marii proprietăți ; dar de aici în mod logic urmează pretenția justificată a țăranului de a avea dreptul de servitute asupra pămîntului de pășunat al marii proprietăți. Țăranul cult din exemplul nostru ar putea cu ocazia asta să țină și următorul logos regimului nostru neoiobag : „Îmi pui în spinare imensa greutate și grijă a creșterii, întreținerii și pazei vitelor, de care eu nu am nici o nevoie, neavînd pămînt, și, chiar dacă am un petic, tot pămîntul marii proprietăți trebuie să lucrez în primul loc cu ele. Vitele nu-mi sînt deci necesare mie, care am numai greutățile lor, ci marii proprietăți ; se cuvine deci ca să am dreptul de servitute asupra pășunilor acestei proprietăți, că doar n-am să hrănesc vitele cu aer. Asta e și drept și logic, și istoricește așa a și fost totdeauna cînd au existat relații similare". Proprietarul însă răspunde : „Am cumpărat moșia ca proprietar și statul îmi garantează această proprietate. Dar ce fel de proprietar aș fi dacă țăranii ar avea dreptul unii la pămînt de arătură, alții la pămînt de pășune ș.a.m.d. ? Aș fi un proprietar de carnaval". Și astfel și unul, și altul are dreptate din punctul său de vedere, *pentru că fiecare se bazează, în judecata și în apărarea intereselor sale, pe un alt regim economic* *. Ei nu invocă deci fantezii avocățești, ci realități economice, pentru că aceste două regimuri coexistă în adevăr în organismul nostru social. *Dar antagonismele de clasă și sentimentele de ură și vrăjmășie ce rezultă din ele niciodată nu sînt atît de puternice ca atunci cînd cei în luptă cred, fiecare în parte, că au perfectă dreptate, bazînd-o pe realități economico-sociale.*

Și cît de puternice sînt aceste antagonisme și sentimente de vrăjmășie se vede bine tocmai în timpul răscoalelor. Atunci țăranul, exasperat de atîta nedreptate, nu mai cere nici pămînt în dijmă, nici dreptul de servitute asupra pășunilor, ci caută să pună mîna pe pămînt pur și simplu, îndemnat la aceasta și de exasperarea sentimentului de dreptate veșnic rănit, și de împărțirea periodică a pămîntului de către stat, și de reminiscențele istorice. Iară statul și proprietarii răspund cu gloanțe.

Iată deci acele cauze adînci care fac *posibile* revoltele țărănești : sînt contradicțiile economice, anomaliile sociale, antagonismele grămădite în regimul nostru agrar.

Dar, dacă acestea sînt cauzele care creează atmosfera prielnică revoltelor, sînt altele care o fac și mai încărcată și care prefac revoltele din *posibile* în *foarte probabile*. Aceste cauze rezidă în *lipsa de sancțiune a celor de mai sus*.

Am vorbit de marea putere și stabilitate ce dă unor organizații sociale, unor întocmiri de fapt, unor relații de producție economică sancțiunea lor prin lege, morală publică, religie, de care întotdeauna clasele dominante s-au servit în acest sens. Această sancțiune poate avea un caracter progresiv sau retrograd, după cum va fi și

* Se înțelege că țăranii nu vorbesc atît de deslușit și logic ca în exemplul nostru. Dar toate acestea ei le simt adînc, fie și instinctiv, și le pricep, fie și nedeslușit. Și de aici izvorăsc nenumărate antagonisme între proprietar și țăran.

întocmirea pe care o consfințește. Dar nu vorbim de caracterul social al acestei sancțiuni, ci de enorma ei putere. Ea e atît de mare încît poate preface oamenii în eroi ce disprețuiesc moartea, dar poate și să-i degradeze, să-i pervertească, să-i degenereze pînă ce să-și piardă și simțul animal de conservare. Se știe, de pildă, cum la popoarele barbare robii ajung să se fălească cu robia lor, să-și iubească lanțurile, iară după moartea regelui sînt arși de vii ca să-și servească stăpînul și pe lumea cealaltă — și s-ar crede dezonorați dacă n-ar fi arși.

Or, această mare putere socială — sancțiunea legală, morală, religioasă — n-o are regimul nostru agrar neoiobag. Cum am văzut, el n-are și nu poate să aibă sancțiunea legală. *Țăranului nu i s-a inoculat simțul legii și legalității, ci, dimpotrivă, i se inoculează zi de zi, pas cu pas, simțul ilegalității și al fărădelegii.* El e lipsit de protecția legii, trăiește în afară de ea, ca în vremurile primitive, e redus la propriile lui forțe, trebuie să se apere cum poate. Și de aceea, cînd îi vine la îndemînă, apucă și el ciomagul. Noi am văzut mai sus că această domnie a ilegalității atîrnă de adînci cauze sociale. Din aceleași cauze îi lipsește regimului nostru economic și sancțiunea moravurilor și moralei publice. Asta nu înseamnă că la țară nu există anume moravuri și o anume morală publică ; se înțelege că există, dar nu sînt favorabile, ci defavorabile regimului nostru economic. Astfel, d-l R. Rosetti, un excelent cunoscător al satului, zice că acolo orice rău făcut boierului sau arendașului e absolvit de mai înainte, e socotit ca o faptă morală. Se înțelege că proprietarul și arendașul plătesc țăranului cu vîrf și îndesat și orice rău făcut țăranului îl socotesc ca un bine. E o morală și relații de morală *à rebours*. Și tot așa și din aceleași cauze îi lipsește regimului nostru agrar sancțiunea religioasă.

Încît țăranul român îndură regimul agrar neoiobag, cu toate urmările lui, nu pentru că-l socotește drept, după lege ; nu pentru că-l socotește moral, după omenie ; nu pentru că socotește că însuși dumnezeu îl vrea așa ; nu, el rabdă regimul neoiobag așa cum un popor cucerit rabdă dominația cuceritorului străin cît timp n-are încotro. Și cînd are încotro, sau crede că are, atunci apucă ciomagul.

Această lipsă de sancțiune legală, morală, religioasă a regimului nostru agrar e de cea mai mare importanță

în producerea revoltelor. Și, totuși, e probabil că revoltele nu s-ar produce dacă, în afară de cauzele numeroase, puternice și adînci înșirate mai sus, n-ar mai exista încă și... instigatori și instigați.

Da, desigur : instigatori și instigați !

Am arătat mai sus cît de puțin favorabilă e viața sătească pentru orice inovații, schimbări, revoluții, revolte, pe care neagra mizerie a țăranului le face și mai puțin probabile fără instigatori și instigații. Guvernanții noștri aveau deci perfectă dreptate cînd la orice izbucnire de revolte căutau instigatori ; numai atîta că n-au știut unde să-i caute. Există, în adevăr, instigatori sau un instigator mare și puternic, cu o organizare întinsă în toată țara, cu ramificații în fiecare sat, cu agenți aproape în fiecare colibă țărănească ; un instigator altfel [mai] puternic decît aceia pe care îi căutau guvernanții : este însuși statul cu întreaga lui organizație de stat modern burghezo-democrat, este statul care, prin organele lui, prin organizațiile lui democratice, face aceste instigații.

Și ca dovadă luăm unul din cele mai importante organe și organizații de stat : armata noastră. Să nu creadă cititorii că vrem să facem glume și paradoxe. Acestea ar fi de rău gust, ca să nu zicem o vorbă mai aspră, cînd ne aflăm la capitolul revoltelor țărănești, și mai ales după 1907. Lucrarea aceasta caută în mod obiectiv și cinstit să descopere și să spună tot adevărul. Glumele le las oamenilor mai glumeți decît mine și pretextelor mai puțin triste.

Armata noastră, după principiul ei, e o instituție eminamente democratică, nu social-democratică — ceea ce ar presupune milițiile și înarmarea poporului —, ci burghezo-democratică. Mai întîi e democratic principiul obligativității serviciului pentru toți deopotrivă. Nu e vorba nici de o armată de mercenari, nici de o armată de privilegiați, ca în evul mediu. E adevărat că în armata noastră există încă un privilegiu, micșorarea termenului de serviciu, dar acesta e un privilegiu al culturii, un privilegiu burghezo-democratic și el. Bacalaureatul fiu de țăran face serviciul redus, pe cînd bogătașul nebacalaureat face trei ani.

Și iată-l pe flăcăul din sat luat din mediul său strîmt și timpitor și adus în cazarmă. Aici, înaintea ochiului lui sufletesc se desfășoară o întreagă viață nouă. Mai

întîi, deosebirea enormă care există în genere între viața de sat și cea de oraș, deosebirea accentuată încă la noi prin relațiile sociale, prin faptul că în oraș s-au realizat, în parte cel puțin, instituțiile occidentale capitalisto-burgheze, pe cînd la țară au rămas cele iobage. În cazarmă, flăcăul nostru începe să învețe carte; el capătă cizme și manta, pe cînd acasă umbla desculț și gol; în fiecare dimineață i se dă ceai, în fiecare zi o fiertură de carne, ceea ce n-au la țară nici fruntașii satului. La viața nouă ce se desfășoară înaintea soldatului ia și el parte. El e concentrat ca să păzească ordinea, ba împotriva manifestațiilor boierilor din opoziție, ba împotriva studenților naționaliști, ba împotriva lucrătorilor sindicaliști. Atîtea lucruri noi, pline de un nou înțeles, care revoluționează capul și sufletul țăranului! Dacă e deștept, flăcăul ajunge sergent și sergent-major. Atunci începe să trăiască o viață de adevărat boier. E superior acuma și, la rîndul lui, are robi la dispoziție, cu care, în treacăt fie zis, se poartă mult mai rău și mai crud decît superiorii cei mari, ofițerii — iarăși povestea propriilor umiliri de răzbunat. Ca superior are sub ordinele sale și pe boieri, pe bacalaureați, care, pentru a se sustrage obligațiilor grele ale serviciului, îi intră în voie prin daruri și-l poftesc la petreceri de tot felul. Ca și boierii bacalaureați, el are amante în Dealul Spirii, citește gazete, se ocupă de politică, trăiește viața orașului cu tot binele și răul ei: cu partea ei luminătoare, cultivatoare, deschizătoare de orizonturi noi și largi, dar și cu toate stricăciunile ei.

Și după trei ani de asemenea învățătură iată-l întors în sat. Ce va deveni el acolo? Uneori, dacă anume împrejurări îi sînt favorabile, intră în rîndurile burghezimii sătești, și în acest caz rolul lui în revoltele țărănești îl vom vedea mai jos. Aceasta însă e o excepție. De obicei el se face plugar ca orice alt țăran, adică devine iară neoiobag. Dar acum nu mai este naivul și neștiutorul deprins cu toate mizeriile satului. Nu, el e alt om. A fost relativ bine îmbrăcat, bine hrănit, a avut galoane strălucitoare și a avut robi sub stăpînirea lui; a muștruluit pînă și pe boierii bacalaureați și a făcut berbantlîcuri împreună cu ciocoii. Cum va putea el acum să muncească o viață întreagă, gol și flămînd, sub arapnicul feciorului boieresc și jandarmului rural? Și, *nota bene*, el e un om

mai cult, a citit gazete și le citește și acum la primărie, pricepe ceva din legi și din marea ilegalitate de la țară; simte mai clar toate anomaliile profunde din viața satelor și contrazicerea dintre instituțiile occidentale și regimul neoiobag, și mai știe și să mînuiască armele și să comande în luptă.

E deci ca lumina zilei că acest fost sergent va deveni un revoltat, un revoltat sistematic, un conducător și tălmăcitor al nemulțumirilor surde și inconștiente ale țărănimii. Și, cu toate astea, cum s-au mirat guvernanții — și cu ce mirare sinceră! — cînd la 1907 în capul revoltaților s-au găsit șefi de garnizoană și în special foști sergenți din armată. Mare mirare!

Se înțelege că ceea ce e adevărat pentru sergenți e adevărat, deși într-o măsură mai mică, și pentru caporali și pentru simpli soldați. Pentru toți, cei trei ani de școală de la cazarmă devin apoi în viața satului neoiobag o școală de revoltă.

Se va zice, poate, că exagerăm această influență răzvrătitoare a cazărmii, deoarece într-însa soldatul tot viața de rob neoiobag o duce. E adevărat că viața neoiobagă de la sat se răsfrînge și în viața de cazarmă, unde se petrec ilegalități, nedreptăți, bătăi și torturi, unde se cheltuiesc fondurile alocate pentru hrana soldatului cu argintăria pentru masa ofițerilor etc. etc. O știu. Și tocmai aceasta micșorează influența cultivatoare și revoltistă a cazărmii; n-o distruge însă, ci o micșorează numai. Dacă n-ar fi această răsfrîngere a neoiobăgiei în viața militară, dacă în cazarmă *ar domni legea*, atunci între viața din cazarmă și cea din sat ar fi o prăpastie atît de mare încît de mult s-ar fi prăbușit într-însa neoiobăgia noastră. Dar, și așa cum este, viața militară e un factor răzvrătitor de cea mai mare putere.

Fondatorii statului nostru modern au simțit foarte bine prăpastia ce s-a creat în țară la noi între instituțiile occidentale, mai mult ori mai puțin realizate în orașe, și viața de la sat, rămasă în bună parte iobagă; au simțit foarte bine că în mod real aceste două feluri de viață nu pot să coexiste fără coliziuni grave și de aceea le-au izolat una de alta, au ridicat între ele un zid chinezesc. Și iată că statul el însuși *e nevoit* prin instituția democrato-occidentală a armatei să aducă în orașe *întreaga populație bărbătească a satelor*, pregătind astfel

el însuşi acele coliziuni grave! *O contrazicere necesară şi fatală, care decurge din alte profunde contraziceri ale vieţii şi organizaţiei noastre sociale.*

Să luăm acuma ca pildă o altă instituţie democratică, şi anume presa, presa liberă, aşa-numita a patra putere în stat. Influenţa presei asupra pregătirii şi producerii revoltelor e îndeobşte cunoscută şi afirmată, dar de obicei se ţinteşte presa ultrademocrată sau socialistă; chiar şi un om cu vederi relativ atît de clare cum e d-l R. Rosetti insistă în mod cu totul deosebit asupra influenţei ideilor şi presei socialiste sau ultrademocrate în producerea revoltelor. Se înţelege că această influenţă există. Decît ea nu e ceva specific presei socialiste, ci presei în general ca atare; ba chiar presa socialistă are mai puţină influenţă în această direcţie decît cea liberală sau conservatoare.

Să ne explicăm. Las la o parte că presa social-democrată şi social-democraţia română în genere întotdeauna au căutat să explice poporului muncitor că în ţară la noi calea revoltelor nu poate să ducă la îmbunătăţirea stării lui nenorocite, ci, dimpotrivă, l-ar duce la o robie şi mai grea. Dar evident că nu fiecare broşură şi nu fiecare număr al gazetei socialiste va repeta aceste sfaturi şi deci presa socialistă şi cea ultrademocrată trebuie să aibă cu totul altă influenţă. Fie.

Dar întreb: presa cea mai ultraextremă ce lucru revoluţionar poate să-i spună ţăranului şi pe care acesta să nu-l ştie? Îi va spune că originea proprietăţii mari la noi e foarte puţin ortodoxă şi că la baza ei sînt răpirea şi înşelăciunea? Dar şi d-l R. Rosetti, care afirmă aceasta şi o dovedeşte cu date istorice, şi împreună cu d-sa toţi aceia care cunosc ţărănimea, din orice partid ar fi ei, ştiu că ideea aceasta e înrădăcinată în conştiinţa ţăranilor. Va spune presa socialistă şi chiar cea revoluţionară că pămîntul trebuie să fie al aceluia care îl munceşte, că proprietarul şi arendaşul sînt nişte paraziţi care trăiesc din munca ţăranului, că legile sînt făcute pentru a robi poporul muncitor? Dar, iarăşi, şi d-l Rosetti şi toţi aceia, dar absolut toţi, care cunosc ţărănimea ştiu că ea crede toate acestea fără să i se mai spună, că au fost anume condiţii istorice care i-au băgat în cap ideile acestea, că în mintea şi în sufletul ţăranului trăiesc idei şi sentimente care întrec cu mult tot ce-ar putea să-i spună cel mai extrem social-democrat sau ultrademocrat.

Ceea ce reţine de la revoltă pe ţărănimea noastră nu sînt ideile, tradiţiile, nu e respectul proprietăţii, respectul legii etc., toate acestea, după cum dovedesc analiza istorică a d-lui R. Rosetti şi analiza economico-sociologică din studiul acesta, ţărănimea n-are de unde să le aibă, ci este frica şi forţa organizată a statului; relaţii deci de forţă brutală, nu de idei şi convingeri. Or, în presa socialistă ţăranul va citi, afară de idei şi cuvinte care ar putea să aibă influenţă răzvrătitoare şi pe care le ştie el singur destul de bine, va citi că muncitorimea de la oraşe e obijduită ca şi cea de la ţară, că socialiştii sînt persecutaţi, că întrunirile lor sînt oprite, că propagandiştii lor sînt arestaţi, maltrataţi, trimişi la urma lor şi atîtea altele pe care le ştim cu toţii. Bineînţeles că pentru ţăran toate astea nu vor fi un imbold la revoltă, dimpotrivă.

În schimb, să vedem care va fi influenţa presei partidelor noastre politice, ba chiar a presei oficioase, care nu numai că nu e oprită la sate, dar, după obiceiul ţării, e impusă de prefecţii respectivi.

În aceste gazete ce se primesc şi la primărie, abonată în mod oficial, ţăranul va putea citi tot ce se petrece în lumea asta largă. Aceasta însă este cea mai eficace propagandă antiiobagă. Între altele, ţăranul va citi despre mişcarea şi revendicările feniilor[16] din Irlanda împotriva landlorzilor, despre mişcările revoluţionare ale ţăranilor din Sicilia[17], despre revoluţia rusească şi mişcările ţărăneşti de acolo; va citi discursurile din Dumă ale partidului muncii (*trudoviki*) prin care se cere şi se dovedeşte necesitatea trecerii pămîntului întreg în mîinile ţăranilor sau discursurile socialiştilor-revoluţionari cu cererea de confiscare a întregii mari proprietăţi teriene şi naţionalizarea ei ş.a.m.d. Şi toate acestea le va citi într-o gazetă impusă de stăpînire. Se va obiecta că ziarul guvernamental nu le aprobă, ci le dă numai ca simple informaţii ca orice ziar modern. Dar se poate crede serios că ţăranul va face aceste distincţii subtile? Admiţînd însă că le-ar face, să vedem ce zice gazeta din parte-şi şi din partea partidului de la putere pe care-l reprezintă.

În articolul de fond, dacă gazeta e liberală, ţăranul va citi că boierii, ciocoii, în trecut au căutat să vîndă ţara străinilor, şi dacă mai avem acum o ţară românească o datorim ţărănimii, care ne-a păstrat şi limba şi ţara;

va citi că boierii s-au opus din răsputeri liberării țăranilor de clacă și i-au înșelat la împroprietărire, dîndu-le nisipuri și rîpe; că și acuma tot ei, proprietarii și arendașii conservatori, dau țărănimea pe mîna străinilor, care o despoaie, și astfel pregătesc pacostea răscoalelor; că de cîte ori vin ciocoii la putere dau jaf în vistierie, apasă poporul muncitor cu biruri grele etc. (vezi articolele de fond din gazetele liberale).

Dacă gazeta e conservatoare, conservatorii fiind la putere, atunci țăranul va citi că liberalii, de cîte ori vin la putere, împănează administrația cu creaturile lor, care jefuiesc și pradă fără milă, risipesc nebunește banii țării, apoi fac împrumuturi, pun biruri grele și duc țara la pieire; mai află țăranii că liberalii, din politiciani de mîna a treia, s-au trezit peste noapte milionari și că liberalii sînt foști circiumari, avocăței sau slugi boierești, care, jefuind și pe boieri și pe țărani, și-au făcut moșii, domenii mari (aici urmează o serie de nume proprii doveditoare) și azi exploatează neomenos pe țărani; încît faptelor, ca și demagogiei lor, datorim grozăvia asta a răscoalelor ș.a.m.d. (vezi articolele de fond din gazetele conservatoare).

Trecem peste partea de adevăr sau de exagerare cuprinsă în aceste recriminări reciproce. Întrebăm însă pe orice om capabil de o judecată dreaptă: se poate compara măcar de departe influența răzvrătitoare a *acestei* prese cu a celei socialiste? E doar vorba de lucruri spuse, nu de vro gazetă oprită, persecutată, ci de gazeta impusă de prefect; e vorba de lucruri spuse în fiecare zi de însăși stăpînirea, adică de singura putere organizată a statului care ar putea să oprească revoltele. Și atunci nu sînt toate acestea, în condițiile speciale ale țării noastre, cel mai puternic imbold la revolte?

Este însă o altă gazetă și mai importantă decît oficioasele stăpînirii: o lege chiar nu poate să devină lege dacă nu e tipărită în acea gazetă. E *Monitorul oficial*, gazeta lui vodă însuși, nu a acelui vodă constituțional pe care-l știm noi, ci a acelui vodă absolut pe care și-l închipuie țăranii și care poate, numai dacă vrea, să ia pămîntul de la boieri și să-l dea țăranilor. În acea gazetă, obligatorie pentru orice primărie, țăranul citește dezbaterile parlamentare. Ce sînt dezbaterile noastre parlamentare știm cu toții. Dezbaterile din toate parlamentele

conțin o mare doză de demagogie; cele din parlamentul nostru conțin o doză și mai mare, pentru că parlamentul nostru, neavînd funcțiuni reale de îndeplinit — și am văzut de ce — ca să-și susțină prestigiul de parlament modern, împrumută măcar frazeologia parlamentelor străine; o împrumută și o exagerează. În parlamentul nostru, un proprietar sau arendaș, înainte de a pleca la moșie, unde în calitate de stăpîn de robi aplică neoiobagului învoielile cunoscute, ține să pronunțe un discurs patriotic, democrat și poporanist, în care veștejește exploatarea neomenoasă a țărănimii — bineînțeles de către străini, venetici —, a acelei țărănimi care ne-a păstrat moșia cea mare și limba și obiceiurile etc. etc. Și politicianul democrat, care-și face carieră politică, tună și fulgeră împotriva exploatării țărănimii, care acum lincezește ca un leu adormit, dar cînd se va trezi, atunci, o! atunci va fi vai și amar de... străinii venetici. Bineînțeles că polemica dintre partide se urmează și în parlament tot așa de acerbă ca în presă.

Știu că toate acestea nu sînt serioase; că cei care tună și fulgeră, ca și cei împotriva cărora se tună și se fulgeră, după ședința parlamentară ies *bras dessus, bras dessous;* că totul e pentru publicul de afară, căci *entre amis* de ce să nu se facă tirade oricît de violente cînd *ça ne tire pas à conséquence* și cînd după aceea, ca și pînă atunci, realitatea neoiobagă va rămîne neștirbită. Ba aceasta folosește chiar ca diversiune. Decît [că] socoteala e greșită; acuma *ça tire à conséquence* și încă al naibii, pentru că acum țăranul, prin mijlocirea chiar a gazetei lui vodă, ascultă la ușa parlamentului, ascultă și trage propriile sale concluzii.

Și ceea ce este adevărat despre armată, presă, parlament e adevărat despre toate celelalte manifestații și funcții ale statului modern ca atare. Astfel e legea, justiția, întrucît în orașe cel puțin e aplicată; astfel mai ales e școala, care lărgește orizontul intelectual și moral al neoiobagului; astfel e activitatea extrașcolară ș.a.m.d.

Statul modern, reprezentînd o organizație capitalisto-burgheză occidentală, el, prin toate manifestațiile sale ca atare, dizolvă în mod fatal relațiile feudale rămase; deci în mod fatal caută să dizolve și neoiobăgia noastră; și, ca atare, el lucrează și instigă în contra ei, care e la baza relațiilor noastre agrare.

Și lucru în adevăr abominabil : tot acest stat, care e un puternic instigator la răscoale, cînd izbucnesc, tot el lucrează cu ultima rigoare împotriva lor, măcelărește fără milă pe răsculați, iară imediat după cruda și sîngeroasa represiune își reîncepe rolul de instigator. Firește, această activitate a statului e fatală și inconștientă ; nimeni n-ar fi atît de nebun și de criminal s-o facă în chip conștient și cu tot dinadinsul.

Dar, dacă activitatea statului, ca factor producător al răscoalelor, e inconștientă, involuntară și fatală, este un alt factor a cărui acțiune în acest sens e tot atît de puternică și eficace, avînd de asemenea ramificații și agenți în toate cătunele, dar a cărui activitate e mai mult sau mai puțin conștientă și voluntară : e burghezimea și proprietatea mijlocie sătească.

După răscoalele din 1907 s-au orînduit anchete pentru a căuta pe autorii răscoalelor, adică pe iconari și jugănari, pe potemkiniști etc. Și cînd în locul acestor autori prezumtivi s-a dat de fruntașii satelor, adică de cîrciumari, cămătari, șefi de garnizoană și pe alocurea de dascăli și preoți, guvernanții noștri au rămas pietrificați de mirare. Ca un țăran ajuns în ultimul grad de mizerie să se răscoale, asta mai poate s-o înțeleagă oligarhia noastră. Și oligarhii, la rîndul lor, cînd printr-o lungă ședere în opoziție rămîn fără para chioară în buzunar, iau ciomagul, ies în stradă și fac revoluție pentru a răsturna guvernul. Dar ca fruntașii satelor — cîrciumarii, notarii, șefii de garnizoană, foștii sergenți, popii, dascălii — să se pună în fruntea mișcării, să facă revoluție, asta a întrecut cu mult priceperea politicianismului nostru și a oamenilor noștri politici. Unii mai abili au găsit mijlocul potrivit ca să scape de încurcătură : negarea faptelor și evidenței. Participarea burghezimii sătești la revoltele de la 1907 pentru dumnealor e o calomnie și o intrigă a negrei reacțiuni.

Dealtfel, faptul era și greu, ba chiar imposibil de explicat prin metoda obișnuită a sociologilor noștri, care consistă în a măsura și explica fenomenele vieții noastre sociale prin măsura și analogia celor din Occident. În adevăr, văzut prin prisma Occidentului, faptul pare absolut monstruos și inexplicabil.

În Occident, răscoala proprietarilor mijlocii împotriva celor mari e o absolută imposibilitate. Acolo proprietatea

mijlocie este cea mai puternică apărătoare nu numai, după cum am văzut, a proprietății individuale în general, dar și a proprietății mari îndeosebi. De ce ? Din cauza identității de interese. Proprietarul mijlociu face aceeași politică pe care o face și cel mare, aparțin amîndoi aceluiași partid agrarian, care se luptă pe toate căile și cu toată energia ca prin tarifele vamale să oprească intrarea productelor agrare străine ca să și le poată vinde mai scump pe ale lor. Ei au deopotrivă interesul să afameze pe consumatorii orășeni. Și au de dus aceeași luptă împotriva burghezimii industriale și pentru că ea caută să deschidă granițele productelor agrare străine, și pentru că ea provoacă acel exod al populației sătești către orașe, lăsînd agricultura fără muncitori. Și, iarăși, aceeași luptă o vor duce împotriva capitalului mobiliar, cămătăresc, care prin ipoteci grele îi apasă și ruinează pe amîndoi. Amîndoi, în sfîrșit, au de dus lupta împotriva poporului muncitor propriu-zis — proletariatul agrar — pentru a-i zădărnici sindicatele, a-i tăia din drepturi, a-i muia cerbicia și a-l preface într-o materie de exploatat mai ieftină, mai maleabilă, mai supusă. Atîtea interese deci atît de asemănătoare fac neprobabilă chiar și o luptă pașnică între aceste două clase. O revoltă sîngeroasă însă e absolut imposibilă.

Dar la noi ?

Mai întîi la noi o clasă *țărănească* mijlocie, ca atare, aproape nu există. Ea ar fi putut să se formeze din vechii răzeși mai înțoliți, dar și aceștia dispar mereu în condițiile atît de grele și absurde ale regimului nostru agrar. Inalienabilitatea pămînturilor, de o parte, și relațiile de producție neoiobăgiste, de alta, împiedică stabilirea proprietății mici țărănești propriu-zise și a proprietății mijlocii. Proprietatea mijlocie e reprezentată la țară prin negustori, cîrciumari, foști notari, cămătari, uneori prin dascăli și preoți, care acaparează pămînturile țăranilor săraci prin fel de fel de mijloace, în special prin arendări cu termene atît de lungi și în condiții atît de meșteșugite încît ele reprezintă o vînzare deghizată și frauduloasă. Astfel, această burghezie sătească are acaparate în fiecare sat mii de pogoane ; sînt fruntași care dispun fiecare de sute de pogoane. Și am văzut mai sus ce mare întindere e arendată sau înstrăinată în felul acesta.

Dar nu această acaparare creează conflicte profunde între burghezimea sătească acaparatoare și marea proprietate. Ceea ce creează aceste conflicte sînt relațiile de producție neoiobage de la noi.

Dacă relațiile de producție ar fi capitaliste, dacă pămînturile burghezimii sătești, ca și ale marii proprietăți, ar fi lucrate de proletari salariați, n-ar avea pentru ce să fie între aceste două clase exploatatoare vreo rivalitate sau dușmănie ; mai curînd dimpotrivă, afară doar de invidia meșteșugului și concurența în acapararea pămînturilor țărănești. Dar la noi relațiile de producție sînt neoiobage și în felul acesta neoiobag se lucrează nu numai pămînturile marii proprietăți, dar și ale burghezimii sătești. Proprietarul lucrează cu țăranii din *satul lui, satul moșiei*, prin învoieli, dijme — semn al iobăgiei și al robiei. Dacă proprietarul își arendează moșia, atunci el vinde arendașului nu numai dreptul asupra pămîntului, ci-i vinde și brațele de muncă și anumite învoieli existente, hotărîte, fixe. Cu alte cuvinte, pentru o anume plată proprietarul trece arendașului împreună cu moșia și drepturile sale iobăgiste asupra locuitorilor moșiei. Se înțelege, odată prețul plătit, brațele cumpărate, arendașul caută să învoiască aceste brațe cumpărate și plătite după regulile existente de învoieli neoiobage. Aici întîlnești însă o concurență, care trebuie să-i pară neleală și frauduloasă, a fruntașilor satului, care au de asemenea pămînt acaparat și arendat de la țărani și care de asemenea trebuie să și-l lucreze în același mod și cu aceleași brațe care *aparțin* proprietarului și sînt de mai înainte vîndute arendașului. Dacă arendașul invocă în apărarea drepturilor sale ceea ce a rămas *feudal* în neoiobăgia noastră agrară, burghezul sătesc invocă ceea ce este de un caracter juridico-burghezo-capitalist în aceeași neoiobăgie. Cum adică ? N-are dreptul și el să învoiască pe țărani ? Firește că-l are. Și, odată ce-l are, firește că va uza de el după regulile existente, adică va arvuni și el la cîrciumă, de cu iarnă, munca de vară, se va folosi și el de mecanismul contractelor agrare existente.

Iată deci o cauză adîncă de conflicte și antagonisme economice și un prilej puternic pentru acuta vrăjmășie de clasă. Neapărat, proprietarii și arendașii fiind cei mai puternici, de obicei ei pun mîna cei dintîi și la timpul cel mai bun pe *brațele* moșiei. Dar atunci se scutură grîul burghezimii sătești, care se socoate nedreptățită și frustrată de marea proprietate, căreia îi plătește din belșug în ură și dușmănie.

Aceste antagonisme merg mai departe.

Proprietarul și arendașul, în virtutea relațiilor agrare neoiobage, se socotesc stăpîni pe toată plusvaloarea produsă de țăran. Am văzut mai sus că prin mecanismul miraculos al contractului agricol se poate reduce plata muncii la mai nimic. Arendașul, în plata arendei, scontează de la început și categoria economică a *brațelor și învoielilor*. Dar în drumul încasării acestei plusvalori, care uneori are elasticitatea de a se ridica pînă la aproape întregul product al muncii țăranului, stau cămătarul, cîrciumarul, notarul, adesea învățătorul, popa etc., care storc și ei o parte, uneori destul de măricică. Și cu cît stoarce mai mult burghezimea sătească, cu atît îi rămîne mai puțin de încasat proprietății și arendășiei mari ; și cu cît încasează mai mult proprietatea și arendășia mare, cu atît rămîne mai puțin de încasat burghezimii sătești. *De aici lamentațiile proprietarilor și arendașilor, prefăcuți ad-hoc în poporaniști, împotriva lipitorilor satului, care sărăcesc biata țărănime, și lamentațiile burghezimii sătești, poporanistă și ea, împotriva boierilor și arendașilor, care omoară țărănimea.*

Și mai sînt și alte motive de vrăjmășie între proprietatea mare și burghezia satelor. În Occident nu poate exista nici un antagonism între cîrciumarul sau berarul satului și marele proprietar. Dacă un proletar agricol salariat începe să se îmbete, marele proprietar îi dă drumul, îl înlocuiește cu altul și atîta tot. La noi cîrciumarul cumulează și funcția de cămătar și pe aceea de acaparator al pămînturilor țărănești și, afară de asta, el deboșează și alcoolizează țărănimea. Tocmai în toiul muncii se îmbată uneori țăranul, care nu e un salariat proletar ca să-l poți înlocui cu altul din marele rezervor național al muncii proletare salariate, ci e un neoiobag, face parte din *brațele* ce aparțin moșiei. Sentimentele proprietarului și arendașului român față de cîrciumari trebuie să fie asemănătoare cu sentimentele unui plantator din America de altădată față de un cîrciumar care i-ar fi deboșat și alcoolizat *robii lui*. Natural că la aceste sentimente cîrciumarul răspunde prin sentimente la fel.

În afară de asemenea cauze economice adînci, mai sînt şi cauze de ordin politic şi moral care întețesc această vrăjmăşie. Marea proprietate, care spre a-şi putea exercita neoiobăgia economică e silită să reducă pe țăran — şi politiceşte, şi juridiceşte — la robia de fapt, vrea să realizeze acelaşi lucru şi față de burghezimea sătească. Aceasta însă, compusă din foşti notari care ştiu legile, din foşti sergenți care ştiu mînuirea armelor, iară în parte şi din dascăli şi preoți care adesea întrec în inteligență şi cultură pe proprietari şi arendaşi, opune o rezistență disperată. Şi toate acestea se petrec într-un mediu semisălbatic de relații anarhice, lipsit de cele mai elementare norme de viață legală.

Ce mirare deci că în timpul răscoalelor țăranii, sub conducerea burghezimii săteşti, pornesc să spintece vitele boierului, iară boierii şi arendaşii, intrînd cu armata în sate care nici nu participaseră la revolte, caută să se debaraseze de concurent şi vrăjmaş — burghezia sătească — măcelărindu-l ? Exemple de acestea în 1907, din nenorocire, am avut destule.

Dacă mai luăm în seamă că burghezia sătească trăieşte cu țăranii, în mijlocul lor şi din viața lor, dacă luăm în seamă ce enormă înrîurire trebuie să aibă ea asupra țăranilor prin averea, inteligența şi relativa ei cultură, atunci ne vom putea lămuri ce factor puternic e această burghezie sătească în producerea revoltelor. Marea masă țărănească merge condusă şi împinsă de această burghezime, merge să scoată castanele din foc pentru alții, căci pentru ea însăşi, în orice caz şi în orice fel numai pacoste şi nenorocire poate să iasă din aceste revolte.

Am putea urma cu analiza altor factori care contribuie la producerea revoltelor, dar cei enumerați şi analizați sînt de ajuns, cu atît mai mult cu cît sînt factori principali care îi rezumă şi însumează pe toți ceilalți.

Neoiobăgia noastră, cu dublul ei caracter de capitalism burghez şi feudalism iobăgist ; multiplele contradicții, antagonisme şi vrăjmăşii ce rezultă dintr-însa ; relațiile sociale anarhice de la țară ; lipsa normelor legale de viață ; administrația instituită în stăpînire de fapt fără justificare legală ; ilegalismul ce se inoculează sistematic țărănimii — toate acestea creează la sate o atmosferă latentă de revolte. Şi în această atmosferă apar instigatori puternici, împrăştiați în toate satele şi cătunele. Aceştia sînt : statul, prin toate funcțiunile sale de stat modern occidental, şi clasele superioare ce se diferențiază în satul însuşi : burghezimea sătească. Toate aceste forțe sociale largi, adînci, puternice, an cu an, zi cu zi, ceas cu ceas, strîng şi prepară materialul explozibil, căruia, odată acumulat în cantități suficiente, îi ajunge o scînteie, din cele multe produse de luptele şi ciocnirile vieții sociale, ca să facă explozie.

Care a fost scînteia la 1907 o ştim cu toții. A fost propaganda şi agitația antisemită. Administratorii din provincie, de la sate, n-au priceput că agitația antisemită şi poporanistă de la centru, din guvern şi parlament, era în fond o diversiune, un mijloc de a masca adevăratele vini şi adevăratele cauze ale răului. Toată această agitație ei au luat-o în serios, şi unii dintre dînşii au şi pornit pe țăran împotriva *jidanului*. Unii, chiar dintre administratorii noştri din provincie, au crezut în deşteptăciunea lor că, aprinzînd casa evreului, va arde numai această casă. Dar focul e foc, e o putere elementară a naturii ; şi, dînd foc casei jidanului, au dat foc țării.

Dar este evident că nu această agitație antisemită a fost cauza profundă a revoltelor ; am spus că a fost numai scînteia ; dacă nu ar fi fost ea, ar fi venit alta ; doar sînt atîtea în societatea noastră de azi. Ceea ce e hotărîtor în revoltele țărăneşti, ca în orice explozie, nu e scînteia, ci masa de explozibil ce se strînge şi se îngrămădeşte.

Şi cînd explozia se produce, atunci guvernanții noştri, speriați, uluiți, aleargă în toate părțile ca să găsească pe vinovați, în mintea lor îngrozită se ivesc : țarul şi jugănarul, potemkinistul şi anarhistul (de la Toulouse sau de aiurea), d-nii Kogălniceanu şi Vălescu şi alți oameni mascați, îmbrăcați în verde, care, cu flamura roşie într-o mînă şi un corn de os în cealaltă, călări pe cai năzdrăvani, cutreieră satele, sunînd revolta.

Astfel, fetişistul căruia şuvoiul i-a luat coliba, trăsnetul i-a omorît femeia, molima i-a nimicit o parte din trib, astfel fetişistul, trist şi obidit şi revoltat, se năpusteşte asupra fetişului de lemn, creație a propriei lui fantezii sărace de om primitiv. Se năpusteşte şi-l bate, şi-l biciuieşte şi caută să răzbune asupra lui toată obida sa : că i-a luat coliba, i-a omorît femeia şi i-a nimicit atîția voinici din trib !

Sărmanii fetişişti !

VII

Curente de idei și opinii în legătură cu neoiobăgia

Am văzut pînă acum cît de absurd e regimul nostru economic neoiobag, cît de păgubitor este el țărănimii, agriculturii și înseși țării și deci cît este de neviabil. Și nici n-ar fi trăit atîta vreme — aproape o jumătate de secol — dacă însăși providența n-ar fi dat claselor dominante un mijloc de întreținere a acestei existențe absurde prin pămînturile statului. Aceste pămînturi, care cuprindeau o întindere imensă — aproape atîta cît s-a dat la prima împroprietărire țăranilor —, împărțite apoi prin împroprietăririle succesive, liniștеau starea de spirit atît de îngrijitoare a țăranilor, consolidînd astfel regimul neoiobag.

Țăranul nostru, ca toți țăranii dealtfel, are iubirea, setea de pămînt. Această stare sufletească se explică psihicește prin acea legătură care se formează între pămînt și acela care-l lucrează. La această cauză se adaugă la țăranul nostru altele, speciale lui. Astfel, în spiritul țăranului trăiește convingerea că el are drepturi asupra pămîntului țării, convingere rezultată și din reminiscența istorică, așa de bine arătată de d-l R. Rosetti, și din înseși condițiile regimului neoiobag, convingere întărită apoi și prin succesivele împroprietăriri, lucruri ce am văzut mai sus. De aceea setea de pămînt a țăranului nostru e atît de nepotolită. Poetul Coșbuc a exprimat-o admirabil în poema sa „Noi vrem pămînt!". Acolo țărănimea zice că ar îndura toate: și robie, și bătăi, și torturi, și batjocuri, chiar moartea copiilor, numai să aibă pămînt. Pămîntul pentru țăran devine un *coșmar*, o idee fixă, el nu mai e un instrument de muncă și deci

de îndestulare a nevoilor materiale și morale: nu, el se preface într-un scop în sine însuși, într-o entitate religioasă, fetișistă.

Dorința de pămînt devenea deci un factor primejdios de agitație socială, iară noile împroprietăriri nu numai că potoleau setea de pămînt, dar distrăgeau atenția opiniei publice de la toate relele și mizeriile ce decurg din regimul nostru agrar.

Dealtfel, aceasta nu e principala cauză care a determinat clasele noastre dominante să dea pămînt țăranilor. Dacă împărțirea pămînturilor statului ar fi fost în dauna claselor dominante, dacă ea ar fi periclitat existența regimului neoiobag, țărănimea n-ar fi văzut un pogon de pămînt, iar frămîntările și fierberea ei ar fi fost potolite ca în 1907. *Dar împroprietăririle au fost în interesul vital al regimului.* După împroprietărirea de la 1864 au rămas aproape 60 000 de țărani fără pămînt. proletari, număr destul de respectabil, la care se adause curînd acela al adolescenților de atunci, deveniți apoi vîrstnici și care rămîneau de asemenea proletari; înmulțirea populației dădea și ea un important procent de proletari agricoli, iară regimul neoiobag, prin însuși mecanismul lui, cum am văzut, preface pe micii proprietari în proletari. Cea mai mare parte a țărănimii fiind deci pe cale de a se proletariza, s-ar fi schimbat în mod fatal și relațiile noastre de producție agrare, pentru că proletarul muncește în alte condiții decît iobagul: el e liber, cere plată bună și nu aduce inventar. Încît proprietarii, pe de o parte, ar fi trebuit să vîre capital și să aibă imensa grijă a exploatării moșiei, iară pe de altă parte ar fi pierdut toate acele foloase și rușfeturi și havalele pe care le aveau de pe urma materialului învoibil ce erau neoiobagii.

Cu împroprietăririle succesive, pe de o parte, se liniștеau spiritele țărănești și se potolea setea de pămînt a țăranului, iară pe de altă parte — rezultat și mai important — se prefăcea populația proletară, periculoasă regimului, în neoiobagă.

Și lucrul era fatal: cu pămînt insuficient pentru organizarea unei gospodării de sine stătătoare, lipsiți de capitalul necesar și în atmosfera neoiobagă generală, noii împroprietăriți trebuiau să se prefacă neapărat, cu vremea, în neoiobagi.

Cei mai inteligenți reprezentanți ai regimului își dădeau perfect seama de cele ce arătăm mai sus și în expunerile de motive care însoțeau legile de împroprietărire, în fruntea argumentelor se punea pericolul înmulțirii proletariatului agricol. Acest argument suprem, în primul rînd, avea menirea să convingă pe ideologii țăranofili din clasele culte, care, naivi cum i-a făcut dumnezeu, se și convingeau îndată în fața primejdiei ca țăranul să se proletarizeze din coșcogea proprietar ce este! —, iară în al doilea rînd trebuia să convingă pe cei recalcitranți din clasele dominante. Aceștia erau de două feluri: unii se opuneau împroprietăririlor pentru că ei înșiși se uitau cu jind la pămînturile statului care pe te miri ce se puteau lua în arendă cînd „ai noștri“ erau la putere, ceea ce a și fost la noi o mare sursă de... acumulare primitivă; alții însă se opuneau împroprietăririlor deoarece, cu drept cuvînt, vedeau în ele un pericol pentru marea proprietate, întrucît dădeau o sancțiune convingerii țăranului că pămîntul i se cuvinte. „Pofta vine mîncînd“, ziceau acești recalcitranți. Dar argumentul suprem al înmulțirii proletariatului agricol învingea toate rezistențele.

Adepții d-lui P. P. Carp îi slăvesc umanitarismul și țăranofilismul, pentru că d-sa a fost acela care a împărțit țăranilor peste un milion de pogoane. Ciudată glorificare! Mai întîi e cam nu știu cum să slăvești umanitarismul și galantomia unui om care a dat ceva ce nu e al lui. Dar, afară de asta, noi am văzut că această danie s-a făcut în interesul bine priceput al claselor dominante, nu al țăranilor. Un element de laudă se putea găsi mai degrabă în *felul* cum s-a străduit d-l Carp să săvîrșească împroprietăririle, iară nu în faptul simplu că le-a săvîrșit. D-l Carp s-a silit să dea țăranilor și instrumente de muncă și capitalul necesar pentru a preface pe unii în adevărați mici proprietari și mici producători, iară pe alții proprietari mijlocii și proprietățile acestora în unități de producție prospere. D-l Carp s-a străduit să formeze sate-model în Bărăgan, procurînd acolo apă prin puțuri arteziene, să ridice producția țării și pe producători. Asupra întregii acestei activități, mai ales asupra celei din urmă, adepții d-lui Carp trec cu vederea, jenați că această activitate n-a reușit, s-a arătat utopică. Este evident că întreaga viață și întreaga luptă a d-lui Carp

sînt pătrunse de un element utopic și de o profundă contrazicere. D-sa a voit să dezvolte categorii economicește ieșite sub și din regimul capitalisto-burghez, a voit să le dezvolte într-o țară cu regim semifeudal, neoiobag, și asta nu numai fără a înlătura acest regim, dar silindu-se încă să-l consolideze. Asta e adevărat. D-l Carp nu numai că n-a văzut piedicile din drumul său și deci n-a căutat să le înlăture, dar le-a și înmulțit; decît, cel puțin, a văzut drumul și a lucrat în consecință, fără a se abate pe căi lăturalnice, fără a căuta diversiuni, spunînd adevărul așa cum îl vedea și sfidînd bărbătește demagogia din toate partidele, chiar și dintr-al său.

Și, în loc să-l glorifice pentru aceste merite și pentru altele, adepții săi găsesc împărțirea de pămînt!

*

Am văzut ce rol adevărat providențial au avut pentru regimul nostru pămînturile statului. Din nenorocire însă, vorba neamțului: *alle Herrlichkeit hat ein Ende*; și au început să „aibă sfîrșit“ și pămînturile statului, pe cînd proletariatul creștea, creștea mereu, și prin înmulțirea populației, și prin însuși mecanismul regimului neoiobag.

Ce era de făcut? Unde să găsești un mijloc atît de bun, cum au fost pămînturile statului, pentru a liniști spiritele, pe de o parte, și a consolida regimul neoiobag, pe de alta? Și au început să dea din colț în colț oamenii noștri politici, politicienii, filantropii, cărturarii, economiștii, sociologii noștri, căutînd acest nou mijloc care să facă măcar în parte serviciul pe care l-au făcut pămînturile statului.

Atunci a început acel potop de proiecte, propuneri, discursuri, ochiri asupra stării și pentru îmbunătățirea poziției țăranului nostru, ca și potopul de reforme. Și tot atunci a început și potopul de sfaturi date țărănimii ca să-i înlocuiască pămîntul — sfaturi politice, economice, sociale, agricole, sanitare, higienice, administrative, dar mai ales culturale și morale, pentru că, în definitiv, omul nu trăiește pentru stomac, ci pentru suflet.

Cîte sfaturi și învățături și ce sfaturi și învățături!

Unii învățau pe țăran că e și rușinos și nesănătos să trăiască în coliba de hotentot în care trăiește el acuma, căci locuința trebuie să aibă o anumită cantitate de aer,

să fie anume împărțită în vederea higienei și moralei; iară pentru a demonstra învățăturile acestea în mod intuitiv, după sistemul lui Pestalozzi[18], au construit pe Valea Prahovei un șir de vile-model, numerotate, care să servească de tip pentru casele țărănești. Alții îl învățau cum trebuie să mănînce, pentru că mîncarea își are și ea socoteala ei, și anume: unui om normal îi trebuie atîta azot, atîta carbon etc., și toate acestea le poate găsi în... soia japoneză, soia miraculoasă, din care se poate face și pîine, și lapte, și brînză, și... pastramă și salată de țîri. Alții îl povățuiau cum să se îmbrace, observînd și higiena și estetica, alții cum să-și lucreze ogorul și cum să facă grădinăritul, prefăcîndu-se într-un producător de pătrunjel și păstîrnac. Unii îi dădeau lecții de sobrietate, povățuindu-l cum și cît trebuie să economisească și să depună la bancă spre fructificare, pentru că se știe că, dacă strămoșul nostru Adam ar fi fost mai prevăzător și ar fi depus la bancă numai cinci parale, fiecare din noi ar dispune azi de o avere care ar întrece pe a lui Rotschild, Rockefeller și Carnegie la un loc. Alții, iarăși, îi dădeau sfaturi morale cum să trăiască în societate și în familie: să nu bea, să nu înjure, să aibă frică de dumnezeu și de stăpînire și, mai ales, să iubească pe aproapele său ca pe sine însuși; și, în treacăt fie zis, cine e mai aproape de țăran decît proprietarul, arendașul și jandarmul rural? Alții, în sfîrșit, îl povățuiau să învețe, să se cultive, să studieze neîncetat, că numai așa va scăpa de toate nevoile, căci nu degeaba zice românul: „Ai carte, ai parte“.

Toate aceste învățături sînt profesate de poporaniștii care n-au nici o răspundere, sînt o manifestare a poporanismului *volintir*, sînt vorbe, de obicei inofensive, care reprezintă activitatea verbală a țăranofilismului și poporanismului. Acestei activități verbale, ca un corolar necesar, îi corespunde activitatea de fapt a celor care au răspunderea situației, care dețin guvernul și parlamentul. Aceștia, îmboldiți de aceleași pricini, au pornit acea activitate reformatoare, acea neobosită legiferare țăranofilă care bîntuie încă.

Firește, cînd n-ai pămînt pentru țăran, îi dai legi.

Asupra celor mai însemnate din legile „protectoare“ care privesc relațiile dintre țărani și stăpîni am vorbit mai sus. Dar în afară de acestea — atît de multe și variate — au început să se fabrice și altele, cu caracter economico-social, moral, cultural, sanitar etc. Și astfel se stabilea o relație directă, cum trebuie să fie în orice regim democratic, între opinia publică și legiuitori, între cei ce stau în afară de guvern — așa-numiți, în limbajul politic, *poporul* — și cei ce stau înăuntrul lui și astfel se realiza, de asemenea, armonia dintre vorbă și fapt.

Spre pildă. Poporanistul care stă în afară de guvern deplînge lipsa de administrație la sate, din pricina căreia țăranul trăiește ca în codrul Vlăsiei; iară poporanistul ajuns la guvern preface deziderattul în fapt, dăruind țăranului pe jandarmul rural. Poporanistul de afară deplînge starea de groaznică necurățenie în care trăiește țăranul, iară poporanistul de la guvern dă o sancțiune acestei plîngeri, trimițînd pe țărani sub escortă ca să fie scăldați în mlaștinile satului cu săpun gratis *. Poporanistul de afară deplînge oribila stare sanitară a țăranului, iar cel de la guvern face infirmerii populare, a căror organizare — două lavițe cu cîte o rogojină — costă 30 de lei și inaugurarea de către d-l prefect 300, iară restul de cheltuieli administrative 3 000. Poporanistul cel fără de răspundere povățuiește pe țăran să studieze, căci e o rușine națională să fim poporul cel mai analfabet din Europa; iară poporanistul cu răspundere trîntește o amendă zdravănă recalcitrantului care nu-și trimite copilul la învățătură, și astfel băiatul care nu urmează iarna la școală pentru că are numai o ciobotă o pierde și pe aceea. Poporanistul fără situație sfătuiește pe țăran să nu bea, arătîndu-i dezastruoasele urmări ale beției; iară poporanistul cu situație închide cîrciuma țăranului care a avut îndrăzneala să-și piardă nevasta, pentru că o cîrciumă condusă de un văduv ar putea să vatăme morala văduvelor vesele din sat. Și astfel vorbele celor care stau în afară de guvern se prefac de către acesta din urmă în fapte, adică în legi, care la rîndul lor se prefac în... vorbe goale. Și asta încă în cazul cel mai fericit, pentru că de multe ori vorbele inofensive ale celor dintîi se prefac de către cei din urmă în legi foarte ofensive.

A vorbi pe larg despre toată această activitate teoretică și practică e imposibil. Dar o analiză sumară se

* Acestea sînt fapte autentice.

impune, întîi pentru că ea ne va ajuta să adîncim problema noastră agrară ca atare, al doilea pentru că în toată această activitate teoretică și practică este și o parte pornită din cuget curat, din dorința sinceră de a ajuta și mîntui țărănimea, așa că are tot dreptul să fie tratată serios, și, al treilea, pentru că această activitate reprezintă un întreg curent în opinia publică, o anume mentalitate a unei epoci întregi, ca rezultat al unui anumit regim economico-social, este deci un document sociologic de oarecare însemnătate.

*

Cînd regimul neoiobag nu-și arătase încă toate urmările nenorocite, iară pe măsură ce ele se iveau clasele dominante puteau să le potolească grație imenselor întinderi de pămînt ale statului, atunci nu era nevoie și nu era nici loc de țăranofilism și poporanism. Atunci oamenii de stat și apologiștii regimului erau mîndri, dîrji, intransigenți și găseau că totul e admirabil în această cea mai bună dintre lumi, iară, îndeosebi, mai bine decît oriunde e în țara românească. Curentul de opinie și idei dominant pe atunci se caracterizează admirabil prin celebra frază de pe vremuri, o frază rămasă istorică și despre care am mai pomenit: *„În țara românească nimeni nu moare de foame“*, frază care, prin motivările ce i s-au dat, nu prezenta numai faptul concret de *bine* din țara noastră, dar și ideea de *mai bine* decît aiurea, chiar decît în țările occidentale, unde sînt oameni care mor de foame, pe cînd la noi nu-s. Și, tocmai pentru că această frază reprezintă mentalitatea unei epoci, cată să ne oprim cîtuși de puțin asupra ei.

Este adevărat că în Occidentul capitalist lucrătorul proletar, care trăiește din vînzarea acelei mărfi speciale ce este munca lui, uneori nu găsește cumpărător și atunci moare de foame. Mai mult: regimul capitalist, prin însuși mecanismul lui, creează o armată de rezervă a muncii, a muncitorilor fără ocupație. Această armată de rezervă nu este posibilă, și în regimul nostru agrar țăranul nostru nu poate rămîne fără lucru, pentru că, întrucît își înstrăinează munca, el o dă în calitatea sa de *învoit*, e învoit încă de cu iarnă, și nu numai el, ci și nevasta, și copiii, și cei vîrstnici, și cei nevîrstnici. Urmează de

aici că țăranul nostru stă mai bine decît proletarul din Occident? Ferească dumnezeu! Mai întîi proletarul din Occident e un om relativ liber, pe cînd țăranul nostru, și absolut și relativ, e încă neoiobag. Se înțelege că în regimul sclavajului, în robia *sans phrases*, stabilitatea muncii e și mai mare decît la noi, robul nu rămîne niciodată fără muncă.

Dacă comparăm starea materială a proletarului din Occident cu a țăranului nostru — și doar aceasta o are în vedere acea frază celebră —, constatăm că proletarul occidental, chiar cînd rămîne fără lucru, cînd e nevoit să trăiască din rămășițe, datorii și expediente, cînd este adică ceea ce se cheamă muritor de foame, încă trăiește mai bine decît trăiește de obicei imensa majoritate a țărănimii noastre *.

Comparația dintre proletariatul occidental și țărănimea română ne duce la următoarea concluzie: proletariatul occidental uneori, neavînd de lucru, rămîne muritor de foame; țărănimea noastră, avînd întotdeauna de lucru

* Prin legile economice în regimul capitalist, ceea ce primește lucrătorul în medie pentru munca sa e *strictul necesar pentru viață*. Aceasta reprezintă valoarea muncii în regimul capitalist. Dar acest *strict necesar* pentru viață, care formează *standard of life* al muncitorului, nu reprezintă o mărime și o sumă fixă, nu e aceeași, ci, dimpotrivă, variază foarte mult după timp, după loc, după împrejurări. Înălțimea la care ajunge acest strict necesar și, împreună cu ea, înălțimea *standard of life*-ului lucrătorului depind de multe împrejurări, mai ales însă de trei:

1) productivitatea muncii și bogăția țării în general;

2) înălțimea culturală și morală la care au ajuns lucrătorii și deci cerințele neapărate ce au ei de un anume nivel al vieții, care și formează așa-zisul „strict necesar“, și

3) conștiința muncitorimii de interesele ei de clasă și organizarea ei de luptă pentru a-și îmbunătăți traiul (sindicate, Gewerkschaften, trades-unions).

Standard of life-ul țăranului nostru învoit, care e un fel de salariat arendaș și proprietar, adică un neoiobag, e natural să fie incomparabil mai jos decît al proletarului occidental, și din cauzele speciale ale neoiobăgiei, pe care le-am arătat mai sus, și din cauză că cerințele strictului necesar sînt mult mai joase, țara e mult mai săracă, cultura mai inferioară, iară despre organizări de lucrători țărani în sensul celor occidentale nici vorbă nu poate fi. În așa condiții e ușor de înțeles de ce proletarul occidental trăiește mai bine nu numai decît imensa majoritate a țărănimii noastre, dar chiar decît fericitele ei excepții: fruntașii satelor. Cît depreciază regimul nostru neoiobag munca țăranului, am văzut mai sus.

în timpul sezonului agricol, este, în imensa ei majoritate, veșnic muritoare de foame. Iară fraza celebră „În România nimeni nu moare de foame“ se preface aproape, întru cît privește țărănimea săracă, în contrariul ei.

Dealtfel, viața reală s-a însărcinat să dea o dezmințire grozavă apologiștilor regimului. Țărănimea degenera văzînd cu ochii, nu mai dădea soldați după măsură, și pe cine nu-l convingeau nici aceste fapte îl convingeau răscoalele că e ceva putred în Danemarca Orientului. Cu mult regret a trebuit părăsită poziția mîndră și atît de intransigentă și, în loc de a mai tăgădui cumplita mizerie a țăranului, a trebuit explicată.

Și seria explicațiilor a și venit.

*

Prima cauză și primul vinovat descoperit de apologiștii regimului a fost însuși țăranul. Ce nu s-a făcut pentru țăran ? Liberat din iobăgie, împroprietărit, i s-au dat libertăți politico-sociale, i s-a dat votul, administrația comunală a fost dată pe mîna lui, i s-a dat o instituție de credit, i s-a dat o întreagă legislație de protecția muncii. Și dacă totuși a rămas în mizerie, în mizerie cumplită, cauza e el însuși. Țăranul e leneș — un țăran occidental face într-o zi cît al nostru în trei ; bețiv — bea tot ce are ; țăranul e neprevăzător — cînd are o bucată de mămăligă rece, nu-l mai prinzi la muncă oricît i-ai plăti ; în sfîrșit e rău, crud, necinstit, fatalist etc. etc. De toate păcatele regimului era deci vinovat țăranul, adică hoțul de păgubaș.

Această tactică nouă era destul de abilă. Prin ea, pe de o parte, se făcea o diversiune în spiritul public, substituindu-se adevăratei cauze — regimul existent — o cauză aparentă : inferioritatea culturală și morală a țăranului ; pe de altă parte, se deplasa implicit și întreaga activitate practică pentru îndreptarea răului. Căci dacă nu regimul economico- și politico-social e de vină, ci inferioritatea culturală și morală a țărănimii, atunci leacul nu mai trebuie căutat în schimbarea regimului și a condițiilor obiective de viață ale țăranului, ci în modificarea subiectivă a acestuia și în ridicarea nivelului său cultural și în schimbarea caracterului său moral.

E unul din meritele socialismului român că a distrus întreagă această argumentare. El a răspuns victorios apologiștilor regimului, restabilind adevăratele cauze. Socialiștii au demonstrat că nu caracterul moral al claselor muncitoare produce mizeriile economice și sociale, ci, dimpotrivă, el e un produs al acestor mizerii. *Viciile țăranului nostru sînt doar rezultatul regimului economic în vigoare, nu cauza lui. Cînd deci agrarienii noștri descriu în culorile cele mai negre viciile țărănești, crezînd că prin asta apără regimul, atunci dau de-a dreptul cu oiștea în gard. Cu cît sînt mai negre culorile în care se arată viciile țăranului, cu atît mai de osîndit e regimul care le produce.* Așa fiind, dacă e adevărat că țăranul român a ajuns în halul moral descris de agrarieni — și acesta e adevărat, lăsînd la o parte exagerările —, asta e cea mai strigătoare dovadă că regimul trebuie înlăturat. *În felul acesta, arma reacționară pe care apărătorii regimului o credeau atît de sigură a devenit o armă revoluționară și s-a întors împotriva lor.*

Era deci de o necesitate imperioasă ca să se schimbe frontul și tactica. Și ele au fost schimbate. Hulirea țăranului a fost înlocuită prin cea mai demagogică și desănțată complimentare. Nu-i vorbă, între patru ochi agrarianul nostru își păstrează vechea părere și îl descrie pe țăran ca autor al propriilor sale mizerii și al mizeriei altora (adică a proprietarului și a arendașului). Dar în manifestările oficiale, în parlament, în presă, țăranul are toate calitățile din lume și e superior moralmente țăranilor din celelalte țări. Dacă înainte, pe vremea tacticii vechi, a găsi vreo calitate țăranului era un act subversiv, astăzi a-i găsi vrun defect e un act de lèsenaționalism, și cel care o face e sau un reacționar ruginit, sau un internaționalist-sindicalist-anarhist. Firește, aceasta numai întru cît e vorba de complimentarea platonică ! În ce privește purtarea practică față de țăran, ea a rămas tot cea veche : brutală, crudă, iobăgistă.

Nici o îndoială că tactica nouă e mult mai abilă decît cea de altădată. Cînd exploatezi neomenos pe cineva și nici tu singur nu ești convins că ai dreptate și că faci bine, e mult mai abil să-l copleșești cu complimentele decît să-l detractezi, căci astfel ai mai multe șanse să-l zăpăcești și pe el și, mai ales, — ceea ce-i mai important — pe aceia care eventual i-ar putea sări în ajutor.

Și de zăpăceală, de *aiureală* a început să se simtă mare nevoie de cînd poporanismul — vom vedea de ce — tinde să devină o forță socială. Această forță aliată posibilă a țărănimii trebuia ademenită în favoarea regimului ori măcar neutralizată ! Și pentru asta tactica cea nouă era foarte potrivită. Dealtfel, poporanismul — nu vorbesc de cel de doctrină, ci de acela care reprezintă un curent în opinia publică —, prin însăși metoda sa de cercetare naivo-idealistă, era menit să cadă în cursă. După el, nu starea morală și intelectuală e rezultatul relațiilor și forțelor sociale (între care în primul rînd cele de producție economică), ci, dimpotrivă, acestea din urmă sînt rezultanta celor dintîi ; prin urmare, prefacerile sociale trebuie să urmeze nu din schimbarea condițiilor obiective de trai, ci din schimbarea calităților subiective, a calităților culturale și morale ale oamenilor. Am văzut mai sus cît de mult îi convine regimului concepția asta și ce consecințe utile pentru el a știut să scoată dintr-însa. Aici a fost primul punct de contact între poporaniști și apărătorii regimului.

Dar poporaniștii nu sînt servitorii conștienți și de bună-voie ai claselor privilegiate și ai regimului neoiobăgist — vorbesc, bineînțeles, de poporaniștii sinceri —, ci, dimpotrivă, vor să apere interesele țărănimii. De aceea ei n-au putut accepta teoria inferiorității morale a țăranului. Căci, după concepția lor, dacă țăranul ar fi atît de inferior, cum ziceau altădată apărătorii regimului, atunci și-ar merita soarta, n-ar merita atîta simpatie, n-ar merita ca oamenii de inimă să se ocupe de el ; sau, dacă s-ar ocupa, în interesul național al viitorului, atunci ar trebui să înceapă prin a-i schimba cultura și caracterul moral înainte de a-i schimba condițiile de trai.

Spre a scăpa de această cursă pe care le-o întindeau și apărătorii regimului, și propria lor concepție, poporaniștii au început să idealizeze pe țărani, să le găsească toate calitățile, pentru ca astfel, pe temeiul acestor calități să poată ajunge la încheierea că țăranii *merită* o soartă mai bună și că deci clasele superioare și culte sînt datoare să le-o asigure, ridicîndu-le starea economico-materială și însemnătatea politică. Dar tocmai acum poporaniștii cad în cursă, pentru că apărătorii inteligenți ai neoiobăgiei nu numai că nu contrazic apologia țărănimii, dar se asociază la ea și am văzut de ce. Decît, în

mod tacit, trag alte concluzii : dacă regimul nostru economic produce efecte atît de bune încît îl face pe țăranul nostru superior celui străin, atunci trebuie susținut din răsputeri împotriva oricărei tentative de răsturnare. Cu această rezervă mintală, apologiștii regimului se asociază cu poporaniștii, recunosc oarecare neajunsuri și se declară gata să le îndrepte : să mai modificăm tocmelile agricole, spre a feri țărănimea de prea marea lăcomie a arendașului străin (se știe doar că lăcomia e un defect eminamente străin) ; să mai îmbunătățim administrația, înlocuind pe subprefecți prin administratori comunali ; să facem infirmerii, băi sătești și, mai ales, școli și iară școli, căci doară cel mai mare dușman al țăranului este lipsa de cultură. Și așa se stabilește acordul între apărătorii regimului și poporaniștii noștri.

Și iată cum neoiobăgiștii au început să devină poporaniști, și poporaniștii, de multe ori fără să vrea și fără s-o știe, au început să devină apărătorii regimului neoiobag.

Este însă alt fapt mai important, care constituie o legătură mai puternică între poporanism și neoiobăgism. Poporanismul nostru — și iarăși îl am în vedere pe cel sincer — se erijează în sprijinitor și reprezentant al intereselor țărănimii. Țărănimea noastră însă, după alcătuirea și interesele ei, nu este o masă uniformă, cum o arată numele, ci e împărțită în grupe și clase, care au, se înțelege, interese comune țărănești, dar au și interese deosebite și uneori chiar antagonice. E, prin urmare, de la sine înțeles că poporanismul poate să reprezinte interesele întregii țărănimii numai întru atîta întru cît ele sînt aceleași ; acolo însă unde ele se deosebesc, poporanismul trebuie să aleagă și, reprezentînd interesele unei grupe sau clase, implicit se va găsi în vrăjmășie cu celelalte. *Asta e fatal. Asta nu depinde de buna sau reaua-voință a omului, ci de fatalitatea împrejurărilor sociale obiective.*

Poporanismul nostru însă e de origine și natură mic-burgheză ; aceasta din capul locului, prin însăși originea imensei majorități a acelora care îl compun. Poporaniștii, de obicei, sînt fii ai micii burghezii orășănești și ai clasei profesiunilor libere, care este la rîndul ei de origine mic-burgheză ; apoi fii ai țărănimii înțolite, ai preoților și învățătorilor, ai negustorilor sătești. Din

această cauză și din altele, poporanismul român e pătruns de ideologia micii burghezimi. *Sub cuvîntul și pretextul de reprezentant al intereselor poporului țărănesc (de aici și denumirea de poporanist), în fond el reprezintă mai ales interesele burgheziei țărănești, iară pe ale imensei majorități, pe ale țărănimii dezmoștenite, le reprezintă numai întru cît sînt în armonie sau cel puțin nu se ciocnesc cu cele dintîi. Cînd însă această ciocnire se ivește, poporanismul trece de partea burghezimii sătești împotriva mulțimii.* Dovezi despre toate acestea vom avea destule mai jos.

Dar noi am văzut și vom vedea că burghezimea sătească are tot interesul ca regimul neoiobăgist să crească și să înflorească, nu să dispară. Pe baza acestui regim, ea practică exploatarea țărănimii, în mic — nu e vorbă, dar mai intensiv chiar decît arendașii și proprietarii mari. Burghezimea sătească e împotriva acestora din urmă, dar nu pentru că ei sînt temelia regimului, ci pentru că nu-i dau și ei destulă latitudine ca să se folosească de acest regim cît ar vrea. Burghezimea sătească e cea mai aprigă vrăjmașă a proprietarilor și arendașilor; idealul ei ar fi dispariția lor totală, dar nu pentru ca odată cu dînșii să dispară și regimul, ci pentru ca, pe cît posibil, să-i înlocuiască. Tot astfel și poporanistul, în calitatea sa de reprezentant ideolog al intereselor burghezimii sătești, e un strașnic adversar al marilor proprietari și arendași, dar face ochi dulci neoiobăgiei. Și pe acest teren apărătorii inteligenți ai neoiobăgiei și poporaniștii noștri se întîlnesc nu ca vrăjmași, ci ca aliați.

Și iată cum chiar și o bună parte din clasele noastre dominante și dintre guvernanții noștri au devenit poporaniști, poporaniștii au devenit guvernanți și țara toată s-a acoperit de poporaniști și poporanism; poporaniști civili și militari, laici și clerici, bărbați și femei; poporanism liberal, poporanism conservator, poporanism guvernamental, poporanism opozițiónist, poporanism naționalist, poporanism antisemit, poporanism democrat, poporanism socialist și poporanism poporanist propriu-zis.

*

Am pomenit pînă acum de mai multe ori cuvîntul poporanism fără să lămuresc ce este acest curent de

idei și opinii și ce înțeleg eu prin poporanism. Și nu că n-ar merita-o; dimpotrivă. Despre poporanismul literar, politic, economic etc. se vorbește atîta încît încercarea de a lămuri pe larg chestia poporanismului ar fi foarte utilă. Din nenorocire, nu pot s-o fac aici, aceasta ar ieși cu totul din marginile studiului de față. Cîteva cuvinte sînt totuși absolut necesare, avînd în vedere marea confuzie ce se face cu termenul poporanism.

Și, înainte de a vedea despre ce fel de poporanism vorbesc aici, vreau să precizez care e poporanismul despre care nu vorbesc. Aici nu mă ocup de poporanismul specific rusesc, acea teorie atît de larg umanitară, revoluționară (cel puțin în aparență), atît de frumoasă și ademenitoare în formă și atît de superficială, utopică și uneori chiar reacționară în fond. Acest poporanism a influențat începuturile mișcării socialiste române de acum un sfert de veac. El ocupa încă un loc destul de important în prima lucrare socialistă marxistă română, *Ce vor socialiștii români,* și anume în partea care tratează problema agrară. Acolo se mai face încă încercarea de a împăca poporanismul cu marxismul, de a pune poporanismul sub scutul marxismului și al metodei lui de cercetare.

Nu voi vorbi nici de poporanismul apărut în țară la vreo 15 ani după cel dintîi și din aceeași sursă, dar de data asta nu sub scutul marxismului, ci, ca și în Rusia, în opoziție cu el și împotriva lui. Lipsit de metoda riguroasă a marxismului, acest poporanism se arată cu toată semnificarea lui originară și cu tot utopismul lui în articolul d-lui Șarcăleanu [19] asupra poetului Goga. Nu voi vorbi nici despre poporanismul așa cum se prezintă în articolele d-lui Stere *Social-democratism sau poporanism* [20]. În aceste articole, poporanismul pare să aibă ca principal atribut de a fi contra social-democratismului și lucrul cel mai greu de descurcat dintr-însele e tocmai: ce e poporanismul?

Despre toate aceste feluri de poporanism nu voi vorbi aici; poate, sper chiar, s-o fac altă dată. Aici am în vedere numai poporanismul nostru național, român, așa cum a izvorît din condițiile deosebite și reale ale țării noastre. Acest poporanism e mai mult practic decît teoretic, ba nici nu-și are propria sa teorie. Strădania d-lui Stere de a-i da una n-a reușit deloc. Dar acest poporanism

are propriile sale vederi şi atitudini şi — ceea ce e mai important — propria sa practică. Şi la această practică reală, care influenţează mersul real al lucrurilor din ţară, s-au asociat într-un fel sau într-altul toţi poporaniştii de tot felul, inclusiv aceia care stau sub înrîurirea poporanismului rusesc ca teorie. Dar şi acest poporanism naţional e departe, foarte departe de a fi uniform. Aceasta se vede chiar din acele grupuri multiple care îl compun, grupe pe care le-am enumerat mai sus şi care de multe ori se războiesc crîncen între ele.

Aici, pentru lămuririle ce ne sînt neapărat necesare, voi căuta să deosebesc pe poporanişti numai în două grupe principale, care diferă între ele prin însăşi originea poporanismului lor. În prima grupă pun pe poporaniştii claselor dominante, apărătorii conştienţi şi interesaţi ai regimului nostru economico- şi politico-social în vigoare. Noi am văzut de unde vine mai cu seamă poporanismul lor, am văzut că el nu este sincer, ci este un poporanism de nevoie, de tactică bineînţeleasă. În a doua grupă pun poporanismul cel sincer, care-şi are izvorul în alte clase şi alte interese sociale.

Dacă în ţara noastră — lipsită, în bună parte, de marea industrie şi deci de marele comerţ — burghezia mare e foarte slab reprezentată, în schimb s-a dezvoltat burghezia mică şi cea mijlocie, din micul comerţ, din industriile mici şi mijlocii, din burghezia sătească în sfîrşit. Or, interesele acestei mici burghezii, în special ale celei orăşeneşti, nu numai că nu sînt antagoniste cu ale ţărănimii muncitoare, dar de multe ori se armonizează. Mica burghezie orăşenească trăind în mare parte din tranzacţiile cu ţărănimea, propăşirea celei dintîi atîrnă de a celei de-a doua. Pînă şi burghezimea sătească, interesată să exploateze cît mai mult pe ţăranii muncitori şi chiar *în interesul acestei exploatări*, are totuşi şi interese identice cu ale lor, interese special ţărăneşti. Mica burghezie deci, în generalitatea ei, în mod firesc îşi îndreaptă mai mult sau mai puţin simpatiile către ţărănimea oropsită.

Pe urmă vine o clasă, dezvoltată peste măsură la noi, birocraţia, care în straturile ei superioare se confundă în interese cu clasele dominante, dar în straturile inferioare e înclinată mai mult în favoarea ţărănimii, aceasta atît prin originea ei, căci în imensa majoritate

a cazurilor se trage din mica burghezie orăşenească şi sătească şi din profesiunile libere, cît şi din pricina situaţiei sale precare şi nenorocite. Bineînţeles, nu vorbim de acea parte a birocraţiei inferioare care e întrebuinţată în administraţie direct împotriva ţărănimii.

Apoi vine clasa foarte importantă a profesiunilor libere, a intelectualilor, mai ales a proletariatului intelectual. Acesta din urmă a luat şi la noi, ca la toate popoarele semicapitaliste, o dezvoltare anormală, patologică. Şi această clasă va fi de asemenea înclinată să simpatizeze cu ţărănimea atît din cauza originii şi situaţiei sale precare, cît şi din cauza culturii sale, care o face să vadă că decăderea, ruina şi degenerarea ţărănimii într-o ţară agrară înseamnă degenerarea, decăderea şi ruina ţării înseşi. Această clasă e menită nu numai să mărească curentul ţăranofil şi poporanist, dar şi să-i dea teoreticienii, ideologii şi utopiştii care ştiu cîteodată să se elibereze de păcatul originii lor mic-burgheze şi să simtă interesele adevărate ale maselor muncitoare oropsite, din nenorocire să le simtă numai, nu să le vadă clar. Aceştia cad de obicei în exagerări — exagerarea fiind inerentă curentelor de idei pornite din sentimente — şi, apărînd interesele ţărăneşti, ei prefac viaţa ţărănistă într-un ideal moral şi social în sensul căruia trebuie să se dezvolte ţara, ba chiar lumea toată *.

Iată deci atîtea clase şi grupe care reprezintă o mare forţă socială şi care produc curentul poporanist sincer, deosebit de cel nesincer al claselor dominante şi al reprezentanţilor regimului neoiobag.

E o chestie de elementară dreptate să nu confundăm aceste două curente, care au şi origine, şi imbold, şi

---

* Nu mai vorbim de proletariatul industrial de la oraşe, care reprezintă în mod firesc interesele adevărate ale profundelor mase muncitoare ţărăneşti, după cum poporanismul reprezintă interesele burghezimii săteşti, iară în viitor proletariatul industrial e menit să formeze avangarda în lupta de dezrobire a întregii muncitorimi.

În acţiunea lui, el se solidarizează cu ţărănimea oropsită, se instituie în protectorul ei şi, agitînd în favoarea ei prin grai şi prin scris, măreşte în opinia publică curentul de simpatie pentru ţărani. Dar acesta e singurul punct de contact dintre proletariatul industrial conştient şi poporanismul cel sincer. Încolo, între acest proletariat şi acest poporanism este o deosebire profundă şi de concepţie şi de metodă.

Dar despre aceasta vom vorbi în lucrarea viitoare.

intenții atît de deosebite. Din nenorocire însă, și acest curent poporanist sincer, curat de multe ori cade în păcatele celui nesincer, alunecă în felul de a vedea al acestuia, substituind cauze imaginare celor adevărate și adînci, deplasînd atenția publică și îndreptînd astfel activitatea socială mai mult împotriva decît în folosul maselor muncitorești agrare. E deci de cel mai mare interes pentru înșiși poporaniștii sinceri o critică, fie chiar și mai caustică, a concepției și activității lor.

Și aici o mică lămurire, mai mult personală. Știu că multora critica pe care o fac poporanismului le va părea că e rezultatul intransigenței sectare socialisto-marxiste a subsemnatului, care nu vrea decît totul sau nimica, pentru care nu contează decît activitatea pornită în vederea schimbării societății actuale în societate socialistă, iar restul e reacționarism și burghezism infam. Nu! De această concepție sectară : *totul sau nimic*, nu m-am făcut vinovat nici în tinerețele mele cele fragede, cînd o asemenea intransigență îi șade bine omului, cînd ea este și explicabilă, și justificată ; dar încă la bătrînețe! În țările semicapitaliste, care sufăr de răul a două regimuri deosebite — al celui feudal, care nu vrea să moară, și al celui capitalist, care nu poate încă să trăiască —, răul acesta e atît de mare încît cel mai mic bine real în intenție sau în executare e binevenit de oriunde ar veni.

Cînd un învățător sătesc, așa-numit apostol al satului — nu acela care, ca membru al unei bănci populare, al unei asociații de arendare, își face treburile și cariera —, cînd un învățător caută din răsputeri să mai aducă puțină lumină în bezna satului și se zbuciumă să capete un pic de dreptate pentru sătean, atunci fapta lui e mare și frumoasă *. Știu că rezultatele acestei activități vor fi mici, meschine, uneori aproape nule ; lumina nu e făcută pentru rob și dreptatea nu e pentru neoiobag. Dar mărimea morală a faptelor omenești nu se judecă numai după rezultat, ci mai ales după intenția curată cu care a fost făcută, după jertfa ce li s-a închinat. De multe ori, rezultatele mari și frumoase, care fac zgo-

* Mulți, foarte mulți din acești învățători au făcut parte din așa-numita veche mișcare socialistă și au fost educați în ideile, morala și idealismul ei. La criza acelei mișcări, dînșii au fost moșteniți de poporanism.

mot, sînt urmarea condițiilor obiective ale împrejurărilor sociale, în ivirea cărora omul n-are nici merit, nici vină.

Cînd un doctor sătesc, întreaga viață, în condiții absolut mizerabile, se străduiește să aline cît de puțin durerile țăranului neoiobag, fapta lui e mare și frumoasă. Știu că rezultatele vor fi meschine, aproape nule. În starea sanitară a satelor, cu mizeria lor înfiorătoare, intervențiile sînt aproape de prisos. Dar fapta lui e totuși mare, prin inima voioasă și spiritul de sacrificiu cu care a fost făcută.

Cînd un ministru o viață întreagă se silește să stimuleze activitatea școlară și extrașcolară ca să ridice starea culturală și morală a țăranilor, fapta lui e foarte importantă, oricît de mici ar fi rezultatele obținute. Și campania acerbă întreprinsă de potrivnici în contra acelui ministru arată cît de însemnată moralmente este activitatea lui. Dar — și aci e un *dar* serios de tot — e foarte important să se știe clar *la portée*, marginile acelei activități, ce poate și ce nu poate să dea ; să nu fie erijată în ceea ce nu este și nu poate fi, să nu se creadă și să nu se caute să se încredințeze și pe alții că acea activitate rezolvă sau vrea să rezolve o problemă mare și adîncă, pe cînd în realitate trece pe lîngă ea fără s-o atingă, și mai ales să nu se creeze prin ea diversiuni, să nu se distragă profundele mase ale țărănimii muncitoare de la adevăratele ei țeluri de mîntuire.

Cînd un lucrător rămas fără lucru e muritor de foame cu nevasta și copiii și silit să întindă mîna, atunci dați-i cît vă lasă inima și cît puteți ; și, dacă nu puteți mai mult, dați-i o para : para cu para în douăzeci de zile va strînge 20 de bani și, dacă pînă atunci nu va muri de foame, va cumpăra o pîine și tot e mai bine decît nimic. Dar nu ziceți că prin filantropia dv. i-ați rezolvat sau sînteți pe cale de a-i rezolva problema mizeriei, căci vă înșelați pe dv. înșivă, induceți în eroare opinia publică, pe care o faceți să se creadă cu conștiința împăcată, și rătăciți și pe bietul om de la adevărata cale a rezolvării problemei, care e : căpătarea unei munci sigure și bine retribuite.

Din nenorocire, cum am zis, și poporanismul cel sincer cade în cursă și, crezînd că lucrează pentru salvarea țărănimii, de multe ori își irosește zadarnic energia, creează diversiuni și produce și confuzie în spirite, chiar

în acele chestii în care, în fond, are dreptate. Să luăm, ca pildă izbitoare, campania atît de dreaptă dusă de poporanismul cel sincer împotriva crudei și neomenoasei exploatări a țăranilor de către clasa marilor proprietari și arendași, pentru a vedea că pînă și în această campanie, pornită din motive atît de curate, poporanismul reușește să producă o confuzie în spirite și o diversiune care servește așa de mult regimului neoiobag.

Și, mai întîi, e greșit felul cum pun chestia poporaniștii, găsind ultima cauză eficientă a groaznicei exploatări și aserviri a țăranului nu într-o anume organizație economică, în anume instituții, în anume fel și relații de producție și împărțire a bogățiilor, ci în răutatea oamenilor, a proprietarilor și arendașilor sau a unor anumite categorii de proprietari și arendași.

Arendașul cel mai omenos, mai cumsecade și mai cu frica lui dumnezeu, cînd va lua o moșie, își va face socoteala cîți locuitori are ea, care sînt condițiile și relațiile existente de muncă și conform cu aceste date va plăti arenda corespunzătoare. Apoi va trebui să valorifice toate acele condiții și relații de producție, să lucreze cu învoielile existente — dijme, rușfeturi, contractul agricol actual —, să lucreze cu inventarul țăranului etc. ca să scoată arenda și cîștigul obișnuit. Or, lucrînd în toate condițiile astea, pentru care n-are nici o vină, căci doar nu el le-a creat, arendașul va urma să ruineze totodată și țărănimea, și producția agricolă a țării. Sub regimul capitalist, lucrînd ca fermier, cu lucrători salariați, ar fi nevoit să bage capital în producție, să facă agricultură sistematică, să exploateze, firește, și acolo — exploatarea —, pînă la realizarea regimului socialist, fiind o condiție inevitabilă și necesară a vieții economico-sociale —, dar această exploatare ar fi mai omenoasă și, în loc de element de ruinare a producției țării, ar fi un element de propășire a ei. Deci, în ultimă instanță, nu arendașul, ci sistemul, regimul e de vină.

Se înțelege, sînt proprietari și arendași care duc consecințele regimului la ultima limită, care duc cruzimea peste marginile impuse de regim. Și se înțelege că lupta cea mai aprigă împotriva lor e o datorie de cinste. Pe de altă parte, în lupta politico-socială nu te războiești cu un regim abstract, ci cu oameni, cu indivizi, cărora le dai și de la care primești lovituri. Dar pentru ca lupta

să fie rodnică nu trebuie permise diversiunile, ci sub răutatea oamenilor trebuie pătrunse adevăratele cauze ale răului, raporturile sociale din care izvorăște el. Altfel mai mult deservești cauza acelora pe care vrei să-i aperi.

Cînd dai toată vina pe caracterul personal al arendașilor sau pe excrescențele regimului, pe exagerările la care ajunge el în unele cazuri, apologiștii regimului se agață cu multă dibăcie de aceasta și trag concluziile ce le convin : dacă pricina e răutatea unor arendași, atunci trebuie găsiți alții mai buni ; dacă exploatarea e uneori absurd de exagerată, trebuie luate măsuri împotriva acestor exagerări care compromit regimul, măsuri care vor ajuta la consolidarea lui. Și astfel regimul — principala cauză a răului — este consolidat nu numai de prietenii lui, ceea ce ar fi natural, dar și de potrivnicii lui, ceea ce nu e natural deloc, iară poporanistul, care se crede atît de înaintat încît se miră el singur de revoluționarismul său, navighează cu pînzele întinse în apele regimului existent.

Toate acestea se văd cu o claritate absolută în campania dusă de poporanism în genere, de cel antisemit în special împotriva arendașilor străini, îndeosebi, bineînțeles, a arendașilor evrei : jidanul e de vină ! Dacă în arendășie ca instituție a sistemului, dacă în arendași ca agenți ai lui se vede încă legătura directă cu regimul și deci se mai poate da de cauza adevărată a răului, aici orice legătură dispare, deplasarea și substituirea sînt complete, înotăm în plină diversiune ideală : cauza e arendașul ca jidan, cauza e în religia și rasa arendașului, care sînt tocmai atît de vinovate cît și culoarea părului sau ochilor lui. Și, dacă culoarea părului și ochilor arendașului n-a fost întrebuințată ca diversiune, pricina nu e în absurditatea vădită a unei asemenea aserțiuni, ci în faptul că religia și rasa fac serviciul acesta în mod mai temeinic. Nu e vorbă, o mică deosebire există între arendașul pămîntean și cel străin în privința exploatării nemiloase a țărănimii ; dar această deosebire nu atîrnă de religie și rasă, ci de poziția politico-socială respectivă a unuia și a celuilalt ; și această deosebire dovedește contrariul de ceea ce vor să dovedească antisemiții noștri.

Am arătat mai sus că neoiobăgia noastră consistă din două elemente : unul economico-social — amestecul hi-

brid de capitalism și feudalism — și altul politico-social — dezbrăcarea țărănimii de orice drepturi, care sînt trecute, spre uz și abuz, claselor dominante. În privința întîia, poziția arendașului evreu și a celui român este egală; în privința a doua, poziția celui dintîi e absolut inferioară: el nu poate să-și valoreze toată puterea lui de exploatare din cauza lipsei de drepturi politice și din cauza situației lui de evreu. Poziția lui e inferioară și față de cei exploatați, pentru care el nu este un boier, un ciocoi, ci un jidan, și față de administrație, pe ale cărei organe subalterne știe să le împace, nu-i vorbă, dar cele superioare îi rămîn ostile. Poziția lui e îngreuiată și de curentul antisemit, atît de puternic, și de opinia publică, ostilă, și de presă, în mare parte antisemită, dar mai cu seamă de regimul însuși, care, dîndu-i, pe de o parte, toate avantajele neoiobăgiei, se folosește, pe de altă parte, de poziția lui de jidan pentru a face din el o diversiune și un țap ispășitor al păcatelor regimului.

Din toate aceste cauze, arendașului evreu îi este mult mai greu să ducă exploatarea la ultimele ei consecințe, și asta nu pentru că n-ar dori-o — cum să n-o dorească? —, dar pentru că, avînd prea mulți ochi ațintiți asupră-și, nu poate să întindă prea mult coarda, căci la el se rupe mult mai curînd decît la colegul creștin. Dînd brînză putredă țăranului, arendașul evreu riscă s-o vadă expusă în vitrina unui ziar liberal sau conservator; pe cînd o brînză și mai putredă, poate, a arendașului alegător în colegiul I și deputat nu va avea cinstea să fie expusă în vitrina ziarului sau va apărea acolo sub forma unei splendide roți de cremă de Olanda, pentru că ziarul e liberal sau conservator, iară arendașul deputat e de asemenea liberal sau conservator sau și una și alta *.

* Sînt cunoscute de toți cazurile de la Iași și Vlașca, unde niște mari cultivatori au dat muncitorilor să mănînce carne de vite ce fuseseră tăiate fiindcă erau bolnave, pricinuind astfel moartea mai multor muncitori, și cel de la Constanța, unde un proprietar dăduse argaților săi opinci din pielea unei vite moarte de boală, ceea ce iară pricinuise moartea unui om. Unul din vinovați fiind jidov, a fost arestat: ceilalți, fiind români, alegători și, prin urmare, ocrotiți, au rămas liberi, unul din ei punînd chiar autoritatea pe fugă (R. Rosetti. *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 506, notă).

Urmează de aici că pe moșiile arendate evreilor țăranii trăiesc mai bine? Doamne ferește! Mizeria e aceeași și asta arată încă o dată că regimul, în impersonalitatea lui, își impune vrînd-nevrînd toate consecințele nefaste.

Mai original e cînd campania împotriva arendașului e dusă de marii proprietari. Original, dar explicabil. Clasele dominante, ca să producă diversiune și să distragă atenția de la regimul care li-i sursa de dominare, sînt gata să acuze pe dumnezeu și pe oameni; iară cînd regimul merge spre decădere și sursele de diversiune sînt epuizate, începe să se acuze reciproc. Arendașii sînt toată vina, zic unii proprietari; arendașii, care prin lăcomia lor au îngreuiat învoielile, au mărit exploatarea, au ruinat țărănimea ș.a.m.d. E adevărat că arendașii au fost, în mare parte, aceia care au dus exploatarea la ultimele margini, trăgînd ultimele consecințe din regimul existent. Dar în aceasta ei au fost agenții marii proprietăți, pentru ridicarea rentei și valorii ei.

Arendașul e un produs fatal și firesc al regimului, ca și țăranul neoiobag. Arendașul X ia în arendă moșia Z pentru 50 000 de lei anual, iară beneficiul lui mediu este, să zicem, de 30 000. Îngreuind învoielile, exagerînd exploatarea, scoate în loc de 80 000 de lei 100 000 și astfel, peste cîștigul obișnuit de 30 000, scoate încă 20 000. Dar acesta va dura numai cît ține termenul contractului, destul de scurt la noi: de obicei 3—5 ani. Pe urmă, în baza noilor condiții de învoieli și de exploatare introduse de arendaș, proprietarul urcă arenda la 70 000, profitul obișnuit al arendașului revenind la cel de mai înainte. În felul acesta, renta și valoarea moșiei Z se măresc enorm și așa s-a făcut că în ultimul pătrar de veac renta și valoarea moșiilor au crescut atît de imens *. E deci vădit că din mărirea exploatării țărănești arendașul beneficiază un termen scurt, iară pe urmă proprietatea mare beneficiază pentru totdeauna, și că arendașii, mărind exploatarea, au fost agenții cei mai eficaci pentru mărirea rentei și valorii pămîntului.

* Mărirea exploatării muncitorului nu e unicul factor de mărire a rentei. Mai sînt și prețul cerealelor din piața mondială și mărirea întinderii culturii și mărirea populației; dar aceasta nu interesează aici.

Şi atunci ? Poate că nu arendaşii, ci proprietarii au toată vina ?

Personal şi individual tot atît cît şi arendaşii. Astfel, în exemplul de mai sus, proprietarul cel mai cumsecade din lume, dacă ar scădea arenda, ar dovedi o inimă bună, dar şi multă naivitate, pentru că scăderea ar folosi arendaşului şi burgheziei săteşti, iară nu ţărănimii muncitoare. Dealtfel, a cere ca lumea să vîndă mai ieftin decît se oferă este o copilărie economică, ar fi a întoarce pe dos legea ofertei şi cererii şi legea concurenţei, legi economice fundamentale ale societăţilor moderne *.

Mai clar se vede lipsa de vină a proprietarului, ca individ, în cazul cînd moşia e cumpărată de curînd — şi doar acesta e cazul foarte multor moşii în ţara noastră, unde marea proprietate funciară nu e legată de anume familii şi tradiţii —, boierii proprietari funciari fiind, în genere, de origine foarte burgheză şi de dată foarte recentă. La noi pămîntul este pe de o parte o marfă ca toate mărfurile, iară pe de altă parte o plasare de capital ca oricare alta. Deci un capitalist, avînd de plasat 500 000 de lei, care la noi, unde rata profitului e cam de 5%, produc 25 000, îi plasează într-o moşie care produce 25 000 de lei, sumă pe care o cere cînd dă moşia în arendă. Însă în această arendă, date fiind raporturile sociale de producţie, sînt fixate şi exploatarea ruinătoare a ţăranului, şi tendinţa de ruinare a agriculturii şi ţării. Ei bine, întru cît proprietarul acesta este el, personal şi individual, mai vinovat acuma de ruinarea ţăranului şi a ţării decît atunci cînd îşi avea capitalul plasat în bonuri ? Şi cu cît e mai vinovat el decît colegul său care a plasat o jumătate de milion în proprietatea urbană sau în acţiuni industriale ?

*

Poporaniştii mai inteligenţi şi mai culţi au simţit naivitatea acestei explicări a profundelor noastre anomalii agrare prin însuşirile sufleteşti personale ale proprietarilor şi arendaşilor, de unde ar rezulta, bineînţeles, că rezolvarea problemei constă în selecţionarea şi educarea unor proprietari şi arendaşi mai buni. Şi atunci au găsit altă explicaţie : problema noastră agrară rezidă în reaua împărţire a proprietăţii noastre rurale, în prea marea ei concentrare în cîteva mîini, luînd astfel forma de proprietate funciară latifundiară. Aici e problema, aici e buba, în asta rezidă cele mai multe anomalii ale vieţii noastre agrare şi ale vieţii sociale în general. Dacă, după vorba celebră a lui Pliniu, *latifundia perdidere Roma*, acea Romă care era stăpîna lumii, cu [atît] mai uşor vor pierde pe fiica ei plăpîndă de pe ţărmul Dunării ?

Trebuie să recunoaştem că, făcînd toate constatările acestea, pe care dealtfel le făcuse şi vechea mişcare socialistă, poporaniştii, cei democraţi, se ridică aici mult mai sus decît de obicei şi prin puterea de abstracţie în căutarea unor cauze generale, şi prin metoda de a le căuta. Împărţirea proprietăţii, respectiv a celei rurale, e un fenomen economic atît de important încît e explicabilă greşeala de a lua acest fapt ca fenomenul esenţial şi generator al problemei noastre agrare. Pe de altă parte au dreptate poporaniştii-democraţi cînd insistă asupra fenomenului special al formei de proprietate-latifundii şi nu insistă asupra fenomenului generic al acestei proprietăţi, forma ei individuală.

În adevăr, proprietatea individuală — nu numai asupra pămîntului, dar asupra tuturor instrumentelor de muncă — e fenomenul general şi generator nu al problemei şi chestiei agrare, ci al problemei şi chestiei sociale în general, şi nu numai în ţara noastră, ci în toate ţările moderne ; iară schimbarea formei de proprietate din individuală în colectivă va dezlega, cînd va veni vremea, întreaga problemă şi chestie socială, cu toate problemele ce le cuprinde şi dintre care chestia agrară e una din cele mai importante. *Problema agrară însă, de care ne ocupăm noi, nu depinde de chestia socială şi nici nu seamănă cu problemele agrare ale ţărilor din Occident ; e o problemă specială ţării noastre, şi pentru a o pricepe trebuie să ne îndreptăm atenţia nu asupra elementelor prin care ne asemănăm cu Apusul, ci tocmai asupra acelora prin care ne deosebim, care ne sînt speciale, căci tocmai acolo rezidă şi problema, şi rezolvarea ei.*

* În condiţiile semifeudale de la ţară se poate ca un proprietar, om bun şi care exploatează singur moşia, să facă învoieli mai favorabile, ce ies din regulă. Dar un asemenea proprietar va fi o excepţie, şi de excepţii aici, bineînţeles, nu putem vorbi.

Or, proprietatea latifundiară e un fenomen economico-social și foarte important, și foarte bătător la ochi și, în forma în care se găsește la noi, e un fenomen special țării noastre. Și, tocmai pentru că îndeplinește multe condiții esențiale pentru găsirea și rezolvarea problemei, de aceea a încurcat și pe cercetătorii noștri și opinia publică, astfel că la un moment dat a răsunat de la Severin la Dorohoi : proprietatea latifundiară, iată inamicul !

Să vedem care sînt elementele de adevăr și neadevăr cuprinse în această asertiune.

A fost o vreme cînd concentrarea peste măsură a întinderilor de pămînt în unele mîini, în proprietate individuală-latifundiară, se socotea de către unii economiști și unii teoreticieni ai socialismului ca un rezultat inevitabil al dezvoltării capitaliste a societăților moderne, această concentrare fiind un caz special al fenomenului general și inevitabil : concentrarea capitalurilor în puține mîini. Spencer, în tinerețele sale, a fost așa de îngrozit de această perspectivă încît el, intransigentul manchesterian de mai tîrziu, a și devenit pentru puțină vreme un parțial socialist. În prima lui lucrare socială mai importantă, *Social Statics*, Spencer argumentează cam așa :

Dacă concentrarea pămînturilor va urma înainte, atunci vom ajunge ca țara întreagă, pămîntul întreg să devină proprietatea cîtorva familii. Acestea însă, în virtutea principiului proprietății individuale — *jus utendi et abutendi* —, vor avea voie să gonească pe toată lumea de pe moșiile lor, însuși dreptul de a trăi al oamenilor va ajunge la discreția unei mici coterii de latifundiari. Omenirea va ajunge deci într-o robie cumplită, cum n-a mai fost, și rezultatul va fi sau pieirea societăților cu toată civilizația lor, sau prefacerea proprietății individuale asupra pămîntului în proprietate colectivă *.

* Reproducem întreaga argumentare pe care o făcea în această privință Spencer, ferocele individualist și antisocialist de mai tîrziu, care a scris *Robia viitorului*. E interesant de văzut ce păreri avea el despre robia prezentului :

„Dreptatea nu admite proprietatea asupra pămîntului, pentru că, dacă o parte a pămîntului poate fi a unui individ care o ține pentru trebuința sa proprie ca pe un lucru asupra căruia are drept exclusiv, tot astfel celelalte părți ale pămîntului pot

Dezvoltarea reală a societăților capitaliste n-a justificat prevederile teoreticienilor socialiști, nici temerile lui Spencer. Concentrarea acestui capital special ce este pămîntul n-a mers progresiv în țările capitaliste, cum este cazul cu celelalte feluri și forme de capital : industrial, mobiliar, financiar, cămătăresc etc. După unii teoreticieni, în anumite țări se observă chiar — fapt dealtfel contestabil — un proces contrar, neînsemnat.

Nu-i vorbă, capitalul ajunge la același scop — la concentrarea și supunerea către el a proprietății rurale — și pe alte căi, lăturalnice, cum e îngllodarea ei în datorii și ipoteci. Neputîndu-și ajunge scopul sub forma de capital producător, și-l ajunge sub aceea de capital cămătăresc, mobiliar. Dar concentrarea directă și progresivă a proprietății rurale în unele mîini în adevăr nu se observă.

Care sînt cauzele acestui fenomen neprevăzut ? Ele sînt multiple. Astfel e, spre pildă, concurența țărilor înapoiate agricole semicapitaliste, care reduce strașnic profitul agriculturii țărilor industriale și face mai profi-

fi ținute cu același drept și așa toată fața planetei noastre ar putea să cadă în mîinile cîtorva inși. Iată atunci dilema la care se poate ajunge :

Dacă toată fața locuită a globului ajunge proprietatea exclusivă a cîtorva familii, în acest caz cei care nu sînt proprietari n-au nici un drept de-a avea loc pe pămînt. Aceștia din urmă există numai prin toleranță sau sînt toți uzurpatori și numai cu voia stăpînului de pămînt găsesc un loc pe care să-și pună piciorul : și dacă stăpînul pămîntului ar voi să nu le dea acest loc, atunci oamenii aceștia fără pămînt pot fi surghiuniți pentru totdeauna din lumea asta. Dacă admitem dar că pămîntul poate fi supus proprietății exclusive, urmează că tot globul poate fi proprietatea cîtorva inși, domeniul lor privat ; și în acest caz toți cei care n-au pămînt nu și-ar putea exercita facultățile, ba nici n-ar putea să existe decît cu consimțămîntul proprietarilor.

E lucru lămurit deci că proprietatea exclusivă calcă în picioare principiul libertății, pentru că oamenii care nu trăiesc și nu se mișcă decît cu voia altuia încetează de a fi ființe libere ca și stăpînii lor. Nici lucrul, nici chiar împărțirea egală a pămîntului nu pot da naștere dreptului absolut și exclusiv, pentru că, ajungînd la marginile sale extreme, un asemenea drept dă naștere despotismului desăvîrșit al proprietarilor și întotdeauna legile votate de parlament sînt negarea unui asemenea drept.

În fine, teoria dreptului colectiv al moștenirii funciare, recunoscut fiecărui om, este potrivită cu progresul și cu civilizația, și, oricît ar fi de grea realizarea acestei teorii în practică, totuși dreptatea cere să se îndeplinească“.

tabilă plasarea capitalului în industrie. Astfel e în țările industriale emigrarea lucrătorilor agricoli în centrele de industrie; ridicarea salariilor muncitorilor agricoli și deci reducerea profitului agricultorilor mari; creșterea intensității culturii pămîntului, care face ca pentru unele culturi, care ajung să se efectueze în felul grădinăritului, mica proprietate să fie mai potrivită decît cea mare și deci s-o poată concura cu succes; astfel e faptul că agricultura intensivă cere capital tot mai mare; în sfîrșit, mai e și munca excesivă și munca istovitoare la care se supune pe sine și ai săi micul proprietar agrar pentru a-și conserva proprietatea, și asta e, poate, una din cauzele cele mai principale; mai sînt și alte cauze, asupra cărora nu putem insista aici.

Cum vedem, în țările capitaliste sînt condiții sociale puternice care se împotrivesc tendinței latifundiare. *Într-o țară semicapitalistă și neoiobagă cum e a noastră, dimpotrivă, toate condițiile favorizează foarte mult formarea latifundiilor.* Întru atîta întrucît sîntem o țară capitalistă, pămîntul la noi a devenit o marfă, trecerea lui din mînă în mînă — neîntîmpinînd condițiile împotrivitoare din alte țări — e mai ușoară decît oriunde. *Regimul nostru neoiobag, prin elementul lui capitalisto-occidental, înlesnește și favorizează achiziționarea și rotunjirea latifundiilor, iară prin elementul lui iobăgist favorizează și face rentabilă această formă de proprietate rurală.*

În adevăr, noi nu ne temem de concurența agrară a țărilor occidentale capitaliste. Dimpotrivă, ca țară agrară semicapitalistă, noi le facem concurență. La noi domnește nu cultura intensivă, ci cultura extensivă; or, aceasta din urmă e, netăgăduit, mai rentabilă la proprietatea mare decît la cea mică. La noi proprietatea mică nu poate s-o concureze pe cea mare, pentru motivul că proprietate mică, în adevărata accepție a cuvîntului, nici nu avem. Dar mai important decît toate este că neoiobăgia noastră, prin relațiile de producție existente, pune la dispoziția proprietății mari latifundiare un muncitor semirobit, pe care îl lipește pămîntului, îl preface într-un muncitor prost plătit, semigratuit, și totodată liberează latifundiile de grija conducerii și de necesitatea capitalului, pentru că neoiobagul lucrează cu inventarul său. În aceste condiții extraordinar de favorabile pentru latifundiarea țării, nu e de mirare că latifundiile există, ci că nu progresează mai repede. Dealtfel, ele s-ar fi dezvoltat și mai mult dacă n-ar fi existat piedica inalienabilității pămînturilor țărănești. Organizația și instituțiile medievale sînt foarte favorabile latifundiilor. În despotiile asiatice, întreg pămîntul aparține despotului, monarhului, care-l împarte favoriților săi. În Moldova noastră iobăgistă, o mare parte a țării aparținea cîtorva familii.

Așadar, latifundiile sînt un rezultat firesc al regimului nostru economic, nu o cauză a lui.

Problema latifundiilor nu constituie problema noastră agrară și nu e nici elementul ei cel mai important; poporaniștii i-au exagerat deci importanța și au exagerat și relele pe care le înfățișează ea. După d-lor, una din cauzele creșterii exploatării și deci mizeriei țărănești sînt latifundiile. Pe moșiile mai mici, așa argumentează poporaniștii, învoielile vor fi mai avantajoase din cauza concurenței moșierilor: neconvenindu-i țăranului anume condiții de muncă, se va duce la moșia vecină, pe cînd așa, prins într-un domeniu imens de mai multe moșii împreunate, n-are unde să meargă, trebuie să primească condițiile ce i se dictează. Acest raționament e numai în parte adevărat.

Țăranul nostru nu trăiește sub regimul liberii concurențe, ci sub regimul neoiobag, sub regimul unui contract agrar impus de împrejurările economice și politico-sociale, care nu depind de mărimea moșiei. Apoi proprietarii nelatifundiari, spre a înlătura neajunsul ce rezultă pentru ei din micimea relativă a moșiei, se înțeleg ca vecini nu numai asupra învoielilor uniforme de făcut, dar și asupra unor amănunte, cum e, spre pildă, care țăran trebuie ținut în frîu și care nu trebuie învoit deloc pentru că e recalcitrant etc. În felul acesta, avantajul moșiilor nelatifundiare dispare aproape cu totul pentru țărani. În schimb, exploatarea și stoarcerea muncii țărănești nu numai că nu-s direct proporționale cu întinderea moșiei, dar mai curînd sînt invers proporționale: cu cît domeniul e mai mare, cu atîta supravegherea și deci și stoarcerea e mai dificilă; și cea mai teribilă stoarcere a muncii e pe micile proprietăți ale fruntașilor țărani. Din acest punct de vedere, latifundiile sînt chiar ceva mai favorabile țărănimii, nu în chip însemnat dealtfel.

Manuscrisul filelor 360—361 din volumul de față.

Nepriceperea adevăratului rost al latifundiilor duce la concluzii false, care îngăduie soluții diversioniste dacă putem să ne exprimăm așa. Dacă latifundiile sînt inamicul, dacă principala caracteristică a țării este că e o țară de latifundii cum zic poporaniștii, atunci evident că soluția este în dispariția lor. Şi s-a și cerut ca statul, printr-o lege specială, să limiteze întinderea proprietăților mari la un anumit maximum de hectare, lege care ar face să dispară latifundiile ca prin minune.

Însă care ar fi rezultatul ?

Avem 4 000 de proprietari mari și vreo 2 500—3 000 de arendași, să zicem în total 7 000. Prin fixarea acelui maximum de întindere, să zicem că numărul proprietarilor mari s-ar întrei, ar fi de 12 000. Dacă legiuitorul, fiind consecvent, ar limita și dreptul de arendare la o singură moșie, am avea, să zicem, 20 000 de proprietari și arendași.

Consecințele pentru masa țărănimii muncitoare și pentru interesele adevărate ale țării ar fi detestabile. Lasă că țăranii în loc de 7 000 de stăpîni ar avea 20 000, care ar duce stoarcerea țărănimii la niște proporții necunoscute pînă acum. Dar gîndiți-vă ce putere formidabilă ar fi cei 20 000 de agrarieni alegători în colegiul I și ce rezistență de neînvins ar opune ei oricărei intervenții adevărate în favoarea țărănimii ! Ei ar da o bază puternică neoiobăgiei noastre, care azi se clatină atît de rău, ar consolida deci pentru multă vreme robia și mizeria țăranului și ar compromite dezvoltarea țării.

Astfel, cînd poporanistul nostru se apucă să fie înaintat de tot și cere legi straşnic de revoluționare, tocmai atunci cade în reacționarism.

Dealtfel, în această cerere se vede în toată transparența caracterul mic-burghez al poporanismului. Prin această nouă lege a maximului (parcă n-am avut destule !) s-ar crea mii și mii de locuri vacante de mari proprietari și arendași. Pentru țărănime și pentru țară ar fi un rău ; dar ce chilipir pentru burghezia mică, ce perspectivă pentru toți Titircii Inimă-Rea ai satelor.

Ceea ce am spus despre latifundii se potrivește tot așa de bine și trusturilor arendășești, care sînt un corolar al latifundiilor și, ca atare, un rezultat și o excrescență a regimului neoiobag, după cum trusturile industriale și financiare sînt o excrescență a regimului capitalist. Este evident că, dacă o mare parte a țării poate să aparțină cîtorva proprietari, ea poate și să fie arendată cîtorva arendași. Ba latifundiarea arendășească e chiar mult mai ușoară decît cea proprietărească. Pentru cumpărarea de moșii trebuie barem capitaluri mari, pe cînd arendășia neoiobagă în Moldova cere foarte puțin capital, iară în Muntenia mai deloc.

În aceste condiții n-ar fi de mirare ca întreaga țară să fie arendată unui singur trust, ba chiar unui singur arendaș. Şi, cum proprietarul, prin actul de arendare, trece arendașului nu numai dreptul de a cultiva pămîntul, dar și anume drepturi semifeudale asupra țărănimii, iată deci un om care devine stăpînul de fapt al unei mari părți a țării și al locuitorilor ei țărani, un fel de domn fanariot de odinioară, care arenda și el țara de la turci. Împrejurarea că acest stăpîn poate să fie un capitalist străin, adus de vînt de peste mări și țări, face ca lucrul să fie și mai monstruos și la absurdul economico-social adaugă și un pericol național.

Campania împotriva trusturilor ar fi fost deci binevenită și perfect justificată cu condiția însă ca să se țină bine seama că fenomenul trusturilor — corolar al latifundiilor — e un rezultat al regimului nostru agrar, un efect, nu o cauză a lui, și dispariția trusturilor, chiar dacă se va putea obține în practică, nu va aduce vreo importantă schimbare economică, pentru că regimul va rămîne cu toate consecințele lui.

Dacă nu se ține seama de toate astea, atunci se confundă cauza cu efectul, atunci se substituie cauze imaginare celor adevărate, atunci și chestia trusturilor se preface într-o diversiune în folosul regimului, după cum s-a și făcut la un moment dat cu binevoitorul concurs chiar și al poporaniștilor-democrați, cînd întreaga noastră problemă agrară era cît pe-aci să fie prefăcută într-o problemă Mochi Fișer.

VIII
Remediile sociale paliative

După ce am văzut concepția greșită sau insuficientă care domnește cu privire la chestia agrară, după ce am văzut și principalele remedii aduse de clasele dominante pentru îndreptarea răului produs de regim, remedii care în fond aveau menirea să consolideze și să perpetueze răul, să vedem acum remediile plănuite sau administrate sub influența curentului poporanist. Firește, nu le vom putea cerceta pe toate. Vom trece în revistă numai pe cele mai caracteristice, a căror cercetare critică e importantă și pentru luminarea opiniei publice asupra unor probleme sociale ale țării, și pentru priceperea problemei noastre agrare și a soluției ce i se cuvine.

Începem cu soia, de veselă memorie. Se înțelege, lecuirea profundelor rele sociale produse de regimul agrar printr-o misterioasă plantă japoneză e atît de copilărească încît n-ar merita să ne ocupăm de ea. Dar aduceți-vă aminte ce ambalare a fost acum cîțiva ani pentru această soluție împotriva mizeriei țărănești. Cîți tineri n-am cunoscut eu însumi care visau mîntuirea țăranilor prin iarba miraculoasă ! Dar nu e de mirare naivitatea utopică a tinerilor ; mai de mirare ar fi ambalarea claselor noastre dominante, care numai naive și utopice nu sînt ; dar aceasta din urmă are alt substrat și altă explicație. Mai întîi e, bineînțeles, și *diversiunea*, îndreptarea atenției și activității publice pe căi... soioase, dacă ne putem exprima astfel. Dar mai e și altă explicație a interesului claselor dominante pentru soia.

Întreg productul național al unei țări se împarte, *grosso modo*, în două părți : *valoarea necesară*, care trece în mîinile producătorilor sub toate formele și categoriile lor, și alta, *plusvaloarea*, care trece în mîinile statului și claselor exploatatoare, iarăși sub toate formele și categoriile lor. E de la sine înțeles că, productul național fiind împărțit în două părți, cu cît una va fi mai mare, cu atît cealaltă va fi mai mică. Cu cît va fi mai mică partea ce va lua muncitorimea, cu atît va fi mai mare aceea pe care o vor lua clasele dominante și statul. Hrana muncitorimii însă e un element important în suma producției naționale și face parte — o parte covîrșitoare — din valoarea necesară. Cu cît deci costul ei ar scădea, cu atîta ar scădea valoarea necesară și cu atîta s-ar mări plusvaloarea. Or, se pare că soia e o hrană extraordinar de ieftină ; introducerea ei ar scădea, prin urmare, valoarea totală pe care o consumă muncitorimea și ar mări cu atîta plusvaloarea națională, renta pămîntului, veniturile statului etc.

Și astfel, pe cînd poporanistul naiv visa că odată cu soia va intra belșugul în casa țăranului, arendașul, om practic, sconta în minte momentul acela cînd țăranul se va hrăni cu brînză de soia, pe cînd cea bună, de oaie, va fi dusă la conacul boieresc.

Dacă chestia alimentării țăranului cu soia e și veselă, și comică totodată, schimbarea alimentării exclusive cu porumb prin alimentarea cu grîu e o chestie foarte serioasă, de o însemnătate nespusă, de o însemnătate tragică. Avem 100 000 de pelagroși, și încă asta după datele oficiale. Sîntem un popor de pelagroși, și asta e o grozăvie care amenință serios însăși existența țării. Așa fiind, preocuparea poporaniștilor de a înlocui porumbul prin grîu e nu numai legitimă, dar importantă și simpatică în cel mai înalt grad. Din nenorocire, ei tratează și această chestie cu aceeași lipsă de pătrundere cu care le tratează pe toate. Ei cred că totul se reduce la luminarea și convingerea țăranului ; țăranul trebuie luminat asupra consecințelor nefaste ale hranei cu porumb, mai ales necopt, iară pe de altă parte statul să facă cuptoare comunale pentru pîine de grîu și atunci țăranul va semăna grîu în loc de porumb, va coace pîinea în cuptoarele comunale

și iată chestiunea rezolvată. Se poate ceva mai simplu? Foarte simplu, în adevăr.

A spune că din cauza prostiei și neștiinței mănîncă țăranul porumb necopt, stricat e neadevărat, nedrept și revoltător. Dar cum se face că pînă la 1864 pelagra mai n-a existat în țara noastră? Se vede că în timpul iobăgiei țăranul era luminat, iară în epoca neoiobăgiei și-a pierdut lumina.

Țăranul, după cum am văzut, își lucrează cîmpul pe apucate, în vremea ce-i rămîne după ce face toate muncile la boier. De aceea, el seamănă, prășește și culege porumbul nu cînd trebuie și cînd vrea, ci cînd poate; de aceea îl lucrează rău și îl culege necopt. Aceasta e adevărat pentru porumbul pe care-l seamănă pe pămîntul său sau pe pămîntul luat în dijmă la tarla. În ce privește pămîntul ce-l ia în dijmă de-a valma, acolo intervine o altă pacoste: nedijmuitul la vreme. Țăranul e dijmuit toamna tîrziu și chiar iarna, după ce porumbul s-a acoperit de zăpadă, și astfel e silit să mănînce porumb stricat. Această dijmuire tîrzie, contrară legii, nu e o simplă neglijență, ci este o armă teribilă în mîinile proprietarilor și arendașilor împotriva nesupunerii țăranului, împotriva veleităților lui de a scăpa de neoiobăgie cu ajutorul acelor instituții legale care i-o permit, o armă eficace pentru menținerea regimului neoiobag.

Astfel deci cauza pentru care țăranul mănîncă porumb stricat, care-i dă pelagra, rezidă în raporturile intime de producție ale regimului nostru neoiobag. Se va zice, desigur: un motiv cu atît mai puternic ca țăranul să-și schimbe alimentația.

Problema este, prin urmare, aceasta: de ce țăranul român se alimentează exclusiv cu porumb? Iată de ce. Mai întîi pentru același motiv pentru care clasele noastre dominante s-au entuziasmat pentru soia: mămăliga e mai ieftină decît pîinea de grîu. Alimentarea țărănimii cu porumb e mai preferabilă pentru statul nostru și clasele dominante, pentru că în felul acesta țărănimea consumă o valoare totală mai mică decît ar consuma alimentîndu-se cu grîu, așa că statul și clasele dominante pot lua o mai mare valoare din productul național. Și, fiindcă nu țărănimea, ci statul și clasele dominante dispun de viața politico-socială, ca și economico-socială a

țării, de aceea porumbul a fost impus și se impune și acuma ca hrană exclusivă a țărănimii *.

Altă cauză importantă rezidă în felul de agricultură ce facem. Sîntem o țară producătoare mai ales de grîu și porumb. Agricultura noastră fiind extensivă, pentru a întreține rodnicia pămîntului trebuie făcută rotația. Nu se poate pune grîu după grîu, căci pămîntul s-ar istovi în cîțiva ani și recoltele ar merge scăzînd. Porumbul nu numai că nu micșorează rodnicia grîului, dar o sporește încă: cultura porumbului îmbunătățește pămîntul, îl pregătește pentru cultura grîului. Așadar, e absolut imposibil ca marele proprietar sau arendaș să dea țăranilor întreaga moșie pentru grîu; el e obligat s-o împartă mai ales în două părți: una pentru porumb și alta pentru grîu. Producerea porumbului e deci o necesitate absolută și, odată produs, el servește de hrană țărănimii, iară grîul, ca produs mai prețios, se exportează în străinătate.

Dar mai este ceva care favorizează cultura porumbului. Am zis că țăranul, prin faptul că cultivă porumbul, îmbunătățește pămîntul pentru grîul anului viitor. Or, nici prin învoielile agricole, oricare ar fi ele, nici prin contractele de arendare către țărani, această parte a muncii țăranului nu este prevăzută; țăranul o dă absolut gratuit. Un avantaj de care iarăși cu greu s-ar lipsi clasele noastre dominante agrare.

În sfîrșit, o altă cauză și, poate, cea mai importantă e relativa nedensitate a populației noastre agrare și deci lipsa de brațe în sezonul muncilor agricole, mai ales al secerișului, care în condițiile climaterice ale țării noastre trebuie făcut cît de repede. În vremea aceea, toată țărănimea, de la primar pînă la cel din urmă sătean, bărbați, neveste, copii, toți sînt la munca boierească; pînă și copii de țîță apar pe lanurile boierești ca să nu rețină de la muncă pe mamele lor. Și, cu toate astea, uneori tot nu ajung brațele și o parte din grîu se scutură. Ce-ar mai fi dacă țărănimea ar pune grîu pe mai toate pămînturile ei, ceea ce ar fi necesar de îndată ce ar fi să se hrănească

* Se înțelege că odată ce un aliment se impune populației intervine pe urmă obișnuința, care face ca ea să țină la acel aliment. Dar încăpățînarea țăranului de a se hrăni cu mămăligă și nu cu pîine de grîu e mult mai mică decît se presupune. Un țăran stabilit la oraș iute-iute se deprinde cu pîinea bună de grîu, numai să o aibă.

exclusiv cu el ? S-ar întîmpla una din două : ori boierul şi-ar secera grîul lui cu ţăranii învoiţi şi aduşi de jandarmi, şi în acest caz grîul ţăranului s-ar scutura şi prăpădi ; ori ţăranul ar fi lăsat să-şi secere grîul propriu, şi atunci proprietatea mare ar trebui să-şi mărginească întinderea culturii grîului. Dar grîul e baza însăşi a gospodăriei noastre naţionale şi a veniturilor claselor dominante agrare.

O însemnată restrîngere a culturii grîului din partea proprietăţii mari ar aduce o perturbare gravă în gospodăria generală a ţării.

Toate aceste cauze importante fac din alimentarea ţărănimii cu porumb, şi cu porumb stricat, o necesitate socială. *Această alimentare, ca fenomen economico-social, e strîns împletită cu regimul neoiobag şi nu va putea să dispară decît odată cu dînsul. Încît explicaţia faptului atît de ciudat şi trist că sîntem unica ţară modernă pe lumea asta unde poporul se alimentează exclusiv cu porumb se găseşte în faptul, nu mai puţin trist, că sîntem unica ţară neoiobagă dintre toate ţările moderne* *

*

Să trecem acum la alt remediu parţial al mizeriei ţărăneşti preconizat de poporanismul nostru.

Acum cîţiva ani, în timpul absurdului conflict de tristă memorie cu Bulgaria, s-au descoperit, între alţi bulgari din ţara noastră, şi bulgari grădinari. Şi astfel economiştii noştri au aflat că ţărănimea noastră nu se ocupă de grădinărit, care se face mai tot de grădinari bulgari, iară poporaniştii, conduşi deopotrivă de consideraţii economice, ca şi de consideraţii naţionale, au început să propage naţionalizarea grădinăritului : grădinăritul să se facă de ţărani români. Foloasele ce ar rezulta de aici pentru economia şi viaţa noastră naţională ar fi incalculabile. Mai întîi, cele 20 000 000 pe care le scot bulgarii

* Rusia, ce e drept, are unele puncte de asemănare cu neoiobăgia noastră. Dar dacă regimul rusesc n-a impus poporului alimentarea cu porumb (sau cu o soia oarecare) e că în Rusia porumbul nu rodeşte. Neavînd porumb sau soia pentru înlocuirea grîului, regimul rusesc l-a înlocuit cu ce-a putut, şi anume cu secară.

ar rămîne în ţară. Şi apoi, cercetînd ultimele compendii de agricultură, poporaniştii descoperiseră ce mare randament dă pămîntul prin grădinăritul sistematic. Dacă ţăranii ar face grădinărit sistematic numai în curtea casei, care de obicei rămîne părăginită, încă ar scoate atîta zarzavat încît le-ar ajunge din belşug, pentru a se hrăni toată iarna. Astfel, una din cele mai grave probleme ale mizeriei ţărăneşti, foametea din timpul iernii, ar fi în parte rezolvată.

Şi atunci apostolul satului a fost însărcinat de urgenţă să intervină pe lîngă ţăran să-l lumineze asupra importanţei chestiunii şi să-l înveţe grădinăritul. Da, să fim bine înţeleşi : nu apostolul să înveţe grădinăritul de la ţăran, care e agricultor din moşi-strămoşi şi cunoaşte meseria asta în condiţiile speciale climaterice şi agricole ale ţării noastre, ci, dimpotrivă, el, apostolul, care foarte adesea habar n-are de agricultură şi a citit despre ea într-un compendiu care tratează despre agricultura din alte ţări, el să-l înveţe pe ţăran. Dealtfel, întreprinderea aceasta ar fi reuşit cu sau fără intervenţia apostolului dacă... dacă grădinăritul s-ar putea face iarna, pe zăpadă. Atunci s-ar fi procopsit în adevăr ţăranul din această dublă cultură a pămîntului ; nu-i vorbă, numai o scurtă vreme, deoarece creşterea productivităţii pămîntului ar fi avut de rezultat creşterea rentei lui şi foloasele, în mare parte, ar fi intrat la urma urmei în alte mîini ; dar cîţiva ani măcar ţăranul ar fi avut zarzavat din belşug pentru tot anul. Din nenorocire, grădinăritul pe zăpadă nu-i posibil ; el se face numai vara, şi anume în toiul muncilor agricole, şi de aceea întreaga întreprindere a trebuit să cadă. Doar cîte un apostol mai practic şi mai abil, folosindu-se de munca gratuită a elevilor, îşi face o grădină bună pe lîngă şcoală şi mănîncă sănătos zarzavaturi gratis în numele poporanismului român.

Nicăieri, poate, nu se vede mai clar ca în chestiunea asta nefamiliarizarea cu condiţiile economice de viaţă ale ţărănimii noastre. În virtutea regimului în vigoare, ţăranul munceşte vara, cu nevasta, copiii şi nepoţii, lanurile proprietăţii. El nu e lăsat să-şi lucreze propriul său pămînt semănat cu porumb, care cere o muncă relativ simplă ; şi dumnealor îi recomandă grădinăritul, o muncă migăloasă şi complexă, care cere concentrarea întregii

atenții și a tuturor forțelor tocmai vara, cînd omul e executat aiurea *.

*

Înainte de a trece la remediile și reformele poporaniste fundamentale, încă un exemplu de remediu parțial.

D-l C. Alimăneștianu a tradus o broșurică de 20 de pagini a lui Louis Tegner despre *Dezvoltarea agriculturii și a creșterii vitelor în Danemarca*. În prefață d-l Alimăneștianu scrie :

„M-am crezut dator în interesul obștesc s-o traduc numaidecît, fiindcă e de foarte iminentă actualitate față de legile ce se vor pregăti să fim orientați cît mai bine asupra chemării proprietății mici în viitor și fiindcă d-l Tegner a avut darul ca într-o dare de seamă foarte modestă și foarte restrînsă să dea nu numai condițiile de prosperare a proprietății mici în Danemarca, dar și tot, însă absolut tot ce fără pretenții trebuie să știe pentru ca dintr-o întindere de pămînt de 2 hectare să se creeze pentru o familie un izvor nesecat de adevărate bogății și de viață demnă și de trai independent".

Ca să ajungă și țărănimea noastră să-și creeze din două hectare „un izvor nesecat de adevărate bogății și de viață demnă și de trai independent", d-l Alimăneștianu propune organizarea pentru țărani a călătoriilor de studii, „călătorii de învățămînt și pregătire". Și anume : țăranii să-și aleagă o sută dintre ai lor care, sub conducerea a doi specialiști, să fie trimiși în țările cu cultură agricolă înaintată, ca „să vadă ei cu propriii lor ochi, să pipăie cu propriile lor mîini și să audă cu propriile lor urechi și de la alții nu numai de la noi și la fața locului ce au făcut și ce fac alte neamuri cu pămîntul ce-l stăpînesc". Pe urmă, se înțelege, după studiile făcute, țăranii au să aplice cunoștințele căpătate la propriile lor mici proprietăți, alții îi vor imita — exemplele bune, ca și cele rele, fiind molipsitoare — și astfel, puțin cîte puțin, ne vom preface din Belgia în Danemarca Orientului. Și d-l Alimăneștianu face socoteală că întreaga expediție n-ar costa mai mult de 100 000 de lei. Desigur, rar un rezultat mai important a fost obținut cu sacrificii mai neînsemnate.

Sînt perfect de acord cu d-l Alimăneștianu. Mai întîi, am avut atîția bursieri, surtucari, încît de ce n-am avea și 100 de bursieri țărani, mai ales cînd asta s-ar face, cum zice d-l Alimăneștianu, pentru „biata țărănime și mica proprietate". Al doilea, pentru că țăranii trimiși ar avea în adevăr ce să învețe mai ales în Danemarca. Acolo vor învăța, cum vedem din broșura lui Tegner, cum să îngrașe pămîntul, cum să crească vitele, cum să desfacă productele. În privința îngrășămintelor, țăranul va învăța că trebuie să construiască un fel de „casă pentru bălegar, sub care el să fie ferit de a se subția prin apa din ploi sau din zăpezi" (p. 26), iară în privința îngrășămintelor artificiale va învăța că cele mai bune sînt „azotatul de potasă de Chili, sulfatul de amoniac, guano din Peru și guano de pește" (p. 27). În privința culturii pămîntului, țăranul român va afla că nu trebuie să se mulțumească numai cu cultura cerealelor. Trebuie să cultive și plante cu *rădăcini* întrebuințabile. — Pe lîngă acestea mai trebuie cultivate una sau mai multe plante *de grădinărie*, ca „mazăre, bob, morcovi, fragi, castraveți, conopidă ș.a." (p. 21). În privința creșterii și hranei vitelor, țăranul român va afla că trebuie să dea vacii următoarea hrană în anume combinație : „turte de rapiță, sămînță de bumbac, floarea-soarelui, grăunțe amestecate, sfeclă, fîn, paie" (p. 23). Va vedea de asemenea cu „propriii lui ochi" că „va fi de mare importanță să se țină vaci de cea mai bună rasă. Ele trebuie să fie de *statură mare* și să dea *mult lapte gras*" (p. 22). În sfîrșit, va afla că „atît vacilor, cît și porcilor trebuie să li se dea grîul bine uruit" (p. 25). Această cunoștință, mai ales, va fi de mare folos țăranului român, pentru că, hrănind porcul cu grîu neuruit după cum obișnuiește, porcul capătă de multe ori deranjare de stomac.

Așadar, sînt de acord. Dar pentru a obține în adevăr foloase temeinice și rezultate științifice din expe-

* D. G. Maior arată de ce țăranul nostru nu cultivă legume : „El n-a fost ținut la îngrădirea și cultivarea acestora *pentru a nu-l sustrage de la munca cîmpului propriu-zisă*, și proprietarii și arendașii au făcut un fel de monopol din cultura și vînzarea legumelor prin bulgarul adus pe moșie, care trebuie să cîștige și el și să plătească o arendă enormă pentru pămînt" (p. 81).

Iară d-l C. Garoflid, în *Problema agrară și dezlegarea ei* (p. 84), spune următoarele :

„E ridicol a-l face vinovat (pe țăran) că e tributarul sîrbului zarzavagiu cînd felul lui de cultură latifundiară pe pămînt propriu sau arendat îl silește în timpul muncii să-și petreacă toată săptămîna pe cîmp. Cît timp acest fel de cultură nomadă va dăinui, o activitate gospodărească mai dezvoltată a țăranului nu e cu putință".

rienţa sociologică propusă de d-l Alimăneştianu aş modifica-o în sensul următor.

„După o prealabilă înţelegere cu miniştrii şi consulii noştri respectivi“, după cum zice şi d-l Alimăneştianu, să se intervină pe lîngă Danemarca în sensul ca să putem stabili acolo 100 de ţărani români care să-şi facă agricultura în condiţiile economico- şi politico-sociale de acolo, iară Danemarca să ne împrumute 100 de ţărani pe care să-i punem să facă agricultură în condiţiile naturale şi economico-sociale româneşti. Atunci vom avea toată garanţia că experienţa va fi făcută în condiţiile cerute de ştiinţă şi că ne va da rezultate pe cît de exacte pe atît de instructive. Şi rezultatele se pot uşor prevedea, şi d-l Alimăneştianu, care e un om inteligent, cult şi [cum] cunoaşte bine ţara, sînt sigur ca va fi perfect de acord cu subsemnatul asupra lor.

Ţăranii noştri, deveniţi mici agricultori în Danemarca, s-ar trezi în următoarele condiţii extraordinar de favorabile : un sol fertil, condiţii climaterice admirabile, umiditate suficientă şi din cauza mărilor ce scaldă ţara, din cauza pădurilor seculare păstrate cu atîta îngrijire, încît ieşi dintr-o pădure minunată ca să dai într-o superbă vale roditoare, care te duce în altă pădure minunată. Ploi suficiente, dese, parcă înadins comandate. Condiţii naturale de muncă extrem de favorabile : nici prea bruşte schimbări de climă, nici călduri sufocante ca în Sahara, ci o temperatură parcă înadins făcută pentru lucrul cîmpului. De-a lungul coastelor, pe-o întindere de sute de kilometri, păşuni naturale splendide, parcă înadins aranjate de dumnezeu spre a servi producătorilor de unt. Condiţii economice şi mai favorabile decît cele naturale : ţăranul e un mic producător perfect liber, independent, ocupîndu-se numai de mica lui proprietate şi nu numai neîmpiedicat de la această ocupaţie, dar favorizat de stat prin toate raporturile sociale existente. Pentru desfacerea productelor micii lui proprietăţi, ţăranul este iarăşi favorizat în chip neobişnuit, în primul rînd prin situaţia geografică a ţării sale : ţară marină — popor marinar de mii de ani — alături de Germania şi aproape de Englitera, cele mai puternice state industriale din lume, aproape, dealtfel, de toate ţările accesibile pe apă, ceea ce e foarte important ; şi apoi mai are pentru desfacerea productelor sale şi o piaţă internă, graţie unei industrii naţionale destul de puternic dezvoltată. Dar ţăranul danez e şi mai favorizat prin condiţiile politice, culturale, morale. Cetăţean liber de sute de ani, cu o cultură veche, el are glas hotărîtor în afacerile ţării. Bucurîndu-se de toate drepturile politico-sociale, este egal cu toţi cetăţenii, absolut egal, mai cu seamă în faţa legii : legea şi servitorii ei — justiţia şi administraţia — îi apără averea şi cinstea deopotrivă ca şi bogătaşului ori ministrului, îi garantează munca liniştită şi folosinţa sigură şi fără grijă a roadelor muncii lui. Se înţelege că în aşa împrejurări ţăranul danez e sănătos la trup şi la suflet şi are toate acele calităţi pe care i le cunoaştem.

Iată deci în ce condiţii naturale şi economico-politico-sociale, în ce atmosferă, în ce rai s-ar pomeni în Danemarca ţăranii noştri. Şi care ar fi rezultatul ? Cred că şi aci vom fi perfect de acord cu d-l Alimăneştianu : ţăranii noştri ar deveni după o vreme oarecare tot aşa de buni agricultori ca şi danezii. Se înţelege, la început ar merge cam şovăind, cam împleticindu-se ; rezultatele unei culturi seculare nu se capătă în cîteva zile. Dar aceasta priveşte mai mult partea psihică. În ce priveşte partea economico-socială, ţăranul român ar deveni curînd un bun gospodar ca şi danezul, cu atît mai mult cu cît, dacă are atîtea inferiorităţi, are şi o superioritate care l-ar ajuta să se adapteze : ţăranul român ştie să muncească optsprezece ceasuri pe zi sub arşiţa unui soare ca în Sahara şi fără mîncare. Să pofteascâ danezul să facă acest *tour de force* nu toată viaţa, dar măcar o singură lună. Şi astfel ţăranul român şi, mai ales, copiii lui crescuţi acolo ar munci şi ei „ca dintr-o întindere de două hectare să creeze pentru o familie un izvor nesecat de adevărate bogăţii şi de viaţă demnă şi de trai independent“.

Să vedem acum ce s-ar întîmpla cu suta aceea de ţărani danezi, mici cultivatori de pămînt, mutaţi în ţara românească pentru a munci aici, în condiţiile naturale şi economico-politico-sociale ale ţării noastre.

Aici ţăranii danezi vor găsi o ţară cu un sol fertil, dar o climă aspră, schimbări bruşte de temperatură, un sezon de muncă scurt şi o arşiţă de Sahara în timpul muncilor agricole, lipsă de umiditate, secetă frecventă, mărită încă prin devastarea pădurilor, distrugerea ne-

fastă a codrului frate cu românul. Dar nu condiţiile naturale sînt cele mai rele; marea fertilitate a solului le compensează adesea. Condiţiile economico- şi politico-sociale, relaţiile de producţie, ar deveni fatale ţăranului danez. Aici, în loc de a fi proprietar liber şi independent pe propriul său pămînt, el va da de învoieli, de contractul agricol ce-l robeşte de cu iarnă, de dijma de-a valma şi dijma la tarla, de ruşfeturi şi alte rămăşiţe feudale. Aici, în scurtul sezon de muncă sub arşiţa dogoritoare a soarelui, el va fi adus de jandarm să lucreze lanurile boiereşti, să execute învoielile, iară porumbul lui se va îngălbeni, grîul se va scutura. Piaţă internă de desfacere pentru alte produse nu va găsi, pentru că avem atît de puţină industrie, iară grîul şi porumbul, articol de export, cît i-ar mai rămîne, va fi cumpărat de cămătari sau scos în vînzare de perceptor... şi cumpărat tot de el. Aici curînd ar rămîne şi fără mămăligă, aşa că ar fi silit să se învoiască pentru anul viitor şi ar tremura, gol şi desculţ, într-un bordei de troglodit. Aici legea nu va exista pentru el, iară păzitoarea ei, administraţia, nu numai că nu-i va da cele mai elementare garanţii de viaţă, dar, dimpotrivă, prin reprezentanţii ei autorizaţi — cum e jandarmul rural — se va uita cu jind la francul din buzunarul lui ca să pună mîna pe el; tot administraţia îi va necinsti nevasta şi fata, iară la cea dintîi protestare din partea lui îl va declara răzvrătitor şi îl va trînti legat în beciurile primăriei, unde-l va tortura ca pe timpul inchiziţiei. Aici, într-un cuvînt, pus în condiţiile economico-politico-sociale şi cultural-morale ale ţăranului român, danezul va trăi viaţa caracteristică a neoiobagului nostru sub regimul în vigoare *.

Şi atunci ce s-ar întîmpla cu ţăranii noştri danezi? Sper că şi aici vom fi de acord cu d-l Alimăneştianu. Unii dintre ei — prea puţini —, foarte rezistenţi şi foarte adaptabili, s-ar adapta noilor condiţii de trai şi ar deveni şi ei cu timpul neoiobagi români ca şi cei de baştină. Cea mai mare parte însă s-ar muta unul cîte unul în tristul ţintirim al tristului sat românesc. Şi în faţa atîtor morminte deschise, în faţa atîtor victime ale experienţelor noastre sociologice poate s-ar lumina şi poporaniştii noştri danemarcofili că, în general, condiţiile sociale de viaţă şi de muncă ale muncitorimii şi relaţiile sociale de producţie, în special, hotărăsc viaţa şi materială şi culturală şi morală a muncitorimii şi nu viceversa; că a da sfaturi şi a ţine predici ţărănimii fără a-i schimba aceste condiţii fundamentale care hotărăsc de viaţa ei e ca şi cum, văzînd un om cu mîinile şi picioarele încătuşate, i-ai ţine prelegeri higienice, arătîndu-i cît de importantă e mişcarea, ba încă l-ai şi trimite, aşa încătuşat, în Suedia — voiaj de „învăţămînt şi pregătire“ — ca „să vadă el cu propriii lui ochi, să pipăie cu propriile lui mîini şi să audă cu propriile lui urechi“ ce binefăcătoare e gimnastica suedeză!

Descătuşaţi ţărănimea română şi ea va porni şi va merge cu sau fără ajutorul dv. Şi atunci şi sfaturile dv., şi predicile dv. vor avea un rezultat şi vor da un folos real. Altfel sînt inutile şi zadarnice, vai! cît de inutile şi cît de zadarnice.

* Fireşte că experienţa noastră sociologică s-ar putea face şi altfel: să aducem 100 de ţărani danezi, să le facem, pe socoteala statului, ferme-model, să-i hrănim din buget, iar la plecare, după obiceiul ţării, să le dăm şi un banchet de despărţire la „Capşa“, ca să plece oamenii cu amintiri plăcute şi să ne laude în străinătate. Dar experienţa astfel făcută n-ar dovedi nimica. Pentru ca experienţa să dovedească ceva trebuie ca ţăranii noştri duşi în Danemarca să fie puşi în condiţii perfect egale cu ale ţăranilor danezi, iară aceştia din urmă, aduşi la noi, să fie puşi în condiţii perfect egale cu ale ţăranului neoiobag român.

IX
Băncile populare

Să trecem acum de la aceste remedii paliative la remediile radicale, la acelea care ar fi *le clou* al remediilor și instituțiilor poporaniste. Acestea sînt, după cum se știe, băncile populare [21], casa rurală [22] și obștile țărănești [23].

Cine vrea să vadă pînă unde poate merge ambalarea în țara noastră să recitească dezbaterile parlamentare, să-și reamintească tot zgomotul făcut în jurul băncilor populare. Se părea că însuși țăranul găsise, în sfîrșit, mijlocul liberării și emancipării sale. Se formase o întreagă literatură care povestea — în parte adevărat, în parte exagerat — cît suferă țăranul de pe urma cametei. Se enumerau satele unde sînt cămătari care au strîns zeci de mii de lei de pe spinarea țăranului. Atîta zgomot s-a făcut în jurul acestei exploatări încît s-ar fi părut că toată plusvaloarea produsă de țărănimea noastră nu e creată în timpul producției și nu e înghițită de stat și de clasele dominante, ci apare numai în timpul tranzacțiilor dintre țăran și cămătar și e înghițită de cămătarii satelor.

Dealtfel, această ambalare e foarte explicabilă la clasele noastre dominante. Mai întîi, este iarăși chestie de diversiune, și încă de ce diversiune! Cămătarii satelor prefăcuți în cauza principală a răului și băncile populare în marele leac, iară neoiobăgia noastră nicăieri, parcă nici n-ar fi, se poate chilipir mai mare? Și mai este un chilipir tot așa de mare: orice reformă sau îmbunătățire întreprinsă în folosul real sau imaginar al țăranilor costă pe stat parale, cîteodată destul de multe, iară reforma

aceasta — instituția băncilor — nu-l costă aproape nimic: țăranul își îmbunătățește soarta, se emancipează de camăta ruinătoare, și asta pe propriul său cont și risc.

Nu tot așa de justificată este ambalarea poporaniștilor sinceri și a sincerilor iubitori ai țărănimii din alte grupări și partide. Entuziasmul exagerat al acestora se explică în bună parte prin necompetință, prin lipsa de elementare cunoștințe economice. Pentru că e un adevăr elementar în economia politică precum că o îmbunătățire fundamentală în soarta maselor muncitoare trebuie căutată în schimbarea felului și în modificarea raporturilor de producție, în domeniul producției, nu în modificarea tranzacțiilor comerciale, a schimbului, a creditului. Creditul e o categorie economică derivată, nu fundamentală, creditul nu creează, ci, în anume condiții, ajută în mod însemnat producția; el poate deci, trecînd la cazul care ne interesează, să ajute unei prosperări economice create, dar nu poate s-o creeze. E adevărat că un om de mare talent și o stălucită inteligență, cum a fost Proudhon, preconiza prefacerea raporturilor de producție, transformarea pe alte baze a societății înseși, prin credit. Dar Proudhon avea justificarea că a trăit în mijlocul unei societăți în care creditul începuse să aibă o influență atît de mare asupra producției; și Proudhon nici n-a fost economist propriu-zis, și, afară de asta, a trecut atîta vreme de atunci și am mai învățat ceva.

Instituțiile de credit și marea lor influență asupra vieții economice sînt de dată destul de recentă. Creditul și importanța lui s-au dezvoltat treptat, împreună cu dezvoltarea economică a societăților. El ia naștere și se dezvoltă împreună cu dezvoltarea producerii valorilor de schimb în locul valorilor de întrebuințare. Cît timp a durat gospodăria naturală, cît timp se produceau numai valori de întrebuințare, creditul propriu-zis avea o importanță minimă sau nulă. Cu cît însă se dezvoltă gospodăria bănească, în care producerea se face aproape exclusiv pentru schimb, în care se produc aproape exclusiv valori de schimb, mărfuri, cu cît se dezvoltă societatea capitalistă, creditul și instituțiile de credit iau o dezvoltare tot mai mare și capătă o influență imensă asupra vieții economico-sociale. Dar în această dezvoltare importanța creditului pentru țară și pentru clasele dominante nu e aceeași ca pentru clasele muncitoare. Pentru

acestea din urmă, creditul are uneori mai mult o importanță indirectă, întrucît influențează dezvoltarea economică generală ; dar importanță directă pentru îmbunătățirea soartei lor și a prosperării lor economice n-are deloc sau are una cu totul minimă. Astfel, pentru robii plantatorilor de bumbac din America, creditul n-avea nici o valoare sub nici o formă, cum n-avea pentru caii plantatorilor. Astfel, pentru clăcașii noștri țărani, creditul iarăși nu putea să aibă vreun mare preț.

Mai mult decît atîta. Uneori, pe cînd pentru economia națională și pentru clasele dominante importanța creditului crește, pentru poporul muncitor, dimpotrivă, scade. Așa, pentru micii meseriași din evul mediu, întrucît ei erau proprietarii instrumentelor lor de lucru, creditul avea oarecare însemnătate ; dar de atunci pînă în zilele noastre, pe cînd pentru economia națională și clasele economice dominante importanța creditului a crescut imens, pentru clasele muncitoare proletare însemnătatea lui a devenit minimă. Astăzi nici un economist burghez serios nu mai preconizează îmbunătățirea soartei muncitorimii proletare prin instituții de credit ; iară proletariatul însuși, perfect conștient de ceea ce-i trebuie, nu cere pentru îmbunătățirea soartei sale instituții de credit și economie, ci reducerea orelor de muncă, mărirea salariilor, contracte colective de muncă etc., iară pentru viitor, ca soluție difinitivă, naționalizarea sau socializarea tuturor instrumentelor de muncă. În alte cuvinte, poporul muncitor își caută îmbunătățirea soartei și soluția problemei sale în modificarea parțială sau totală a felului și raporturilor de producție, nu în instituțiile de credit, care pentru el direct n-au aproape nici o valoare.

Se va obiecta, desigur, că toate acestea sînt adevărate pentru proletariat, nu însă pentru țărănimea mică proprietară, stăpînă pe instrumentele ei de muncă, pe micul ei capital agricol productiv, pentru care deci în societatea capitalistă creditul are, dacă nu chiar atîta însemnătate cît pentru proprietarul unei mari uzine sau mari moșii, totuși o însemnătate destul de considerabilă. Recunoaștem aceasta. Pentru micul proprietar țăran, creditul, și mai ales — trebuie să adăugăm și să subliniem — creditul sub forma lui socială largă și francă, creditul statului, are destulă importanță. Nu-i lipsit de valoare nici creditul celălalt, să-i zicem creditul popular, de care sînt

legate numele lui Schulze-Delitzsch și Raiffeisen și care e organizat în străinătate sub o formă mai mult ori mai puțin asemănătoare cu a băncilor noastre populare. Acestui din urmă credit i se exagerează chiar și în străinătate importanța, deși nu în măsura în care lucrul se făcea la noi, dar în sfîrșit își are și el importanța lui pentru micul proprietar țăran. Decît este și aci un *dar*, în care rezidă cauza greșelilor teoretice ale economiștilor, sociologilor și reformatorilor noștri, ca și greșelile practice ale guvernanților noștri. Și anume : *țăranul nostru nu este mic proprietar.*

E foarte interesant și instructiv cum economiștii, sociologii, oamenii noștri politici și acum în urmă și teoreticienii poporanismului au cheltuit atîta spirit pentru a ironiza pe socialiști, care *cvasi* n-au băgat de seamă că țăranul nostru nu e un muncitor proletar ca în Occident, iară ei aproape cu toții, și nu *cvasi*, ci de-a binelea, au scăpat din vedere că țăranul nostru nu este un țăran mic proprietar ca cel din Occident. Țăranul nostru, ce-i drept, nu e proletar, dar nici mic proprietar, ci este ce e mai rău : un neoiobag. Ce înseamnă asta am văzut mai sus. Față cu categoria economică a creditului, situația țăranului e următoarea :

Faptul că pămîntul lui, avutul lui principal e inalienabil îi reduce foarte mult, uneori aproape la nimic, întinderea creditului de care se poate bucura. Iară faptul că nu e un proprietar propriu-zis care-și lucrează propriul său pămînt, ci e un semiclăcaș și semiproletar, lucrînd mai ales pămîntul marii proprietăți, nu-i permite să se folosească de credit în mod productiv. Așa fiind, creditul pentru țăranul nostru are o importanță relativ neînsemnată.

E adevărat că este o parte caracteristică în gospodăria neoiobagă, parte care face creditul necesar neoiobagului nostru, necesar și lui, necesar și economiei și producției țării : e faptul că țăranul e depozitarul inventarului agricol. Și acuma, dar mai ales acum douăzeci de ani, mai întreg pămîntul, nu numai al țăranului, dar și al marii proprietăți, era lucrat aproape exclusiv cu inventarul țăranului : cu plugul lui, cu boii lui ; cîteodată tot el dădea — și dă și uneori și acuma — și sămînța pentru pămîntul boieresc lucrat în dijmă. Conservarea și chiar îmbunătățirea inventarului erau deci și sînt și în interesul

țăranului, dar și mai mult în interesul marilor proprietari și arendași, precum și al statului și al claselor dominante în general. În consecință, fundarea unui institut de credit care să vină în ajutorul țăranului pentru conservarea și îmbunătățirea inventarului, procurarea seminței etc. era în interesul și al țăranului, și al statului, și al proprietarilor, și al arendașilor, care se descărcau de o asemenea grijă pe spinarea statului. Și tocmai de aceea creditul agricol a fost fundat cînd țăranul nici nu se gîndea să ceară așa ceva.

Creditul agricol a fost deci întemeiat sub auspiciile cele mai fericite: corespunzînd unei necesități, fiind în folosul statului și fundat de el și — caz atît de rar! — fiind totodată în folosul tuturor claselor sociale. Și, cu toate acestea, creditul agricol n-a reușit. Cum se explică acest fapt extraordinar? Se explică foarte ușor și acest *fiasco* era foarte ușor de prevăzut pentru cine știe să se uite în adîncimile raporturilor economico-sociale.

Pentru reușita creditului agricol erau necesare, în primul loc, două condiții esențiale: creditul să aibă o anume întindere — cel acordat cu țîrîita și în sume mici se risipește degeaba — și creditul să poată fi întrebuințat în mod productiv. Două mii de lei împrumutați și băgați în îmbunătățirea micii proprietăți — în îngrășăminte, instrumente perfecționate, vite de rasă etc. — încep să producă după o vreme oarecare un surplus de venit, să zicem, de 300 de lei. Scăzînd 120 de lei procente, rămîne încă un surplus de 180, care, desigur, e produs și el de muncă, dar pare căzut din cer: e un rezultat al virtuții creditului, care mărește prosperitatea debitorului.

Dar cele două condiții esențiale, după cum am văzut, lipsesc țăranului. Pămîntul lui fiind inalienabil, întinderea creditului lui e foarte restrînsă. Dar, ceea ce e mai important, el nu poate să întrebuințeze în mod productiv creditul căpătat și din cauza sărăciei, și din cauza raporturilor de producere existentă. Se poate oare vorbi serios ca neoiobagul învoit la proprietar și arendaș să introducă agricultura sistematică, îngrășăminte, vite de rasă etc. pe pămîntul lui? Cît valorează aceste iluzii danemarcofile am văzut mai sus.

Dar mai este încă o formă a creditului: e creditul dat nu pentru consumarea productivă, ci pentru consumarea personală.

Această formă a creditului de multe ori e cel mai bun mijloc nu de a mări prosperitatea debitorului, ci de a-l ruina. Ai nevoie neapărată de bani, îi împrumuți și-i consumi; pe urmă vine termenul fatal, n-ai cu ce plăti, ți se vinde tot ce se poate vinde și, ca rezultat, ești mai sărac decît înainte, din nou trebuie să te împrumuți cu orice preț, cazi pe mîna cămătarilor, și procesul ruinării e gata. E o poveste așa de veche și așa de banală!

Și s-a întîmplat aidoma țăranului român: mulțumită creditului agricol s-a înglodat și mai mult în datorii, a căzut și mai ușor pradă cămătarului din sat, și astfel creditul, în loc de instrument de prosperare, a devenit instrument de sărăcire.

Agrarienii noștri de obicei acuză pe țăran pentru acest rezultat negativ. E vina lui, zic dînșii; e și aici nepăsarea, neprevederea, necinstea și nesocotința lui: își amaneta cea din urmă avere, cheltuia banii fără a se mai gîndi că va trebui să plătească și pe urmă, se înțelege, i se vindea amanetul și rămînea și mai sărac, cădea în și mai mare atîrnare de arendaș și cămătar.

Nu, domnilor, nu-i așa. Țăranul român, spre nefericirea lui, e om și el, om ca toți oamenii, cum sîntem cu toții; erou nu e. Țăranul român e sărac lipit pămîntului. El are întotdeauna nevoi mari, vitale, urgente. Iarna copiii îi țipă de foame, de frig: trebuie mămăligă, trebuie lemne, trebuie o haină, trebuie bani; trebuie bani pentru botez și — vai! — tot așa de des trebuie bani de înmormîntare; trebuie bani pentru bir, că te omoară perceptorul! Și iată că s-a făcut o bancă de către boieri, de către stăpînire și ai putința să te împrumuți punînd vitele amanet ca să scapi de tortura perceptorului și să mănînci și tu și copiii... Și țăranul se împrumută și, pînă una alta, scapă de foame. Dar consecințele, prevederea, dar ce va fi pe urmă? Ei, va fi ce-o da dumnezeu, că mai rău decît acuma nu va fi; și, chiar de-ar fi, bine că măcar o dată a mîncat și el ca să se sature. Și, dealtfel, ce poate fi mai rău? Or să-i vîndă vitele. Lasă că trebuie ciocoiul sau arendașul să-l împrumute ca să cumpere altele, că altfel rămîn cu ogorul nelucrat. Are să rămînă iară fără mămăligă? Apoi, cînd n-o mai avea de unde să ia, trebuie să-i dea statul porumb, că rămîne fără birnici. Și atunci ce-am avut și ce-am pierdut?

Nepăsare, neprevedere, nesocotinţă ! Apoi, dacă e vorba ca în orice caz să fii redus la o bucată de mămăligă cu ceapă, atunci lasă să se îngrijească cei mari de ea, că altfel rămîn şi ei fără mămăligă. Şi, zău, cinstit vorbind, poate că argumentarea ţăranului nu e tocmai lipsită de temei.

Aşadar, creditul agricol, cu toate că a fost fundat sub cele mai fericite auspicii, cu toate că era în interesul tuturor claselor, cu toate că a fost întemeiat pe baza cea largă a creditului de stat, n-a reuşit, pentru că nu şi-a găsit terenul în condiţiile economice rele ale ţării, pentru că aceste condiţii sînt defavorabile existenţei şi funcţionării lui.

Şi se cerea ca băncile populare, care mergeau pe calea cea strîmtă a creditului privat şi au fost întîmpinate vrăjmăşeşte de unele din clasele superioare, aceste bănci să fie menite a face nu numai ceea ce n-a putut creditul agricol, dar ceea ce nu este în stare nici un credit : să devină punctul de plecare al regenerării şi emancipării ţărănimii române !

Dar ce se întîmplase ? Se schimbaseră oare aşa de profund condiţiile sociale ale ţării ? Deloc, nici umbră. Atunci ce putere tainică şi vrăjită se ascundea în băncile populare ? Acea putere minunată era tocmai ceea ce, după oamenii care pricep ceva în materie, constituia slăbiciunea lor ; ele nu mergeau pe calea largă a creditului statului, ci pe calea strîmtă a creditului privat ; ele nu cereau ajutorul statului, ci se bazau pe ceea ce englezul numeşte *self-help*, neamţul *Selbsthilfe*, rusul *samopomoşci*, iară românul nici nu are pentru asta un termen special : *ajutorul prin sine*. Ţăranul, prin propriile sale puteri, creînd băncile, alimentîndu-le din micile sale economii, împrumutîndu-se de acolo cînd e în nevoie cu un procent mic, scapă de camătă — principalul inamic —, îşi îmbunătăţeşte traiul şi, puţin cîte puţin, se emancipează din condiţiile mizerabile în care se zbate, o eră nouă se deschide pentru el : ajută-te şi dumnezeu te va ajuta.

Aţi înţeles ? Nu ştiu. Eu am înţeles. Neoiobagul român, sărac lipit, strivit de formidabilele forţe sociale care îl robesc pămîntului şi oamenilor, să se ajute el singur şi atunci îl va ajuta şi dumnezeu.

Bugetul unei mari părţi a muncitorimii neoiobage sărace, după ce plăteşte toate angaralele, e în mijlociu cam de 180—200 de lei pe an. Pentru o familie cu trei copii, asta înseamnă cam la 10—12 parale pe zi. Din aceste 10—12 parale, ţăranul va cheltui pentru mîncare, băutură, îmbrăcăminte, încălzit, iluminat ; pentru modestele sale necesităţi religioase şi culturale ; pentru împăcarea autorităţilor comunale şi jandarmului rural ; va face şi diversele cheltuieli neprevăzute, iară restul, paraua chioară ce-i va rămîne, dacă e om strîngător şi bine chibzuit, o va depune spre fructificare la banca al cărei acţionar va deveni ; şi dacă va avea noroc şi aptitudinile necesare poate ajunge şi conducătorul băncii şi va avea mîndria să-şi scrie pe cartea de vizită : „Ioan al Saftei, preşedintele consiliului de administraţie al băncii populare din Pîrliţii de Sus“.

E adevărat că pe urmă s-a văzut că în felul acesta băncile populare nu pot să reuşească şi atunci a intervenit un ajutor parţial al statului şi al Băncii Naţionale, care prin creditul agricol sconteează portofoliul băncilor populare. Dar cu toate astea scopul urmărit tot nu se poate atinge.

Se va obiecta că, împotriva tuturor prevederilor teoretice, băncile populare au reuşit : dovadă acele mii de bănci înfiinţate, dovadă capitalul lor de vreo 50 000 000. Şi cu toate astea, răspundem noi, prevederile teoretice s-au dovedit perfect întemeiate. Căci mai întîi trebuie să vedem cît capital s-a vărsat în adevăr şi mai ales *cine* l-a vărsat, *ce fel* de ţărani sînt aceia care l-au vărsat. O comparaţie cu Transilvania va fi edifiantă. Acolo băncile ţărăneşti au un capital deplin vărsat de 120 000 000. La noi, dacă vom ţine seama de capitalul în adevăr vărsat, şi mai cu seamă vărsat de adevăraţi ţărani, şi dacă vom mai ţine socoteală că populaţia noastră e de două ori mai mare decît a Transilvaniei, atunci se va vedea cît de neinsemnat, relativ e capitalul vărsat în bănci de ţărănimea noastră. Şi doar băncile noastre sînt protejate de stat, sînt susţinute pe toate căile de autorităţi şi au cont deschis la Banca Naţională, pe cînd cele din Transilvania sînt persecutate în toate chipurile de statul ungar.

Şi nici nu se putea să fie altfel. Căci, încă o dată, ce s-a schimbat în ţara noastră de la întemeierea creditului agricol încoace ? Ţărănimea nu s-a îmbogăţit, ci, dimpo-

trivă, a ajuns mai săracă decît oricînd. Întinderea și elasticitatea creditului țăranului nu s-a mărit, pentru că pămîntul lui e tot inalienabil. Pentru consumarea productivă a creditului nu s-au ivit condiții mai prielnice, pentru că raporturile de producție au rămas aceleași. Atunci ce s-a schimbat ? Și ce a rămas din virtuțile și potențele creditului nostru popular de a îmbunătăți soarta țărănimii ?

A mai rămas creditul pentru consumarea personală. Această formă de credit e cea mai puțin producătoare de bine, ea poartă în sine, după cum am văzut, inconveniente și chiar pericole. Dar, în sfîrșit, în anume condiții și într-o anume măsură e necesară și folositoare. A se da țăranului nostru — veșnic în nevoi și veșnic silit să se împrumute —, a i se da un credit ieftin, fie și un credit de consumare personală, e, desigur, un mare bine. Așa judecă chiar și poporaniștii cei mai serioși. Ei nu exagerează importanța socială a băncilor populare, nu cred că din ele va izvorî fericirea țăranilor ; decît ei zic că ele vor scăpa țărănimea din ghearele cametei. Și aceasta încă este o mare exagerare.

Să scape țărănimea de camătă ? Ușor de zis. Cît de ușoare le par toate economiștilor, sociologilor și poporaniștilor noștri ! Să distrugi camăta cînd condițiile sociale o favorizează ? De două mii de ani durează lupta asta. A dus-o statul antic și statul medieval cu puternica lui organizație de stat ; a dus-o cea mai formidabilă organizație ce a avut vreodată omenirea, biserica creștină. Și n-au învins camăta. Și o vor învinge poporaniștii noștri cu instituțiile lor de bancă alimentate de paraua chioară a lui Ioan al Saftei ?

Să vedem, în adevăr, cum distrug camăta băncile noastre populare.

Ioan al Saftei are nevoie absolută de doi poli : trebuie să plătească birul, să cumpere mălai, să îngroape un copil ș.a.m.d. Altădată el îi împrumuta de la Titircă Inimă-Rea din sat. Titircă, afară de un procent oarecare, îi lua lui Ioan tot drept procente anumite rușfeturi — o limbă de porc, pui etc. —, îi lua zile de arătură, prașilă, cărat, îi cumpăra mai ieftin o parte din porumbul neculeș încă, lucruri care, socotite în bani, făceau procente de sută la sută, uneori și mai mult. Acum omul se duce la bancă și cu o poliță ridică banii, cu procentul — neînsemnat în condițiile statului — de 10—12%. Perfect.

Dar condițiile esențiale ale funcționării unei bănci mari sau mici, principiile acestei funcționări sînt aceleași. O bancă nu poate da bani la infinit și nici cît i se cere, căci nu cîteva milioane, dar zeci și sute de milioane s-ar risipi în cîteva clipe. O bancă nu poate să acorde credit decît după capacitatea de credit a individului. Această capacitate pentru Ioan al Saftei e foarte mică, pentru că e sărac și pentru că avutul lui principal, pămîntul, e inalienabil. Să zicem că pentru Ioan această capacitate e de doi poli. El ridică acești bani, care față de nevoile lui, multe, vitale, urgente, se topesc ca gheața la soarele lui Cuptor. Și pe urmă ce să facă ? Banca nu mai dă parale, pentru că s-a isprăvit cu capacitatea lui de credit. Capacitatea creditului a încetat, dar capacitatea nevoilor nu. Nevoile cresc, vin puhoi și iară trebuie bani. Ce să facă Ioan ? Se duce la Titircă, acesta-i dă bani și-i ia procente și rușfeturi și zile de arat, de prășit, de cărat, și îl robește cametei absolut ca și înainte, și asta pentru tot restul vieții, căci la bancă nu mai are nas. Și atunci ce s-a schimbat ?

S-a schimbat că, în afară de camătă, Ioan, înglodat în datoria băncii, trebuie să plătească și acolo procente.

Se va zice : „Bine, în fond nu s-a schimbat nimic, dar cel puțin pentru acești doi poli ridicați de la bancă nenorocitul va plăti 10—12% în loc de sută la sută ; nu e mult, dar tot e ceva". Da, desigur ar fi ceva, dar nu e. Spre a face un împrumut trebuie protecție, și acolo la bancă Titircă e tare și mare ; și trebuie un gir valabil fără de care nu se pot lua bani, și Titircă dă un gir, dar, bineînțeles, nu degeaba, ci — după importanța sumei ridicate — Ioan îi dă rușfeturi, zile de muncă etc. Încît Ioan plătește procente băncii, rușfeturi și zile de muncă lui Titircă, iară rezultatul e mai mult ori mai puțin același.

Ce s-a schimbat dar ? Nimic. Ba tot s-a schimbat ceva. Mai înainte, la efectuarea unui împrumut, Ioan avea a face cu Titircă și atîta tot : relații foarte grele, dar simple și patriarhale. Acuma însă, la reînnoirea împrumutului, bietul Ioan trebuie să stea de vorbă cu un întreg *conțiliu* de administrație : sînt acolo și Titirci, și preotul, și învățătorul, și alții. Pe urmă e vorba acum de poliță, de girant, de scadență, de protest, tot lucruri de care la reînnoirea unui împrumut îngheață și un mic

negustor de oraș, dar încă bietul Ioan, care, buimăcit și înghețat, stă înaintea acestor lucruri străine, pricepînd doar atîta că la o zi anumită, dacă Titircă nu va pune o anume iscălitură, s-a sfîrșit cu el : i se va vinde și cenușa din vatră, și nu de către Titircă — pe care a învățat să-l împace —, ci de către bancă, de către un întreg *conțiliu*. Și de toate acestea îl scapă Titircă prin iscălitura lui. Și Ioan plătește procente și muncește pentru girul lui Titircă și caută să împace și pe unii consilieri, muncind cîte ceva și pe la ei, că doar ce-l costă munca ? n-a plătit pentru ea, o are gratis ! Apoi dacă, făcînd socoteala, el în locul sutei la sută de odinioară plătește acuma cîteodată și mai mult, e și drept, pentru că acuma el are bancă proprie, populară și poporanistă, e acționarul unei bănci și — de ! — obrazul subțire cu cheltuială se ține.

Așadar, situația lui Ioan nu s-a schimbat sau s-a schimbat foarte puțin. În schimb, situația lui Titircă s-a schimbat în unele privințe chiar fundamental. În adevăr, înainte Titircă exploata cu propriile sale capitaluri, strînse de multe ori cu cine știe ce greutăți și sacrificii. Acuma însă s-au schimbat lucrurile, Titircă are cont deschis la banca populară pe care tot el o învîrtește : el ia parale de la bancă și cu ele îl împrumută pe Ioan. Dar banca dispune nu numai de parale depuse de Titircă și de semenii săi, ci și de paralele depuse de Ioan al Saftei și de ajutorul statului și al Băncii Naționale.

De asemenea, cînd Titircă îl împrumută pe Ioan în mod indirect, intervenind la bancă, dîndu-i girul său, banii aceștia nu sînt numai ai lui Titircă și ai burgheziei sătești, ci și ai lui Ioan al Saftei, ai țărănimii sărace și muncitoare, precum și ai statului și ai Băncii Naționale. Ce urmează de aci ? *Urmează că înainte vreme Titircă cu propriile sale capitaluri făcea cămătărie și îl storcea pe Ioan, pe cînd azi, cu instituirea băncii populare, îl stoarce pe Ioan cu banii Băncii Naționale și chiar cu banii proprii ai lui Ioan !* Cred că progresul e vădit pentru oricine *.

Dar se va mai zice poate : „Dacă băncile populare nu sînt și nu puteau fi de folos maselor mari ale țărănimii muncitoare, nu e același lucru cu țăranii fruntași, care alcătuiesc proprietatea noastră mijlocie ; acestora vădit că băncile le-au folosit mult și ăsta tot e un bine“.

Da, desigur, în alte condiții ăsta, în adevăr, ar fi un bine și pentru proprietatea agricolă mijlocie, și pentru producția agrară a țării. Dar fruntașul nostru țăran, țăranul bogat, nu e un proprietar mijlociu ca în Occident, care, folosindu-se de un credit mai ieftin, își rotunjește proprietatea, introduce îmbunătățiri în cultură și astfel, servindu-se pe sine, servește și agricultura, și producția țării. Fruntașul nostru țăran de obicei este pe jumătate, dacă nu chiar pe de-a-ntregul, cămătar agricol. El este doar acela care, ca și circiumarul și întreaga burghezime sătească din care face parte, ia pe nimica pămînturile țărănești pe termen de 99 de ani ; el este acela care în felul acesta fraudulos își face o moșioară respectabilă și o lucrează în condițiile primitive arătate mai sus, după relațiile de producție existente — cu dijmă, rușfeturi, servituți, cu muncă drept procente pentru bani împrumutați —, și știe să stoarcă munca mai abitir decît proprietarul și arendașul. Această exploatare și deposedare a țărănimii muncitoare, această întărire a neoiobăgiei, țăranul îmbogățit mai înainte o făcea cu propriile sale mijloace, acum o face și cu mijloacele băncii populare, al cărei important acționar este, adică acum o face și cu banii Băncii Naționale și cu propriii bani ai celor deposedați.

Și astfel băncile populare organizează camăta, îi lărgesc cîmpul de activitate, ajutînd la sărăcirea și robirea țăranului și la consolidarea neoiobăgiei lui.

Și aici vedem cauza adevărată a acelei reușite parțiale a băncilor populare cu care se laudă poporaniștii

* În afară de burghezia sătească mai e cineva care profită de pe urma băncilor populare : e arendașul și proprietarul. Aceștia, cînd le vine mai bine la socoteală să-și încaseze datoriile de la țăran în bani și nu în învoieli noi, pun pe țăran să se împrumute de la banca populară și să le plătească lor. Aceasta s-a adus la cunoștința congresului băncilor populare ținut la Ploiești. Iată, textual, un fragment din darea de seamă publicată în ziarul *Dimineața* de la 19.IX.1909 : țăranul Oancea din cătunul Corbu (județul Buzău) a spus : „Țăranul se împrumută la băncile populare și cu acești bani plătește datoriile la arendași și proprietari. Cînd conducătorii băncilor cer țăranului datoria ce are să dea, acesta nu are nici bani, căci i-a dat boierului, nici cereale, din cauză că dijma i se ia una și una, plus înșelătoria“. Ziarul adaugă că, chestiunea nefiind la ordinea zilei, președintele congresului a oprit pe Oancea de a continua.

noştri. Milioanele vărsate în băncile populare şi care, cu toate rezervele făcute mai sus, ar însemna totuşi mult pentru o ţară cu o ţărănime atît de îngrozitor de săracă sînt în mare parte vărsate de burghezimea sătească, de acei cămătari pe care băncile erau menite să-i desfiinţeze.

Ştiu că la început cămătarii satelor erau grozav de speriaţi şi luptau din răsputeri împotriva înfiinţării băncilor. Aşa s-a întîmplat cu toate remediile agrare de o jumătate de veac încoace, începînd cu cel de la 1864. La început zarvă, zgomot, luptă crîncenă, ca şi cum ar fi sosit o revoluţie socială ori chiar sfîrşitul lumii. Unii o fac din abilitate spre a căpăta mai multe avantaje ; alţii se sperie serios. Apoi iese la iveală că reforma, sau aşa-numita revoluţie, poate şi trebuie să se întoarcă spre binele lor, şi atunci se acomodează perfect şi încep să tragă toate foloasele.

„Noi am gîndit — îmi spunea un arendaş, rezumînd opinia tuturor arendaşilor despre reformele agrare poreclite socialiste —, noi am gîndit că reformele socialiştilor de la guvern ne vor omorî ; şi cînd colo ele devin pentru noi". Astfel, şi burghezimea sătească, şi cămătarii satelor la început s-au speriat rău, au început să combată cu energie fondarea băncilor pînă au băgat de seamă că „ele devin pentru ei". Atunci au început ei singuri să dea bani, să deschidă bănci, au devenit *factotum* în ele şi au atras spre ei pe cărturarii satelor, necesari în noua organizaţie de camătă, unde se cerea mai multă ştiinţă de carte, punîndu-se chiar sub scutul aparent al acestora.

Deci băncile populare, ţinînd seamă de scopul pentru care au fost create, au dat un complet *fiasco.*

Şi aceasta era uşor de prevăzut. Aşa trebuia să se întîmple prin jocul firesc al forţelor sociale din organizaţia noastră economico-agrară neoiobăgistă, aşa trebuia să se întîmple în virtutea unei legi sociologice inexorabile, o lege mecanico-sociologică, legea *relaţiilor de forţă.*

Cînd un corp se află în mişcare prin acţionarea unei anume forţe, dacă vreţi să-l opriţi ori să-i schimbaţi direcţia, trebuie să-i opuneţi o forţă corespunzătoare ; întrebuinţînd o forţă prea mică, atunci corpul îşi va urma mersul şi direcţia primitivă. Dacă într-o societate unde domnesc anume puteri economico-politice şi juridico-sociale ce dau o anume direcţie întregii vieţi a ţării vreţi

să schimbaţi acea direcţie, trebuie să întrebuinţaţi puteri — reforme — corespunzătoare. Altfel remediile şi paliativele voastre nu vor opri viaţa socială din mersul şi direcţia ei primitivă, ba chiar uneori o vor ajuta în această mişcare. Prin aceasta legea sociologică se deosebeşte de cea mecanică : în aceasta din urmă, oricît de mică ar fi forţa opritoare, ea totuşi întru atîta va micşora forţa iniţială ; pe cînd în sociologie se poate întîmpla contrariul : s-o ajute, s-o mărească.

Cînd într-o ţară cu un nenorocit regim economic agrar, bazat pe anume relaţii de producţie neoiobăgiste şi care dă o anumită direcţie vieţii agrare, doriţi să schimbaţi acea direcţie, atunci nu prin paliative puteţi s-o faceţi : acestea din urmă se vor preface şi ele după chipul şi asemănarea regimului neoiobag. Şi tocmai aceasta s-a întîmplat şi se va întîmpla cu băncile noastre populare. Fundate cu gîndul de a distruge camăta şi a întări mica proprietate ţărănească, ele au devenit şi vor deveni tot mai mult centre de organizare mai savantă a cametei şi de deposedare a ţărănimii, pe căi lăturalnice, de micile ei proprietăţi, întărind neoiobăgia existentă.

Regimul preface băncile, în fond şi în formă, în instituţii neoiobăgiste.

În adevăr, ce era camăta mai înainte în fondul şi în forma ei ? Ea corespundea iobăgiei de altădată. Între Titircă şi Ioan erau relaţii patriarhale, asemănătoare cu relaţiile dintre boier şi iobagul sau clăcaşul de altădată. Pentru galbenul împrumutat, Ioan dădea munca în natură, cum o dădea sub formă de felurite servituţi boierului. Era deci o camătă de formă iobăgistă. Dar acum, sub regimul băncilor populare ? Ioan plăteşte procentele în bună parte tot în muncă, fondul iobăgist al cametei s-a conservat deci, dar el dă procente, are a face cu banca, poliţe, giruri etc. ; va să zică, la fondul iobăgist s-au adăugat şi elemente capitaliste, s-a adăugit şi o formă occidentală, *cu alte cuvinte, camăta, din iobăgistă, a devenit neoiobăgistă.* Vom vedea mai jos oarecare exemple pentru verificarea acestei extrem de importante legi sociologice.

Faţă de o singură categorie de ţărani, băncile populare au corespuns întrucîtva scopului pentru care au fost create. Aceasta e categoria, destul de mică, de ţărani înţoliţi, semi-fruntaşi, dar care nici nu fac camătă, nici

nu exploatează și deposedează țărănimea săracă. Țăranilor din această categorie, băncile le pot servi în forma — foarte restrînsă în condițiile agriculturii noastre mici — a creditului pentru consumarea productivă : cumpărarea unei vite, unui plug etc. În ce privește creditul pentru consumarea personală, apoi, avînd în vedere atmosfera de risipă nebună de la orașe, care influențează satele, și avînd în vedere atmosfera de neprevedere și nechibzuință de la sat, această formă de credit, chiar pentru un gospodar semifruntaș, reprezintă de multe ori mai multe pericole decît foloase.

Bineînțeles că nici prin gînd nu-mi trece să neg că uneori băncile pot să fie de un real folos nu numai semifruntașilor, dar și micilor proprietari și țăranilor săraci. Și creditul agricol, netăgăduit, a fost uneori de folos țărănimii sărace. După cum am spus însă, excepțiile în viața socială, ca și în gramatică, nu infirmă regula, ci o confirmă. O instituție socială se judecă după tendințele și efectele ei generale, nu după cele accidentale.

Dar este în băncile populare ceva care n-a fost prevăzut, pentru care n-au fost create, care nu se cuprinde în competența lor de instituții de credit și prin care ele sînt, în adevăr, necondiționat folositoare țărănimii, și nu numai claselor țărănești mai avute, dar tuturor țăranilor. Asta face pe oamenii de o veche și constantă bunăvoință pentru țărănime să se entuziasmeze pentru băncile populare. E partea lor *educativă*, partea lor *ocultă ;* da, *ocultă :* subliniem cu tot dinadinsul acest cuvînt și îndată ne vom explica.

Băncile populare au pentru țărani — pentru unii în măsură mai mare, pentru alții în măsură mai mică — o însemnătate educativă. În întunericul și robia satelor, înconjurate de un zid chinezesc ca să nu pătrundă acolo o idee de civilizație, o instituție occidentală ce ar pune în primejdie neoiobăgia, apar băncile populare, cu polițe, giruri, consiliu de administrație ales de țărani, tot lucruri noi care lărgesc orizontul intelectual al țărănimii. Băncilor populare li s-au dat fel de fel de însărcinări : crearea de cooperative, luarea moșiilor în arendă, formarea obștilor țărănești, și vor să le dea pînă și însărcinări administrative și sanitare. În felul acesta, țărănimea începe să se ocupe de afacerile ei, să le discute, să le priceapă, și

nu numai afacerile fiecărui țăran în parte, ci afacerile obștii țărănești, afacerile țărănimii, ale *clasei* și afacerile țării. Băncile populare devin deci un ferment de deșteptare, de luminare a țărănimii, de educare a ei cetățenească, de educare a ei în a se ocupa de afacerile sale și indirect de afacerile țării.

Firește, toate astea n-ar trebui să privească banca, o instituție economică și financiară ; pentru o astfel de educare există statul și viața politică și cetățenească a țării. Dar noi am văzut de ce statul nostru nu-și îndeplinește acest rol la țară și de ce nu și-l poate îndeplini, am văzut de ce nu este și nu poate fi adevărată viață politică și cetățenească la țară. Și de aceea funcțiile statului democratic, neputînd fi împlinite pe calea directă și francă de către stat, cată să fie împlinite pe cale indirectă, *ocultă,* de niște organe sociale a căror menire ar fi cu totul alta. E un proces care se petrece în organismul social asemănător cu procesul care se petrece în organismul individual : cînd o funcție nu poate fi îndeplinită de organul creat pentru aceasta, atunci e îndeplinită în mod mai puțin eficace, și s-ar putea zice, în mod ocult, de unul sau mai multe organe adiacente : cînd stomacul nu funcționează, intestinele îi îndeplinesc funcțiile. Astfel sînt aceste funcții ale băncilor populare, astfel e mai toată activitatea extrașcolară. Acest ocultism stă pe suflet mai ales agrarienilor noștri, tocmai pentru că servește ca ferment de deșteptare a țărănimii la viața cetățenească.

Acestui ocultism de la sate îi corespunde, sub altă formă, ocultismul de la orașe, un ocultism care pătrunde întreaga noastră viață economico-politico-socială și culturală. La noi prefectul în loc de administrație face politică și alegeri, politicianul, șeful local al partidului de la putere face administrație și numește în funcții ; conducătorii de bănci conduc guvernul și politica țării, oamenii de guvern conduc băncile și comerțul, și nu se poate forma nu numai un partid sau o grupare politică, dar nici o întreprindere comercială sau industrială și nici chiar o grupare culturală ca să nu apară o ocultă corespunzătoare. Acest ocultism al întregii noastre vieți sociale atîrnă de aceleași condiții profunde economico- și politico-sociale și de aceeași dublă și antagonică organizație a societății noastre ; dar despre aceasta se va vorbi la timp,

cînd va fi vorba de orașe și de chestia socială în general. La țară însă ocultismul, în forma cum se manifestă prin băncile populare sau prin activitatea extrașcolară, e de un netăgăduit folos pentru țărănimea noastră.

Și afară de acest folos băncile populare au și o însemnătate simptomatică. Forțele poporului, comprimate de toate rămășițele medievale iobăgiste, dar trezite de toate elementele civilizației capitalisto-burgheze ce se găsesc în organismul social, caută o ieșire și nu așteaptă decît un prilej ca să năvălească cu furie, amenințînd să rupă toate zăgazurile. Astfel, cînd mișcarea socialistă trecută a început să înființeze cluburi politice țărănești, în trei luni de zile au fost create sute de cluburi. Socialiștii nici nu visaseră o asemenea reușită. Șuvoiul popular, stîrnit, a venit cu atîta furie și putere încît a crescut peste capetele socialiștilor de atunci și pentru o vreme oarecare a distrus însăși mișcarea socialistă care-i dăduse drumul. Pe urmă au venit băncile populare și, într-o vreme relativ scurtă, s-au format mii de bănci. Țărănimea așteaptă de la băncile populare ceea ce aștepta de la cluburile sătești : liberarea. Aceasta băncile populare nu pot să le-o dea — ferească dumnezeu ! —, aceasta băncile n-o pot deloc ; dar ele dau țărănimii prilejul ca să-și manifesteze dorința supremă și asta tot e ceva.

Folosului indirect pe care-l aduc băncile țărănimii și valorii lor simptomatice sînt înclinat mai curînd să le exagerez însemnătatea decît să le-o micșorez.

X

Casa rurală

Să trecem acum la altă reformă poporanistă : *casa rurală*.

Dacă băncile populare marchează, după poporaniști, o eră nouă pentru țărănimea oropsită, darmite casa rurală ! Ea are doară menirea, nici mai mult, nici mai puțin, să răscumpere treptat proprietățile mari teriene * și să le treacă țărănimii în formă de mici proprietăți agrare. Casa rurală e deci cu adevărat desăvîrșirea operei incomplete de la 1864. Și înrudirea acestor două opere pare atît de mare încît au fost chiar apărate cu argumente la fel față de potrivnicii lor.

Astfel, M. Kogălniceanu, ca să răspundă adversarilor liberării și împroprietăririi țărănimii care îl acuzau de socialism, anarhism, proudhonism, invoca drept argument suprem exemplul Rusiei. Iată Rusia, zicea el : o țară absolutistă, autocrată și a liberat și împroprietărit țărănimea ; dar noi, țară liberală, constituțională ! Și doar Alexandru II și guvernul rusesc n-or fi socialiști, proudhoniști, anarhiști, vrăjmași și distrugători ai proprietății private ! Și cu acest argument închidea gura potrivnicilor săi, cel puțin pentru moment.

Astfel și poporaniștii noștri, mai mult sau mai puțin în curent cu viața economică a Rusiei, cînd erau atacați de potrivnicii casei rurale și taxați de socialiști, vrăjmași ai proprietății și ai statului, răspundeau, ca și Kogălniceanu, invocînd exemplul Rusiei.

* [proprietate agricolă].

Dar este în această privință și o deosebire între Kogălniceanu și apărătorii casei rurale: Kogălniceanu, pe vremea aceea, nu putea ști ce rezultate vor da liberarea și împroprietărirea țărănimii ruse așa cum au fost făcute; pe cînd apărătorii casei rurale nu puteau să nu știe ce rezultate deplorabile a dat casa rurală rusească.

Banca țărănească a Rusiei, casa ei rurală, a dat un *fiasco* desăvîrșit și față de țărănime, și față de stat. În prima și a doua Dumă a fost o grupare puternică, numită a muncii *(trudoviki)*, compusă din 120 de deputați, dintre care foarte mulți țărani adevărați, nu de carnaval. Ei bine, în acele interminabile discuții asupra chestiei agrare, care au ținut luni întregi, de cîte ori venea vorba de casa rurală, țăranii săreau ca mușcați de șarpe și strigau într-un glas: nu ne trebuie bancă țărănească (casă rurală), afară cu banca țărănească! Asta e atitudinea țărănimii față de casa rurală. În cît privește atitudinea statului, apoi chiar acum cînd scriu aceste rînduri citesc în ziarele rusești că ministrul de finanțe Kokovțev pleacă în voiaj prin Rusia ca să vadă ce e de făcut cu pămînturile băncii țărănești ca să se mîntuie de ele. Că de cumpărat a fost ușor: în Rusia, ca și la noi, cînd dai un preț bun găsești vînzători cîți voiești; dar ce te faci pe urmă cu pămînturile cumpărate? Le vinzi în loturi la țărani? Dar țăranii nu pot plăti ratele și pămînturile se întorc de unde au plecat. Și pe urmă ce te faci cu ele? Bietul Kokovțev!

Și rezultatul acesta, fiascul casei rurale, nu era greu de prevăzut nici pentru Rusia, nici pentru noi.

Că la noi se va întîmpla același lucru ca și în Rusia și chiar mult mai pronunțat nici o îndoială nu încape. De ce? După cele zise pînă acuma în această lucrare, puține cuvinte ne vor trebui pentru a o demonstra.

Casa rurală are drept menire să cumpere pămînturile proprietarilor mari și să le revîndă în loturi mici agricultorilor țărani. În felul acesta, latifundiile noastre se prefac în mică proprietate agrară. O condiție esențială pentru reușita lucrului este ca lotul vîndut țăranului să fie rentabil, adică rata plătită de țăran să nu fie mai mare decît ce-i produce pămîntul cumpărat, căci altfel el își cumpără o belea menită să-l ruineze, nu să-l înțolească. Or, parcelele cumpărate de la casa rurală în general vorbind, de excepții nu vorbim, nu sînt rentabile. Și cu

asta basta. De ce nu sînt rentabile? Pentru că țăranul le plătește prea scump față de rentabilitatea lor, avînd în vedere condițiile în care trebuie să le lucreze. Și le plătește prea scump din mai multe pricini, dintre care vom vedea pe cele mai principale.

Întîia pricină este că nu țăranul cumpără pămîntul, ci alții îl cumpără pentru el: funcționarii, diriguitorii casei rurale, care de multe ori pricep tot atîta nevoile unei mici culturi țărănești în condițiile date cît pricepe țăranul operațiile complexe ale casei rurale și care n-au un interes direct și personal în această cumpărare cum are un cumpărător care cumpără pentru sine. În aceste condiții, lipsind și priceperea practică, și interesul personal, cumpărăturile făcute vor fi mai scumpe. Și aici fac abstracție de simpla rea-credință care face să se plătească prețuri exorbitante, de complezență, pentru a proteja un prieten, a satisface intervenții puternice, a dobîndi sau conserva partizani politici etc. Pe urmă sînt cheltuielile de administrație ale casei rurale, foarte mari — lefuri grase, diurne, jetoane de prezență —, care scumpesc pămîntul, iară la casa noastră rurală, care e o bancă pe acțiuni, se mai adaugă și dividendele considerabile plătite acționarilor, care cad și ele în sarcina pămîntului cumpărat. Apoi însuși faptul ivirii pe piață a unui cumpărător atît de însemnat cum e casa rurală scumpește foarte mult pămîntul. Pămîntul în societatea modernă e o marfă ca toate mărfurile, iară prețul unei mărfi se hotărăște de legea ofertei și cererii: cu cît se mărește cererea, cu atît crește și prețul. Sînt însă mărfuri speciale, acelea care nu pot fi reproduse în cantități arbitrare voite, cum e pămîntul și produsele sale; acestea au tendința să crească în preț cu totul disproporționat cu ridicarea cererii din piață.

Casa rurală deci, dacă își va lua rolul în serios și va cumpăra mari cantități de pămînt, prin însuși faptul acesta va ridica foarte mult prețul pămîntului.

Și mai e o altă cauză, și mai importantă, care face ca parcela cumpărată de țăran să-i revină prea scumpă, să nu-i fie rentabilă. Aceasta e rentabilitatea mai mare a proprietății mari decît a celei mici.

D-l Stere a adus în țară discuția teoretică din Occident asupra relativei superiorități sau inferiorități de rentabilitate a proprietății agrare mari și mici, pentru a

dovedi că proprietatea mică țărănească nu numai că nu este inferioară, dar este chiar superioară în această privință proprietății mari. Desigur, d-l Stere a făcut un serviciu culturii noastre economice prin faptul că a ridicat această discuție, pentru că ea este pe cît de interesantă teoreticește, pe atît de importantă practicește. Dar, d-l Stere n-a băgat de seamă, cum n-au băgat de seamă nici alții, că pentru noi *acuma* această discuție poate să aibă numai un interes academic, că interes practic are numai în Occidentul Europei și în țările capitaliste, unde există cultura agricolă intensivă și proprietatea mică propriu-zisă. Acolo, într-adevăr, se poate discuta care proprietate agrară e mai rentabilă : cea mare ori cea mică ?

Noi însă avem cultura extensivă și producem în mare parte cereale pentru export. În asemenea condiții, nici un economist serios, oricît de fanatic partizan al micii proprietăți ar fi, nu va susține superioritatea acesteia asupra celei mari, ci contrariul. Afară de asta, noi nici n-avem proprietate mică propriu-zisă, ci, după cum am arătat, proprietate semifeudală, neoiobăgistă. În aceste condiții speciale, superioritatea proprietății mari ca rentabilitate nici nu mai trebuie discutată. N-are decît să vadă cineva din statistici cît grîu și porumb la pogon produce proprietatea mare și cît cea țărănească, ce calitate de produs au și una și alta.

Se va obiecta că lucrurile vor sta altfel, în alte condiții, în condiții favorabile micii proprietăți. Negreșit că atunci va fi altfel și că atunci va fi de discutat. Dar casa rurală, prin apariția ei, nu schimbă o iotă în condițiile economice esențiale ale țării. După, ca și înainte de apariția ei, rămînem o țară cu o cultură extensivă, producătoare mai cu seamă de cereale pentru export. Asemenea, nu se schimbă nimic în raporturile noastre esențiale de producție sau în raporturile esențiale politico-sociale. Și, împreună cu toate condițiile care rămîn neschimbate, rămîne și superioritatea rentabilității proprietății mari asupra celei mici.

Prețul pămîntului însă *e renta lui capitalizată.*

Deci țărănimea va plăti moșia după rentabilitatea ei de proprietate mare, dar se va folosi de ea în loturi mici, prin urmare, rentabilitatea ei scăzută de proprietate mică ; va să zică, va plăti moșia mai mult decît face, diferență de preț însemnată care-i va fi fatală.

Cele arătate mai sus ar fi suficiente pentru a demonstra greutatea reușitei unei case rurale. Dar această reușită mai este dificilă și din altă pricină, esențială, hotărîtoare și specială, țării noastre.

Menirea casei rurale este să creeze și să susțină mica și mijlocia proprietate țărănească. Însă noi știm acum că așa ceva n-avem și — cu raporturile de producție existente, în condițiile economico- și politico-sociale în ființă — nici nu putem avea. Casa rurală din punctul de vedere al scopului în care e întemeiată este deci contradicția personificată : chiar de la înființare, ea poartă în sine germenii morții, își propune să rezolve o problemă absolut nerezolvabilă, un fel de cvadratură a cercului.

Și e original, ca să nu zicem altfel, rolul statului (statului în sensul larg al cuvîntului) în crearea casei rurale : un rol absurd, provenit din dubla lui făptură de stat neoiobag și burghezo-democrat. În primul său ipostas, ca stat neoiobag, prin întreaga legislație a muncii agrare, prin întreaga practică administrativă, prin tot sistemul economico-social și politico-social de la sate, el împiedică pe țăran de a deveni mic proprietar și-l menține în starea de neoiobăgie ; iară în al doilea ipostas, ca stat burghezo-democrat, el caută prin casa rurală să creeze proprietatea mică și mici proprietari, *adică să creeze ceva ale cărui condiții de existență le-a distrus și le distruge.*

Și după ce a tăiat craca de sub picioarele casei rurale, care astfel se va rostogoli cu capul în jos și picioarele în sus, statul — cine știe ? poate chiar în chip sincer — va deplînge lenea, inerția, nechibzuința și stricăciunea țăranului, pe care „în zadar vei căuta să-l ajuți ; orice ai face, e în zadar".

Dealtfel, noi cunoaștem doar o activitate analogă a statului și încă într-o formă mult mai largă decît casa rurală : aceasta e împroprietărirea țăranilor pe domeniile statului. Și una, și alta au doar același scop — prevenirea proletarizării țărănimii — a cărui realizare se urmărește prin același mijloc : darea de pămînt. Dar, dacă e o mare asemănare, sînt și deosebiri importante. Priceperea acestora e de mare preț pentru priceperea casei rurale și a rezultatelor ce trebuie să dea.

Prima deosebire este că statul dădea pămîntul statului, al națiunii, așa că putea să-l dea cu preț cît de

scăzut, putea să ierte restanțele de plată etc. Nu-i vorbă, statul a vîndut de obicei cu prețuri curat cămătărești, uneori, după mărturisirea însuși a d-lui Dimitrie Sturdza într-unul din discursurile d-sale, cu prețuri duble decît era prețul curent, și astfel ajungea chiar mai sigur la scop : de a împiedica formarea proletariatului, dar de a împiedica și prefacerea proletariatului în proprietar de-sine-stătător, prefăcîndu-l în proprietar neoiobag. Dar cel puțin teoreticește e admisibilă putința ca statul să vîndă pămîntul cît de ieftin. Pe cînd casa rurală nu poate să-l vîndă decît după costul lui, așa cum îi revine ei însăși.

Altă deosebire însemnată este între scopul și mijloacele casei rurale și cele ale statului.

Scopul principal — mărturisit și nemărturisit — pe care-l urmărea statul odinioară era să prevină proletarizarea țărănimii, prefăcînd-o în neoiobagă. Scopul casei rurale însă nu este numai de a preveni proletarizarea țărănimii, dar și de a crea și de a asigura existența micilor proprietăți și micilor proprietari ca atare. De această intenție bună și cinstită a preconizatorilor și inițiatorilor casei rurale nu mă îndoiesc un moment. Și în felul cum se deosebește scopul de odinioară al statului de scopul de acum al casei rurale se deosebesc și mijloacele respective. Statul, pentru a împiedica proletarizarea, dădea pămînt în special la proletari, pe cînd casa rurală, pentru a crea și consolida mica proprietate, dă pămînt numai țăranilor mai înțoliți, care pot să răspundă înainte [cu] zece la sută cel puțin din prețul pămîntului, o sumă destul de însemnată pentru țărănimea noastră. Acest fel de a proceda se datorește priceperii greșite a cauzelor care au făcut ca împroprietăririle să dea un rezultat atît de rău. Inițiatorii casei rurale nu văd că, dacă împroprietăririle au dat rezultatele știute, aceasta se datorește felului în care au fost făcute, însuși scopului nemărturisit urmărit de stat, și mai cu seamă regimului nostru agrar, economico- și politico-social, care împiedică formarea micilor proprietăți de-sine-stătătoare. Ei cred că pricina cea mai de seamă e *incapacitatea* celor împroprietăriți, lipsa la cei mai mulți dintre dînșii a calităților cerute pentru a deveni proprietari. De aceea, casa rurală vrea să facă o selecție de țărani care ar fi dovedit că pot să înjghebeze și să conducă o gospodărie, că au, prin

urmare, capacitatea cerută pentru asta. Aceștia ar fi țăranii mai înțoliți, semifruntași sau fruntași, care dispun de o avere oarecare, așa că pot da un avans de 10%. Această procedare nu e lipsită de logică și aparență de dreptate. Din nenorocire, rezultatul neîndoielnic la care va ajunge casa rurală va fi diametral opus celui dorit, dorit sincer de astă dată, nu mă îndoiesc. În mod tipic iată ce se va întîmpla cu țăranul devenit proprietar prin casa rurală.

Țăranul e dornic de pămînt. De cumpărători nu va fi lipsă. Țăranul își va aduna toate economiile, va vinde ce va putea, se va împrumuta ca să dea avansul. Și iată-l împreună cu alții cumpărînd o moșie, devenind stăpîn pe un lot. Pămîntul, din cauzele multiple arătate mai sus, îi revine prea scump, nu e rentabil, încît chiar în actul de vînzare se cuprinde în mod tacit înstrăinarea lui ulterioară. Țăranul începe să-l muncească. Și vine anul cel mediocru — nu mai vorbim de un an rău foarte probabil —, sînt nevoi multiple și grele care trebuie împlinite întîi și nu ajunge pentru rata casei rurale. Omul se împrumută de la cămătar sau ia de la banca populară cu girul cămătarului, își vinde munca sa arendașului sau fruntașului țăran — acaparatorul pămînturilor țărănești —, adică se *învoiește* pentru anul viitor. De acuma e neoiobag în toată regula, va munci în dijmă, va da rușfeturi în mod direct sau indirect, va munci ca rob al arendașului și cămătarului și, mai cu seamă, ca rob al casei rurale pentru a-și plăti ratele, iară pămîntul cumpărat și-l va zgîria în vremea slobodă după munca la stăpîni. Alt an mediocru, situația se agravează, datoria crește. Începe agonia, care va dura cu atît mai mult, cu cît țăranul va fi mai harnic, mai chibzuit, mai sobru, dar sfîrșitul va fi mereu același : din cauza neplății ratelor, pămîntul se vinde sau se întoarce la matcă : la casa rurală. Se înțelege că un an de secetă cumplită va grăbi mult acest proces. Și, în clima noastră secetoasă, anii aceștia, din nenorocire, nu sînt rari, iară cu nenorocita despădurire a țării vor deveni cronici. Și astfel țăranul va pierde pămîntul — ceea ce e numai o jumătate de nenorocire, avînd în vedere cîte belele i-a adus —, dar va pierde și avansul adunat cu atîtea sacrificii, se va proletariza.

Şi aci vedem acea deosebire dintre împroprietărirea de altădată, prin stat, şi cea de acuma, prin casa rurală. *Statul, împroprietărind pe ţărani, îi prefăcea, de bine de rău, din proletari în mici proprietari,* proprietari *sui-generis,* neoiobagi, dar, oricum, mici proprietari ; *casa rurală va preface pe micii proprietari în proletari.*

Casa rurală nu numai că nu va împiedica procesul de proletarizare a ţărănimii, proces care se petrece acum, dar încă îl va grăbi. Aceasta e neîndoielnic. Aşa s-a întîmplat în Rusia, aşa se va întîmpla şi la noi, aşa se va întîmpla mai ales la noi.

Acesta va fi rezultatul casei rurale pentru ţărănimea muncitoare mai înţolită.

Dar pentru fruntaşi, pentru cîrciumari, cămătari, pentru Titircă Inimă-Rea, pentru burghezia sătească într-un cuvînt ? Pentru toţi aceştia va fi o adevărată binefacere. Şi lucrul se înţelege şi *apriori.* De cîte ori e vorba de o reformă poporanistă, se poate zice cu ochii închişi că ea va servi exclusiv sau mai cu seamă burghezimii mici în general, celei săteşti în special. Şi asta chiar atunci cînd reforma e făcută împotriva ei, cum sînt băncile populare, dar ce să mai zicem cînd pare înadins făcută pentru ea, cum e casa rurală ? Titircă de atîta vreme se uită cu jind la moşia boierului X, dar n-are destule parale ca să pună mîna pe ea. Şi iată vine casa rurală, care numai cu un avans de 10% îi dă putinţa să apuce măcar o parte din ea. De la început va cumpăra cîteva loturi maximale pe nume felurite din familia sa ori va cumpăra o moşie întreagă cu consătenii : pe urmă îşi va rotunji el partea lui cu loturile scoase în vînzare pentru ratele neplătite.

Pentru membrii burghezimii săteşti sînt multe — şi vor fi şi mai multe — forme şi posibilităţi spre a face ca moşia latifundiară a boierului X să devină, prin intermediul casei rurale, proprietatea lor, împărţită în moşii mai mici. Şi lor moşioarele acestea le vor renta, şi încă bine. Pentru ei pămîntul nu este doară un instrument de muncă nerentabil, sub forma de mică proprietate neoiobăgistă, din cauza preţului exagerat ; pentru ei pămîntul este un instrument de stoarcere a muncii altora, *un capital, şi încă un capital sui-generis,* care afară de însuşirea lui proprie de capital, aşa cum este el

în societatea capitalistă, mai are şi virtuţi de exploatare speciale, feudalo-iobăgiste. Şi astfel latifundiul boierului X se va împărţi în cîteva moşii mai mici. Rezultatul deci va fi creşterea numărului proprietarilor mari şi deci, după cum am văzut, creşterea intensităţii exploatării ţărăneşti şi consolidarea detestabilului regim neoiobag *.

Am văzut pînă acum care va fi rezultatul casei rurale pentru feluritele categorii ţărăneşti de cumpărători ai pămîntului, lucru ce ne interesează în special. Să vedem cît de pe scurt care va fi situaţia proprie a casei rurale, ceea ce, dealtfel, ne interesează mai puţin.

Casa rurală va avea greutăţi de care nici nu-şi dă seama. Întemeietorii au şi început să le simtă de la primii paşi, cînd au dat de greutatea cu pădurile şi cu acareturile moşiilor cumpărate. Pămîntul îl împarţi în parcele ţăranilor cumpărători ; dar cu pădurea şi cu acareturile ce te faci ? Grea problemă ! Dar cînd casa rurală va fi nevoită să scoată în vînzare parcelele neplatnicilor şi cînd, din lipsă de cumpărători, aceste parcele îi vor rămîne pe seamă şi ea va deveni proprietara a [o] mulţime de parcele risipite între micile proprietăţi ţărăneşti ? Acestea sînt însă detalii care, în definitiv, privesc pe acţionarii casei rurale ; lucrarea de faţă, după însuşi planul ei, nu se ocupă de amănunte, ci de principii şi fenomene generale. În general şi în principiu vorbind însă, casa rurală, în afară de pămînturile ce va vinde burgheziei săteşti, va rămîne stăpînă pe mari întinderi de pămînt, fie de acel ce nu va putea fi vîndut, fie de acel ce i se va întoarce înapoi. Ce va face ea cu acest pămînt ? Evident că sau îl va lucra singură, pe propriul său cont şi după sistemul agrar în vigoare, sau — ceea ce e mult mai probabil — îl va da în arendă pentru a scăpa de imensa greutate pe care o prezintă agricultarea [cultivarea] a mulţime de moşii în diferite colţuri ale ţării.

Şi ce înseamnă asta ? Înseamnă că astfel casa rurală devine un proprietar latifundiar, se preface în cel mai

* Nu-i vorbă, nici această dezagregare a latifundiilor nu va dura mult. După obiceiul ţării, Titircă îşi va trimite copiii să înveţe la Paris, îşi va mărita fetele cu boieri scăpătaţi, şi, în atmosfera noastră de consumare neproductivă, moşia va fi cu vremea vîndută şi iarăşi va întregi un latifundiu oarecare.

mare latifundiar și în cea mai mare proprietate de mînă moartă.

Și acum, cititorule, vom putea cu și mai multă tărie și siguranță să verificăm exactitatea legii mecanico-sociale enunțată mai sus.

Casa rurală, în intenția preconizatorilor și întemeietorilor ei, a fost instituită pentru crearea și consolidarea de mici proprietăți țărănești și mici proprietari țărani, prin îmbucătățirea latifundiilor particulare și de mînă moartă, spre a scăpa țara astfel și de proprietatea latifundiară, și de arendășia latifundiară à la Mochi Fișer. Dar, în atmosfera economică a țării noastre și sub regimul nostru neoiobag, *casa rurală va grăbi procesul de proletarizare a țărănimii, va mări latifundiarea țării și proprietățile de mînă moartă* și — cine știe? viitorul ne rezervă atîtea surprize! — va crea, poate, o serie de Mochi Fișer mai mărunței, căci din toate ironiile istoriei omenirii cea mai sîngeroasă e ironia istoriei economice.

XI
Obștile sătești

Cînd s-a învederat pentru oricine, chiar pentru promotorii legilor agrare de la 1907 [24] că ele sînt menite unui *fiasco* desăvîrșit, bineînțeles în ce privește scopul lor, atunci reformatorii noștri au început să se gîndească la alte soluții, dintre care cea mai simpatică este, desigur, arendarea moșiilor către obștile țărănești.

Un lucru ar părea curios: pe cînd toate reformele guvernului, care erau sau, mai bine zis, păreau inspirate de idei socialiste — sau, și mai bine zis, de idei cvasisocialiste —, au fost strașnic combătute de conservatori și agrarieni, formarea de obștii țărănești pentru a li se arenda pămînturile — un fel de cooperative de producție — n-a făcut nici un zgomot, n-a întîmpinat aproape nici o rezistență. Faptul e însă foarte explicabil, pentru că ideea obștiilor țărănești n-are nici o sancțiune.

Cine va închiria obștiilor?

Pămînturile statului și cele de mînă moartă sînt puține, deci contează puțin. Atunci, bineînțeles, rămîn proprietarii mari. Aceștia vor arenda dacă vor voi. Dar dacă nu vor voi? Și, cum vom vedea îndată, în cea mai mare parte nu vor voi. Atunci s-a sfîrșit cu toată reforma. Apoi așa poți să preconizezi, fără cea mai mică opunere din partea cuiva, și naționalizarea completă a pămîntului dacă o doresc clasele dominante.

Asta-i curat vorba muscalului care preconiza republica dacă o doresc autoritatea *(nacialstvo)* și țarul. Or, nici *nacialstvo*, nici țarul nu vor dori republica și nici marii noștri proprietari, în *regulă generală*, nu vor

arenda pămînturile lor obştiilor ţărăneşti. Şi de ce e uşor de văzut.

Mai întîi, e foarte greu de tratat şi de avut o afacere cu o întreagă obşte, alcătuită nu numai din diferite temperamente, dar şi din diferite clase. Greutăţile ce izvorăsc de aici sînt nenumărate şi siguranţa încasării regulate şi în orice împrejurări a arendei suferă foarte mult.

Dar este un alt motiv mult mai serios, care în regulă generală va împiedica arendarea proprietăţilor mari obştilor ţărăneşti. Am văzut mai sus condiţiile istorice şi economico-sociale care fac pe ţărani să aibă credinţa înrădăcinată că ei au un anume drept asupra moşiilor boiereşti. În credinţa lor, justificată cum am văzut, marea proprietate grevată de anume servituţi către ei. Şi, odată moşia arendată lor, ei vor socoti că au un drept anume şi exclusiv ca să fie dînşii arendaşii ei, şi nu alţii. De arendat va fi mai uşor, de scos din arendă va fi greu. Cînd proprietarul va fi nemulţumit de obştea sa, cum va arenda el altei obştii? „Şi noi, şi părinţii noştri, şi părinţii părinţilor noştri s-au hrănit pe moşia asta; cum să vină străini peste noi?“ Moşia arendată obştei s-ar trezi deci ştirbită în drepturile ei capitaliste, grevată de o servitute şi, ca atare, ar pierde şi din preţul de vînzare, din valoarea ei venală.

Dar cel mai puternic motiv de nearendare către obştii e următorul: într-o obştie care ar arenda pămîntul, s-ar stabili relaţii de producţie cu desăvîrşire altele decît cele neoiobăgiste de acum. Generalizarea arendării către obştii ar fi deci desfiinţarea în bună parte a neoiobăgiei. Să presupunem că un proprietar care a arendat obştei moşia sa, la sfîrşitul contractului, doreşte, el sau moştenitorul său, să-şi lucreze singur moşia. Va putea el s-o lucreze iară în dijmă, cu ruşfeturi şi tot felul de servituţi, cu o ţărănime care s-a deprins să muncească în cu desăvîrşire alte condiţii? Şi cine să desfiinţeze aceste raporturi neoiobage, aceste importante rămăşiţe ale iobăgiei? Acea clasă care de multe generaţii se luptă ea însăşi pentru menţinerea lor!

Aşadar, arendările către obşti ale proprietăţilor mari private nu numai că nu se vor generaliza, dar va scădea şi numărul acelor arendate pînă acuma ca încercare, ca experiment.

Dar să presupunem şi asta. Orice presupuneri sînt permise. La început se vor găsi — şi s-au găsit — un număr de proprietari care să arendeze obştilor. Ce se va întîmpla? Experimentul economico-social nici de astă dată nu va reuşi, din cauza obştiilor înseşi, mai ales din cauza felului constituirii lor, din cauza că obştile nu consistă dintr-o masă omogenă de ţărani, ci din clase de ţărani. Pentru economiştii, reformatorii şi poporaniştii noştri, toţi ţăranii sînt ţărani, după cum toate păsările sînt păsări.

Toţi ţăranii sînt ţărani, pentru că toţi au aceeaşi denumire şi cam acelaşi port. Adevărul e însă că în sînul ţărănimii s-a făcut o diferenţiere însemnată, sînt şi acolo clase cu interese potrivnice care se războiesc între ele. Ţăran e Titircă Inimă-Rea cel de la ţară, dar ţăran e şi Ioan al Saftei, pe care Titircă îl exploatează şi îl suge. Şi doară nu de hatîrul poporanismului Titircă îşi va jertfi interesele şi va conlucra frăţeşte cu Ioan al Saftei pentru reuşita obştiilor săteşti. Se înţelege, va veni şi vremea aceea cînd Titircă se va înfrăţi cu Ioan, cînd lupul va sta alături de oaie sau, mai bine zis, cînd nu vor mai fi nici lupi, nici oi, nici clasele în luptă; dar vremea aceea e depărtată, iară acum a te bizui pe solidaritatea de interese dintre Titircă şi Ioan al Saftei înseamnă să construieşti pe nisip. Titircă şi semenii lui, burghezimea satului (vedeţi, iarăşi burghezimea satului), care conduce băncile populare, va conduce şi obştile săteşti, va cumpăra, va vinde şi profitul arendaşului îl va încasa tot ea în diferite moduri şi sub diferite forme; iară masa, muncitorimea ţărănească, va rămîne tot cu buzele umflate.

O mare piedică pentru reuşita obştiilor săteşti sînt, desigur, şi defectele înseşi ale masei muncitoare ţărăneşti, defecte dezvoltate de istorie şi de regimul nostru economic. Ţăranul nostru, crescut în condiţiile neoiobagului şi avînd psihologia acestuia, e cam puţin susceptibil să devină membrul unei obştii semisocialiste şi să muncească stăruitor pentru obşte sub cuvînt că o părticică din munca asta îi va reveni şi lui ori sub cuvînt de interese obşteşti superioare.

Şi o dificultate foarte mare rezidă de asemenea în faptul că membrii obştei sînt în bună parte şi arendaşii colectivi ai unei moşii boiereşti, dar totodată şi mici pro-

prietari pe propriul lor pămînt. Țăranul va avea deci interes să lucreze înainte de toate propriul său pămînt, al cărui product îi aparține integral, și numai resturi de vreme să dea obștei, iară obștea va avea interesul contrariu.

Cu alte cuvinte, poziția țăranului mic proprietar față de obște va fi întrucîtva asemănătoare cu poziția lui de neoiobag față de marele arendaș, cu toate dezavantajele văzute mai sus.

E o contrazicere flagrantă să cauți să realizezi un fel de cooperativă semisocialistă cu un țăran care rămîne totodată proprietar individual pe propriul său pămînt. Aceasta în cazul cînd obștea ar forma o cooperativă producătoare.

Dacă însă obștea va împărți în loturi între membrii ei pămîntul arendat? Aceasta ar avea alte neajunsuri foarte mari. Mai întîi, în felul acesta s-ar pierde toate avantajele arendării obștești (prin obște). Pe urmă, în cazul acesta, burghezimea sătească și fruntașii satelor ar pune neapărat mîna pe moșie și pe foloasele fostului mare arendaș, robind pe cei săraci și ca producător, și ca vînzător de producte. În sfîrșit, cînd obștea va împărți moșia în loturi, ea le va reveni [revinde] prea scump, după cum am arătat mai sus, întrucît ei vor plăti arendă după productivitatea pămîntului ca moșie mare și o vor munci ca producători mici.

Se va zice, desigur: „Bine, așa e acum țăranul; dar cu vremea tocmai obștile îl vor educa".

Dar cine îl va educa? Agrarienii, Titircii sau jandarmul rural?

Să presupunem însă imposibilul. Să presupunem că mulți dintre marii proprietari (într-o generalizare a faptului nu cred nici adepți oștilor) vor arenda obștilor moșiile lor; că înăuntrul oștilor Titircă se va înfrăți cu Ioan al Saftei în aplauzele entuziaste ale conducătorilor și participanților; că administrația va da un concurs dezinteresat, iară jandarmul rural va deveni și el, *ad hoc*, un fervent și neobosit promovător al ideii semisocialiste a obștilor țărănești. În acest caz, obștile, ca arendași, vor avea în adevăr un succes desăvîrșit, adică vor încasa ele ceea ce pînă acuma încasa arendașul ca intermediar între proprietar și țărani. Aceasta însă va dura o vreme foarte scurtă, cît va dura primul con-

tract; pe urmă proprietarul va ridica arenda, încasînd el și partea arendașului, iară țăranii vor rămîne în situația de mai înainte, și asta în virtutea unor legi economice inexorabile ce cîrmuiesc societățile moderne.

În societățile moderne, capitaliste, productul agricol se împarte în trei părți: în renta pămîntului, profitul capitalului fermierului și salariul muncitorului. Într-o țară neoiobăgistă, legea împărțirii productului suferă modificări, asupra cărora nu ne putem întinde, dar care nu influențează rezultatul care ne interesează aci. Renta pămîntului în societățile capitaliste, ca și arenda într-o societate semicapitalistă ca a noastră, nu sînt cantități accidentale, ci impuse de anume condiții și norme economice. Prețul arendării se stabilește, între altele, prin legea ofertei și cererii. Dacă proprietarul ar cere mult peste prețul normal, normal în condițiile date, arendașii ar pleca în căutarea altor moșii, că sînt destule de la Dorohoi pînă la Severin. Dacă arendașul va oferi un preț sub cel normal, proprietarul se va adresa altor arendași, căci arendași sînt și mai mulți decît moșii. Și astfel se hotărăște prețul *în condițiile date* ale arendării.

Dar obștea arendătoare va fi oare și ea față de proprietar în aceeași situație ca oricare alt arendaș? Evident că nu. Obștea se găsește în condiții excepționale. Ea nu poate — ca alt arendaș —, dacă nu-i convine prețul arendei, să ia altă moșie în alt județ; ea nu poate, cu tot satul, cu familiile, cu vitele, cu locuințele, să se mute din Dorohoi în Teleorman; ea e legată, lipită de moșia boierului: nu degeaba o consideră obștea ca grevată de o servitute către ea.

Față cu obștea, proprietarul e deci într-o situație deosebit de avantajoasă; obștea e și mai mult robită proprietarului decît fiecare țăran în parte. Obștei deci proprietarul îi va putea impune un preț, nu hotărît de legea ofertei și cererii, ci un preț de monopol, orice preț posibil în condițiile date.

Și, impunîndu-i o arendă egală cu renta plus profitul arendașului, o lasă cu partea ce i se cuvine în condițiile neoiobage date, cu partea muncii, reducînd-o la nivelul întregii țărănimi, al țării. Și omul va avea și o scuză morală: de! are și el destul bocluc dacă arendează unei obști întregi și *trebuie* să ia o arendă mai mare;

şi apoi nu ia nimic din partea cuvenită muncii în împărţirea obişnuită a productului agrar, ci ia numai partea ce s-ar fi cuvenit arendaşului.

Şi aici găsim altă cauză explicativă de ce obştile au avut o reuşită oarecare şi n-au fost atacate de clasa dominantă agrară : *ele vor avea tendinţa să ridice simţitor renta pămîntului.*

Deci, în cazul improbabil că obştile ţărăneşti ar avea o reuşită — ca obşti cu adevărat *ţărăneşti*, nu ca asociaţii conduse şi exploatate de burghezia sătească —, *rezultatul ar fi ridicarea simţitoare a rentei pămîntului, iară folosul material al ţărănimii ar fi foarte neînsemnat.*

În ce priveşte agricultura ţării, obştile încă prezintă un mare neajuns. Din acest punct de vedere, ele se găsesc în aceleaşi condiţii ca oricare alt arendaş : avînd pămînt străin în arendă şi pe termen scurt, obştea n-are nici un interes să facă agricultură sistematică, îmbunătăţiri şi instalaţii, ci, din contra, e interesată să stoarcă pămîntul cît mai mult şi mai repede. Deci *agricultura prădalnică* rămîne în vigoare.

Folosul material al obştilor va fi minim, dacă nu cu totul nul, pentru masele muncitoare ţărăneşti, pentru masele muncitoare, nu însă şi pentru burghezimea sătească (iară dumneaei !), pentru care, dimpotrivă, pot să fie de un mare folos material.

Dar, dacă foloasele materiale sînt atît de slabe, nu e tot aşa şi cu foloasele morale şi educatoare ; acestea sînt mult mai importante chiar decît ale băncilor populare.

Obştile ţărăneşti nu numai că fac pe ţărani — şi pe toţi ţăranii — să se ocupe de propriile lor afaceri, le lărgesc orizontul intelectual, le educă spiritul de iniţiativă, dar îi învaţă şi pe ei şi pe vecini că mai sînt şi alte relaţii de producţie decît cele ştiute ca dijme, ruşfeturi, servituţi ; obştile ţărăneşti, chiar nereuşite, constituie un dizolvant al relaţiilor de producţie existente, deci al neoiobăgiei noastre.

În acest sens, folosul lor, iarăşi, sînt mai dispus să-l exagerez decît să-l micşorez ; *în acest sens, din toate întreprinderile poporaniste, obştile ţărăneşti sînt întreprinderea cea mai simpatică şi cea mai producătoare de rezultate bune.*

XII

Legislaţia neoiobagă cvasisocialistă de la 1907

În fiecare dată după mişcările ţărăneşti, care ameninţau să degenereze în răscoale ori luau chiar forma de răscoală ţărănească, clasele noastre dominante erau apucate de dragoste de ţărănime şi de dor de legiferare pentru protecţia *minorului.*

Curentele din opinia publică ce împingeau la legiferare şi motivele celor chemaţi să legifereze erau, bineînţeles, diferite. Ele ar putea fi grupate în trei categorii.

În prima categorie — o mică minoritate — se aflau democraţii, prieteni sinceri ai ţărănimii, care doreau cu adevărat să realizeze o sumă cît mai mare de bine pentru ţărani şi pentru ţară, dar ei nu vedeau clar calea de urmat ; astfel ar fi fost, spre pildă, Rosetti şi rosetiştii. Pe urmă venea o categorie numeroasă care pricepea că în interesul claselor dominante trebuie făcut ceva pentru ţărani, căci e cuminte şi practic să dai ceva ca să-ţi asiguri restul. În sfîrşit, cei mai mulţi din clasele dominante doreau şi preconizau legiferarea pentru a face diversiune în spiritul public, pentru a zvîrli praf în ochii celor interesaţi, pentru a linişti şi amuţi spiritele agitate.

În legiferarea de la 1907 toate aceste curente au fost reprezentate ; decît de astă dată s-a operat o schimbare în relaţiile lor de număr şi forţă : unele — şi anume curentele democratice — au crescut în număr şi forţă ; altele — cele conservatoare-agrariene — au scăzut.

Cauzele acestei schimbări sînt multe. Astfel, cum am văzut, în ultimii ani s-a operat în ţară o schimbare esenţială prin creşterea şi dezvoltarea unor clase noi, ca

mica burghezie și clasa numeroasă a intelectualilor, a proletariatului intelectual, ca și aceea a proletarilor industriali, care au multe interese comune cu țărănimea. Apoi în 1907 zguduirea a fost mai violentă ca niciodată, a amenințat chiar existența țării, încît înseși clasele dominante, înspăimîntate, au început să ceară reforme. Era o atmosferă atît de prielnică legiuirilor agrare, cum cu greu o să se mai vadă. Și mai erau și condiții speciale, tot atît de prielnice, cum e manifestul regal din timpul răscoalelor, prin care se pusese în joc însuși cuvîntul solemn al regelui, și cum e — *last not least* — faptul prezenței în partidul liberal a tinerimii generoase.

Sub cuvîntul că în țările înapoiate, ca a noastră, socialismul n-are ce căuta, o întreagă generație de intelectuali, educați în socialism și sub bandiera social-democratică, trecuseră în partidul liberal, chemat să legifereze pentru țărănime. Formidabila problemă agrară era chiar una din piesele de justificare ale acestei tinerimi generoase : „Sîntem o țară de țărani, nu de proletari ; trebuie să ne gîndim înainte de toate la îmbunătățirea sorții țăranilor, și aceasta n-o putem face decît într-un partid de guvernămînt cum e cel liberal". Intrată în partidul liberal, tinerimea aceasta a avut neșansa să se trezească în fața revoltelor țărănești de la 1907 și a unei represiuni groaznice și sîngeroase. Era deci pentru această tinerime — care căpătase atîta trecere în partidul liberal —, un punct de onoare și o datorie de conștiință să facă mult, cît se poate mai mult pentru țărănime. Și că aceasta îi era dorința sinceră nu mă îndoiesc un moment.

Va să zică era o conjunctură, un întreg complex de împrejurări atît de favorabile unei legiuiri protectoare pentru țărani cum n-au mai fost niciodată și, îndrăznesc s-o spun, cum cu greu se vor mai găsi altă dată. Și care e rezultatul ? Îl știm cu toții. A fost chemată o comisie de 40 de inși, presupuși a fi cei mai cunoscători în materie ; a fost chemată o comisie atît de numeroasă, pentru ca din discuție să iasă lumină, dar socoteala de acasă pesemne că nu se potrivește cu cea din tîrg, și în loc de lumină... au ieșit legile agrare de la 1907, poreclite socialiste !

Ce decepție !

Că legile acestea, făcute sub auspicii atît de fericite, au avut o nereușită completă, de asta nu se mai îndoiește nimeni, nici măcar cei mai zeloși preconizatori ai lor, care le mai apără în public, de formă și din amor propriu, dar între patru ochi le recunosc completa nereușită.

De ce rezultatul acesta ? Cititorii care m-au urmărit cu atenție pînă aici știu bine de ce.

Cauza e că s-a legiferat pe baza regimului economic și politico-social în vigoare. Toate neajunsurile adînci și nenumărate pe care legile din 1907 au vrut să le înlăture decurg din însuși regimul neoiobag în vigoare la noi. Spre a le înlătura trebuie desființată — evident ! — însăși cauza care le produce, *adică regimul neoiobag*. Legiuitorul însă a legiferat pe baza acestui regim și nu numai că n-a căutat să-l desființeze, dar, după cum vom vedea mai jos, a căutat încă să-l fortifice, să-l consolideze. Și chiar și micile îmbunătățiri ce puteau rezulta pentru țărani din noile legi n-au putut și nu pot să fie realizate din altă cauză fundamentală : lipsa de legalitate la țară, neaplicarea și inaplicabilitatea legilor.

Legiferăm pentru țărani pe baza unui regim juridic occidental și cu un aparat de legiferare iarăși occidental, însă pentru susținerea și consolidarea unor raporturi economice în bună parte medievale ; contradicție absurdă, din care neapărat urmează neaplicabilitatea legilor. Deci legile de la 1907 trebuiau să dea rezultat negativ, ca și toate legile anterioare.

Și aici cu drept cuvînt am fi putut să ne oprim, fără să mai urmăm cu critica legilor de la 1907. Știm că legile au dat un rezultat lamentabil, știm și cauzele profunde ale acestui rezultat ; prin urmare, de ce să mai pierdem vremea și să îngroșăm degeaba această lucrare, care și așa a devenit prea voluminoasă ? Și, totuși, trebuie să facem această critică, măcar cît de fugitiv, și iată pentru ce.

Mai întîi, legile acestea nu reprezintă trecutul, ci prezentul, sub ele trăim și ele au și susținători, fie și de formă, dar, oricum, susținători inteligenți și culți. Pe urmă, am credința și speranța că pentru norocul acestei țări legile acestea, așa-numite protectoare, sînt ultimele de acest fel și nu se vor mai repeta fie sub forma asta, fie sub altă formă. În sfîrșit, ele au fost poreclite legi socialiste, pe tema asta s-a dus și se duce împotriva lor o campanie întreagă și deci eu, ca socialist, am obligația să descurc și să spun ce este cu socialismul acestor legi.

Aşadar, trebuie să vorbesc negreşit. Promit însă că voi fi scurt. Pentru o critică mai amănunţită nu dispunem de spaţiu şi, după cele spuse, nu e nici necesară : cititorii o vor face şi singuri.

*

Toate legiuirile trecute asupra tocmelilor agricole, aşa-numite legiuiri de protecţie a muncii ţărăneşti, se pot împărţi, după cum am văzut, în două părţi.

Întîi, dacă putem zice aşa, [se] stabileşte starea civilă de neoiobag a ţăranului, garantînd şi consolidînd regimul neoiobăgist ; aceasta e partea care se aplică şi se aplică cu străşnicie. A doua priveşte apărarea ţăranului împotriva asperităţilor prea crude şi exagerate ale regimului ; aceasta e partea platonică a legii şi care în mare parte nu se aplică.

Afară de asta, prima parte, aceea care consolidează regimul, se subdivide şi ea în două părţi. Una directă, care stipulează făţiş neoiobăgia, cum sînt acele articole care lipesc pe ţăran pămîntului, îi împiedică libertatea economică de mişcare, regulamentează raporturile de producţie neoiobăgiste, pedepsesc pe primarul care ar tolera învoirea unui ţăran din alte părţi, pedepsesc pe proprietarul care ar momi la muncă pe ţăranii altuia şi, în sfîrşit, cum a fost la 1872, pun forţa publică şi armata la dispoziţia proprietarilor şi arendaşilor ca să aducă la muncă pe robul recalcitrant. A doua parte e indirectă şi e reprezentată prin întreaga economie a legii. Pentru că e evident că, odată ce legiuirea e făcută pe baza regimului în vigoare, chiar acele articole care ar părea că sînt împotriva lui îi servesc tot lui, întrucît, înlăturînd asperităţile prea exagerate care l-ar putea compromite, îl consolidează.

Legea de la 1907 are toate aceste părţi caracteristice.

Partea directă pare a fi mai moale reprezentată, dar sînt destule articole care lipesc pe ţăran pămîntului, pun piedici libertăţii economice a ţăranului, ameninţă pe proprietarii care ar momi lucrătorii altuia (ca şi cum ţăranii ar fi robi negri).

Dar în această lege este o inovaţie cu o tendinţă indiscutabilă de a preface pe ţăran în rob. Această inovaţie

este *libretul*. Citām aici întreg articolul respectiv în vederea marii lui însemnătăţi :

Art. 39. — *Fiecare ţăran care se învoieşte pentru a munci pe pămîntul unui proprietar sau arendaş este obligat să aibă un libret de munci agricole, după modelul ce se va publica de Ministerul de Agricultură.*

Acest libret va fi eliberat de secretarul comunei domiciliului ţăranului şi va forma pentru el un certificat de identitate faţă de orice proprietar sau arendaş care ar voi să-l învoiască.

Fiecare libret va cuprinde numele, semnalmentele şi vîrsta ţăranului, comuna unde locuieşte, numărul şi vîrsta membrilor familiei sale, minori şi care n-ar avea librete proprii, precum şi întinderea de pămînt propriu şi numărul vitelor de care dispune.

În libret se vor trece pe rînd şi legalizate, pe de o parte, rămăşiţele de muncă din anul precedent, întinderea de pămînt luată în dijmă sau în bani de la proprietar sau arendaş, muncile învoite, timpul aproximativ şi locul unde trebuie executate şi sumele ce ţăranul are de luat, iară pe de altă parte muncile făcute şi banii primiţi.

Înscrierile în libret se vor face cu cerneală şi cel mai tîrziu în prima duminică ; ştersăturile şi îndreptările nu se vor ţinea în seamă decît dacă sînt certificate de cel ce le-a făcut, ca contabilul moşiei sau secretarul comunal.

Cine cunoaşte realmente raporturile de la ţară, ca şi acela care a citit dezvoltările noastre anterioare, îşi va da seama de marea importanţă a acestei inovaţii. Prin libret, prin această condicuţă de servitor, ţăranul e robit în chip mai eficace decît prin legile şi măsurile de altădată. De acum, prin condicuţă, ţăranul e mai mult şi mai temeinic decît oricînd lipit pămîntului şi robit proprietarului. E adevărat că legea îi permite să contracteze şi aiurea, dar cităm textual (art. 41) :

„Ţăranul însă poate încheia contracte agricole şi în altă comună cu condiţia de a prezenta libretul său din care să reiasă muncile agricole contractate".

Şi mai departe legea pedepseşte pe primarul care ar autentifica învoieli fără să fi controlat şi cercetat libretul. Oriunde ar apărea acum ţăranul, el trebuie să arate condicuţa de servitor, care e *biletul său de identitate*,

unde e trecut *cu toate semnalmentele*, trecut acolo și el și nevasta și copiii, și deci... marș înapoi la stăpîn !

Iată-l deci pe țăranul român, pe care-l știam neoiobag, iată-l și servitor cu condicuță, și nu un servitor liber care trece de la un stăpîn la altul, *ci un servitor neoiobag, lipit pămîntului și unui anumit stăpîn*. Dacă pînă acum mai putea scăpa, prin excepție, măcar cîteva zile în toiul muncii, cînd munca e plătită cu suma enormă pentru țăran de doi și trei lei pe zi, acuma legea ia măsuri ca lucrul să nu se mai întîmple ; dacă pînă acuma măcar unul din familie, un flăcău nevîrstnic de 17—18 ani, mai putea să scape din neoiobăgie și în timpul muncilor agricole să capete o muncă mai bine plătită, acuma tendința legii este ca să împiedice și aceasta.

Spiritul din care au pornit asemenea dispoziții este evident și nu încape îndoială că ele sînt foarte practice și au venit tocmai la vreme.

Am văzut cum și din ce cauză țărănimea noastră se proletarizează tot mai mult, încît am ajuns să avem peste o jumătate milion de țărani proletari și semiproletari. Or, proletarul, care vagabondează din loc în loc pentru a-și vinde munca liberă, e o antiteză, e însăși negarea neoiobăgiei. Cum să aperi regimul de acest pericol cînd statul nu mai are pămînturi, care, împărțite în loturi, să prefacă pe atîția proletari în tot atîția neoiobagi ? ! Administrația, jandarmeria sînt un mijloc bun de a lipi pămîntului și robi proletariatul, dar numai cînd acesta e în număr restrîns ; care administrație din lume ar mai putea-o face cînd masele proletarizate n-ar mai fi sute și mii, ci zeci de mii, sute de mii ? Și iată că vine o lege care printr-un singur articol preface pe toți țăranii în servitori cu condicuță. De acuma pot ei să fie și sute de mii : „Scoate condicuța și marș înapoi la stăpîn !"

Admirabilă lege !

Știu că nici cu asta regimul actual n-o va mai duce mult. Sîntem o țară semicapitalistă, trăim în mijlocul capitalismului modern, întreaga noastră dezvoltare și evoluție economică ne duc spre dizolvarea regimului. Vorba e că pentru moment, cu condicuța și cu adaosul de 6 000 de jandarmi rurali, regimul s-a întărit, s-a consolidat.

— Dar legea și chiar articolul cu condicuța au fost făcute ca să apere pe țăran împotriva înșelătoriei, ca să nu fie încărcat la socoteală.

O știu, și unii au urmărit chiar foarte sincer acest scop. Să vedem deci cum și în ce fel apără această lege interesele țărănești. Nu ne mai oprim la partea cea indirectă, prin care se consolidează neoiobăgia ; ce noutate ar putea să ne mai spună partea cea indirectă, după ce a vorbit cea directă cu articolul ei 39 ?

*

Cînd citești și începi să te pierzi în haosul dispozițiilor, articolelor, aliniatelor din legea de la 1907, te izbesc munca și zbuciumul legiuitorului de a veni în ajutorul țărănimii măcar în chestii de amănunt. Munca și zbuciumul sînt sincere, e sinceră dorința de a veni în ajutorul țăranilor, întrucît pornește de la fracțiunea cea democrată și binevoitoare lor. Dacă legea în locul rezultatului dorit a dat unul opus, vina nu e a legiuitorului ; ea este în contradicțiile regimului, în raporturile economico-sociale existente. Vina legiuitorului e numai că s-a apucat să legifereze în aceste condiții, că a încercat imposibilul, că a pornit să rezolve nerezolvabilul. Aceasta se vede chiar din primul articol protecționist, ca să-i zicem așa, al legii.

Se știe că unul din mijloacele prin care țărănimea e exploatată cămătărește și ținută în lanțurile contractului agricol e dubla învoială : în bani și în dijmă. Legiuitorul a vrut să înlăture acest rău, și de aceea, după ce în primul articol definește obiectul legii, în cel următor, primul articol de protecție (art. 2), glăsuiește :

> „Arendarea de pămînturi pentru arătură și fineață se poate face sau numai (exclusiv) în bani, sau numai (exclusiv) în dijmă din recoltă (de-a valma). Pentru același loc nu sînt îngăduite învoieli și în dijmă, și în bani".

Foarte bine, frumos și categoric, căci nu lipsește nici cuvîntul categoric de *exclusiv*. Dar, după ce legiuitorul a hotărît această dispoziție categorică, i-au venit și lui în minte în mod vag greutățile aplicării ei. Cum așa ? Învoiala în dijmă rezultă dintr-un anume regim economic, rămășiță medievală, iobăgistă ; învoiala în bani rezultă dintr-un anume regim economic, capitalisto-burghez. Aceste două regimuri le mențin pe amîndouă, în forma lor hibridă și amestecată, de regimul neoiobag.

Cum se poate deci să mențin regimurile economice și să opresc tranzacțiile, învoielile ce rezultă dintr-însele ?

Cum să iasă legiuitorul din această greutate ? Foarte simplu. Legiuitorul nostru, după ce în prima parte a articolului *oprește — exclusiv și categoric !* — învoiala dublă, în a doua parte a articolului *o admite* tot așa de categoric. A doua parte a articolului glăsuiește astfel :

„Pe aceeași moșie, același locuitor poate să se învoiască deodată și în bani și în dijmă, de-a valma, cu condiția însă de a se determina deosebit prin contract partea de loc dată în bani și partea de loc dată în dijmă".

Cu alte cuvinte : țăranul ia de la arendaș cîteva pogoane de loc pentru care dă arendașului dijmă și o anume sumă de bani. „Nu — zice legiuitorul —, asta nu se poate". Arendașul ia același contract și specifică precum că dijma o i-a pentru o parte de pămînt și banii pentru alta". „Așa da — zice legiuitorul —, așa înțeleg și eu". O fi înțelegînd legiuitorul, dar ce va înțelege de aici țăranul ?

Altă excrescență a regimului neoiobag, una din cele mai urîte, desigur, e dijma la tarla, atît de păgubitoare și țăranului, și agriculturii țării. Legiuitorul și aici a vrut să fie categoric și de aceea declară scurt și hotărît (art. 3) :

„Este oprită învoiala cu munca la tarla, adică obligația țăranului de a cultiva pentru o anumită întindere de pămînt în folosul său altă întindere de pămînt în folosul proprietarului sau arendașului".

Perfect. Decît arendașul, mînuind dubla învoială, va face să treacă aceeași dijmă la tarla, cu toate neajunsurile ei pentru țăran și țară, sub forma de învoială pe bani.

Sub vechea lege, arendașul dădea țăranului un pogon, pentru care țăranul trebuia să-i muncească arendașului alt pogon, cu anumite munci specificate. Sub noua lege, muncile absolut identice făcute pe pogonul arendașului vor fi exprimate în bani, drept plată pentru pogonul dat țăranului.

Ce s-a schimbat ?

Încă o excrescență urîtă a regimului e o veche și antipatică cunoștință a noastră : rușfeturile. Împotriva lor s-a mai luptat legiuitorul și altă dată.

Și nu pentru că sînt cele mai rele pentru țăran, dar pentru că sînt jenante, prea arată caracterul feudal al regimului și, în definitiv, nici nu-s necesare, deoarece toate rușfeturile se pot lua țăranului și sub o altă formă, mai puțin medievală și mai puțin urîtă. De aceea au mai fost interzise și altă dată, dar fără rezultat : în practică au înviat împotriva legii. De ce au înviat e clar : un anume regim economic produce anume efecte și, oricît le-ai declara desființate, ele vor renaște, în fond și în formă, ca fenixul din cenușa lui.

Noua lege din 1907 interzice din nou rușfeturile. De ce ? Își va fi zis legiuitorul că tot interzicîndu-le mereu vor dispărea și ele de atîta interzicere. Dar, prin mînuirea dublei învoieli, rușfeturile pot foarte bine să reînvie, ba nici nu se gîndesc să moară. Altădată arendașul dădea țăranului cîteva pogoane de pămînt, pentru care lua o anumită dijmă, plus, ca supliment, felurite munci, rușfeturi. Acum o parte din acest pămînt se va trece în contract ca dată pe bani, iară rușfeturile vor trece ca munci plătite cu acești bani.

Și aici n-avem de-a face cu lucruri de amănunte, lipsite de importanță : sînt punctele esențiale care privesc protecția țăranului : învoiala amestecată, dijma la tarla, rușfeturile, rele împotriva cărora se duce lupta de atît amar de vreme și ele tot rămîn. Și rămîn nu numai prin ocolirea sau călcarea legii, dar chiar pe însăși baza ei. În realitate știu că nici nu va fi nevoie de multă bătaie de cap. Legea va fi ocolită, nu va fi luată în seamă și vorba ceea : o lege care nu se aplică va să zică că nu există.

Negreșit, mai sînt în lege și alte articole — și cîte încă ! — menite să protejeze pe țăran împotriva abuzurilor ce decurg din regimul în vigoare. Dar lasă că, chiar dacă legea și-ar ajunge scopul, încă mare procopseală n-ar fi, căci ar dispărea abuzurile, dar ar rămînea regimul și asta e destul. Dar nici atîta bine nu va face. Articole sînt multe, 115, afară de diverse aliniate, în total 56 de pagini. Legiuitorul a procedat energic, a strîns toate cazurile de abuzuri ce se cunoșteau și împotriva fiecărui a făcut un articol preventiv sau represiv ; în felul acesta a vrut să impună măcar prin cantitate dacă nu prin calitatea articolelor. Din nenorocire însă, de multe ori se strecoară cîte un articol care le nimicește pe celelalte.

Așa, spre pildă, partea legii care privește răfuiala dintre țăran și arendaș.

Răfuiala e un moment decisiv în viața economică a țăranului : la răfuială el e încurcat, înșelat, așa că veșnic muncește și veșnic rămîne dator. Legea de față are multe dispoziții — unele bune — pentru apărarea țăranului împotriva tragerii pe sfoară. Dar pe nesimțite s-a strecurat și următoarea (un mic alineat la marele articol 81) :

„Declarația în scris făcută înaintea primarului și atestată de acesta prin care țăranul se recunoaște dator pentru prețul rămășițelor de muncă face credință înaintea justiției ca act autentic".

Și acum s-a sfîrșit. Căci, desigur, țăranul *„se va recunoaște dator"*, fie că — fără voia lui — *va fi recunoscut* astfel de către primar, fie, mai ales, că se va „recunoaște" singur, pentru că e neoiobag, iară după legea nouă, slugă cu condicuță ; se va „recunoaște" de nevoie, cum se recunoaște datornicul prins în mrejele cametei. Cu toate protestările d-lui Radu Mandrea, e neîndoielnic că, sub regimul neoiobag, relațiile dintre țărani și stăpîni sînt cămătărești, au toate caracterele cametei : și fondul, și forma ei și, între altele, *indestructibilitatea* ei. Datornicul prins în mrejele camctei se declară el însuși dator cît nu datorează. Și atunci ce puteți face ? Nimic. Și cam așa se întîmplă în relațiile economice ale satelor noastre, iară legiuitorul pare că nici n-o știe.

Sau să luăm ca exemplu chiar faimosul articol 39, cel cu condicuța. Și el pare a fi fost făcut *in extremis*, ca să apere țărănimea împotriva înșelăciunii. În condicuță se înscrie doară cît a muncit țăranul, cît mai are a munci, cîte parale a primit și cît mai are să primească ș.a.m.d. „Și acuma — se gîndea legiuitorul cel poporanist — să poftească stăpînul să mai înșele pe țăran la răfuială ; că vine inspectorul agricol și vede tot, negru pe alb !" Lasă că, pentru a vedea negru pe alb și nu alb pe negru, ar trebui să avem inspectori de un aluat cu totul deosebit ; lasă că pentru a controla cu efect socotelile unui milion de țărani ar trebui o armată de inspectori ; lasă că, pentru a mînui toate aceste socoteli și a se apăra cu toate legile astea, țăranul ar trebui să fie măcar cît de puțin contabil și jurist ; dar, chiar dacă toate acestea ar exista, ar mai trebui altceva : ar trebui ca țăranul

să nu fie nevoit să recunoască de bun cele scrise în condicuță, ar trebui să trateze cu stăpînul său în condiții egale — nu economice, acestea nu există nicăieri —, dar politice și juridico-sociale : să fie egal înaintea legii, să aibă, ca și stăpînul, *drepturile omului.* Or, el este neoiobag și servitor cu condicuță și deci va zice cum vrea stăpînul. Asta e clar.

Chiar acuma cînd scriu aceste rînduri citesc în *Adevărul* următorul fapt autentic și grozav. La o moșie din Brăila au fost învoiți 70 de muncitori din Prahova, între care 16 femei și fete mari. Ca de obicei, muncitorii au început să fie tratați ca negrii, bătuți, schingiuiți, hrăniți cu brînză cu viermi și mămăligă mucedă. Noaptea femeile și fetele au fost violate de personalul moșiei, iară cînd bărbații le-au sărit în ajutor au fost crunt bătuți și schingiuiți. Atunci unii din ei, mai curajoși, au fugit spre casă. Pe drum au fost ajunși de jandarmii rurali, întorși cu sila la moșie, iarăși bătuți și schingiuiți și închiși într-un coteț de gîște, unde într-o stare de nedescris i-a găsit inspectorul agricol. E un fapt autentic constatat și confirmat de inspectorul agricol și de prefectul din Brăila.

În altă parte, acest fapt grozav ar fi ridicat țara întreagă în picioare, luni de zile nu s-ar fi vorbit decît de el ; la noi nimeni n-a suflat un cuvînt, gazetele și întreaga opinie publică erau și sînt prea ocupate de foarte importanta chestiune a eventualei, posibilei, probabilei sau sigurei remanieri ministeriale. Dealtfel, această nepăsare se explică ușor : ea e rezultatul obișnuinței. *Aiurea acest fapt ar fi o excepție grozavă ; la noi, sub forme mai puțin drastice, e un fapt obișnuit.*

Și, iată, legiuitorul îl scoate pe țăranul nostru din cotețul de gîște, îi presupune cunoștințe juridice și de contabilitate, îl consideră ca pe un cetățean egal cu stăpînul său, bucurîndu-se în mod conștient de toate drepturile cetățenești, și în consecință legiferează, legiferează, legiferează.

Cînd citești toată grămada asta de articole și alineate, culese și înșirate cu atîta trudă sinceră și atîta iscusință, fără voie îți aduci aminte de cuvintele atît de adevărate spuse la o întrunire de lucrători de marele agitator socialist Lassalle. Lassalle zicea că muncitorimea,

democrația, a avut și are ca servitori și apărători ai intereselor ei oameni însuflețiți de cele mai frumoase intenții, dar doctrinari naivi, pe cînd stăpînii, clasele dominante, au ca servitori și apărători ai intereselor lor oameni pricepuți, abili și practici. Și Lassalle își termina discursul dorind astfel de servitori și muncitorimii.

Cît de mult se potrivesc aceste cuvinte țării noastre și democraților noștri de la neuitatul C. A. Rosetti pînă în prezent! Uitați-vă și acuma: pe cînd democrații noștri poporaniști, cu intențiile cele mai bune, discutau asupra intervenționismului de stat și asudau ca să adune cît mai multe articole și alineate în apărarea țărănimii, articole menite ca la prima serioasă întîlnire cu realitatea să se prefacă în scrum și praf, ceilalți, printr-un singur articol, au prefăcut țărănimea în servitori cu condicuță și au instituit jandarmeria rurală, relativ cea mai puternică de pe fața pămîntului.

Astfel de servitori ai intereselor ei dorim și noi țărănimii noastre.

*

S-ar putea obiecta — și cu oarecare dreptate — că toate criticile aduse legii din 1907 ating foarte puțin, întrucît sînt făcute părții ei secundare, care în definitiv reproduce — modificate — legiuirile anterioare, al căror rezultat îl cunoaștem cu toții. Partea esențială a acestei legi și cu desăvîrșire nouă e cea așa-numită socialistă: e minimul de salar, maximul de arendă, izlazurile comunale. Împotriva acestei părți s-au îndreptat toate criticile, s-au dus toate campaniile, acestei părți i-au dat și făuritorii legii o deosebită importanță.

Să trecem deci și noi la această așa-zisă lege socialistă.

Trecerea *in corpore* a foștilor socialiști în partidul liberal poate fi judecată în chip deosebit de fiecare după felul lui de a vedea, după convingerile lui socialiste și după partidul căruia aparține. Într-o privință vor fi de acord cu toți, neexceptînd nici pe foștii socialiști ei înșiși, și anume trecerea lor la liberali a mărit într-un mod considerabil confuzia politico-socială existentă. Și mai înainte se făcea o confuzie fără seamăn între denumirile de liberal, conservator, junimist, radical și doctrinele corespunzătoare; și se făceau și atunci împerecheri atît

de stranii, ca liberal-conservator, conservator-democrat, radical-conservator ș.a.m.d. Cu intrarea însă a foștilor socialiști în partidul liberal și cu formarea unei împerecheri noi de liberal-socialist, această confuzie a ajuns la culme. Și e firesc. Toate partidele existente și doctrinele lor corespunzătoare au un fond — mare și însemnat — comun între ele: toate stau pe terenul societății de azi, al organizației sociale actuale. Socialismul însă stă pe terenul unei organizații sociale diametral opuse celei de azi. Încît dacă, cu oarecare bunăvoință, se mai poate pricepe o împerechere ca radical-conservator, una ca liberal-socialist e un *nonsens*. E deci lesne de înțeles cît de mult s-a mărit confuzia existentă prin intrarea foștilor socialiști în partidul liberal.

Cauza confuziei, în general vorbind, o cunoaștem: ea nu rezidă în oameni, ci în raporturile sociale, în faptul că am adoptat — și am fost siliți să adoptăm — formele occidentale, păstrînd un fond în parte feudal. Dar la această cauză generală, întru cît privește problema agrară, se mai adaugă o cauză specială.

Ai văzut, desigur, cititorule, piese amuzante a căror intrigă e bazată pe trucul următor: un personaj principal e luat drept altul și de aici tot felul de încurcături inextricabile, mai ales pentru cel luat drept altul. Cam așa ceva s-a întîmplat și la noi, și la noi cineva a fost și e luat drept altul: e regimul nostru economico-social neoiobăgist, care a fost și este luat drept regimul capitalisto-burghez, și e țăranul nostru neoiobag, care a fost și este luat ca drept proletar, ba drept mic proprietar, ba drept fermier ca în Occident. De aici, bineînțeles, confuzii și încurcături inextricabile.

Aceste încurcături s-au arătat cu toată claritatea în timpul nesfîrșitelor discuții teoretice asupra intervenției de stat, asupra școalei intervenționiste și manchesteriene. În adevăr, să vedem în două cuvinte ce e intervenționismul de stat ca teorie și practică.

După ce a căzut regimul feudal, economiștii burgheziei preziceau o eră nouă strălucită pentru dezvoltarea societăților, cu condiția însă ca libertatea absolută a muncii și raporturilor economice să nu fie împiedicate de nimeni și de nimic. Statul să-și facă numai datoria de păzitor al ordinii, să fie un jandarm corect; în raporturile economice n-are pentru ce să se amestece, căci

mai mult ar strica decît ar drege. Toate tranzacțiile omenești să fie lăsate libere, fiecare să-și caute netulburat de propriile lui interese; și atunci, în această societate, bazată pe proprietatea privată și pe concurența liberă, toate interesele omenești se vor armoniza spre mai marea fericire a tuturor, fiecare va primi ce i se cuvine și dezvoltarea socială va atinge niște culmi neînchipuite. *Laissez faire, laissez passer!*

E de netăgăduit că aceste preziceri s-au realizat în parte. Un socialist conștient o va nega mai puțin decît oricare altul. Și, dealtfel, creșterea uriașă a societăților, a bogățiilor omenești și creșterea corespunzătoare a tehnicii, a științei, a culturii o certifică îndeajuns.

Dar împreună cu această uriașă dezvoltare în bine s-au dezvoltat unele rele nu mai puțin mari: crizele de supraproducție, care zguduie din temelii societatea burgheză, abisul dintre bogăția imensă și sărăcia lucie, mizeria claselor muncitoare, care amenință cu degenerarea țării, etc., mizerii — acestea și altele — care cresc mereu și nu vor fi înlăturate decît de altă organizație socială, cea socialistă.

Față cu aceste efecte atît de triste ale deplinei libertăți a tranzacțiilor economice, s-a cerut iarăși intervenția statului, de astă dată a statului burghezo-capitalist, pentru a micșora efectele rele ale unei societăți bazate pe proprietatea privată și concurența liberă.

Cererile de intervenție au pornit din două părți. Mai întîi, bineînțeles, din partea claselor apăsate, dezmoștenite și în noua organizație socială. În numele acestor clase, cererea a fost formulată de reprezentanții lor teoretici, de socialiști. Dar și o parte a burghezimii — cea mai prevăzătoare, mai cuminte — a înțeles cîte pericole ar prezenta, chiar pentru existența societății burghezo-capitaliste, o dezvoltare bazată pe libera concurență și absoluta libertate a tranzacțiilor; și deci, în chiar interesul societății actuale și al dezvoltării ei ulterioare, această parte a burghezimii a început să ceară intervenția statului.

Cei care mai ales au formulat teoreticește cererile de intervenție din partea unora din clasele dominante chiar sînt așa-numiții „kathedersocialiști", porecliți astfel mai mult de potrivnicii intervenției, ca armă de luptă, căci de socialism n-au nici urmă, iară în măsura în care

cer intervenția și în folosul muncitorimii sînt democrați, nu socialiști. Socialiștii cer intervenția statului în folosul proletariatului mai întîi ca reprezentanți firești și direcți ai intereselor lui imediate, dar o cer și spre a ridica puterea lui materială, culturală și morală, pentru o mai repede înlăturare a societății actuale capitalisto-burgheze și înlocuirea ei cu societatea socialistă. Kathedersocialiștii cer intervenția tocmai pentru întărirea societății actuale. Este deci un abis între unii și alții, și nu numai în motive: el se întinde și asupra felului cum cer intervenția și asupra măsurii în care trebuie făcută.

Nu pot să mă opresc mai mult asupra acestor deosebiri profunde, după cum nu pot să mă opresc asupra caracterului intervențiilor statului făcute, chipurile, în folosul lucrătorilor, dar care sînt nu socialiste, ci antisocialiste, retrograde. Lămuririle în această privință ar fi foarte interesante la noi, mai ales acuma, cînd, mulțumită confuziilor existente, orice intervenție a statului, cît de retrogradă, e botezată socialistă numai pentru că e o intervenție a statului, astfel că și o intervenție a statului pentru desființarea socialismului tot socialistă va fi. Dar nu pot să mă întind asupra acestora, oricît de necesare și interesante ar fi, că m-ar duce prea departe.

Însă și din cele spuse urmează destul de clar *că intervenționismul reprezintă tendința de a remedia efectele rele produse de raporturile economice bazate pe absoluta libertate și concurență liberă în societatea capitalistă; intervenționismul deci e un remediu împotriva, dacă putem zice așa, excesului de libertate.*

Dar la noi, în relațiile agrare românești, există oare acest exces de libertate? Țăranul nostru este el proletar salariat ca în Occident și raporturile economice de la țară sînt ele bazate pe libera concurență? Relele ce decurg din raporturile noastre agrare rezidă ele oare în faptul că tranzacțiile economice sînt lăsate în absolută libertate? Este oare vinovat statul nostru de a fi lăsat absolut libere raporturile bazate pe concurența liberă? Nimic din toate astea. Țăranul nostru nu e proletar salariat, ci neoiobag și rob, raporturile economice, ca și cele politico-sociale, sînt neoiobăgiste, statul nostru cît i-a fost în putință — și prin starea legală, și prin starea de fapt — a încătușat libertatea economică a țăranului. La noi există încă, în parte, acea stare de lucruri care

a fost în Europa occidentală înaintea revoluției franceze; datoria unui democrat burghez și în bună parte a unui socialist este deci mai curînd de a preconiza *neintervenționismul statului actual, pentru că intervenționismul statului și reglementarea raporturilor economice pe baza unui regim neoiobăgist trebuie să ducă neapărat la condicuță de servitor și la 6 000 de jandarmi ori la ceva identic.* Și indiferent cine va fi la guvern rezultatul va fi același.

La noi deci, *atîta vreme cît există regimul neoiobăgist* intervenționismul statului e un fapt mai curînd reacționar decît democrat.

Asta n-au înțeles-o democrații și poporaniștii foști socialiști, și de aceea, sub cuvînt că în Apus intervenționismul e un principiu oarecum democratic, se sileau să dovedească, după Brentano, Wagner, Schmoler, Sombart etc., dreptul și datoria statului de a interveni în raporturile economice dintre stăpîni și muncitori. Și asta se predică statului nostru, care de o jumătate veac nu face decît să intervină — n-ar mai fi făcut-o!

Se înțelege ușor că în asemenea împrejurări opiniile preconizate de democrații noștri — democratice pentru țările capitaliste — în mod fatal trebuiau să aibă pentru țara noastră o mare doză de reacționarism, ceea ce și explică de ce atîtea elemente reacționare le-au adoptat. Este drept că atunci conservatorii noștri, văzînd că socialiștii prefăcuți în liberali predică intervenția statului și reglementarea raporturilor economice, au devenit neintervenționiști din intervenționiștii strașnici ce erau altădată. O fi fost teama de ideile prea înaintate — căci în străinătate, pentru împrejurările de acolo, concepția asta are un caracter semisocialist — ori o fi fost spiritul de contrazicere politică; oricum un lucru e sigur: conservatorii au devenit neintervenționiști, se înțelege, numai în discuțiile teoretice și, în tot cazul, cu rezerva expresă ca intervenționismul neoiobag existent să rămînă în vigoare.

Astfel au început conservatorii să protesteze împotriva intervenției exagerate a statului, împotriva tiraniei statului, care ucide spontaneitatea și inițiativa individuală, moaie energiile și resorturile sufletești ale producătorilor; astfel au început conservatorii să vorbească de necesitatea de a descătușa forțele producătoare ale

națiunii etc. etc., adică au început să exprime idei curat burghezo-democratice, idei pe care, la noi, ar trebui să le exprime democrații consecvenți și, în parte, chiar socialiștii. Și ceea ce este mai caracteristic pentru confuzia existentă este că, vorbind astfel, conservatorii cred că combat grozav socialismul!

Pe de altă parte, liberalii, oameni practici, care simt clar lucrurile chiar cînd nu le înțeleg bine, văzînd că ideile preconizate de foștii socialiști și încheierile practice pe care le scot nu numai că nu amenință neoiobăgia existentă, dar caută chiar s-o consolideze prin legi așa-zise socialiste, prin infuzarea unui sînge socialist și tocmai la o vreme atît de critică pentru regimul neoiobag, liberalii și-au zis cu drept cuvînt: „Dacă acesta e socialism, atunci sîntem și noi socialiști".

Și au început să apere cu energie ideile așa-zise socialiste ale foștilor socialiști.

Și iată cum conservatorii au devenit liberali-democrați-burghezi, liberalii socialiști-conservatori, iară socialiștii democrați-reacționari.

Și în vremea asta cauza involuntară a întregii confuzii, țăranul nostru — cel luat drept altul, ca și personajul din piesa teatrală —, încasa toate neajunsurile confuziei — condicuța de servitor și 6 000 de jandarmi —, el care nu e vinovat deloc de toată confuzia existentă. Se înțelege că toate aceste confuzii și discuții atingeau foarte puțin fondul lucrurilor, ele se petreceau și se petrec în partea cea formală a țării, care n-o atinge pe cea reală.

Iară neoiobăgia își urma cursul.

Dar, dacă realitatea cea profundă a vieții economice agrare s-a resimțit foarte puțin de toate aceste confuzii, legile așa-numite socialiste s-au resimțit foarte mult.

Ca pildă să luăm partea cea mai socialistă din legea tocmelilor agricole, *minimum de salar*.

Ce este minimum de salar în țările capitaliste, acolo de unde l-am luat și unde, în adevăr, are oarecum un caracter socialist?

Am văzut ce înseamnă intervenționismul ca principiu general în țările capitaliste. Să vedem acuma ce înseamnă el ca aplicație specială la minimum de salar.

Toate tranzacțiile omenești, lăsate în voia lor pe baza concurenței libere, se vor armoniza; fiecare va primi, la

urma urmei, ce i se cuvine, ziceau economiștii burghezi. Iată, spre pildă, salariul. Ce este salariul ? Este plata pe care o primește lucrătorul pentru marfa sa — munca. Valoarea acestei mărfi, ca a oricărei mărfi, este egală cu cheltuielile necesare pentru producerea ei, în cazul de față pentru producerea și reproducerea lucrătorilor, sau, cu alte cuvinte, strictul necesar pentru întreținerea vieții lucrătorului și familiei lui. Acesta, ziceau economiștii, *e adevăratul salar,* pe care în mod logic poate să-l pretindă lucrătorul și pe care acesta îl va primi pe baza liberei concurențe și sub imperiul legii ofertei și cererii. Deci *laissez faire, laissez aller !*

Prevederile economiștilor însă nici aici nu s-au realizat. Pe de o parte, marfa-muncă, și ca toate mărfurile dealtfel, de multe ori nu se puteau vinde deloc, formîndu-se o armată de rezervă, masele de muncitori muritori de foame ; pe de altă parte, capitaliștii, folosindu-se de excedentul ce-l dă capitalul și de însuși mecanismul organizației capitaliste, reduc salariul de multe ori nu la strictul necesar vieții, ci la strictul necesar pentru a [nu] muri de foame.

Atunci proletariatul lucrător și reprezentanții lui, socialiștii, au pus capitalismului, cum s-ar zice, *au pied du mur :* „Recunoașteți dv. înșivă că salariul normal, echitabil în societatea capitalistă e strictul necesar pentru viață, că valoarea mărfii-muncă sînt cheltuielile necesare pentru producerea ei ; ei bine, fixați dar acest strict necesar printr-o lege în forma de minimum de salariu, fixați prețul mărfii-muncă spre a nu putea fi vîndută sub valoarea ei, recunoscută și atribuită ei de însăși societatea capitalistă. Aceasta trebuie s-o faceți chiar în interesul dv., pentru că munca-marfă e o marfă cu totul deosebită ; ea produce toate celelalte mărfuri, ea reproduce nu numai valoarea sa, dar și plusvaloarea ; dispărînd ea, muriți de foame cu toți".

Această cerere e deci pe cît de logică și dreaptă, pe atît de importantă pentru interesele proletariatului muncitor.

Țăranul nostru însă nu e un proletar, ci, după cum am văzut, e întrucîtva și proprietar de pămînt, și, chiar proletarizat, e proprietarul instrumentelor de muncă. Legat de satul lui, de moșia boierului, el contractează în niște condiții care n-au nimic a face cu legea cererii

și ofertei și a concurenței libere. Munca lui nu e prefăcută într-o marfă care să se vîndă pe piață ca orice marfă, căci el își lucrează propriul său pămînt ca proprietar, iară pe pămîntul boieresc lucrează în parte ca fermier și în bună parte ca serv, iobag. Într-un cuvînt, țăranul nostru nu e un proletar, ci un neoiobag.

Și atunci ce rost are să legiferezi minimum de salariu acolo unde n-ai salariați ? Nu-i vorbă, avem noi salariați : lucrătorii din orașe. Lor această lege li s-ar potrivi de minune și le-ar fi, în adevăr, de mare folos. Și tocmai de aceea lor nu li s-a dat.

Pentru țărănimea noastră însă, sub imperiul contractului agricol neoiobăgist în toată complexitatea lui și cu toate feluritele învoieli pe care le consacră, minimum de salariu va fi eliminat înainte de a începe să existe. Unde mai pui că acest minimum e fixat de comisii care prin compunerea lor reprezintă interesele proprietății mari și ale burgheziei sătești ?

Totuși legea ar putea să aibă un înțeles. Știm că țăranul nostru e o ființă complexă, o mixtură de atîtea categorii economice : proletar, fermier, proprietar, plus neoiobag. Sînt deci în viața țăranului momente foarte scurte cînd el e proletar. Asta se întîmplă cînd, prin împrejurări fericite, scapă de învoielile de cu iarnă sub toate formele lor și astfel în timpul muncilor, om liber, este la largul lui : se tocmește unde găsește condiții mai bune. Atunci, cererea de lucrători fiind mare, iară lucrătorii fiind mai toți robiți, *învoiți,* se folosește și el de legea ofertei și cererii și obține prețul, extraordinar de rar în viața lui, de 2—3 lei pe zi. Dar atunci, împrejurările fiindu-i prielnice, țăranul n-are nevoie de protecție și cu atît mai puțin de un minimum de salariu fixat de o comisie regională. Totuși, dacă n-are nevoie acuma, poate să aibă în viitor. Oricum, e singurul caz cînd poate fi vorba de protecția minimului de salariu.

Ce face însă legea de față ? Conformîndu-se sistemului și mentalității neoiobăgiste, ea tratează pe țăranul proletar ca pe un fiu vitreg al țării, îi retrage tocmai lui orice protecție, ba chiar îl excomunică de tot din țară, punîndu-l alături cu străinii. Iată ce zice textual articolul 36 :

„Dispozițiile legii de față în ce privește învoielile agricole arătate la art. 1, al. c, se aplică numai țăranilor

învoiţi cel puţin cu 30 (treizeci) de zile înainte de începerea muncii respective în localitate. Aceste dispoziţii nu privesc pe muncitorii străini, nici pe cei români învoiţi chiar în timpul muncii".

În acest articol respiră întreg sufletul neoiobăgist al acestor legi aşa-numite socialiste : nu acordă protecţie decît celor învoiţi de cu iarnă ; e un fel de premiu acordat acelora care nu vor voi să iasă din neoiobăgie. Legea pare a zice ţăranului : „Ori te învoieşti de cu iarnă, rămîi neoiobag şi atunci îţi acord protecţia minimului de salariu de care are nevoie proletarul, ori te faci proletar şi atunci îţi retrag această protecţie".

Logica omenească urmează şi ea formele de producţie economică, devine şi ea neoiobăgistă.

D-l N. Filipescu, combătînd legea minimului de salariu, zicea că e o lege socialistă, pe care cele mai înaintate ţări n-au realizat-o încă. D-l Filipescu are perfectă dreptate. Din parte-mi, pot să adaug că această lege cu caracter socialist ar fi excelentisimă dacă ar fi menită să apere... proletariatul industrial de excesul de exploatare din partea capitalului. Şi atunci de ce s-a supărat d-l Filipescu pe această lege eu nu pot să înţeleg.

*

A doua parte, aşa-numită socialistă, a legii este cea privitoare la izlazurile comunale. Împotriva acestora s-au ridicat multe obiecţii şi atît de temeinice încît făuritorii ei n-au putut să dea nici un răspuns valabil. Iată unele dintre cele principale.

Proprietarii vor da pentru izlazuri pămîntul cel mai puţin fertil şi îl vor vinde scump, încît, în definitiv, ţăranului îi vor reveni păşunile tot aşa de scump ca şi mai înainte. A fixa prin lege întinderi mari de pămînt pentru păşuni înseamnă a încuraja şi a menţine starea de înapoiere agricolă a ţării. Acum e nevoie de păşuni artificiale, de cultura plantelor furajere, nu de păşuni naturale. Doar nu vom tinde să ne prefacem într-un popor de păstori, fixînd imense întinderi din pămîntul ţării pentru păşuni naturale. Apoi, în condiţiile climaterice ale ţării noastre, păşunile nu servesc decît două-trei luni ; restul vremii vitele pasc în mirişti, deci ţăranul tot rămîne rob proprietarului sau arendaşului pentru păşunatul în mirişti. În sfîrşit, obiecţia principală poate fi : pămîntul de păşuni trebuie schimbat mereu — ceea ce şi fac proprietarii şi arendaşii —, pentru că pămîntul, fiind mereu bătătorit de vite, după cîţiva ani se întăreşte şi devine impropriu pentru păşuni. Încît peste cîţiva ani ţăranii vor continua să plătească izlazul comunal, dar vor ajunge iară pe mîna arendaşului, plătindu-i şi lui izlazurile, sau vor împărţi izlazul, ceea ce înseamnă o împroprietărire deghizată (şi ce înseamnă o împroprietărire chiar nedeghizată o ştim noi acuma), şi vom rămîne iară fără păşuni.

La toate aceste obiecţii, legea a răspuns doar în chestia miriştilor, dînd voie ţăranului să-şi pască boii în miriştea pămînturilor învoite ; însă legea adaugă — şi recunoaştem că a fost nevoită să adauge : „În afară de locurile rezervate de proprietar pentru vitele sale". Or, noi ştim foarte bine că toate locurile vor fi rezervate „pentru vitele sale". Dar, chiar dacă prin această dispoziţie legea ar para una din obiecţiile aduse, celelalte rămîn în picioare şi sînt cît se poate de serioase *. Şi este una care s-ar putea face, care trebuie făcută şi care le întrece pe toate.

Legiuitorul a văzut că ţăranul nostru se prezintă în mai multe ipostaze, că e şi proletar, şi fermier, şi mic proprietar. De aceea, legea a şi dat fiecărei categorii cîte un avantaj şi cîte o protecţie ; pentru proletari minimum de salariu (am văzut cum), pentru micii proprietari păşunile, pentru fermieri maximum de dijmă şi arendă. E, desigur, logic şi consecvent. Din nenorocire, legiuitorul n-a observat că *aceste categorii economice nu le avem deosebite, ci aproape fiecare ţăran face parte din toate deodată şi în plus mai e şi serv medieval, neoiobag.* Şi fiindcă n-a băgat de seamă acest lucru, deoarece dispoziţiile legilor sau nu servesc la nimic ţăranului, sau se întorc împotriva lui. Astfel sînt păşunile comunale.

Am văzut mai sus că una din cauzele principale care leagă pe ţăran, îl lipesc pămîntului, îi împiedică

* Nu-i vorbă, legea a mai răspuns şi la altă obiecţie, la aceea care priveşte cultura plantelor furajere, obligînd pe ţăran ca pe o parte a pămîntului de izlaz să semene acele plante. Dar în condiţiile noastre, aşa cum le-am văzut, şi această obligaţie va rămîne literă moartă, ca şi aceea de a face grădini.

libertatea economică şi îl dau legat proprietarului şi arendaşului e bucăţica lui de pămînt — mai mult sau mai puţin iluzorie — şi faptul că el e depozitarul inventarului agricol : vitele şi uneltele. Acum, cînd masele ţărăneşti se proletarizează tot mai mult, acest inventar — între altele, nu exclusiv — le robeşte. Dar, cu toată greutatea de mişcare cu plug şi vite, ţăranul uneori tot mai scapă de învoielile cămătăreşti, ducîndu-se pe alte moşii mai mult ori mai puţin depărtate, după cum ţăranii de la munte se coboară cu boii şi plugurile la şes. De aci înainte, avînd şi păşuni comunale scump plătite, ţăranul e mai legat ca oricînd de sat şi moşie, de boier sau arendaş. Păşunile îl leagă mai mult decît împroprietăririle. Acestea din urmă, de bine, de rău, îl fac proprietar ; primii cîţiva ani, ţăranul se mai lupta să trăiască din proprietatea lui, putea să mai reziste abuzurilor boiereşti şi arendăşeşti.

Păşunile însă îl leagă de moşia boierească fără să-i dea altă resursă de viaţă decît învoielile la proprietar sau arendaş ; păşunile sînt deci o armă de robire curată.

Şi aicea se vede cu cea mai mare claritate cum se verifică adevărul legii mecanico-sociale enunţate mai sus, şi aici se vede, iarăşi cu cea mai mare claritate, cum cu cele mai bune intenţii nu se poate face nimic pentru ţărănime sub regimul neoiobăgist.

Lipsa de păşuni e o boală veche pentru ţărani. De treizeci de ani se discută această chestie, şi binevoitorii ţărănimii, cum au fost Rosetti şi rosetiştii, au spus de mult că aceasta e cauza principală a robirii ţăranilor. Nu-i vorbă, pentru un observator mai perspicace era evident că, dacă ţăranul va avea izlaz, se vor găsi destule alte mijloace pentru robirea lui — în această privinţă resursele regimului fiind inepuizabile —, dar netăgăduit e că unul din principalele mijloace de robire era lipsa izlazului.

Şi, iată, guvernul liberal actual a avut energia şi curajul să taie în carne vie, să meargă pînă la exproprierea forţată pentru a da păşuni ţăranilor. Ce-i drept, cînd a fost la o adică, a dat înapoi, dar însăşi enunţarea principiului e un act de curaj. Ei, şi care ar fi rezultatul întemeierii izlazurilor ?

Pînă acuma ţăranul a fost robit proprietarilor şi arendaşilor pentru că nu avea păşuni ; de acum el va fi robit pentru că le are. Cine nu se va convinge nici de aici e dificil de convins.

Dealtfel, această lege de protecţie, ca şi cea cu minimul de salariu, are un articol care-i strică întreaga economie, o reduce aproape la nimic :

„Ţăranii sînt obligaţi a cultiva o întindere oarecare de zarzavaturi trebuincioase familiei lor. Aceia care nu vor fi următori acestei obligaţii nu se vor folosi de izlazul comunal“ (art. 59).

În bună limbă românească, asta înseamnă că, afară de excepţii, ţărănimea, în special cea săracă, nu se va putea folosi de izlazul comunal. De ce, s-a văzut mai sus.

Această dispoziţie, ca şi toate celelalte prin care legea ordonă o cultură mai sistematică, mai intensivă, arată cît de puţin e pătruns legiuitorul de raporturile economice din ţara noastră. Luîndu-se după poporaniştii noştri, legiuitorul pare a crede că, dacă ţăranul n-a ajuns la o cultură mai superioară a pămîntului, cauza e că n-o ştie şi n-o vrea ; şi atunci legiuitorul caută să-l înveţe şi să-l silească, dîndu-i ordine. Legiuitorul pare a nu cunoaşte un lucru elementar în economia politică, şi anume că pentru o mai superioară cultură a pămîntului se cer neapărat anume *condiţii economice obiective*. Dacă există acestea, vine ea şi cunoştinţa şi voinţa, iară îndrumătorul lor e interesul propriu ; dacă însă aceste condiţii economice obiective lipsesc — şi am văzut că la noi lipsesc —, atunci cunoştinţa şi voinţa servesc tot atît de puţin cît serveşte cunoştinţa înotatului şi voinţa de a înota omului care se găseşte pe uscat.

*

Să trecem la a treia parte a legii cu caracter evasisocialist : maximum de dijmă şi de arendare.

Această parte, privind cele mai esenţiale relaţii de producţie neoiobăgiste, nu e de mirare că a provocat o campanie acerbă din partea agricultorilor conservatori şi a doctrinarilor lor. Toate obiecţiile de natură teoretică aduse împotriva acestei părţi a legii şi pe care acuma în urmă şi le-a însuşit un tînăr inteligent şi cult,* d-l

Radu Mandrea, prin cunoscutul său raport și prin demisia sa, toate aceste obiecții teoretice sînt de o valoare minimă sau nule.

Mai întîi e vorba de legile economice imuabile, cum e aceea a rentei, pe care le înfrînge această lege nouă. Sărmane legi imuabile ! Mereu sînt înfrînte și violate de clasele dominante agrare cînd e vorba de mărit renta în interesul lor, cum e, spre pildă, în Germania și aiurea prin impunerea productelor agricole străine. Cînd e vorba însă să fie violate și înfrînte în folosul muncitorimii, atunci reapare deodată caracterul lor de legi imuabile și naturale, care nu trebuie nici atinse, dar încă violate !

„Dar renta, științificește vorbind, nu e o lege naturală ?"

Nu. Renta e o lege sociologică, socială ; ea apare și e rezultatul unei anume întocmiri sociale, dar, odată ce există ca o creație sociologică, e condiționată și de anume împrejurări naturale. Astfel, întrucît, spre pildă, renta e rezultatul fertilității deosebite a pămînturilor, ea derivă din condiții naturale. Dar întru atîta, iarăși, ea nu este un bine, ci un rău, un rău natural, făcut de însuși dumnezeu, dar nu mai puțin un rău. Dacă strămoșii noștri Adam și Eva, în loc să se țină de fleacuri și să se lăcomească la mărul oprit, ar fi rămas oameni serioși și evlavioși, atunci poate-poate că dumnezeu ar fi fost mai galanton cu omenirea asta păcătoasă, i-ar fi dat un pămînt peste tot așa de fertil ca pămînturile cele mai fertile de acuma și, nemaiexistînd deosebire de fertilitate, n-ar mai fi existat nici renta din această cauză. Și cred că și d-l Mandrea va admite că aceasta ar fi fost un mare bine, nu un rău.

„Dar, bine sau rău, e o lege naturală, deci nu trebuie înfrîntă niciodată !"

Dar cine poate înfrînge o lege dacă în adevăr e naturală ? Cînd societatea sau legiuitorul intervine în raporturile economice și face să fie mai bine plătit cel care muncește pămîntul sau impune renta pămîntului, prin aceasta nu se înfrînge legea naturală a rentei ; legea rămîne lege, dar efectele ei sînt astfel împărțite : o parte din renta naturală intră în buzunarele muncitorilor și societății în loc să intre în buzunarele proprietarilor de pămînt.

„Renta și creșterea ei, în vremea noastră și în condițiile sociale actuale, sînt un rezultat natural și necesar al dezvoltării și progresului economico-social și cultural al societăților moderne".

Perfect adevărat. Dar, luînd o parte din rentă, care e un factor parazitar și dînd-o producătorilor și societății, eu prin aceasta nu numai că nu împiedic creșterea și dezvoltarea naturală a societății, dar, dimpotrivă, îi dau un imbold mai mare.

„Renta la noi în țară crește nu numai din cauze interne, ci și din cauze externe, din cauza creșterii prețului cerealelor pe piața mondială".

Iarăși perfect adevărat.

„Renta se ridică la noi nu numai din cauza înmulțirii populației noastre, dar și din cauza înmulțirii populației și dezvoltării industriale a țărilor importatoare de producte agricole, ceea ce face să crească necontenit prețul cerealelor și împreună cu aceasta să se urce renta".

Dar ce-a făcut guvernul actual ca să înfrîngă această lege ? A oprit exportul ? A luat măsuri ca cerealele noastre să se vîndă mai ieftin decît oferă străinătatea ? Un astfel de guvern n-ar sta trei ceasuri la putere. Nu, guvernul, prin legea maximului dijmei și arendei, a vrut să facă numai ca o părticică din creșterea rentei să intre și în buzunarul neoiobagului.

Inde ira.

Astfel e mentalitatea claselor economice dominante, mentalitate pe care și-o însușește d-l R. Mandrea : numai buzunarul lor le pare natural, al celorlalți se vede că e artificial ; și ceea ce, după ele, ar trebui să intre în buzunarul lor și nu intră li se pare distrus, pierdut nu numai pentru dînsele, dar pentru societatea întreagă, ale cărei legi naturale de dezvoltare sînt violate și înfrînte.

Toate celelalte obiecții teoretice sînt de aceeași putere.

Cu totul altceva e cu obiecțiile practice împotriva legii, cu dovezile practice aduse pentru a-i arăta neaplicabilitatea, retrogradismul și — ceea ce e mai important — că nu-și ajunge deloc scopul. Aici sînt perfect de acord cu criticii legii și cu d-l Mandrea, după cum sînt și mai de acord cu d-sa cînd zice că sub legea de excepție sub care trăim nu se poate face nimic temeinic pentru țăran. Această constatare face cinste perspica-

cității d-sale practice, deși teoreticește cade în contradicții flagrante *.

Greșeala fundamentală a acestei legi, ca și a celor de mai sus, rezidă în confuzia pe care am arătat-o : legea îl ia pe țăran drept altul, lucru pe care-l fac, de altminteri, și toți criticii legii. Legea îl ia pe țăranul nostru ba drept proletarul, ba drept fermierul din țările capitaliste, pe cînd el nu este nici una, nici alta. Iată, spre pildă, cum fixează legea dijma (art. 65) :

„Dijma cea mai ridicată ce va lua proprietarul nu va întrece proporția capitalului ce a depus față de muncitor. Pentru aceasta se va evalua tot ce pune pentru cultura în dijmă proprietarul sau arendașul, ca pămînt, arătură și alte munci ; pe de altă parte, se va evalua tot ce pune țăranul ca muncă".

Aș vrea să văd și eu acea comisie regională care să fi făcut evaluarea pe baza indicată de lege. O asemenea comisie regională nu s-a găsit și nici nu se va găsi, dar în schimb s-a găsit o obște de țărani, un sat din Olt, Băltenii, care, printr-o petiție adresată inspectorului agricol și iscălită de toți locuitorii comunei, fac socoteala exactă ce dau ei în conformitate cu legea de care-i vorba și ce dă proprietarul. Petiția asta e un act de cea mai mare însemnătate. Țăranii, considerîndu-se ei înșiși ca proletari salariați, iară nu ca învoiți, socotesc în bani muncile făcute de ei, însă nu după prețul iernii, cînd, după cum zic țăranii :

„...cînd murim de foame, căci noi, după ce am muncit din greu anul întreg, tot noi rămînem datori și eram forțați de ger și de foame să ne învoim cu 20 de bani pe zi. Prețurile zilelor de muncă socotite după *valoarea muncii* (subliniat în petiție chiar) și momentul cînd trebuie executată sînt următoarele..."

Și aici urmează mijlocia prețurilor din timpul muncilor : ziua pentru secerat 3 lei, ziua cu mîinile la orice fel de muncă 1,50 ș.a.m.d. Cum vedem, țăranul, în con-

* Astfel, pe de o parte d-sa, cu drept cuvînt, găsește răul în faptul că trăim sub un regim economic de excepție, deci un regim în care legile economice burgheze obișnuite, așa-numite veșnice, în partea lor esențială nici nu există sau nu sînt aplicabile ; iară pe de altă parte acuză legile guvernului, în special a maximului dijmei, că înfrîng legile naturale imuabile, adică înfrîng niște legi care nu există.

formitate cu legea, se ia drept proletar cînd munca lui devine marfă în adevăr și, socotind foarte migălos și foarte exact cîtă muncă trebuie pentru un pogon și cît valorează această muncă-marfă, ajunge la concluzia că țăranii pun într-un pogon de porumb o valoare de 64 de lei, iară proprietarul 15 lei, renta pămîntului, și deci, conchid țăranii cu cel mai bun și sfînt drept din lume, dijma trebuie să fie din șase una sau din patru una, după cum e evaluată arenda pămîntului, și nu una și una, cum a hotărît comisia regională, „căci atunci dăm dijmă și din capitalurile noastre" *, adaugă naiv locuitorii.

Îmi închipui ce mutră vor fi făcut și comisia regională, și inspectorul agricol, și consiliul superior de agricultură citind această socoteală atît de clară și exactă, acest raționament de o logică atît de implacabilă. Ce puteau răspunde decît purul adevăr, că, deși legea vorbește de raporturi libere între muncă și capital, de valoarea muncii și de alte categorii economice occidentale, *ea subînțelege însă valoarea muncii robite, învoite de cu iarnă ; că legea, într-un cuvînt, a făcut o mică omisiune : a omis adică elementul neoiobăgist,* pe baza căruia însă legiferează, și de aici și o mică diferență între socoteala comisiei regionale și socoteala țăranilor, diferență de *trei sute la sută* (una din șase și una și una). În jenantă situație s-a mai pus și legiuitorul nostru !

Ori să luăm cealaltă confuzie : țăranul arendaș luat drept fermier.

Fermierul din Occident e un mic arendaș, care ține o bucată de pămînt cu un contract lung, cîteodată foarte lung. Capitalul băgat în fermă îi aparține lui în întregime sau, în parte, proprietarului. E destul de ușor în străinătate, mai ales ținînd seama de mijloacele de investigație de care se dispune acolo, de a deosebi ceea ce există în fermă ca muncă, rentă, capital. Reducînd renta, prin asta nu se stinghereşte capitalul, iară munca fermierului cîștigă, întrucît e redusă renta. Reducînd renta, se îmbunătățește soarta fermierului, el e încurajat să-și lucreze și mai bine ferma și poate să bage și mai mult capital în îmbunătățiri, întrucît la rezilierea contractului, legea îi garantează rambursarea îmbunătățirilor făcute.

* „Adevărul", 20 august 1908.

Pe de altă parte, şi proprietarul, în orice caz, deşi pierde ca rentier prin reducerea rentei, are totuşi tot interesul să facă îmbunătăţiri pe pămîntul său, întrucît reducerea rentei nu loveşte capitalul propriu-zis, iară pentru capitalul cheltuit de proprietar în îmbunătăţiri fermierul îi plăteşte deosebit. Încît, în străinătate, reducerea rentei şi arendei nu numai că nu împiedică progresul producţiei agricole, dar, dimpotrivă, îl stimulează.

Ţăranul nostru însă nu e fermier. El arendează anul acesta o bucată de pămînt, anul viitor alta şi pe urmă alta ; el vagabondează de la o bucată la alta, n-are şi nu poate avea un cît de mic capital vîrît într-un anume pămînt arendat. Legea noastră, reducînd dijma, renta şi arenda pămîntului şi presupunînd că ţăranul, arendaş-neoiobag, se va folosi de această reducere, nu-l poate încuraja însă ca să facă îmbunătăţiri la pămîntul proprietarului : doar nu e nebun să îmbunătăţească pămîntul ciocoiului, care anul viitor va fi luat de altul. Pe de altă parte, maximul arendei şi dijmei odată fixat, proprietarul nu mai are nici el absolut nici un interes să facă vreo îmbunătăţire, ba are chiar interesul să lichideze şi îmbunătăţirile făcute. Orice măsuri luate pentru a combate această tendinţă pe care o are reducerea arendei sub regimul nostru sînt şi vor rămîne fără rezultate apreciabile.

Aşadar, în ţările capitaliste reducerea rentei şi arendei în folosul fermierului stimulează progresul producţiei agricole ; pe cînd la noi reducerea rentei şi arendei în folosul arendaşului-neoiobag nu stimulează deloc acel progres. Afară de asta, legea e şi retrogradă, pentru că stabileşte şi consolidează relaţii de producţie medievale, şi încă birocrato-medievale. Dar despre aceasta mai jos.

Mergem mai departe cu analiza legii. Am zis că în străinătate mijloacele de investigaţie economică sînt foarte puternice. La noi sînt nule. Acolo e relativ uşor de constatat cuantumul rentei propriu-zise ce plăteşte un fermier ; la noi e foarte greu. De aceea, legiuitorul împarte ţara în regiuni întinse şi stabileşte maximul arendei şi dijmei egal pentru toate moşiile dintr-o regiune. Cu cultura noastră extensivă însă, renta variază foarte mult, după diferenţa de fertilitate şi condiţiile naturale în care se găseşte moşia ; şi de multe ori două moşii apropiate au, din cauze pur naturale, venit şi valoare cu totul deosebite. Iară legea, prin maximul dijmei şi arendei, le declară egale în venituri, deci şi în valoare. Astfel un proprietar e avantajat, iar altul este expropriat în toată forma de o parte din averea sa. Şi această expropriere se face în toată ţara şi fără nici o despăgubire.

Va întreba cineva : „Ce vă pasă dacă asta serveşte ţăranului ?" Dar tocmai că nu serveşte !

Cel avantajat va urma să lucreze moşia în dijmă şi arendare, ridicînd preţul pînă la valoarea fixată de comisie, deci va pierde ţăranul ! Iară cel dezavantajat va lucra moşia în regie şi pur şi simplu va eluda legea cu desăvîrşire *.

Şi aici se vede încă o dată marea deosebire — cînd e vorba de protecţia muncii — între noi, cu regimul nostru neoiobag, şi ţările occidentale, cu regimul lor capitalist. Acolo, în Occident, legea nu poate fi eludată, categoriile economice sînt clare şi hotărîte. Fermierul e fermier, nu e şi un fel de arendaş şi proletar în sensul burghezo-capitalist, şi proletar învoit de cu iarnă ; de aceea, odată preţul arendei redus, va rămîne redus frumos şi bine : proprietarul n-are cum să se opună acestei reduceri. La noi însă, proprietarul sau arendaşul tratează cu ţăranul în feluritele lui ipostaze, ca şi avarul lui Molière, care, îmbrăcîndu-şi servitorul în felurite moduri, îl preface ba în bucătar, ba în vizitiu, ba în fecior de casă.

Jonglînd cu aceste felurite ipostaze ale ţăranului şi cu combinaţiile lor, proprietarul şi arendaşul eludează perfect toate legile de protecţie.

Cum vedem, cam puţin rămîne şi din această lege a maximului.

Şi n-am vorbit de faptul cel mai important care îi nimiceşte efectele, ca şi pe ale oricărei legi de protecţie : călcarea ei brutală. Aceasta a şi început să se practice în lung şi în lat în tot cuprinsul ţării. Astfel, legiuitorul a exceptat cu drept cuvînt din legea aceasta cultura tutunului, grădinăriile şi cultura pepenilor. Arendaşul căruia comisia i-a redus arenda pogonului de la 30 la 20 de lei face contractul tot pentru 30 de lei de

* În dezbaterile parlamentare din ultimii doi ani s-au dat destule dovezi pentru asta.

pogon, dar în loc de porumb trece în contract grădinărie sau pepeni. E o practică devenită curentă. Și, dacă legea va mai dura cîțiva ani, statisticianul care se va orienta după contractele agricole va constata cu surprindere că sîntem o țară producătoare de spanac și pătrunjel. Dar iată o altă practică și mai curentă acuma : arendașul face contractul pentru 20 de lei, iară restul de 10 lei îl pune pe țăran să i-l plătească în afara contractului. Dar de ce se lasă țăranul jupuit chiar împotriva legii ? Am arătat de ce. Aici e tocmai una din originalitățile acestui regim atît de bogat în originalități. Țăranul intră într-un fel de complot ca să înșele stăpînirea nu în scopul de a se folosi el din această tragere pe sfoară, ceea ce ar fi urît, dar explicabil, ci în scopul de a fi exploatat mai bine de complicele său.

Toate acestea le confirmă pe de-a-ntregul potrivnicii legii, între care și d-l R. Mandrea, acesta după o practică de doi ani ca inspector agricol, și, ceea ce-i mai important, o confirmă un om de valoarea d-lui Th. Rosetti, fostul președinte al Consiliului superior de agricultură. Cum vedem deci încă o dată, din legea aceasta, ca și din celelalte, rămîne, cum ar zice neamțul, *verdammt wenig*.

Și, totuși, opinia mea personală este că din toate dispozițiile legii din 1907, tot din aceasta — a maximului de arendă și dijmă — țăranul va trage mai mult folos. Și iată de ce : din toate mijloacele pentru eludarea și desființarea acestei legi, cel mai simplu și eficace este exploatarea în regie, călcarea brutală a legii prezentînd și inconveniente supărăcioase. Or, lucrarea în regie a unei moșii întregi nu convine proprietarilor și arendașilor. Cum să părăsești dijma de-a valma și mai ales dijma la tarla, pe față sau deghizată, dijmele atît de dulci și care constituie unul din caracterele esențiale ale neoiobăgiei ?

Agrarienii noștri și doctrinarii lor, cum e d-l Pietraru și, între alții, și d-l R. Mandrea, amenință mereu cu trecerea la cultura în regie și plîng amar soarta bietului țăran care nu va mai căpăta pămînt în dijmă. Dar cu cine vor lucra același pămînt în regie ? Nu tot cu aceiași țărani ? Dacă proprietarilor și arendașilor le-ar conveni mai bine lucrarea întregii moșii în regie (lucrarea unei părți cu învoieli neoiobăgiste le convine în adevăr, și aceasta o și practică), atunci de ce n-au făcut-o și pînă la legea din 1907 ? Din compătimire pentru bietul țăran ? Astea sînt glume ! Se înțelege, lucrarea în regie, nu cu munca-marfă proletară cumpărată, ci cu munca neoiobăgistă învoită, e încă foarte avantajoasă proprietarului și arendașului. Dar, cu cît s-ar generaliza lucrarea în regie, cu atît sistemul neoiobăgist de învoieli ar trebui să cedeze sistemului de cultură capitalistă cu inventar propriu. Și asta tocmai nu vor proprietarii și arendașii neoiobăgiști de azi. Dacă ei amenință să treacă la cultura în regie și chiar dacă în multe părți o vor face, va fi numai pentru a înfrînge cerbicia țăranului român și a-l preface într-o materie învoibilă și dijmuibilă supusă. Proprietarii și arendașii nu vor părăsi munca în dijmă pentru că nu le convine, și de aceea factorul principal al eludării legii, dacă nu dispare, se atenuează mult.

Deci legea maximului arendării și dijmei va folosi totuși țărănimii.

E drept că pentru aceasta trebuie următorul concurs de condiții favorabile : comisia regională, chiar așa cum e constituită, să fixeze un maximum de arendă mai omenos decît cel existent ; administrația și birocrația agrară, ca să-i zicem așa, să controleze imparțial învoielile și să apere interesele țăranului ; țăranul să-și cunoască interesele și legea și să fie destul de dîrz în apărarea lor. Unde va exista concursul acesta de condiții favorabile, acolo legea — alături cu partea-i negativă arătată mai sus — va avea și o parte pozitivă și va fi de un folos destul de însemnat țărănimii.

Dealtfel nu tăgăduiesc deloc că și celelalte legiuiri de la 1907, în unele locuri, avînd un concurs de împrejurări favorabile, pot să fie de folos țăranilor. În aceste condiții, și legile anterioare dădeau cîteodată un rezultat bun. Dar o lege, ca și o instituție socială, se judecă după tendințele ei generale și după rezultatele cele mai însemnate pe care le dă în condițiile iarăși generale.

Să vedem acum cît ne costă aplicarea legilor de la 1907.

XIII

Cît ne costă neoiobăgia și legiuirea cvasisocialistă de la 1907

Cînd în acești trei ani din urmă, după răscoale, guvernul a venit cu un spor bugetar de 60 000 000, cifra asta a reușit să pună pe gînduri chiar pe parlamentarii noștri.

Ce dumnezeu ! e a cincea parte din bugetul țării, e anuitatea unui capital de un miliard și un sfert. E imens !

D-l Costinescu, pricepînd perfect imensitatea acestei cifre, a dat explicația necesară : această sumă înfricoșătoare, aceste sporuri bugetare se cer în parte însemnată pentru aplicarea legilor agrare, pentru țărănime și asigurarea ordinii sociale. Atunci, bineînțeles, sporurile au fost votate. Unii le-au votat de dragul țărănimii, alții de dragul ordinii sociale.

În capitolul suplimentar al acestei lucrări, cititorii vor vedea toată însemnătatea acestei cifre înfiorătoare. Aci o vom caracteriza numai în treacăt.

Se știe că în anii obișnuiți țăranul își vinde porumbul cu vreo 40—50 de lei chila. Aceste 60 000 000 reprezintă deci o cantitate de porumb cam de un milion și un sfert pînă la un milion și jumătate chile. Pe de altă parte, din peste cinci milioane de suflete țărănești sînt cel puțin două milioane și jumătate care n-au destulă mămăligă și sufăr de foame.

Să exprimăm această lipsă de mămăligă, această foamete prin două și jumătate milioane de suflete, care timp de șase luni pe an — 180 de zile — n-au o fărîmă de mămăligă. E poate exagerat, nu știu ; mi se pare însă că față de înfiorătoarea mizerie a țăranului nu exagerăm.

În tot cazul, dacă cifra e exagerată, dacă mizeria țăranilor e mai puțin grozavă, aceasta ar fi și mai în favoarea tezei noastre. Înmulțind 2 500 000 cu 180, avem 450 000 000 de zile de foame ; distribuind țăranilor un milion și un sfert pînă la un milion și jumătate de chile de porumb, vedem că fiecare flămînd ar avea cam un kilogram și jumătate de porumb pe zi, iar o familie țărănească de 5 inși ar avea cam 8 kg pe zi, adică atîta cît n-ar putea să consume și ar mai rămîne și pentru păsări, pentru porc și pentru vite.

Așadar, întrebuințînd aceste 60 000 000 de lei la cumpărarea de porumb pentru cei în nevoie, foametea sub forma ei cea mai hidoasă — lipsa de mămăligă goală — ar dispărea ca prin minune din țara noastră.

Se înțelege, nu zicem că așa ar fi trebuit să facă guvernul, să hrănească el cu mămăligă populația țării. Atîta ar mai trebui ca să ne îndrumăm direct spre despotiile asiatice. Am făcut numai această socoteală spre a demonstra cam ce înseamnă suma de 60 000 000 în viața țării noastre. Și cred că demonstrarea e destul de sugestivă. Nu mai insist. Acesta e numai un exemplu de sacrificiul economic, material pe care-l face țara pentru aplicarea legilor agrare și susținerea ordinii sociale (adică a regimului neoiobăgist).

Să aruncăm o privire și asupra sacrificiilor politico-sociale și morale.

Relațiile noastre agrare semimedievale au avut întotdeauna o influență detestabilă asupra întregii noastre vieți economice și culturale. Această influență e foarte naturală și foarte explicabilă. O societate nu e un agregat confuz, ci un *organism social ;* deci nu se poate ca viața anormală dintr-o parte esențială a organismului, cum sînt raporturile agrare, să nu influențeze întreaga viață a întregului organism. Întotdeauna, în toate raporturile și în toate manifestările sociale, am suferit de virusul medieval, dar parcă niciodată în așa măsură ca în vremea din urmă, după revoltele țărănești, după regimul poporanist și după legislația așa-zisă socialistă. Întotdeauna, de o jumătate de veac încoace, statul a fost alfa și omega vieții noastre sociale, soarele către care se îndreptau toate privirile și toate nădejdile, împărțitorul binelui și al răului, regulatorul întregii vieți... prin buget : statul poate tot, statul trebuie să facă tot. Dar parcă

niciodată această statomanie n-a luat așa proporții ca în acești trei ani: statul intervine peste tot și în toate, el e singurul leac la toate nevoile și din toate colțurile țării se aude același strigăt de implorare: *intervenție!*

Caragiale, cu simțul lui fin pentru exagerările ridicole ale vieții noastre sociale, face pe un personaj dintr-o nuveletă a sa să ceară intervenția statului pentru reglementarea raporturilor conjugale ale doicilor pentru protejarea sănătății pruncului român.

Această manie a intervenției ajunge curat la absurd. Ce e, spre pildă, acea faimoasă lege care reglementează producția petrolului rafinat? O asemenea lege medievală, la începutul veacului al XX-lea, într-o țară care tinde, chipurile, să devină industrială! Și altădată nici măcar la noi n-ar fi fost posibilă această lege; acuma, cu intervenționismul de azi, a fost posibilă.

Și era și necesară, căci consumatorul român începuse să plătească prea din cale-afară ieftin petrolul rafinat *. Iară rezultatul grotesc este că fabricanții umblă cu petiții și cu stăruințe politice ca să li se permită să fabrice cîteva vagoane de petrol mai mult.

„Măcar de m-ar lăsa să distilez încă zece vagoane pe an!", îmi spunea cu jale unul din ei.

Și, dealtfel, de ce adică nu s-ar generaliza această lege dacă e bună? De ce nu s-ar întinde asupra altor

* Ceea ce a provocat votarea acestei legi medievale e faptul că societatea „Româno-americană" a lui Rockefeller a ieftinit foarte mult petrolul rafinat, făcînd o concurență strașnică celorlalți fabricanți. Argumentul principal al acelora care au fabricat legea este că americanii vor vinde foarte ieftin petrolul pînă ce vor ruina pe concurenți și pe urmă, după ce vor acapara și vor monopoliza de fapt toată piața, vor ridica teribil prețurile, făcînd pe consumatori să plătească întreit.

Superficialitatea acestui argument este evidentă. Dacă americanii, acaparînd piața, ar fi ridicat prețurile, atunci statul ar fi putut doară să intervină cu drept cuvînt, fixînd el prețurile petrolului. Ar fi fost o represalie dreaptă împotriva manifestării unei acaparări nedrepte. Dar statul nici n-avea nevoie să alerge la represalii. Ar fi putut deschide granița petrolului rusesc, și atunci publicul ar fi avut un petrol foarte bun și ieftin, iară americanii sau ar fi ieftinit petrolul lor la fel cu cel rusesc, sau l-ar fi exportat în străinătate. Se înțelege însă că l-ar fi ieftinit, pentru că și în străinătate trebuia să concureze cu cel rusesc. Dealtfel, împotriva unor concurențe neleale există de pe acum sancțiuni anumite și măsuri, altele decît medievalizarea producției.

branșe de producție industrială? D-l N. Basilescu, profesor de economie politică și fabricant de bere, a și tras această consecință, cerînd, la rîndul d-sale, ca statul să reglementeze producția berei pentru a-l apăra de concurenți. Și de ce nu, mă rog? Cum avem un consiliu superior al agriculturii care regulează raporturile economice agrare, de ce n-am avea unul al industriei care să reguleze raporturile industriale, altul pentru cele culturale și morale, iară deasupra tuturor oligarhia noastră politicianistă și statul birocrat, prezidînd la regularea producției, a distribuției bogățiilor și a întregului mers al vieții economice, culturale și morale a țării!

Statul nostru birocrat, bazat pe neoiobăgie și condus de oligarhia politicianistă, introducînd un fel de socialism! O așa caricatură a socialismului nici unui Eugen Richter nu-i putea trece prin cap.

Am arătat că unul din rezultatele originale ale confuziei existente e că toate măsurile acestea semimedievale sînt declarate de neștiutori ca avînd un caracter democrat și chiar socialist, ca și cum oriunde e intervenție din partea statului implicit ar fi și socialism.

Posibilitatea existenței într-o țară a unor legi cum e aceea care reglează producția petrolului e o descurajare și o amenințare pentru dezvoltarea normală a industriei și vieții economice a țării.

Alt rău, care acum în urmă a luat o întindere foarte mare, e birocrația și birocratismul, clasă în bună parte parazitară, care roade de mult organismul nostru social, dar niciodată nu luase încă proporțiile îngrijorătoare din ultimii trei ani, cînd cele 60 000 000 i-au dat o extensiune nemaipomenită.

Și împreună cu această plagă merge centralizarea birocratică a întregii noastre vieți. Nu e o întîmplare că tocmai acum s-a desființat autonomia comunelor rurale, care exista măcar pe hîrtie, că toată conducerea statului se concentrează din ce în ce în mîinile miniștrilor, adică ale birocrației ministeriale, și că statul nostru se polițienizează tot mai mult și că, după o jumătate secol de existență a regimului constituțional, tocmai acum s-a simțit nevoia de o secție a treia polițienească.

Nu sînt întîmplătoare toate acestea; ele se țin una de alta, sînt efectele acelorași cauze. Prin birocratizarea

și polițienizarea țării noi nu mergem spre socialism — ce socialism? păcatele mele! —, ci de-a dreptul spre rusism. Aceasta e cel mai curat și cel mai sfînt adevăr.

Un semn caracteristic al birocratizării țării sînt și toate proiectele din ultima sesiune parlamentară, care sub cuvînt de legi proteguitoare lucrătorului — de cele de-a dreptul represive nu mai pomenim — țintesc să-i dea și lui condicuță, să-i impună respectul medieval către stăpîn, întinzînd astfel și asupra lucrătorilor de la oraș relațiile neoiobăgiste și omnipotența birocratică. Dar ce să mai vorbim de lucrători? Proiectul legii teatrelor caută să prefacă în neoiobagi pînă și pe artiști, iară proiectul de așa-numită încurajare a industriei naționale caută să prefacă în neoiobagi ai birocrației oligarhice pe fabricanții înșiși, ca în Rusia. E același spirit birocrat, educat de neoiobăgia noastră, care se arată în toate și are aceleași surse sociale.

Birocrația rusească, numeroasă, puternică și parazitară, care conduce tot și toate, care reglementează întreaga viață socială a țării — economică, politică, intelectuală, morală —, acea birocrație nu este nici ea întîmplătoare; ea este, în bună parte, rezultanta unui regim economic agrar asemănător întrucîtva cu al nostru. Și ea este aceea care a adus imensul imperiu la marginea prăpastiei. Și noi prin birocratizarea noastră ne îndreptăm nu spre poporanism — ce poporanism? păcatele mele! —, ci spre stolîpinismul rusesc. Mă mir și mă mir cum n-o văd poporaniștii noștri cei democrați?

Dar jandarmeria rurală!

Sîntem unica țară cu regim economic neoiobăgist și sîntem unica țară care avem o jandarmerie rurală atît de numeroasă. Cel puțin aici se vede cu perfectă claritate legătura puternică dintre cauză și efect: pentru susținerea unui așa regim trebuie o așa jandarmerie. E logic. Jandarmeria rurală e o imensă nenorocire pentru țărănime, dar, cercetător imparțial, trebuie să recunosc că guvernanții noștri, din punctul lor de vedere, nu puteau să procedeze altfel. Ei au simțit foarte bine că prin legile lor agrare nu se înlătură cauzele profunde care produc răscoalele, că, dimpotrivă, prin perturbarea adusă de acele legi în relațiile economice șansele de răscoale se înmulțesc. Și atunci, pe de o parte, au votat legile

despre care ei cred că vor aduce o ușurare materială țărănimii, iară pe de altă parte au înmulțit jandarmii pentru reprimarea revoltelor. Însuși d-l R. Rosetti se vede că așa a simțit, căci în soluțiile date de d-sa jandarmul rural joacă un rol însemnat.

Dar ce lamentabile condiții de legiferare impune acest regim economic dacă, pe de o parte, prin legile făcute trebuie să mărești perturbarea existentă, iară pe de altă parte trebuie să creezi tot mai mari forțe pentru înăbușirea ei! Solid regim!

De cînd am scris capitolul despre administrația noastră sătească și jandarmeria rurală, gazetele aduc necontenit alte și alte știri despre isprăvile groaznice ale acestei jandarmerii. Și doar în gazete nu se strecoară nici a suta parte din ce se întîmplă în adevăr.

Iată ce se întîmplă într-un sat din Prahova — la nevoie pot să-i spun și numele —, lucruri cunoscute mie personal. Un țăran avînd pică pe alt țăran economisește ceva bani, întruchipează o sumă, să zicem zece lei, și-i duce plocon la postul de jandarmi cu rugămintea să i se dea o învățătură dușmanului său. Sub un pretext oarecare, dușmanul e chemat la postul de jandarmi. Omul pleacă, urmat de țipetele nevestii și copiilor, că doară știu ce-l așteaptă. Acolo e băgat la carceră și torturat îngrozitor. A doua zi vine acasă — sau e *adus*, asta depinde de mărimea sumei plătite —, începe și el să strîngă parale și, cînd a strîns cincisprezece lei, se duce și el la postul de jandarmi ca să fie torturat și celălalt. Bineînțeles, nu acesta e faptul cel mai groaznic săvîrșit de jandarmi; dar cît e de caracteristic!

Cuvier, dintr-un os găsit, a reconstituit scheletul unui animal preistoric; tot așa, din faptul citat, cine cunoaște țara poate reconstitui întreaga stare de silnicie și jaf adusă de jandarmeria rurală, care înăbușă orice sentiment de demnitate omenească și nimicește orice rest de siguranță personală.

Și pentru ce toate acestea? Pentru ce aceste imense sacrificii materiale? Pentru ce falsificarea întregii noastre vieți politico-sociale și economice printr-un virus medieval? Pentru ce birocratizarea noastră rusistă? Pentru ce această rupere de la munca cinstită a 6 000 de muncitori români și năpustirea lor asupra satelor? Pen-

tru ce toate astea și atîtea altele care s-au văzut în lucrarea de față ? Pentru a susține un regim economic agrar detestabil, care în mod firesc și inevitabil merge spre pieire. În mod firesc și inevitabil, pentru că întreaga noastră evoluție îl duce într-acolo.

Și tot acolo îl duc chiar legile agrare de la 1907, votate pentru a-l consolida și menține. Aceasta ar putea să pară un sofism, dar e un adevăr și un adevăr foarte explicabil : pentru că regimurile economice care se duc sînt prăbușite nu numai de forțele potrivnice, dar și de cele chemate să le susțină. Am vorbit atîta de legile de la 1907 încît ar fi o nedreptate să nu relevăm și acest efect al lor.

Mai întîi, legile de la 1907 dau în mod direct o puternică lovitură regimului prin faptul că arată clar ca lumina zilei că nimic nu e de făcut pe baza regimului agrar existent. Am văzut sub ce auspicii fericite, în ce împrejurări excepțional de favorabile au fost votate aceste legi. Am văzut că pînă și cvasisocialismul a fost pus la contribuție și foștii socialiști chemați la lucru. Și totuși rezultatul e negativ sau nul.

Același lucru ni-l dovedește și critica făcută de adversarii extremi ai legii, adversarii partidului liberal. Ei strigă triumfători că legea a dat faliment. Foarte bine : am văzut că nici nu se putea altfel. Dar soluțiile lor care sînt, ei ce propun ? Nimic, nimic sau căpitănatele. Acestea ar însemna întoarcerea înapoi la o organizație politico-socială franc feudală, ceea ce ar fi în adevăr o soluție pe dos ; dar ea e nerealizabilă, e o himeră și o utopie reacționară și nici d-l Carp n-a căutat s-o tălmăcească în acest fel.

Atunci rămîne tălmăcirea d-lui Filipescu : administrația fiind marele vinovat, însănătoșirea ei este soluția căutată ; iară pentru această însănătoșire administrația trebuie dată pe mîna unor oameni fără prihană și cu puteri întinse. Deci oameni providențiali. Dar ce alt [ceva] au făcut liberalii cînd în Consiliul superior de agricultură au numit oameni ale căror cinste, bunăvoință și bună-credință sînt în afară de orice bănuială ? Și rezultatul îl știm.

Am arătat pe larg că nu administrația proastă e cauza raporturilor economice detestabile de la țară, ci, dimpotrivă, aceste raporturi detestabile sînt cauza că administrația e proastă. Și atunci ? Și afară de soluția asta nimic, nici un cuvînt de nicăieri. De ce ? Foarte simplu : nu există vreo soluție. Liberalii au epuizat toate soluțiile, pînă și una cvasisocialistă.

Nu mai există nici o soluție decît dispariția a însuși regimului agrar atît de nefast, dispariție spre care-l îndrumă chiar și legile agrare.

Toți potrivnicii acestor legi constată că ele au adus o mare perturbare și în raporturile economice, și în sufletul țărănimii. Țăranii, zice și d-l Mandrea, au devenit dîrji ; ei socotesc legile de față numai ca o arvună și așteaptă, nu știu nici ei singuri ce așteaptă. Firește ! În legile recente, țăranii au văzut în adevăr dorința de a se face și pentru ei ceva temeinic ; și ei văd că acel ceva nu există și deci îl așteaptă și îl va aștepta, și nu se vor mai liniști pînă cînd raporturile economice nu se vor statornici pe alte baze, pînă cînd nu va fi dispărut regimul. Cu atît mai mult nu se vor liniști, cu cît legile, prin toate formalitățile introduse, întrețin această așteptare și această neliniște. Pe de altă parte, legile liberale, dacă n-au putut — și nu puteau — să facă ceva temeinic pentru țărani, au îngreuiat însă situația proprietarilor și arendașilor, și anume a celor mai omenoși, mai cinstiți. Ceilalți, dimpotrivă, mai mult vor folosi decît vor pierde de pe urma legii, căci vor ști să-i întoarcă în favoarea lor toate dispozițiile.

Cînd d-l Filipescu zice că situația proprietarilor nu este de invidiat, îl credem pe cuvînt, întrucît are în vedere tocmai pe cei mai omenoși și mai corecți. În adevăr, de o parte e nemulțumirea și fierberea continuă a țărănimii, pe de altă parte e o birocrație nouă, care se amestecă în toate afacerile proprietarilor, deprinși pînă acum să fie stăpîni absoluți. Orice inspecție mai serioasă a unui inspector agricol care în adevăr își face datoria le-ar știrbi prestigiul. Și mai e și opinia publică : aceasta începe să-i acuze pe ei de toate neajunsurile ce produce regimul.

De aceea cred chiar că proprietarii și arendașii mai inteligenți, mai muncitori și mai corecți vor începe să vadă ei singuri că nu mai merge cu regimul agrar neoiobăgist. Și asta cu atît mai mult cu cît creșterea

populației, mașinile agricole, o cultură mai sistematică vor face posibilă adaptarea acestor proprietari și arendași inteligenți și muncitori la alt regim economic.

Adversarii legilor de la 1907 declară triumfători că ele au dat faliment, dar se feresc să pomenească măcar că același faliment l-au dat toate legile agrare anterioare.

Legile de la 1907 au dat faliment, se înțelege.

Dar împreună cu ele a dat faliment întregul regim economic agrar, un faliment nereabilitat și nereabilitabil.

Afară cu el!

XIV

Soluția problemei agrare

Cînd după 1907 chestia țărănească a fost pusă din nou pe tapet — în mod atît de tragic și sinistru —, mai tot ce gîndește în clasele noastre culte s-a pus în căutarea unei soluții a chestiei.

De aici au urmat foarte multe soluții, dar afară de unele excepții, care nici ele nu reprezintă o vedere destul de clară, soluția tot negăsită a rămas. Bineînțeles, n-am în vedere pe acei oameni de stat eminamente practici care, după sistemul cunoscut, caută să împace capra cu varza, să dea ceva țăranului fără să ia de undeva și deci să lase lucrurile tot cum au fost, avînd aerul totuși că au făcut ceva. Vorbesc de oamenii de bună-voință și de bună-credință, care au priceput că, așa cum mergem, mergem spre dezastru și deci era abilităților eclectico-oportuniste trebuie să ia sfîrșit.

Una din cauzele nereușitei nici a acestora din urmă e însuși felul cum pricepeau ei *soluția*. Pentru ei soluția e un fel de iarbă a fiarelor, o formulă magică; aceasta, odată găsită și enunțată, va face, vorba ceea, ca „fiecare să prospere și România să trăiască".

O revistă satirică din capitală a avut pe vremea aceea o caricatură foarte reușită: un automat de soluții alături de care se perindau toți oamenii noștri politici, punînd cîte un ban în automat și fugind fiecare cu soluția în buzunar de teamă să nu i-o afle rivalul.

Cauza acestei concepții a soluției e și nefamiliarizarea cu științele economico-sociale. La noi nu s-a priceput un lucru atît de elementar că, *apriori* chiar vorbind, o

soluție a problemei noastre agrare nu putea fi decît o indicație a direcției și orientării pe care trebuie s-o ia dezvoltarea noastră economico-socială agrară și că deci rezultatele, pentru care trebuie muncă și sacrificii, vor fi la sfîrșitul acestei dezvoltări sau în timpul ei. Soluționiștii noștri însă ar dori o astfel de soluție ca să avem rezultatele îndată. Doar însuși regimul neoiobag ne-a învățat cu rezultate fără muncă. Dealtfel, cînd e vorba nu de interesele tale egoiste, ci de interesele altora, această dorință de rezultate peșin e destul de lăudabilă. Din nenorocire, e nerealizabilă : există *un imperiu de necesități fatale* căruia trebuie să [i] se supună dorințele noastre cele mai curate.

Altă pricină, și mai serioasă, a nereușitei e tot de natură metodologică. Unii căutau soluții fără să-și dea seama ce înseamnă în cazul de față o soluție. Alții căutau dezlegarea problemei noastre agrare fără să-și dea seama ce anume problemă agrară au de dezlegat. Unii făceau confuzie între problema noastră agrară și cea din Occidentul european. Pe calea aceasta ajungeau la dezlegarea chestiei fermierilor din Irlanda, nu a neoiobagilor români. Alții vedeau bine că, țară eminamente agricolă, ne deosebim mult de țările capitaliste, dar exagerau chiar această deosebire și, sub influența poporanismului rusesc, construiau pentru noi o evoluție proprie, care n-a existat nicăieri și care face din viața țărănească un ideal social și un mijloc de trecere directă în societatea socialistă, fără a mai trece prin capitalism. Aceștia, orbiți de concepția lor, considerau țara noastră din punctul de vedere al oricărei țări rămase în urmă în dezvoltarea economico-socială și de aceea, la rîndul lor, au scăpat din vedere problema agrară specifică țării noastre.

Și astfel, cu toții silindu-se să prescrie leacul, cei mai mulți fără a căuta, iară restul fără a reuși să afle mai întîi ce boală este de lecuit, problema noastră agrară a rămas neformulată și cu atîta mai puțin studiată *.

* O excepție serioasă și onorabilă, cum am văzut, face d-l C. Garoflid în interesanta d-sale lucrare *Problema agrară și dezlegarea ei*. Pe baza producției noastre agrare și a tehnicii ei, d-l Garoflid ajunge la concluzii și soluții în bună parte asemănătoare cu ale noastre, ceea ce e foarte natural, dat fiind că alte soluții nici nu pot să existe.

În lucrarea de față am studiat problema și acum o cunoaștem sub toate aspectele și în toate manifestările ei.

Această problemă e neoiobăgia.

Ce este neoiobăgia o știm acum : e o întocmire economico- și politico-socială agrară particulară țării noastre și care consistă din patru termeni :

Raporturi de producție în bună parte iobăgiste, feudale ;

O stare de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și minciună, lăsînd pe țăran la discreția stăpînului ;

O legislație tutelară care decretează inalienabilitatea pămînturilor țărănești și reglementează raporturile dintre stăpîni și muncitori, raporturi izvorîte din cei doi termeni de mai sus ;

În sfîrșit, insuficiența pămîntului așa-zisului mic proprietar țăran pentru munca și întreținerea familiei sale, fapt care-l silește să devină vasal al marii proprietăți.

Această întocmire am numit-o *neoiobăgie*, deoarece conservă fondul esențial al vechei iobăgii, dar cu un amestec necesar și fatal de elemente capitaliste, produs al vieții și dezvoltării noastre semicapitaliste și sub forme înșelătoare liberalo-burgheze ; e deci o iobăgie nouă, o *neoiobăgie*, și nu cred să se găsească un termen care s-o caracterizeze mai bine.

Această întocmire hibridă și absurdă, această neoiobăgie, constituie problema agrară specifică țării noastre.

Am studiat în această lucrare ce puteri și necesități economico și politico-sociale și ce lupte și lupte de clasă au dat naștere neoiobăgiei, de unde și pentru ce s-a născut mediul istoric special din care a izvorît. Am analizat-o apoi pe ea însăși, elementele și structura ei și contradicțiile și absurditățile în care e atît de bogată. Am cercetat influența ei asupra vieții și a raporturilor sociale agrare, asupra vieții economice, politice, culturale, morale și am văzut ce nefastă e această influență, care, din cînd în cînd, prin anormalitățile, contradicțiile, antagonismele și toate relele acumulate, produce acele spasme teribile care se cheamă revolte țărănești, jacheriile noastre naționale. Am studiat relațiile dintre diferitele noastre clase și problema agrară, curentele de opinie publică ce s-au format în jurul ei, remediile enunțate pentru vindecarea relelor produse de ea. Aceste remedii — inclusiv legile cvasisocialiste de la 1907 — le-am

studiat tocmai în vederea soluției ce trebuia găsită. Și din toată cercetarea asta putem acum să tragem concluzia definitivă, soluția cea adevărată pe care o comportă problema noastră agrară.

Soluția aceasta, care reiese din toată lucrarea noastră aproape din fiecare pagină, este : *desființarea totală, completă, neîntîrziată a acestui regim nefast, regimul neoiobag*. Și tot așa de clar reiese din întreagă lucrarea aceasta — ceea ce constituie un avantaj pentru noi, întrucît ne scutește de acum de multe dezvoltări și explicări —, tot așa de clar reiese ce anume înseamnă această desființare. Ea înseamnă :

— desființarea totală și definitivă a tuturor raporturilor de producție și a servituților medievale : dijme, rușfeturi, învoieli de cu iarnă etc., desființarea totală a contractului agricol și înlocuirea lui prin raporturile de producție ce există în Occidentul capitalist ;

— desființarea totală și definitivă a tuturor legilor de excepție așa-numite tutelare, desființarea inalienabilității pămîntului și a întregului nămol de legi de tocmeli agricole și a tuturor reglementărilor pe care le implică ele ;

— prefacerea micii proprietăți aparente de azi — caracteristica regimului neoiobag — într-o adevărată mică proprietate țărănească de-sine-stătătoare, avînd o întindere suficientă pentru munca și hrana unei familii ;

— prefacerea stării de drept din minciună în realitate, realizarea ei în raporturile politico- și juridico-sociale de la țară.

Din punctul de vedere economic, soluția aceasta înseamnă prefacerea raporturilor de producție agrare, în bună parte medievale, în raporturi de producție burgheze ; din punctul de vedere politico- și juridico-social, prefacerea raporturilor de drept din iluzie și minciună în realitate — și... dreptul comun.

„Dreptul comun !", vor exclama, desigur, cu mirare și îndoială mulți, foarte mulți dintre cititorii mei ; „dreptul comun", despre care d-l Carp a zis că înseamnă „jaful comun", frază rămasă tipică și cu care e de acord un om cu vederi atît de clare ca d-l R. Rosetti, cu care sînt de acord oameni atît de binevoitori țărănimii, ca d-l Bibicescu și alții, frază consacrată, asupra căreia s-a stabilit un acord deplin între prietenii și adversarii țărănimii !

Însuși acest acord al prietenilor și adversarilor asupra frazei consacrate cam dă de gîndit. Dealtfel, n-ar fi de mirare să fiu în dezacord cu toți cei care au tratat chestia țărănească pînă acum, întrucît și punctul meu de vedere, și metoda mea de cercetare sînt altele. De astă dată însă nu sînt deloc în dezacord, întrucît ce a înțeles d-l Carp prin dreptul comun și ce înțeleg eu sînt lucruri fundamental deosebite.

D-l Carp a înțeles prin dreptul comun desființarea numai a unuia din cei patru termeni ai neoiobăgiei, și anume a legislației excepționale tutelare, și păstrarea celorlalți, adică rămînerea în vigoare a relațiilor de producție neoiobăgiste, care prefac pe țăran în neoiobag, față de dreptul comun iluzoriu, care, la rîndul lui, îl lasă la discreția stăpînului. Se înțelege că rezultatul unui asemenea drept comun n-ar putea fi decît jaful comun, după cum, dealtfel, rezultatul dreptului excepțional — al legilor „tutelare" — a fost jaful necomun.

Eu însă înțeleg ca o condiție prealabilă a dreptului comun desființarea raporturilor de producție neoiobăgiste, adică tocmai a acelor raporturi care, prefăcînd pe țăran în neoiobag, au prefăcut și starea de drept existentă în minciună și au provocat o legislație agrară excepțională ; înțeleg desființarea legislației excepționale, dar și a acestor raporturi de producție. Între dreptul comun cum îl înțelege d-l Carp și cum îl înțeleg eu e deci o prăpastie.

„Desființarea neoiobăgiei, prefacerea raporturilor de producție medievale în capitalisto-burgheze, desființarea întregii legislații excepționale, dreptul comun", vor repeta cu deziluzie mulți dintre cititorii mei — o știu, chiar foarte mulți — care se așteptau la o soluție-formulă magică și care nu-și dau seama că prefacerea relațiilor de producție economică înseamnă nu numai prefacerea vieții materiale a unei societăți, dar și o prefacere profundă a vieții ei politice, culturale, morale, naționale.

„Dar prefacerea capitalisto-burgheză a vieții noastre agrare nu va aduce oare după sine toate acele mizerii și neajunsuri inerente regimului capitalist ?", vor zice alți deziluzionați de soluția dată.

Se înțelege că da. Desființarea neoiobăgiei va lecui mizeriile regimului neoiobăgist, nu pe ale celui capita-

list; pentru acesta din urmă va veni odată alt regim, care va lecui toate rănile produse de el: acesta e regimul socialist, care va veni și el, va veni sigur, de asta nu poate fi nici o îndoială.

„Dar cu înlăturarea regimului neoiobăgist și a legilor tutelare și mai ales a inalienabilității pămîntului nu se va proletariza oare o parte din țărănime?“, vor obiecta alții, în special dintre poporaniști.

Se înțelege că da și se înțelege iarăși că-mi dau seama de toată importanța acestui fapt.

Dar să lăsăm discuția cu cititorii deziluzionați și să vedem care sînt clasele economice ce se vor forma după desființarea regimului neoiobăgist. Aceasta ne va lămuri, între altele, asupra sensului și însemnătății desființării neoiobăgiei.

*

Acum mai bine de un sfert de veac, pe cînd vorbeam și eu cu atîta grijă de proletarizarea țărănimii, asta mai avea un înțeles. Astăzi însă, a te îngrozi de posibilitatea proletarizării, cînd după d-l Creangă avem 500 000 de țărani proletarizați sau aproape proletarizați, astăzi o asemenea îngrozire ar fi cel puțin deplasată. Țăranii noștri sub regimul neoiobăgist încep să se proletarizeze într-o proporție înspăimîntătoare. Mai mult de jumătate din țărănimea muncitoare s-a și proletarizat sau semiproletarizat.

Aceasta e aproape o monstruozitate!

Și proletarul țăran pe care îl produce acest regim e de spața cea mai nenorocită: are toate dezavantajele proletarului occidental, fără să aibă avantajele lui; e proletar și iobag în aceeași vreme, e legat de sat, învoit de cu iarnă și lucrează în condiții iobăgiste, munca lui e robită, iară pe deasupra regimul îi pune în spinare și grija conservării și întreținerii inventarului, de care el nu mai are nevoie, neavînd pămînt. Situația lui deci în comparație cu a proletarului țăran occidental — om liber, dezlipit de gleba iobăgistă și care-și vinde munca unde și cînd găsește condițiile cele mai bune — e din toate punctele de vedere inferioară. Dealtfel, ca să vedem deosebirea politico-socială, culturală și morală dintre un proletar în sensul occidental și țăranul nostru proletarizat, n-avem decît să-l comparăm pe acesta cu proletarul nostru orășenesc, și mai ales cu cel sindical: e un adevărat abis între ei. Nu-i vorbă, condițiile proletarului agricol sînt peste tot locul mai defavorabile decît ale altor categorii de proletari, dar, chiar ținînd seama de asta, încă poziția materială, politico-socială, morală și culturală a proletarului liber e superioară poziției robului neoiobag.

Ceea ce-i pune pe gînduri pe poporaniștii noștri, ca și pe cei din alte țări agricole, este starea economico-materială a proletarilor agricoli. În privința aceasta e foarte important și instructiv ceea ce se petrece chiar în rîndul țărănimii noastre după revoltele de la 1907. D-l Radu Mandrea, în interesantul raport citat mai sus, vorbește de următorul proces general care se petrece în rîndurile țărănimii noastre.

„În luna aceasta, mai, am avut de tranșat o serie de certuri între săteni și proprietari a căror pricină era absolut asemănătoare, și anume: sătenii cer pămînt de muncă și de pășunat, conform hotărîrilor noii legi; *nu vor însă în aceleași condiții să se angajeze la muncă prin contract*“ (subliniat de noi).

Și mai departe d-l Mandrea zice că țăranii își dau perfect seama de avantajele ce prezintă pentru ei legea, întrucît ea oprește introducerea lucrătorilor străini, și deci caută să-și ridice prețul muncii, folosindu-se de aceste condiții favorabile.

Or, ce înseamnă această constatare, în adevăr extrem de importantă? Înseamnă că țăranul el însuși caută din toate puterile să scape din neoiobăgie: el vrea să capete pămînt de muncă, dar nu sub forma învoielilor și contractului agricol; vrea să-și vîndă munca, dar sub forma ei de muncă proletară, folosindu-se de avantajele și conjunctura pieței, nu sub forma de învoieli neoiobăgiste de cu iarnă. Astfel, țăranul a înțeles mult mai bine propriile sale interese decît toți proteguitorii lui luați la un loc.

În anii din urmă, dar mai ales după 1907, țăranii au devenit mai exigenți, în adevăr, și caută să-și vîndă munca pe cît se poate de scump, iară pe de altă parte în unele locuri proprietarii și arendașii au început să se vaiete de prețul prea ridicat al muncii țărănești. Acest fapt îmbucurător se atribuie legilor agrare de la 1907, și se atribuie și de către prieteni, și de către adversari,

cei dintîi lăudîndu-se cu acest rezultat, cei din urmă reprobîndu-l. Greşesc însă profund şi unii, şi alţii. Acest rezultat îl produce însuşi procesul proletarizării ţărănimii şi al pătrunderii relaţiilor capitaliste, proces care rupe zăgazurile neoiobăgiei ; şi aceasta nu din cauza legii de la 1907, ci mai curînd împotriva ei *.

Foarte interesantă în această privinţă e şi petiţia locuitorilor din Bălteni pomenită mai sus. Acolo ţăranii, ei înşişi sau reprezentanţii lor, făcînd socoteala migă-

* În aceeaşi ordine de idei, d-l Theodor Rosetti, cu autoritatea pe care i-o dă calitatea de fost preşedinte al Consiliului superior de agricultură, a venit cu fapte şi cifre stupefiante. În discuţia mesajului din ultima sesiune, d-sa a arătat că patru cincimi din totalul populaţiei muncitoare ţărăneşti au refuzat să contracteze în conformitate cu noua lege.

Iată, textual, cuvintele d-lui Th. Rosetti :

„Am aici datele oficiale. Numărul locuitorilor în ţara aceasta care se poate considera mai mult sau mai puţin ca lucrători agricoli, adică numărul micilor proprietari de pămînt, adică avînd o proprietate mai mică de zece hectare, e aproximativ de 920 000. Prin urmare, dacă admitem că mai toţi aceşti locuitori sînt în relaţii de daraveri cu proprietarii sau arendaşii moşiilor, ar trebui să-i avem pe toţi aceşti 920 000 de locuitori, sau cel puţin o mare parte din ei, figurînd în contractele pe care guvernul le-a impus ca obligatorii între proprietari şi ţărani. Or, ce vedem ? Vedem că din aceşti 920 000 numai 187 000 figurează în contractele actuale care sînt astăzi în arhivele Consiliului superior al agriculturii.

Aşa că, domnilor, după legea tocmelilor agricole, fiecare contract de felul acesta, după ce se intabulează la comună, trebuie să fie comunicat în copie Consiliului superior al agriculturii. Şi Consiliul superior a pus mare insistenţă şi multă energie ca această dispoziţie a legii să fie exact îndeplinită. Prin urmare, putem spune, cu siguranţa de a nu fi prea îndepărtaţi de adevăr, că dintre cei 920 000 de locuitori muncitori — sub o formă sau alta — a cincea parte, adică 20%, s-au conformat legii, iară toţi ceilalţi au lucrat — dovadă că au lucrat este că cîmpiile noastre sînt acoperite de o îmbelşugată recoltă — fără să fi observat acea formă, fără ca contractul să fie făcut între proprietar, arendaş şi locuitor“ (Dezbaterile Senatului, *Monitorul* de la 13 decembrie 1909).

Faptele citate de d-l Rosetti sînt foarte elocvente şi simptomatice. În măsura în care ţăranii au fost aceia care au refuzat binefacerile legii, lucrul dovedeşte că ei au început să-şi priceapă mult mai bine interesele decît le pricepe legiuitorul nostru, căci ei îşi dau seama cît de nefavorabile le sînt aşa-numitele legi de protecţie — care, chiar dacă cuprind şi oarecare părţi favorabile, nu se aplică — şi deci fug de toate aceste legi, cu condicuţele lor cu tot.

loasă şi exactă a tuturor muncilor cu preţul mijlociu din timpul muncilor agricole pe pogonul de porumb, ajung la valoarea de 64 de lei. Dat fiind că pămîntul din Bălteni, după cum zic înşişi ţăranii, e de calitate slabă, aceşti 64 de lei ar reprezenta aproape tot produsul pămîntului, încît, plătit astfel, ţăranul ar încasa întreg produsul muncii sale.

Să ne înţelegem bine. Fireşte, nici prin gînd nu-mi trece că aşa ceva se va întîmpla în adevăr ; şi, bineînţeles, nu aştept pentru ţăranul proletarizat rîuri de lapte şi miere. Starea proletarului în genere, iară a celui agricol îndeosebi, e mizerabilă chiar în ţările capitaliste, dar încă în cele neajunse la capitalism dezvoltat. În această privinţă, şi ca social-democrat, şi ca unul ce am scris un sfert de veac asupra neajunsurilor capitalismului, nu pot doar să-mi fac vreo iluzie. Afară de asta, în ce priveşte ţara noastră, în înapoierea stării noastre de producţie, nici nu putem avea o ţărănime cu adevărat înţolită şi prosperă (lucru de care vom vorbi mai jos). Aşadar, numai iluzionist nu sînt şi nu pot fi. Dar ceea ce afirm e că *relativ* starea materială a ţăranului, devenit sub noile raporturi de producţie adevărat proletar agricol liber, va fi mai bună decît starea-i actuală de semiproletar neoiobag robit ; de asemenea şi starea lui morală şi socială.

În sfîrşit, ceea ce e foarte important, sub noile raporturi de producţie *se creează o posibilitate pentru ulterioara îmbunătăţire materială, morală, culturală, politico-socială a proletarului agricol*. Pe de o parte, această posibilitate se creează prin o mai mare creştere a producţiei ; pe de altă parte prin însăşi lupta proletariatului agricol.

Va fi una din datoriile şi însărcinările cele mai importante ale social-democraţiei române de a organiza în sindicate pe proletarii agrari în scopul de a le îmbunătăţi starea din toate punctele de vedere şi a-i face să-şi priceapă rolul istoric de clasă proletară.

Tot pentru îmbunătăţirea stării materiale şi morale a proletariatului agricol va fi nevoie de intervenţia statului şi va depinde de hărnicia şi vigoarea păturilor democratice ca această intervenţie să fie mai eficace şi în sens mai larg democratic.

„Va să zică sînteți pentru intervenția statului? Tot intervenția statului?"

Negreșit! Intervenția statului în folosul claselor muncitoare e, după cum am văzut mai sus, un fel de corolar necesar al organizației economice și al relațiilor de producție capitaliste. Și, dacă pe baza relațiilor de producție neoiobăgiste intervenția statului, chiar cînd e făcută cu sincera dorință de a proteгui muncitorimea, duce la rezultate contrare și se întoarce de obicei împotriva acelora pentru care e făcută, pe baza relațiilor de producție capitaliste ea dă, în adevăr, rezultatele dorite.

De ce? Pentru că așa e logic, pentru că aici se potrivește intervenția statului în sens democratic și acolo ba.

La dezvoltările teoretice făcute mai sus nu ne mai întoarcem, dar vom da aici încă un exemplu, pe cît de clarifiant, pe atît de sugestiv. Am văzut ce imense sacrificii ne costă intervenția statului prin legile de la 1907 și ce rezultate lamentabile au dat. Asta e intervenția pe baze de producție neoiobăgiste. Acum pe baze noi de producție voi propune și eu o lege sau, mai bine zis, o măsură de stat care va avea rezultate nemăsurat de bune și reale pentru proteguirea muncii proletariatului agricol, care va costa foarte puțin pe stat, poate mai nimic, care va fi din prima zi aplicată fără putință să fie ocolită sau călcată.

Cititorii mei, care cunosc țara și rostul legilor noastre protectoare, vor zice, desigur, că ceea ce spun e un paradox sau o mistificare. Nu, deloc. Și doar nu fac din legea mea nici un mister. Guvernul să intervină la direcția C.F.R. ca să înființeze trenuri de lucrători, să zicem cl. IV (în detalii nu intrăm), cu care de la Dorohoi pînă la Turnu Severin țăranul ar putea să voiajeze pe un preț minim, minim chiar pentru țărani. În acest caz, proletarul agricol, avînd la dispoziție întreaga piață de munci agricole, pe care ar putea s-o colinde cu o cheltuială neînsemnată, și folosindu-se de nevoia de muncitori în timpul sezonului, ar putea să obțină condițiile cele mai prielnice fie ca argat, fie ca muncitor care-și vinde brațele pe termene mai scurte. Prin aceasta și prin organizarea în sindicate puternice, proletariatul ar putea obține maximul de remunerare posibilă; bineînțeles posibilă, nu imposibilă; echivalentul produsului întreg al muncii sale

muncitorul nu-l poate obține în societatea modernă, exploatarea și crearea de plusvaloare fiind o necesară și inevitabilă condiție de viață a acestei societăți.

Și este evident că această măsură atît de importantă pentru clasa proletariatului agricol se va realiza din prima zi fără putință de ocolire, iară întrucît privește cheltuielile statului (ale direcției C.F.R., care ar pierde la acest trafic) ele vor fi neînsemnate, pentru că nu e vorba de un exod al populației muncitoare: va fi de ajuns o deplasare de cîteva zeci de mii de lucrători pe an, va fi de ajuns ca stăpînii să știe că lucrătorii se pot deplasa în căutarea de lucru, folosindu-se în toată plenitudinea de legea concurenței și legea ofertei și cererii, va fi de ajuns atîta pentru ca stăpînii să acorde prețurile cele mai bune posibile. Se înțelege că în același sens ar lucra și o bursă a muncii bine organizată. Firește că aici e la locul ei și ar da toate rezultatele dorite protecția muncii proletare. Da, aici ar da cu totul alte rezultate o lege a minimului de salariu, aici ar da în adevăr rezultate minunate. Și tocmai de aceea nu vor fi acordate astfel de legi decît atunci cînd social-democrația și proletariatul organizat vor avea destulă putere ca să le impună.

*

Să trecem acum la altă categorie, foarte importantă, de muncitori agricoli de sub noua întocmire agrară, de sub noile întocmiri de producție: să trecem la mica proprietate țărănească.

De astă dată țăranul devine în adevăr mic proprietar agrar, dispunînd liber — ca și proprietarul cel mare — de proprietatea sa, dînd întreaga sa grijă și întreaga sa muncă micii sale proprietăți, sursa vieții lui materiale. Între acest proprietar, care poate să dispună liber de proprietatea sa, care scoate tot ce poate din pămîntul lui — chit că, dacă-i mai rămîne vreme de prisos, să lucreze și aiurea ca salariat după regula „bani gata, pe muncă gata" —, între acest proprietar țăran și țăranul jumătate proprietar, jumătate proletar și pe de-a-ntregul neoiobag e o deosebire tot atît de mare ca între un producător liber și unul robit. De-abia acum, sub noile raporturi de producție, țărănimea devine în

adevăr liberă, abia acum se vor realiza acea liberare a țărănimii și acea formare a unei mici proprietăți țărănești libere pe care o visaseră unii dintre ideologii de la '48. Mica proprietate țărănească devine un instrument de muncă și producere pentru țăran și țară, iară nu un pretext de a lipi pe țăran pămîntului și a-l robi marii proprietăți prin mijlocul contractului agricol.

Dar care e mijlocul de a preface pe țăranul român din neoiobag în mic proprietar în înțelesul de mai sus, adică în adevăratul înțeles al cuvîntului? Descătușarea lui din raporturile neoiobăgiste și îngrijirea pe cît e cu putință ca mica lui proprietate să aibă întinderea necesară, ca să-l poată ocupa toată vremea și să-l facă muncitor de-sine-stătător.

Țăranul de la 1864 încoace s-a luptat din toate puterile ca să poată deveni un mic proprietar în adevăratul înțeles, dar n-a fost lăsat. Împotriva lui s-au ridicat forțele formidabile ale statului, s-a mobilizat armata, s-a creat o întreagă legislație excepțională „tutelară", s-a falsificat toată viața noastră socială, s-a detronat un domn numai ca țăranul să nu poată deveni mic proprietar. Cum dar se poate gîndi cineva că el nu va deveni adevărat mic proprietar și se va duce de bunăvoie în neoiobăgie cînd va fi lăsat în pace, sub dreptul comun, să-și lucreze propriul său pămînt, proteguit chiar în această direcție? Dealtfel, de la început, statul nu numai că nu va recunoaște nici un fel de învoieli vechi, dar le va prohibi.

Și atunci: desființarea inalienabilității pămînturilor; desființarea legilor de excepție; aplicarea dreptului comun; nerecunoașterea și chiar prohibirea relațiilor de producție vechi; crearea adevăratei mici proprietăți țărănești de-sine-stătătoare, moșiile marilor proprietari lucrate cu argați, cu proletariat agricol și în mod ocazional cu micii proprietari, cu aceștia din urmă numai în prisosul de vreme ce le rămîne din munca proprietăților lor și pe baza: bani gata, pe muncă gata. Cu acestea noile raporturi de producție sînt introduse și mica proprietate în adevăratul înțeles creată.*

* Această proprietate se va forma, pe de o parte, grație alienabilității pămîntului, pe socoteala pămînturilor copărtașilor și a micilor proprietăți neviabile devenite nonvalori, iară pe de altă parte prin răscumpărarea silită, pe socoteala unei însemnate părți din proprietatea mare. Despre aceasta vom vorbi mai jos.

Se înțelege, noi vorbim aci în general și în principiu; în detalii de modalități și aplicări practice nu putem intra, aceasta ar ieși din cadrul lucrării noastre.

Este însă o chestie de o deosebită importanță cînd e vorba de mica proprietate țărănească, o chestie care privește însăși existența ei și de care nu putem să nu vorbim măcar pe scurt: e chestia împărțirii proprietății rurale avînd în vedere lipsa de pămînt.

Ca să avem mică proprietate, trebuie să avem pămînt, și pămîntul devine tot mai rar și mai scump, și, după părerea generală, lipsa lui începe să se simtă de-a binelea. Cei care susțin această părere au dreptate întru cît văd numai pe deasupra. Să privim însă lucrurile mai de aproape și mai adînc.

Chiar de la prima vedere trebuie să fie clar pentru toată lumea că nu numai n-avem lipsă de pămînt, absolut vorbind, dar avem încă prea mult în comparație cu populația agricolă a țării. Prima dovadă evidentă este că avem absolută nevoie de muncitori străini, și aceasta nu pentru că sînt mai ieftini — dimpotrivă, sînt mai scumpi decît *învoiții* noștri —, dar pentru că muncitorii noștri nu ne ajung. A doua dovadă e că pămînturile țărănimii în sistemul neoiobag sînt lucrate mizerabil din lipsă de timp, pentru că, cea mai mare parte a timpului, țăranul, cu nevastă și copii, lucrează pămîntul boieresc. Dacă pămînturile țărănești ar fi lucrate măcar ca ale marii proprietăți, ne-ar trebui încă o sumă de muncitori, și asta chiar pentru o cultură extensivă, cum e aceea a marii noastre proprietăți. De o cultură mai intensivă nici nu mai vorbim. E deci evident că avem încă prea puțină populație agricolă pentru pămîntul nostru, avem încă mai mult pămînt decît ne trebuie. Pe de altă parte, este pozitiv că din cauza înmulțirii populației pămîntul pentru țărănime a devenit mai scump și mai rar, îi lipsește.

Cum se explică deci misterul acesta, contrazicerea aceasta flagrantă și absurdă, care sfidează orice logică și orice bun-simț: că avem prea puțin pămînt pentru că avem prea mult? Se explică foarte bine tot prin regimul nostru economic.

Am arătat cum acest regim caută să reducă la nonvaloare, la un lucru auxiliar pămînturile țărănești, care ajută la formarea de neoiobagi. În schimb caută să ridice în factor dominant, pe cît se poate exclusiv dominant, pămînturile marii proprietăți, pe care în timpul muncilor lucrează toată lumea, lucrează, după vorba dreaptă și sugestivă a d-lui Gh. Maior, de la vlădică pînă la opincă, de la preot și primar pînă la cel din urmă vătășel. Aceste pămînturi proprietărești sînt factorul și instrumentul dominant care mai ales hotărăște de belșugul sau lipsa pămîntului. Nu proporția între populația agricolă și întreg pămîntul țării, ci *mai ales* proporția între populația agricolă și pămîntul marii proprietăți hotărăște de belșugul sau lipsa pămîntului. Pămîntul marii proprietăți rămînînd însă același și chiar împuținîndu-se, iară populația mărindu-se, e natural să se producă o *lipsă relativă* de pămînt chiar atunci cînd în mod absolut această lipsă nu există deloc.

Această creare a lipsei relative de pămînt e încă unul din cele mai absurde și grotești rezultate ale regimului neoiobag.

Noile raporturi de producție liberează și descătușează nu numai pe țărani, dar și pămînturile lor: întreg pămîntul țării devine un fond liber ca și cel al marii proprietăți de azi. Mica proprietate a țăranului, care își muncește propriul său pămînt și n-are nimic de împărțit cu proprietarul mare, căci acesta își lucrează pămîntul său cu proletari agricoli, nu cu țărani-proprietari, mica proprietate, ca și cea mare, constituie acum fondul întreg al pămîntului țării față de întreaga ei populație agricolă. Și, raportul fiind între *tot* pămîntul și *toată* populația agricolă, se va arăta îndată că pentru o vreme *încă* avem pămînt îndestulător.

Căzînd regimul neoiobag, dispare cauza producătoare a lipsei relative de pămînt.

Afară de asta, o parte din populația agricolă a țării fiind proletarizată, cererea de pămînt scade în raport cu numărul proletarilor, proletarii avînd cu totul alte revendicări de făcut pentru a-și îmbunătăți soarta, încît e absolut evident că vom avea destul pămînt pentru formarea unei mici proprietăți destul de puternice și numeroase.

În calea acestei formări se ridică însă o piedică însemnată, care este încă o problemă mare și grea: este repartizarea atît de monstruoasă a pămîntului nostru, faptul că marii proprietăți îi aparține mai mult de o jumătate din pămîntul țării (mai ales ținînd seama și de păduri), fapt anormal în cel mai mare grad. Dar am văzut că și acesta e un rezultat al regimului nostru economic; am văzut cum regimul neoiobăgist favorizează strașnic concentrarea pămînturilor în latifundii și numai inalienabilitatea pămînturilor țărănești mai pune frîu acestei tendințe de concentrare. Contrar unor prevederi teoretice care, ca teorie, rămîn și acuma juste, întocmirea și raporturile agrare capitaliste nu favorizează întru atîta, practicește vorbind, o creștere a concentrării pămînturilor micii proprietăți, și, în Occident, mica proprietate, cel puțin vremelnic, își conservă mai mult sau mai puțin pozițiile. La noi, prin dispariția neoiobăgiei și introducerea noilor raporturi de producție, mica proprietate va fi mult favorizată față de cea mare.

În adevăr, ce realizează noile raporturi de producție pentru micul proprietar țăran? Realizează visul lui de aur de la 1864 încoace, ca și de veacuri înainte de acea dată, să i se dea putința să fie de-sine-stătător, să fie lăsat în pace ca să-și lucreze pămîntul propriu. Pe de altă parte, de greutăți de tehnică agrară nu poate fi vorba: doar tot el lucrează și acuma și proprietatea mare ceva mai bine și propria sa proprietate ceva mai prost, dar tot el și în bună parte cu propriul său inventar. Atunci va începe din prima zi să-și lucreze pămîntul său așa cum îl lucrează azi pe al marii proprietăți, iară cu timpul, îmboldit de propriul său interes și de încurajarea din afară — pe aceasta o vom lămuri îndată —, va începe să lucreze mai bine și din ce în ce mai bine. Așadar, noile raporturi favorizează foarte mult mica proprietate — și materialmente, și moralmente — și nu-i pun nici o piedică tehnică.

Cu totul altceva e însă cu marea proprietate. Aceasta, sub noile raporturi de producție, mai ales la început, se va pomeni în condiții foarte grele. Edenul exploatării ușoare a muncii aservite dispare. Nici tu dijmă, nici tu învoială de cu iarnă, nici tu rușfeturi fățișe sau ascunse, nici tu contract agricol, care le rezumă pe toate și procură o muncă aservită și semigratuită. Acum moșiile trebuie

lucrate pe cont propriu, cu muncitori tocmiți cu anul (argați) și cu munca-marfă cumpărată din piață, cum ar face un atelier sau o fabrică. E o muncă mai scumpă decît cea neoiobagă. Iară dacă social-democrația își va face datoria, organizînd pe muncitorii agrari în sindicate, și întreaga democrație își va face datoria, obligînd statul să dea protecția cuvenită muncii, această muncă va fi și mai scumpă. Apoi dispare neoiobagul, depozitarul, îngrijitorul și conservatorul inventarului primitiv. De acum trebuie inventar propriu, acarete costisitoare, vite bune, mașini perfecționate, personal numeros pe tot timpul anului, deci un capital însemnat băgat în producție ; și pentru a conduce o moșie în asemenea condiții mai trebuie și multă osteneală, multă muncă pricepută și încordată, cunoștințe tehnice și practice.

Astfel că pentru marea proprietate această prefacere a ei din neoiobăgistă în capitalistă va fi o criză însemnată, cum a fost și cea de la 1864.

Și aceasta cu atît mai mult cu cît pentru arendași noile condiții devin și mai grele decît pentru proprietari. Mulți proprietari, neputînd trece criza, vor fi siliți să-și vîndă proprietățile. Nu mai vorbesc de aceia care nici nu știu bine pe unde le sînt moșiile, care le consideră drept — ceea ce și sînt dealtfel — niște fiefuri feudale unde lucrează robii, a căror muncă proprietarii o toacă la Monte Carlo și pe bulevardele Parisului. Aceștia nici cuvînt că vor fi siliți să-și vîndă cu orice chip moșiile. Ce ar putea face cu ele în noile condiții ? Să lucreze singuri, firește că nici vorbă nu poate fi ; arendași se vor găsi greu, iară cei găsiți, avînd capital, pricepere și socotind greutățile, scumpirea muncii și a exploatării moșiei, vor da o arendă redusă. Nu numai proprietarii mai sus pomeniți — și doar sînt mulți, foarte mulți —, dar și o bună parte dintre proprietarii care azi își văd singuri de moșii vor fi siliți să le vîndă. Să nu uităm că, după criza prin care marea proprietate a trecut la 1864, cei mai mulți boieri de baștină și-au vîndut proprietățile.

Rezultatul vădit al crizei pe care o vor provoca felul nou și noile raporturi de producție va fi deci o simțitoare scădere a rentei, iară din cauza ofertei abundente de moșii o și mai simțitoare scădere de prețuri. Va fi mult pămînt de vînzare și ieftin. Ca urmare a desființării neoiobăgiei, va fi cu putință ca o parte din pămînturile

marii proprietăți să treacă la țărani. Îndeosebi țăranii mai înțoliți, mai chiaburi, în asociație, vor cumpăra multe din moșii. În acest fel, pe contul proprietății mari se va crea și consolida o proprietate mijlocie, care de astă dată, sub noile raporturi de producție, va fi adevărată proprietate mijlocie și nu proprietate parazitaro-neoiobagă, așa cum e cea a burgheziei sătești de azi.

Pe de altă parte, statul va avea putința să cumpere întinderi mari de pămînt pentru propriile sale necesități viitoare și pentru a-l trece micii proprietăți fie pentru a rotunji și a face viabile și rentabile prea micile proprietăți existente, fie pentru a crea asemenea mici proprietăți de-sine-stătătoare.

Statul, printr-un împrumut de 700 000 000–800 000 000, ar putea deplasa o parte însemnată de pămînt de la marea la mica proprietate. Această deplasare, împreună cu pămîntul cumpărat de țăranii înțoliți, va face să ne apropiem de o repartizare mai normală a pămîntului țării.

Și poate că nici nu va fi nevoie de o răscumpărare silită. Se înțelege, nu sînt împotriva principiului răscumpărării silite ; dimpotrivă, sînt partizanul ei cînd e nevoie de dînsa — ce dumnezeu ! doar și guvernul liberal de azi a admis principiul acesta prin legea răscumpărării silite a pămînturilor pentru izlazuri —, dar poate că nu va fi nevoie, va fi destul pămînt de răscumpărat și așa. Dacă însă această transformare nu s-ar face destul de radical și de repede, atunci prevederea mea nu se va realiza, atunci va fi absolută nevoie de răscumpărare silită (expropriere pentru utilitate publică) a unei însemnate părți a proprietății mari, și *aceasta va trebui făcută neapărat*, pentru a asigura o mică proprietate țărănească pe cît de serioasă pe atît de temeinică. După toate probabilitățile însă, răscumpărările silite și de bunăvoie vor merge mînă în mînă.

Odată stăpîn pe mari întinderi de pămînt, cum ar trebui să procedeze statul ? Să-l vîndă țăranilor în loturi, întregind mica proprietate existentă și creînd noua mică proprietate de-sine-stătătoare, sau să formeze mici ferme, îndestulătoare pentru a constitui gospodării agricole suficiente pentru munca și hrana unei familii și să le arendeze la țărani ? E o chestie practică, desigur foarte importantă, de care însă nu ne putem ocupa aici. În treacăt doar putem spune că, dacă statul nostru ar deveni

un stat cu adevărat democratic, expresia sinceră a votului obștesc, atunci se înțelege că ar putea fi preferabilă soluția din urmă. În felul acesta, micile ferme arendate pe termene extrem de lungi (50—60 de ani și mai bine) și transmisibile la urmași ar avea cea mai mare parte din avantajele micii proprietăți, fără să aibă dezavantajul înrădăcinării sentimentelor individualiste ale micii proprietăți exclusive, și statul democratic ar avea și cuvîntul său de zis în felul de a lucra pămînturile arendate. Dar ca statul cenzitar, politicianist-oligarhic, cum e al nostru, să rămînă stăpîn pe întinderi imense de pămînt, să aibă la discreția lui zeci de mii de fermieri țărani pe care să-i prefacă într-o cetățuie a birocrației oligarhice, aceasta ar fi dezastruos și periculos în cel mai mare grad pentru viața și dezvoltarea politico-socială a țării. În acest caz, mica proprietate țărănească e din toate punctele de vedere preferabilă.

Deplasarea unei părți din proprietatea mare *pe baza noilor raporturi de producție* arată clar imensa deosebire dintre aceste raporturi și cele neoiobăgiste de azi. În adevăr, noi știm ce s-ar întîmpla dacă s-ar deplasa *acuma*, prin răscumpărare, o parte din proprietatea mare, trecînd-o la cea mică : pămîntul ar reveni prea scump țărănimii și deci ar fi nerentabil ; prin acest pămînt s-ar preface în neoiobagi atîția țărani deveniți proletari, așa că s-ar consolida neoiobăgia ; în sfîrșit, domeniul marii proprietăți fiind micșorat prin această deplasare, s-ar agrava acea *lipsă relativă de pămînt* și s-ar înrăutăți deci învoielile țăranului neoiobag. Va să zică, tot rezultate negative. Pe cînd deplasarea pămîntului sub noile raporturi ar servi numai la crearea de mici proprietari de-sine-stătători cu excluderea acestor neajunsuri.

D-l R. Rosetti se sperie de ideea unui împrumut de cîteva sute de milioane pentru o consolidare a micii proprietăți țărănești. De ce ? Se înțelege că față de sărăcia noastră lucie sîntem, poate, țara cea mai îndatorată din lume *. Dar este datorie și datorie și e o imensă deosebire între creditul productiv și cel neproductiv. Datoriile făcute chiar în scopuri necesare, dar economicește neproductive pot să amenințe cu ruina o țară ca și pe un individ, dar datoriile făcute în scopuri productive pot fi o sursă de prosperitate. Dacă un om se împrumută cu un milion pentru consumarea proprie, atunci cele cincizeci de mii de lei procente pot să-l ruineze ; dar dacă ia milionul spre a-l plasa într-o producție care-i dă un profit de o sută de mii de lei, evident că împrumutul devine o sursă de înavuțire. Și se poate oare o plasare de capital mai productivă decît prefacerea țărănimii neoiobage în producătoare independentă și prefacerea pămîntului ei, adică a unei mari părți a țării, din pămînt zgîriat în pămînt lucrat mai bine și tot mai bine ? În afară de toate avantajele sociale și morale, dar vorbind strict economicește, se poate o mai productivă plasare de capital ? Și nu încape îndoială că țăranul mic proprietar, liberat de neoiobăgie și de contractul agricol și ajutat de stat pentru procurarea unui inventar mai bun, a semințelor superioare etc., va lucra din ce în ce mai bine și mai intensiv.

Fundarea micii proprietăți pe baza noilor raporturi de producție va da o mică proprietate, care, dacă nu va fi la înălțimea celei din Apus cît timp din cauza lipsei de industrie nu vom avea piață internă de desfacere, va deveni totuși din ce în ce mai productivă.

Cauza principală care va face pe țăranul nostru să lucreze tot mai bine pămîntul, să-și îmbunătățească inventarul ș.a.m.d. e o cauză banală și veche, dar nu mai puțin sigură : *e interesul propriu, și acest interes nu împiedicat în toate chipurile ca acuma, ci, dimpotrivă, stimulat de condițiile obiective economico- și politico-sociale ale vieții.*

Îl va împinge pe țăran concurența capitalistă, lupta pentru conservarea proprietății ; și-l vor împinge și condițiile negative, greutățile numeroase care apasă mica proprietate în societatea capitalistă. Și în aceasta țăranul va fi ajutat și de acele caractere bune și rele pe care le dezvoltă într-însul adevărata mică proprietate : sobrietatea, avariția chiar, hărnicia, care merge, din nenorocire, pînă la istovirea puterilor lui și alor săi spre a putea înfrunta forțele sociale adverse, dezvoltate, la rîndul lor, de raporturile de producție capitaliste.

* În cei *trei ani* din urmă după răscoalele țărănești, bugetul țării a crescut cu 60 000 000 pentru crearea unei jandarmerii rurale, unei armate de funcționari ș.a.m.d. Aceste 60 000 000 reprezintă o anuitate la un împrumut de un miliard și un sfert. Și de aceasta d-l Rosetti nu se sperie. Și doar e mai preferabil să prefaci pe țăran în mic proprietar decît în jandarm rural !

Statul *va trebui* să intervină şi el în diferite moduri pentru ocrotirea şi încurajarea micii proprietăţi, în primul rînd uşurîndu-i dările pe cît posibil şi dîndu-i un credit ieftin în vederea procurării unui inventar mai bun şi a altor îmbunătăţiri. *Va trebui,* căci va fi în propriul lui interes. În noua întocmire, mica proprietate devine o categorie economică tot atît de importantă, ba mai importantă chiar decît proprietatea mare. ***Pe de altă parte, dispar acele antagonisme neoiobăgiste speciale dintre marea şi mica proprietate care fac ca un ajutor cu adevărat eficace dat proprietăţii mici să lovească în interesele celei mari.*** Acum antagonismele vor fi mai mult între proprietatea mare şi proletariatul agricol. De aceea, statul nu va fi împiedicat şi va trebui să intervină cu toată energia pentru propăşirea proprietăţii mici, pe spinarea căreia va trăi în parte.

Poporaniştii cei sinceri vor avea aici un cîmp larg pentru activitatea lor poporanistă. Asociaţiile pentru cumpărarea de sămînţă şi maşini, cooperativele de consum şi de vînzare a productelor, băncile populare, care, fără să aibă importanţa creditului de stat, au totuşi importanţa lor, întreaga activitate extraşcolară pînă la călătoriile de studii inclusiv, toate vor fi în adevăr folositoare.

Greşeala poporaniştilor sinceri este că preconizează acuma aceste măsuri de ocrotire a proprietăţii mici şi nu bagă de seamă că această proprietate noi n-o avem încă. De aceea, rezultatele activităţii lor sînt infime, cîteodată nule şi uneori chiar de-a dreptul vătămătoare, prefăcîndu-se în mijloace de diversiune pentru regimul neoiobag.

*

Am vorbit de proletariatul agricol şi de mica proprietate. Să spunem ceva şi de proprietatea mare.

Economiştii şi sociologii noştri, care n-au băgat de seamă că n-avem mică proprietate propriu-zisă (afară de cea răzăşească), n-au băgat de seamă nici faptul că n-avem nici proprietate mare propriu-zisă în sensul occidental-capitalist. Proprietatea noastră mare şi latifundiară, după sensul şi caracterul ei juridic, e, desigur, quiritară şi capitalistă; după funcţionarea ei economică însă, după relaţiile ei cu munca, e încă în bună parte feudală. Numai după introducerea raporturilor noi de producţie, ea va

deveni o categorie economică asemănătoare cu cea occidentală, o categorie economică în adevăr capitalistă, avînd toate caracterele bune şi rele ale acesteia *.

* Am văzut mai sus că din desfiinţarea neoiobăgiei cîştigă păturile muncitoare, iară cheltuielile, gloaba acestei transformări, le va plăti marea proprietate. Lucrul se înţelege, dealtfel şi *apriori.* Acele adînci prefaceri economice care să fie în folosul tuturor claselor sociale în acelaşi timp sînt un basm interesat al oamenilor politici, care vor să împace toate interesele, servindu-le în fond pe ale celor tari sau păgubindu-le pe toate. E doar foarte clar că, dacă ar fi existat vreun mijloc de a rezolva problema noastră agrară în folosul tuturor claselor interesate — şi al celor dominante, şi al celor dominate —, problema ar fi fost rezolvată în cîteva zile, şi asta de zeci de ani. Ceea ce a împiedicat rezolvarea ei şi ceea ce a încîlcit şi întunecat priceperea ei sînt acele interese profunde ale claselor dominante, direct interesate, şi interesele statului şi ale altor clase, indirect interesate în existenţa ei. Dealtfel, după ce marea proprietate va trece prin criza de care am vorbit şi care va avea de urmare împuţinarea ei şi scăderea rentei şi valorii ei, cînd ea se va adapta la noile condiţii şi va crea o cultură agrară superioară, renta şi valoarea ei se vor ridica iarăşi, desigur mai sus chiar decît acuma.

Noile raporturi deci de producţie sînt favorabile unei proprietăţi mari capitaliste, sînt însă defavorabile proprietăţii mari neoiobăgiste.

Cît de solide sînt la noi cunoştinţele în privinţa fenomenelor economice arată următorul fapt destul de elocvent.

În penultima sesiune parlamentară, un tînăr deputat, d-l Banu, a pronunţat un larg discurs, foarte aplaudat de Cameră, în apărarea legilor agrare ale guvernului liberal. În acest discurs, d-l Banu spunea, între altele, că prevederile pesimiste ale adversarilor legii nu s-au realizat deloc: şi renta pămîntului, şi preţurile arenzilor au crescut, în loc să scadă, deci marii proprietari au cîştigat din lege, iară de acum înainte va folosi din ea şi ţăranul. Mai miraculoasă împăcare printr-o simplă lege a intereselor tuturor claselor se poate?

Dar dacă renta şi arendările au crescut, aceasta se poate atribui la două cauze. Una externă: ridicarea preţului cerealelor pe piaţa mondială, aceasta însă nu are nimic a face cu legile noastre agrare; doar nu va susţine d-l Banu că acestea au ridicat preţurile cerealelor din Odesa, Marsilia, Anvers etc. Şi o cauză internă: punerea în cultură a unor întinderi noi de pămînt; dar la noi întreaga suprafaţă arabilă e pusă în cultură, iară ridicarea productivităţii muncii nu se poate face într-un an de zile. Ridicarea rentei şi arendei, întru cît ar fi un rezultat al noilor legi, trebuie atribuită deci relaţiilor noi dintre ţărani şi proprietari şi arendaşi, create de aceste legi noi; aceasta tocmai vrea s-o spună şi d-l Banu. Or, această creştere nu se poate explica decît prin mai marea exploatare a ţărănimii. Arendaşii, oameni practici, văzînd că prin legile noi se poate

Sînt două caractere mai ales prin care marea proprietate capitalistă se deosebește profund și în folosul ei de marea proprietate latifundiară neoiobăgistă. Mai întîi, ea nu împiedică defel consolidarea și prosperarea micii proprietăți rurale *. Al doilea, ea nu împiedică dezvoltarea

căpăta un profit mai mare ca înainte, au ridicat arenzile.

Aceasta e însă cea mai vădită și hotărîtă condamnare a noilor legi făcute pentru protejarea țărănimii. Dar se vede că, după economia politică în vigoare, ridicarea ratei și gradului de exploatare a țăranului e o sursă de înavuțire pentru el.

* În însăși social-democrația există două școli ce se deosebesc fundamental în concepția lor asupra evoluției proprietății agrare în societatea modernă. Una, reprezentată mai ales prin E. David, crede că această evoluție merge cu totul altfel decît a industriei. Pe cînd industria merge tot concentrîndu-se, întrucît întreprinderile mari sînt mai productive și mai rentabile, agricultura, dimpotrivă, va merge desconcentrîndu-se, întrucît cultura mică e mai productivă și mai rentabilă decît cea mai mare. Altă școală, reprezentată mai ales prin Kautsky, deși admite că în unele ramuri ale agriculturii cultura mică e superioară celei mari, dar, *în general vorbind*, nu admite o deosebire fundamentală între evoluția industriei și agriculturii, susținînd că tot cultura mare e superioară celei mici ca productivitate, iară concentrarea capitalisto-agrară și exproprierea micii proprietăți agrare, chiar cînd nu se face în mod direct, se face în mod indirect, prin înglodarea în datorii a micii proprietăți, prin ipoteci etc. Nu putem intra în discuția acestor teorii.

E însă clar că și la noi, sub noile raporturi de producție, dacă are dreptate școala lui David, proprietatea mare, de la sine, prin însuși jocul forțelor economice, se va preface în proprietate mică. Să presupunem o moșie care, ca proprietate mare, dă un venit net de 30 000 de lei. Dacă ea, împărțită în mici proprietăți țărănești, va da 50 000 de lei, atunci evident că se va împărți în asemenea mici proprietăți, aceasta fiind și în interesul marelui proprietar, care va primi un capital ce-i va da un venit egal cu al moșiei fără să-și mai bată capul cu ea, va fi și în interesul micilor proprietari-cumpărători, care vor împărți între ei plusul de 20 000 de lei, și va fi și în interesul țării, care-și va vedea mărit productul național.

Dacă însă are dreptate școala lui Kautsky, cu care sîntem, dealtfel, de acord, atunci, dimpotrivă, mica proprietate își va vedea situația amenințată. În străinătate, proprietatea mică își apără pozițiile, pe de o parte, prin aplicarea principiului asociației, pe de altă parte și mai ales printr-o muncă excesivă și istovitoare a țăranului și a familiei sale.

Tocmai acest fapt nu este îndeajuns ținut în seamă de campionii micii proprietăți cînd afirmă *în general* superioritatea economică a culturii mici asupra celei mari. Aici e principala lor eroare. Se înțelege că în acest caz și la noi țărănimea va avea să-și apere pozițiile prin asociație și supramuncă. Însă cred că

agriculturii, ci o stimulează. După ce va trece prin marea criză arătată mai sus, proprietatea mare va fi nevoită să-și lucreze pămîntul cît mai sistematic, și asta indiferent dacă moșiile vor fi lucrate de înșiși proprietarii sau de arendași, care le vor lua în arendă pe termene foarte lungi.

Această cultură superioară, după cum am arătat, va fi impusă de aceleași raporturi agrare noi. Acei proprietari care n-o vor face vor fi înlocuiți prin alții mai destoinici. Și cînd un capital fix tot mai însemnat va fi băgat în proprietatea mare și tot așa și în proprietatea mică și cînd un capital fix tot mai însemnat va fi băgat și în industrie, căci va trebui și ea să înceapă să se dezvolte și la noi — fără ea nici dezvoltarea țării nu este posibilă și nici măcar scăparea din mizerie a țăranului însuși, care în industrie va găsi o piață internă de desfacere pentru productele sale —, atunci vom începe și noi să trăim o viață economică mai modernă, mai normală, producînd nu numai pentru consumare, dar și pentru producere.

Producere pentru consumare și pentru producere, și producere numai pentru consumare ! — sau consumare productivă și consumare neproductivă.

Ce termeni inocenți la prima vedere și de ce imensă importanță economico-socială ! Conținutul lor caracterizează doar stări sociale deosebite, civilizații deosebite. Mai mult decît atîta, el explică în primul rînd de ce toate civilizațiile trecute au pierit, pe cînd de acuma avem siguranța că civilizația capitalistă va trăi, luînd alte forme, superioare — cele socialiste —, dar de pierit nu va pieri niciodată.

În civilizațiile trecute se producea pentru consumare neproductivă. Tot ce se producea se consuma, și uneori se consuma chiar mai mult, ruinîndu-se astfel resursele țării. De aceea n-au avut nici o consistență și nici o bază

la noi lupta țărănimii va fi mai ușoară după criza prin care va avea să treacă proprietatea mare. Dar în acest caz, adică admițînd teoria lui Kautsky, marea proprietate cu condiția muncii bine retribuite devine un factor util în dezvoltarea țării, întrucît reprezintă o unitate economică progresivă în producția ei.

Se înțelege, o categorie economică utilă pe cît poate ea să fie utilă într-o societate bazată pe aproprierea individuală a instrumentelor de muncă și ținînd seama de toate relele care decurg de aici ; acuma însă altă societate e încă imposibilă.

trainică. Era de ajuns cîte o puternică furtună socială sau invazie externă ca să le măture de pe fața pămîntului, și omenirea, jalnică și încovoiată, își începea iarăși mersul trudnic ca să creeze alte civilizații. În civilizația capitalistă însă se produce pentru consumare — și chiar și pentru risipa claselor dominante —, dar se produce tot mai mult și mai mult și pentru producere, și pentru consumare productivă. Capitaluri tot mai mari se bagă în agricultură, în industrie, în construcții, în invenții de tot felul, capitalul constant și fix crește imens și vertiginos, dînd posibilitate măririi populației.

Și în felul acesta se creează o bază largă, imensă, indestructibilă pentru civilizația și cultura lumii și se creează condițiile materiale obiective necesare pentru dezvoltarea civilizației pe alte baze, mai largi, mai umane, mai progresive : cele socialiste.

Noi, țară eminamente agricolă, producem, mulțumită în primul rînd regimului neoiobag, numai pentru consumare și risipă. Nu numai că nu creăm o bază solidă pentru dezvoltarea noastră, dar cheltuim din patrimoniul părintesc, risipim și surpăm bazele existente. De aceea, și întreaga noastră dezvoltare materială, culturală, morală, națională e așa de șubredă, e construită pe nisip. După desființarea neoiobăgiei și stabilirea noilor raporturi de producție vom putea începe să trăim ca o țară modernă, între altele și în agricultură, producînd și pentru producere, și pentru consumare productivă, nu numai pentru consumare neproductivă. Și în acest proces economic rolul unei proprietăți mari, agricultată sistematic și în chip modern, bineînțeles cu munca bine retribuită * — e destul de însemnată.

Și aici se vede încă o dată și atît de sugestiv marea și indiscutabila superioritate a raporturilor noi de producție asupra celor vechi: pe cînd sub regimul neoiobag rolul marii proprietăți latifundiare e atît de nenorocit și de nefast încît amenință țara cu cele mai ireparabile dezastre, sub întocmirea nouă proprietatea mare, bineînțeles mai modestă, devine — în orice caz poate să devină — un factor util pentru producția țării și dezvoltarea ei ulterioară.

---

* Munca mizerabil plătită, al cărei rezultat e degenerarea populației, nu poate fi prin nimic nici justificată, nici compensată.

Cred că o mai bună dovadă nici nu e cu putință.

Repet încă o dată că în acest capitol asupra soluției problemei agrare vreau să arăt numai în linii generale drumul de urmat ; nu pot să intru însă aici în detalii. Dar e vădit că o stare de lucruri mai ales în viața economică nu poate fi schimbată dintr-o zi într-alta, că între starea de neoiobăgie și starea economică occidentalo-burgheză va urma necesarmente o stare de tranziție, foarte supărătoare, ca toate stările de tranziție, și tocmai de aceea trebuie urmărit cu toată energia ca ea să fie de cea mai scurtă durată. De asemenea e vădit că în afară de cele trei mari clase sociale agrare : mari proprietari (și mijlocii), mici proprietari agrari și proletariatul agricol — se mai poate forma, după împrejurările speciale țării noastre, încă o clasă de muncitori agrari, și anume micii fermieri agricoli. Sub felul și noile raporturi de producție, însă, aceștia vor fi mici fermieri ca în Occident, nu învoiți și dijmuiți neoiobagi. După ce în condițiile noi marea proprietate va fi fost redusă la o întindere mai normală, poate că unora dintre marii proprietari le va fi mai convenabil să împartă moșia în mici ferme, pe care să le arendeze pe termen lung țăranilor care n-au pămînt, dar au încă inventar agricol.

E datoria statului să intervină în favoarea acestor mici fermieri, ca termenele contractelor să fie cît se poate de lungi : 30, 40 și chiar 50 de ani, ca aceste contracte să fie transmisibile asupra moștenitorilor. De asemenea, statul trebuie să reducă pe cît e cu putință renta acestor ferme (atunci această reducere va fi posibilă și rațională, servind atît muncitorilor fermieri, cît și producției agricole) ; apoi statul va trebui să mijlocească pentru fermieri, ca și pentru micii proprietari, un credit ieftin, asociații și cooperative pentru vînzarea de producte, cumpărarea ieftină de instrumente, îngrășăminte etc., etc... Acești fermieri constituie, ca și micii proprietari de pămînt, o categorie economică occidentalo-burgheză, avînd în mare parte avantajele și neajunsurile adevăratei mici proprietăți rurale ; între aceștia și neoiobagii orientalo-feudali de azi, care sub regimul contractului agricol existent iau pămînt în arendă cu dijma la tarla sau de-a valma, e o adevărată prăpastie.

*

Împreună cu liberarea economică a neoiobagului, mînă în mînă cu ea, trebuie să meargă și liberarea lui politică și juridico-socială.

Știm acuma că asta înseamnă : desființarea legii excepționale și prefacerea în realitate a tuturor instituțiilor liberalo-burgheze de la țară izvorîte din Constituția noastră, aplicarea cinstită, corectă, imparțială a legilor comune tuturor cetățenilor acestei țări, *domnia legilor*. Știm, de asemenea, ce a împiedicat realizarea acestei domnii. Cu introducerea noilor raporturi nu mai există acea contrazicere fundamentală între viața și raporturile economice de o parte și starea de drept de alta ; deci aceasta din urmă va putea și va trebui să fie realizată.

Numai după această liberare economică și juridico-socială se va realiza cu adevărat acea liberare desăvîrșită din iobăgie a țărănimii române, visată de ideologii cinstiți ai burghezimii de la 1864, dar nerealizată de ei. Se înțelege că odată cu dispariția neoiobăgiei vor dispărea toate rezultatele ei nefaste analizate în această lucrare, rezultate atît de nefaste pentru populația satelor, ca și pentru dezvoltarea vieții agrare și pentru întreaga noastră viață socială.

Astfel, ca să luăm un exemplu tipic, vor dispărea revoltele țărănești. Căci este evident că, dispărînd acele profunde contradicții și anomalii care sădesc în sufletul țăranului sămînța revoltei și prefac pînă și burghezimea sătească în instigatoare la revolte ; dispărînd acele contradicții politico și juridico-sociale care distrug simțul legalității și prefac pînă și statul în instigator, iară pe de altă parte existînd o clasă puternică de adevărați mici proprietari agrari, atunci nu va mai putea fi vorba de revolte. Atunci social-democrația și democrația înaintată vor avea de luptat ca să facă țărănimea — inertă și recalcitrantă — mai accesibilă ideilor și mișcărilor progresiste. Revoltele vor rămîne o amintire a tristului trecut.

Și ce se va întîmpla cu revoltele se va întîmpla și cu celelalte rezultate nefaste ale regimului economic de azi.

Bineînțeles, nici atunci nu se va coborî raiul pe pămîntul țării românești. Proletarul agricol, exploatat de marele proprietar, va trăi într-o mizerie mai mare decît proletarul de oraș și din cauza exploatării, și din cauza înapoierii producției. De asemenea, micul proprietar se

va zbate și se va istovi, cu toată familia, spre a-și apăra proprietatea, pe cînd capitalul va căuta să-l robească copleșindu-l prin ipoteci, prin credite, prin cumpărarea ieftină a productelor ș.a.m.d. Vor fi dispărut anomaliile și mizeriile izvorîte din raporturile neoiobăgiste, dar în locul lor vor rămîne și se vor dezvolta anomalii și mizerii rezultate din raporturile capitaliste. Unele din acestea se vor putea lecui sau îndulci chiar în societatea de azi. Pentru celelalte n-a crescut și nu va crește leacul în societatea modernă ; leacul îl vor da dezvoltarea socială și societatea socialistă — pînă atunci sînt inevitabile.

Decît totul e relativ. Și în satul francez sau belgian sînt destule mizerii, știute de oricine cunoaște măcar din auzite literatura agrară occidentală. Totuși, pentru noi gradul de prosperare al satului francez sau belgian e un vis, un vis frumos și, din nenorocire, pentru multă vreme nerealizabil, pentru că Franța și Belgia sînt țări cu industrie bogată, fără de care propășirea temeinică a satelor nu e cu putință. La început ne-am mulțumit și cu satul transilvănean — românesc și el doară —, cu starea lui materială, morală, culturală ; după o jumătate de veac a gospodăriei noastre neoiobăgiste, satul transilvănean, de sub stăpînirea ungurilor, ne servește de model și ideal ! Un sat asemănător cu cel transilvănean, ce pas însemnat ar fi acesta pentru însănătoșirea vieții noastre sătești și, indirect, a vieții întregii țări !

Totul e relativ.

Dealtfel, soluția problemei agrare de care ne ocupăm nu reprezintă vreun plan ticluit de imaginația noastră. Cu puțina imaginație cîtă mi-a dat dumnezeu aș putea ticlui soluții și planuri neasemănat mai frumoase. Dar la ce folos cînd ele s-ar îneca în marele imperiu al necesității istorice, ca visuri ? Nu. *Soluția aceasta se găsește în linia și direcția dezvoltării noastre, e un rezultat necesar al acelor complexe puteri și raporturi sociale care ne hotărăsc evoluția.* Aceste forțe complexe sapă regimul neoiobăgist și ni-l impun pe cel capitalist.

Astfel este evoluția economică a orașelor, care în dezvoltarea ei e stingherită de neoiobăgismul agrar. Astfel e dezvoltarea cît de înceată a agriculturii sistematice, care nu se împacă defel cu munca neoiobăgistă. Astfel e dezvoltarea elementelor și raporturilor capitaliste chiar la sate, în viața agrară, și în primul loc proletarizarea

în masă a țărănimii. Aceste mase proletarizate vor rupe zăgazurile neoiobăgiei, oricîte condicuțe și oricîți jandarmi le-ai pune în cale. Apoi sînt legăturile noastre economice cu țările capitaliste, care în totalitatea lor lucrează la desființarea neoiobăgiei ; sînt clasele noi ce se dezvoltă în societatea noastră — proletariatul industrial, proletariatul intelectual, mica burghezime orășenească — și care toate nu pot fi decît vrăjmașe neoiobăgiei și tuturor rămășițelor medievale. Mai este apoi întreaga viață și dezvoltare a statului nostru, care în ipostazul lui capitalisto-burghez lucrează la dărîmarea neoiobăgiei, și, în sfîrșit, e dezvoltarea stării de drept burghezo-civilizate și a sentimentelor de dreptate juridică izvorîte din ea, care duc la același rezultat.

Acestea sînt principalele puteri sociale care sapă neoiobăgia și, cu toată apărarea ei legislativă, o dizolvă încetul cu încetul, încît cel puțin în unele privințe ea nu mai este astăzi ce a fost acum 30 de ani și chiar acum 10 ani. Și e netăgăduit că chiar unele lucruri spuse în volumul acesta cu privire la neoiobăgie nu se mai potrivesc acuma în aceeași măsură în care se potriveau acum cîțiva ani.

Dar atunci trebuie lăsată în seama evoluției firești ca ea singură să suprime neoiobăgia ?

Nicidecum. *Se înțelege, evoluțiile sînt firești, ele se fac în virtutea unor puteri obiective și subiective și cad sub imperiul necesității istorice.* Dar una din aceste puteri, și încă o putere mare și singura conștientă, e doar omul însuși, pentru care și prin care se face această evoluție.

Dacă omul ar lucra împotriva acestei evoluții firești, împotriva a înseși direcției în care se dezvoltă societatea, rezultatele acțiunii lui ar fi sau nule, sau negative și ar putea compromite însăși dezvoltarea societății. Dacă însă această acțiune e îndreptată în sensul evoluției firești, în direcția dezvoltării sociale, ea îi dă acesteia un tempo mai puternic și o face calitativ superioară.

La noi e tocmai cazul întîi : neoiobăgia și statul care o susține merg împotriva evoluției firești, expunînd țara la cele mai amenințătoare pericole și dezastre. Neoiobăgia trebuie deci să dispară cît mai curînd, [cu] cît mai curînd, cu atît mai bine.

Dar cine e chemat să înfăptuiască această prefacere ?

Formal se înțelege că statul. Statul trebuie să lucreze acum pentru înlăturarea neoiobăgiei, el care timp de 50 de ani a făcut atîtea pentru consolidarea și susținerea ei. Apoi sînt toate grupările realmente democratice, începînd cu social-democrația, care trebuie să vegheze ca interesele păturilor muncitoare să fie salvgardate. Trebuie salvgardate interesele proletariatului agricol ca atare, extinzîndu-se asupra lui întreaga protecție a muncii proletare de la orașe, întru cît i se potrivește, completată prin toate acele măsuri pe care le comportă viața lui specială.

Și trebuie salvgardate și interesele micului proprietar agricol. Trebuie vegheat ca deplasarea pămîntului în folosul acestuia să se facă în condițiile cele mai favorabile, ca proprietățile mici țărănești de-sine-stătătoare să aibă întindere suficientă pentru munca și hrana unei familii ; apoi el trebuie ajutat în apărarea poziției sale de mic proprietar prin realizarea principiului de asociație sub toate formele ei și ajutorul statului sub toate formele lui de credit ieftin, degrevare de impozite, întinderea instrucției, favorizarea culturii agrare, favorizarea și încurajarea de cooperative sub toate formele lor ș.a.m.d.

Dar statul și păturile democratice de unde să ia puterea de a săvîrși această operă ?

Evident că n-au de unde decît de la însuși poporul muncitor.

Așadar, desființarea neoiobăgiei implică și chemarea maselor muncitoare țărănești și orășenești la viața politico-socială.

Atunci ele nu numai că vor putea impune prefacerea economică și politico-socială, dar vor avea garanția că ea se va face în adevăr în folosul și al lor, și al țării. Am arătat că realizarea instituțiilor democratice și domnia legilor vor deveni posibile numai prin dispariția neoiobăgiei, înlocuită prin raporturile economice burghezo-capitaliste. Asta e indiscutabil.

Dar a face posibil un lucru nu înseamnă că el va fi și realizat. Împotriva realizării instituțiilor constituționale la sate vor sta încă multă vreme moravurile învechite, cum va sta și inegalitatea economică, tot mai mare și sub noile raporturi.

Numai chemarea şi participarea conştientă la viaţa publică a maselor muncitoare profunde de la sate şi oraşe vor preface starea de drept democratică, de astă dată *posibilă*, în realitate. Şi acelaşi lucru trebuie spus despre toate celelalte rezultate ale desfiinţării neoiobăgiei.

Aşadar, chemarea şi participarea la viaţa publică a maselor populare de la oraşe şi sate vor asigura rezultatele progresive ale prefacerii sociale de care am vorbit, după cum tot ele vor face ca dezvoltarea înainte a vieţii agrare să realizeze o tot mai mare sumă de bine posibil pentru această viaţă şi pentru ţară. Şi tot ele vor fi o unealtă puternică în dezvoltarea ţării către un ideal şi o societate din care să dispară mizeriile societăţilor moderne. Sufragiul universal, întrebuinţat de un popor chemat la viaţa publică, va fi încă o unealtă puternică şi eficace pentru realizarea celor de mai sus : în unele privinţe, el ar putea fi chiar factorul iniţial, care să pună în mişcare masele profunde muncitoreşti din oraşe şi din sate şi în tot cazul ar fi un imbold puternic pentru înlăturarea neoiobăgiei.

*

Înainte de a sfîrşi acest capitol, ţinem să deschidem o paranteză pentru a răspunde măcar în cîteva cuvinte unei obiecţii serioase, foarte serioase, care poate să ne fie făcută de potrivnicii noştri, ca şi de unii din prietenii noştri de idei.

„Preconizarea evoluţiei capitalisto-burgheze a societăţilor agrare înapoiate, şi mai ales preconizarea micii proprietăţi individuale, a marii proprietăţi teriene, a proletariatului agricol..., toate acestea sînt autentice concepţii şi soluţii burgheze", va zice cu multă maliţiozitate un adversar, căutînd să pună pe autorul acestei lucrări în contradicţie cu ideile sale socialiste.

„Consolidarea micii proprietăţi, prefacerea unei părţi din marea proprietate în mică şi a unei categorii de proletari în mici proprietari e o soluţie menită să întărească starea capitalistă, nu să grăbească evoluţia socială către o stare socialistă", vor zice cu nedumerire chiar unii din prietenii de idei ai autorului. Şi aceşti prieteni ar putea să invoce chiar propriile mele cuvinte de mai

sus în care prefacerea marii proprietăţi *din Occident* în mică şi a proletarilor agricoli *de acolo* în mici proprietari e considerată ca o faptă reacţionară, menită „să mărească simţul şi puterea de rezistenţă a proprietăţii individuale, micşorînd tot pe atîta simţul şi puterea de rezistenţă ale proletariatului socialist şi puterea clasei proletare".

În cîteva cuvinte, dar numai în cîteva cuvinte, iată răspunsul meu :

Social-democratul marxist, în virtutea concepţiei sale sociale înseşi şi a metodei sale de cercetare, nu e un inventator de forme de convieţuire şi evoluţie socială. Evoluţia societăţilor se face în virtutea unor legi care rezultă din întreg complexul vieţii sociale — din istoria omenirii — şi dintr-un întreg complex de condiţii naturale în care se dezvoltă omul şi societatea. Social-democratul marxist cercetează aceste legi şi din această cercetare se dumireşte asupra evoluţiei societăţilor moderne. Inventarea unor forme de societate şi a unor evoluţii închipuite, derivate din anume motive şi formule morale şi umanitaro-sentimentale şi din anume fantezii poetice, aceasta marxismul socialist o lasă pe seama sentimentalismului umanitar burghez şi a umanitarismului sentimental poporanist. Social-democratul marxist ştie bine că inventarea unor astfel de evoluţii închipuite efemere ori din ce motive curate ar purcede ar avea de efect întîrzierea evoluţiei sociale sau îndreptarea ei vremelnică pe căi greşite, ar fi deci un fapt regresiv şi reacţionar, nu revoluţionar.

Unul din caracterele esenţiale ale evoluţiei formelor de convieţuire socială consistă şi în faptul că aceste forme se dezvoltă pas cu pas una din alta, astfel că o formă socială şi o epocă istorică pregătesc condiţiile de existenţă necesare epocii următoare, şi după cum, spre pildă, epoca feudală a pregătit toate condiţiile obiective şi subiective de existenţă epocii burgheze, astfel şi aceasta din urmă le pregăteşte epocii socialiste. De aici urmează în chip evident că o societate nu numai că nu poate fără să-şi primejduiască existenţa să-şi creeze o proprie evoluţie în afară de aceea care rezultă din dezvoltarea ei istorică şi firească, dar nici măcar nu poate să sară peste o anumită epocă de dezvoltare a societăţilor, cum ar fi, spre pildă, cea capitalistă, şi nu poate dintr-o cauză foarte

simplă: pentru că tocmai această epocă e aceea care pregătește condițiile necesare de trai celei viitoare. Făcînd un astfel de *salto mortale*, societatea și-ar frînge gîtul, pentru că i-ar lipsi condițiile esențiale de existență și cele subiective, și cele obiective.

Așa încît societățile capitaliste *trebuie* să-și urmeze ciclul lor de dezvoltare pînă ce se vor realiza în ele condițiile necesare de trai, obiective și subiective, pentru o societate socialistă. Cu atît mai mult, bineînțeles, prin această dezvoltare capitalistă trebuie să treacă societățile rămase în urmă atît din cauză că ele sînt tîrîte și duse într-acolo de societățile capitaliste înaintate, cît și prin faptul că ele n-au doar nici măcar condiții necesare de viață pentru o societate capitalistă dezvoltată, dar încă pentru una socialistă.

Toate acestea se admit de obicei de toți socialiștii, și deosebiri de vederi nu intervin decît numai cînd e vorba de evoluția producției agrare și deci de evoluția societăților a căror viață materială e mai mult sau mai puțin bazată pe agricultură. Se obiectează că evoluția agriculturii și a producției agricole e alta decît cea industrială; astfel, spre pildă, se obiectează că, pe cînd producția și proprietatea industrială merg concentrîndu-se în tot mai puține mîini, cea agricolă sau se divizează, sau rămîne *statu-quo*.

Dar această deosebire între evoluția industriei și a agriculturii, întru cît ea există în adevăr, ar putea decide doar asupra chestiunii mai marii sau mai micii viabilități a proprietății mici teriene în societățile moderne capitaliste, nici într-un caz însă din această deosebire n-ar putea să urmeze că societățile agrare înapoiate pot să se prefacă de-a dreptul în societăți socialiste sau semisocialiste, după cum cred, spre pildă, poporaniștii sau socialiștii revoluționari ruși.

Producția economică agrară, chiar în țările industriale, e o parte așa de importantă din întreaga viață socială încît e cu neputință ca această producție să se prefacă în socialistă fără să se prefacă în atare și întreaga societate. Dar încă în țările înapoiate eminamente agricole, unde producția agricolă servește de bază materială și indirect culturalo-morală întregii vieți sociale. Acolo e doar de ultima evidență că prefacerea vieții agrare în socialistă ar însemna *ipso facto* prefacerea societății întregi în so-

cialistă. Dar o astfel de prefacere într-o țară înapoiată agrară e absolut imposibilă, întrucît ea n-are nici măcar atîtea condiții necesare de viață pentru o societate socialistă cît le au societățile capitaliste, și doar nici acestea nu le au încă pe deplin.

Astfel, dacă vom lua ca exemplu țara noastră, vom găsi în ea, pentru o societate socialistă, următoarele condiții obiective materiale de trai: o producție națională mizerabilă — 50 de bani de cap de locuitor, cum vom vedea mai jos —, pe aceste baze materiale o populație analfabetă, abrutizată și demoralizată de mizerie și nedreptate, cu moravuri semibarbare; iară sus clase parazitare, burgheze și birocrate, care împrăștie în toate vînturile producția atît de mizerabilă a țării; vom găsi destrăbălare morală, politicianism și oligarhie politicianistă etc...

Evident că în astfel de condiții obiective și subiective, materiale, culturalo-morale și politico-sociale pot înflori raporturi omenești neoiobăgiste, dar socialiste nu.

Da, oricare ar fi evoluția agrară a societăților moderne capitaliste, evoluția societăților agrare înapoiate trebuie să treacă prin felul de producere și raporturi de producere burgheze.

„Dar în acest caz — va zice cu malițiozitate amabilul meu adversar —, dacă admiteți necesitatea evoluției burghezo-capitaliste a societăților agrare înapoiate, cum bunăoară e țara noastră, trebuie *ipso facto* să admiteți ca socialiștii ei înșiși să devină oameni politici și luptători burghezi luminați, colaboratori ai burghezimii, pentru transformarea mai repede și mai temeinică a țării într-un stat burghezo-capitalist înaintat".

Am răspuns în *Cuvinte uitate* la această întîmpinare și am răspuns, cred, destul de temeinic, deoarece nimeni n-a încercat măcar să combată arătările mele.

Ceea ce hotărăște de socialismul sau nesocialismul unui om în societățile înapoiate nu e faptul constatării că aceste societăți trebuie să treacă prin forma de dezvoltare burghezo-capitalistă. Această constatare e obligatorie pentru orice cercetător înarmat cu o metodă adevărată de cercetare.

Ceea ce face pe un om socialist *e felul cum pricepe această evoluare, sensul ce-i dă, sentimentele lui față de ea, convingerile lui socialiste, poziția anume pe care el*

o ia în calitate de socialist în lupta de clase ce durează în societate, interesele sociale anume pe care el le apără, aspirațiile lui pentru viitorul și dezvoltarea societății, într-un cuvînt ceea ce hotărăște de socialismul unui socialist în societățile înapoiate nu e constatarea realității sociale existente și a necesității evoluției ei burgheze, ci atitudinea lui specială socialistă față cu această realitate și cu această evoluție.

E un adevăr atît de evident și cu toate acestea atît de puțin priceput. Între alții, nu l-au priceput deloc foștii socialiști, tinerimea generoasă.

Constatînd că țara noastră încă n-are condiții pentru existența socialismului asemănătoare cu cele din Occidentul capitalist și că ea trebuie să treacă prin faza capitalistă, democrato-burgheză — ceea ce, dealtfel, e perfect adevărat —, ei au dedus de aici că și atitudinea lor față de această realitate socială și de această evoluare trebuie să fie de asemenea democrato-burgheză și nu socialistă, ceea ce nu e adevărat deloc. Și, făcînd această deducție foarte greșită dintr-o premisă foarte adevărată, ei s-au și grăbit să intre în partidul liberal (care *par dessus le marché* nu e nici burghezo-democrat, ci, în parte cel puțin, neoiobăgist-medieval și reacționar sadea) și au devenit membri disciplinați și devotați ai acestui partid. *Foștii socialiști n-au priceput că numai rămînînd socialiști, numai păstrînd o atitudine propriu-socialistă față de realitatea socială a țării și de evoluarea ei și numai lucrînd în consecință ei, între altele, ar fi ajutat și la dezvoltarea burghezo-democratică a țării.* Pe cînd așa, ca socialiști prefăcuți de hatîrul evoluției noastre sociale în liberali, rezultatele activității lor pot fi mai curînd potrivnice acestei dezvoltări.

În adevăr, ce ar fi putut face și cum ar fi putut lucra socialiștii intrați la liberali pentru democratizarea țării? Să fi intrat în partidul liberal cu *reservatio mentalis* socialistă, să-și fi zis liberali burghezi și totuși să-și fi conservat atitudinea lor proprie socialistă față de realitatea socială și de evoluarea ei? Dar în acest caz ar fi fost măturați din partidul liberal în 24 de ore și fără să aibă cel mai mic drept să protesteze sau să murmure măcar. Atunci poate ar fi trebuit ca, odată intrați în partidul liberal, foștii socialiști să se prefacă în burghezi veritabili, să-și înlocuiască mentalitatea și concepțiile lor

socialiste prin cele burgheze și în consecință, lucrînd ca burghezi luminați, să ajute la democratizarea țării? Dar cum poate un om care de ani și ani are o anume mentalitate și o anume concepție despre oameni și lucruri, despre viața socială să-și schimbe întreagă această concepție de hatîrul unei evoluții, oricare ar fi ea, să zică negru la ceea ce a crezut și crede că-i alb numai pentru că așa îi convine evoluției? E imposibil și ridicol în același timp. Și atunci, în disperare de cauză, foștii socialiști, sub pretext ca să democratizeze burghezimea și sub cuvînt greșit că intervenția statului e prin natura ei însăși mai mult ori mai puțin socialistă, au colaborat la neoiobăgizarea țării, la birocratizarea ei.

*

Să trecem acuma la obiecția pe care ar putea să mi-o facă și un prieten de idei, și anume că preconizarea prefacerii unei părți din marea proprietate în mică ar fi o soluție reacționară și antisocialistă și că prin această preconizare eu însumi aș cădea în contrazicere cu cele spuse în chiar lucrarea de față.

Obiecția asta se datorește confuziei care se face la noi, confuzie între categoriile economico-sociale din Occident și ale noastre, și care provine și din faptul că și unele, și altele poartă același nume. Se înțelege că și noi avem proprietate mare, mică, proletariat agricol, dar am văzut în cuprinsul acestei lucrări cît de deosebite sînt aceste categorii sociale de cele din Occident nu prin nume, ci prin conținutul lor social. *În Occident, preconizarea de mai sus ar fi cu adevărat reacționară și antisocialistă.*

În adevăr, să presupunem că o parte însemnată din marea proprietate rurală din Occident ar fi fost răscumpărată și trecută în loturi, sub formă de mici proprietăți, la familii de proletari agricoli. Care ar fi fost rezultatul? În Occident, marea proprietate, cu cultura ei sistematică, cu capitaluri imense băgate în exploatarea agricolă, e o categorie economică foarte productivă. E adevărat că în unele culturi mica proprietate teriană concurează cu succes marea proprietate, dar aceste culturi — grădinării, ferme, fructe etc. — sînt acaparate de mica și marea proprietate agricolă. Micile proprietăți din nou formate n-ar

înlocui aceste culturi atît de producătoare, ci cultura de cereale. Acestea însă sînt neîndoielnic mai rentabile sub forma de mare decît de mică proprietate. La asta se mai adaugă că pentru o vreme destul de îndelungată acești proletari, învățați să lucreze ca salariați, nu să conducă ei înșiși o gospodărie întreagă, ar fi slabi gospodari și, cu toate acestea, ei ar trebui să înlocuiască niște gospodării sistematice, dezvoltate de generații de proprietari. Așadar, aceste mici proprietăți, mai ales la început, ar fi mai puțin producătoare și rentabile decît cele pe care le-ar înlocui. Deci, din punctul de vedere al producției economice, transformarea aceasta ar însemna un regres.

Să vedem acuma care ar fi fost rezultatul împroprietăririi de proletari agricoli pentru ei înșiși, adică pentru cei în interesul cărora ar fi fost făcută.

Noii împroprietăriți vor trebui să plătească vechilor mari proprietari, fie direct, fie prin intermediul statului, ratele de răscumpărare, care cuprind prețul pămîntului și procentele. Marele proprietar deci n-ar fi deloc în pagubă, întrucît aceeași plusvaloare pe care el o lua de la vechiul proletar prin capitalul lui funciar rural acuma o ia de la noul mic proprietar, sub forme de procente la capitalul lui devenit mobiliar. Noul mic proprietar ar fi deci tot așa de tributar vechiului mare proprietar ca și mai înainte, numai sub o altă formă. Pe de altă parte, avînd a înjgheba o gospodărie nouă, avînd a plăti ratele răscumpărării și toate acestea dintr-o gospodărie rurală care în Occident, sub forma ei de mică proprietate, devine tot mai greu de condus, noul mic proprietar va cădea cu siguranță pe mîna mijlocitorilor capitaliști, care se ocupă cu cumpărarea și vînzarea productelor, și în mîna cămătarilor, creditorilor ipotecari.

Că așa ceva se va întîmpla nu mai încape îndoială. Dacă micii proprietari de generații întregi, fiind stăpîni pe proprietățile lor, neavînd a plăti ratele răscumpărării, sînt totuși înglodați în datorii ipotecare, ce să mai spunem de acest mic proprietar nou format, care pe deasupra mai are de plătit și ratele răscumpărării ? Că el se va înglodа în datorii ipotecare și va deveni robul cumpărătorului de producte și creditorului ipotecar, de asta, încă o dată, nu mai încape umbră de îndoială.

Așa încît vechiul proletar, în calitatea lui de nou mic proprietar, va plăti vechiul tribut fostului său stăpîn (sau altuia), marelui proprietar, va mai plăti și un tribut nou capitalului mobiliar și cămătăresc și astfel se va istovi, el și cu ai săi, muncind mai mult, avînd mult mai multe griji decît înainte și trăind tot în vechea mizerie.

Așadar, pentru vechiul proletar prefăcut în mic proprietar, această transformare e de un îndoielnic folos și de o neîndoielnică pagubă.

Dar sensul și valoarea socială a acestei transformări ? Proletariatul industrial, ca și cel agricol sînt doar mai ales acele clase cărora istoricește le revine sarcina de a transforma societatea capitalistă în cea socialistă atunci cînd condițiile obiective și subiective sociale o vor permite. Organizarea proletariatului într-o forță și armată conștientă de luptă, pătrunderea proletariatului de priceperea rolului său istoric, dezvoltarea în el a tuturor calităților intelectuale și morale necesare acestei transformări socialiste sînt doar în primul loc acele condiții sociale *subiective* necesare transformării socialiste de care am vorbit mai sus.

Prefacerea dar a unei părți a proletariatului revoluționar în mic proprietar individual și individualist ar însemna prefacerea unei părți din puterile sociale care împing spre transformarea societății într-o putere opritoare, adversară acestei transformări sau, în cel mai bun caz, într-o putere indiferentă. Deci, din punctul de vedere al mișcării și dezvoltării sociale, o astfel de împroprietărire ar fi eminamente reacționară și antirevoluționară. Deci tot rezultate negative.

Dar la noi ?

Am văzut că marea noastră proprietate neoiobăgistă nu numai că nu e o categorie economică progresivă, ci prin însăși firea ei socială e eminamente regresivă ; ea nu numai că nu înlesnește progresul producției economice, ci îl oprește și îl împiedică. Prefacerea deci a acestei mari proprietăți în mică proprietate — nu mică *proprietate neoiobăgistă, ci cu adevărat mică proprietate asemănătoare celei din Occident,* care acolo știe să concureze marea proprietate intensivă —, această prefacere va fi fără doar și poate un progres pentru producția economică. Pe de altă parte, noi am văzut cum marea

proprietate neoiobăgistă preface pe țăran în neoiobag, în serv, și caută să medievalizeze țara nu numai economicește, dar și politicește, și culturalicește, și moralicește, caută s-o oprească în drumul dezvoltării ei sociale capitaliste. Prefacerea deci a unei însemnate părți din marea proprietate neoiobagă în mică proprietate quiritară, burgheză, ar însemna transformarea unei însemnate puteri sociale care oprește țara în mișcarea și dezvoltarea ei socială într-o putere care înlesnește și în orice caz nu se opune acestei dezvoltări.

Așadar, la noi transformarea unei însemnate părți a marii proprietăți în mică proprietate ar fi un fapt progresiv, revoluționar, nu regresiv și reacționar. Și proletarul neoiobag român, pe care această împroprietărire l-ar preface în mic proprietar, nu seamănă deloc cu proletarul salariat occidental. Proletarul occidental reprezintă o clasă puternică, eminamente revoluționară, care poartă în sînul ei viitoarea societate socialistă ; prefacerea ei într-o clasă de mici proprietari ar fi, cum am spus, un fapt eminamente reacționar. Pe cînd semiproletarul neoiobag român, legat de glie prin peticul său de pămînt iluzoriu sau numai printr-un inventar agricol sărăcăcios, acest proletar neoiobag e un rezultat al înapoierii noastre economice, e un rezultat al unor relații de producere medievale. Proletarul neoiobăgist nu e o clasă progresivă, ci, dimpotrivă, regresivă, menită să dispară prin dezvoltarea succesivă a țării noastre. Prin prefacerea semiproletariatului nostru neoiobag în mic proprietar nu se preface o clasă socialmente înaintată într-una mai înapoiată, ci, dimpotrivă, o rămășiță a trecutului se transformă într-o categorie economică civilizată, un semiserv se schimbă într-un om liber. Transformarea aceasta e deci nu numai economicește, dar și politicește și moralicește un fapt progresiv și binefăcător.

Dar mica proprietate, micii proprietari nu vor deveni ei oare cu vremea, cînd vom ajunge și noi la o dezvoltare capitalistă mai înaintată, un factor reacționar ca și în Occident ?

Se înțelege că da. Dar aceasta n-ar putea fi un argument împotriva ei *acum*, cînd mica proprietate ar fi un factor progresiv. Aici am avea numai confirmarea unei legi de dezvoltare socială : că toate categoriile sociale

care la timpul lor sînt progresive, cu vremea, cu dezvoltarea succesivă a societăților, devin regresive ; că toate categoriile și formele sociale, care se nasc și trăiesc, trebuie să îmbătrînească și să moară. Și legea asta socială, la rîndul ei, face parte dintr-una mai generală, din legile înseși ale evoluției universale.

Așadar, prefacerea unei însemnate părți din marea proprietate în mică și din proletari agricoli în mici proprietari în țările capitaliste înaintate ar fi un fapt social economicește păgubitor pentru țară, ar însemna un îndoielnic folos și o neîndoielnică pagubă pentru proletarii împroprietăriți ei înșiși, iară întru cît privește interesele dezvoltării sociale acest fapt ar fi regresiv, păgubitor și reacționar. Pe cînd la noi transformarea unei însemnate părți din marea în mică proprietate ar fi un fapt social economicește progresiv și util țării și dezvoltării ei economice, ar însemna un folos însemnat și economic, și politic, și moral pentru semiproletarii neoiobagi prefăcuți în adevărați mici proprietari, iară pentru dezvoltarea țării ar fi un fapt progresiv, revoluționar.

„Cum se poate — va exclama un cititor atent — ca același fapt social să producă la noi și în societățile înaintate capitaliste rezultate nu numai neasemănătoare, ci chiar diametral opuse ?“

Nu numai că e natural să fie așa, dar ar fi nenatural să fie altfel. Și cauza acestui fenomen social, care pare cu drept cuvînt atît de straniu, e că în multe privințe noi și țările capitaliste înaintate ne găsim într-un stadiu de dezvoltare istorică deosebită.

Pe cînd noi n-am ieșit încă din stadiul de dezvoltare medievală și trebuie să intrăm cu pînzele întinse în plină epocă burghezo-capitalistă, pe cînd noi ne găsim înaintea unei revoluții sociale capitaliste — pașnică, dar totuși revoluție —, țările capitaliste înaintate încep să iasă din stadiul de dezvoltare capitalist și să se îndrepte cu pînzele întinse spre cel socialist ; ele stau înaintea unei revoluții sociale socialiste.

E deci de la sine înțeles că același fapt social care față cu punctul pe care noi îl ocupăm în drumul dezvoltării sociale ar însemna pentru noi un pas înainte, un progres, pentru Occidentul capitalist poate să însemne un regres, o retrogradare.

Priceperea şi pătrunderea relativei poziţii sociale a ţărilor înapoiate şi înaintate în drumul lor trudnic spre progres şi lumină, priceperea şi pătrunderea acestui adevăr în toată întinderea lui şi cu toate consecinţele ce decurg de aici ar fi o călăuză sigură pentru socialismul ţărilor înapoiate, ar feri pe socialiştii acestor ţări de multe iluzii şi deziluzii, iară pe unii, cum sînt cei ruşi, de dezastre.

Dar aici încep să ies cu totul din cadrul acestei lucrări. Despre toate aceste cred, sper chiar, mai mult şi mai pe larg altădată.

XV

Probleme vitale

Am sfîrşit analiza economico-sociologică, se înţelege destul de incompletă, a problemei noastre agrare.

Tratarea unei probleme atît de vaste trebuie să dea loc la o mulţime de neînţelegeri, obiecţii şi contraziceri între autor şi cititorii lui ; şi în ce priveşte lucrarea de faţă ele vor fi mai numeroase, din însăşi cauza necesităţilor metodei analitice întrebuinţate aci. Pentru a analiza problema noastră agrară a trebuit s-o izolez de celelalte probleme, care toate, împreună cu ea, constituie chestiunea socială a ţării. Şi această izolare poate pricinui cu atît mai multe neînţelegeri mai ales în ce priveşte soluţia problemei, cu cît ultrapoporaniştii, hipertrofiind problema agrară, au reuşit oarecum să introducă în conştiinţa publică ideea că această problemă se confundă la noi cu chestiunea socială, că o constituie chiar, aşa că soluţia problemei agrare e totodată soluţia chestiunii sociale a ţării. O exagerare care duce la confuzii şi la deducţii foarte greşite.

Problema agrară, importantă, extrem de importantă cum e, face totuşi parte din chestia socială a ţării ca o parte dintr-un tot. Soluţia problemei agrare nu numai că nu rezolvă prin ea însăşi chestiunea socială a ţării, dar nu rezolvă în totul măcar problema mizeriei ţărăneşti.

Pentru a pricepe deci problema agrară nu numai în ea însăşi, dar în înlănţuirea ei cu celelalte probleme vitale ale ţării, ca făcînd parte din *chestiunea ei socială*, ar trebui studiată tocmai această chestiune socială în toată lărgimea şi complexitatea ei, cu toate problemele

economice, politice, morale, culturale, naționale pe care le implică. Lucrare formidabilă, de care nici vorbă nu poate fi aici.

În acest capitol adițional doresc numai să arunc o mică fișie de lumină, să deschid o mică perspectivă asupra chestiunii sociale a țării, ceea ce va contribui, între altele, la înțelegerea problemei agrare expuse aici și a soluției ei.

*

Înălțimea de producție la care a ajuns un popor arată gradul dezvoltării sale economice și chiar culturalo-morale.

E evident că numai pe baza unui anume grad de producție, pe baza unei anumite sume de bunuri materiale produse se poate dezvolta nu numai o viață materială relativ bună, dar și una culturală și morală, națională. E evident că o familie cu un venit, să zicem, de 15 000 de lei anual va avea siguranța unui trai material foarte bun pentru toți membrii ei ; copiii vor putea să urmeze la școli și să ajungă oameni învățați ; vor putea cu toții să meargă la teatre, concerte, galerii de pictură ; să voiajeze ca să se instruiască prin țări străine și astfel să-și dezvolte toate aptitudinile cu care vor fi fost înzestrați. Dar iată o altă familie care pentru toate necesitățile vieții are un venit de 180 de lei pe an, 15 lei pe lună, 50 de bani pe zi pentru toți membrii familiei și pentru toate necesitățile lor materiale, morale, culturale (cunoaștem noi, cititorule, nu una, ci mii și zeci de mii de familii de acestea). Care va fi rezultatul ? Este iarăși evident ; un bordei umed și murdar ; nici măcar bucata de mămăligă asigurată ; membrii familiei flămînzi și goi ; boalele cronice secerînd copiii ; moravurile înăsprite și abrutizante ; de învățătură nici vorbă ; superstiții, ignoranță crasă ; degenerarea fizică, intelectuală, sufletească.

Ei bine, ceea ce este adevărat pentru acest mic organism social, familia, este tot așa de adevărat pentru organismul social cel mare, societatea. O societate bogată va avea putința să se dezvolte în toate direcțiile ; o societate săracă, neproducînd nici strictul necesar vieții, va degenera și va merge spre pieire.

E drept că, fiind vorba de organismul social — societatea —, intervine o complicație foarte gravă : se poate ca o societate să fie mult ori mai puțin bogată, dar o parte însemnată din productul național să fie consumat de o infimă minoritate risipitoare, iară majoritatea să fie redusă la mizerie și degenerare. Aceasta poate de asemenea să aibă drept rezultat decadența unei societăți ; din vechime pînă acum cunoaștem doar destule societăți de acestea. Și tocmai de aceea e așa de important de știut într-o societate și felul cum se produc bunurile, și felul cum se distribuie. Nu-i mai puțin adevărat și clar că pentru o distribuire mai echitabilă a bunurilor, care ar garanta o prosperare oarecare a membrilor unei societăți, trebuie ca bunurile... să fie produse, că altfel n-ai ce distribui *.

E deci vădit că înălțimea gradului de producție și suma relativă de bunuri produse de societate arată gradul de prosperitate a traiului ei material, și chiar și a celui cultural și moral, și în orice caz arată putința de a-și crea un anume grad de prosperitate materială, culturală și morală.

Să vedem deci care e suma producției noastre naționale.

Pentru aceasta vom căuta să aflăm care e suma *valorilor noi* produse de țară.

Categoria *valorilor noi* este o categorie economică ce nu corespunde cu categoria *venit național*. Venitul național e o categorie economică mai puțin sigură. În marea complexitate a raporturilor economice, chiar statisticianul de meserie va înregistra de mai multe ori același venit, pentru că se manifestă sub diferite forme, și astfel va umfla suma venitului național. Sînt și alte cauze care fac, de obicei, ca această categorie economică a venitului național să fie umflată față de suma valorii productului anual produs de o națiune.

Evaluarea sumei anuale a valorilor noi pe care le produce țara noastră pentru îndestularea materială și cultură a locuitorilor ei nu va putea fi decît aproximativă ; cifre mai exacte în această privință au numai Statele Unite din America. Dar noi, pentru cele ce urmează,

* Dealtfel și contrariul e adevărat : o mai rațională distribuire a produselor ajută producția.

nici n-avem nevoie decît de evaluări aproximative : încheierile ce vom scoate n-ar fi deloc atinse de greşeli de 10, 15 şi chiar 20% în plus sau minus.

După *statistica agricolă* a d-lui Colescu, valoarea brută a întregului nostru product agricol — inclusiv viile şi livezile de prune — pe anul 1905 e, în cifră rotundă, de 966 000 000 de lei, iar cu venitul păşunilor e de 1 024 000 000.

Trebuie să ţinem seama însă că anul 1905 n-a fost un an obişnuit, ci un an abundent : am produs atunci 36 000 000 de hectolitri de grîu, principalul nostru product agricol, care reprezenta peste 40% din valoarea totală a productului agricol. Dar noi am avut şi un an (1904) cu 18 000 000 de hectolitri de grîu ; iară în ce priveşte porumbul sînt ani cînd se face atît de puţin încît statul e silit să cumpere porumb ca să hrănească ţărănimea cu el. Pe urmă d-l Colescu vorbeşte de valoarea *brută* a produselor agricole, aşa încît ar trebui să scădem valoarea seminţei (pentru grîu, spre pildă, destul de importantă), pe urmă amortizarea inventarului, capitalului.

Trebuie, prin urmare, să facem mijlocia dintre anii abundenţi şi anii răi, iară în locul produsului brut să căutăm suma valorilor noi produse, şi atunci întreg produsul agricol cu greu va ajunge la 800 000 000.

D-l Colescu ne-a furnizat cu o extremă amabilitate o cifră mijlocie, socotind anii buni şi răi : 1900, 1903, 1905, 1908. Acea cifră este de 924 000 000, din care, după ce scade valoarea seminţei, amortizarea capitalului (maşini agricole, clădiri, vite etc.), d-sa ajunge la cifra totală a productului agricol, în valori noi : 770 000 000.

Să vedem acuma cît produce industria noastră mare. În privinţa aceasta, cifrele oficiale, ca şi ale d-lui Paianu din broşura d-sale *Industria mare,* sînt teribil de umflate, trec de 250 000 000.

D-l Stere, în articolele sale *Social-democratism sau poporanism,* arată foarte bine cît de imens de umflată e această cifră.

În adevăr, cifrele oficiale şi ale d-lui Paianu nu scad din valoarea productului industrial valoarea materiei prime. Astfel, din valoarea făinii produse nu se scade însemnata valoare a grîului ce intră în produsul făină. E obişnuita greşeală care se face în evaluarea veniturilor

naţionale. Mai întîi evaluezi valoarea grîului, pe urmă găseşti o parte din acest grîu la moară, prefăcut în făină, şi îl pui încă o dată la socoteală ; în cele din urmă îl găseşti la brutărie, prefăcut în pîine, şi iară îl socoteşti. Şi astfel, prin trucuri de socoteli, naţia se îmbogăţeşte fără muncă şi sacrificii.

Corijînd datele oficiale şi scăzînd materiile prime, combustibilul, amortizarea capitalului şi scăzînd cifra de 68 000 000 „diferenţa de preţ datorită numai monopolului, protecţiunii şi încurajărilor", d-l Stere reduce productul marii industrii la cifra ridicolă de 6 000 000 de lei (în cifre rotunde). Dealtfel, pentru d-l Stere, din punctul d-sale de vedere, care caută să stabilească nu cît se produce, ci dacă industria e utilă sau ba ţării, cifra aceasta e întrucîtva logică. De aceea şi scade suma de 68 000 000 „diferenţa de preţ datorită monopolului şi încurajărilor". Însă, ca sumă adevărată a producerii de valori noi, această cifră constituie, bineînţeles, o exagerare imposibilă.

Noi avem în marea industrie (adică aceea ce numim noi marea industrie) 35 000—40 000 de lucrători. Şi, productul industrial fiind de 6 000 000, ar urma că fiecare lucrător produce vreo 35—50 de centime pe zi, iară patronul, din bunătate de inimă, îi plăteşte 2, 3, 4 lei şi mai mult pe zi.

Valoarea productului întreg produs de un lucrător este egală cu valoarea necesară şi plusvaloarea. Dacă s-ar evalua exact una şi alta, am şti exact suma productului nou industrial. Prima ne e dată cu o aproximaţie oarecare prin suma salariilor ce au primit lucrătorii, a doua, tot cu aproximaţie, prin profitul ce a încasat capitalul *. Dacă luăm suma salariilor după d-l Paianu şi suma profitului capitalului tot după d-sa şi după d-l Staicovici, ajungem la o cifră aproximativă de 80 000 000.

Industriaşii mari contestă cifra oficială a numărului lucrătorilor şi o ridică la 60 000. Decît nu se ştie dacă în această din urmă cifră d-lor nu amestecă şi pe lucrătorii din industriile şi atelierele ce au mai puţin de 50 de lucrători. După numărul lucrătorilor dat de in-

* Categoriile economice *profit* şi *plusvaloare* nu coincid, dar aceasta este o chestiune teoretică foarte grea, de care nu poate fi vorba aci.

dustriaşi, producţia industriei mari, în valori noi, ar întrece suma de 100 000 000.

Aceasta ar fi suma valorilor noi produse de industria mare; adăogind aproximativ 40 000 000 ale industriei extractive, avem o sumă de producţie industrială (valori noi) de 140 000 000, plus 770 000 000 produsul agricol, fac 910 000 000. Pentru industria mică, vite, lemne de foc, brînzeturi, lăpturi, pescării, păsări, ouă, fructe (afară de livezi de pruni şi vii, care au fost trecute) şi cîteva neînsemnate articole neprevăzute, punem o cifră exagerată de 290 000 000.

Astfel căpătăm 1 200 000 000 ca sumă totală a valorilor noi produse anual. Dealtfel şi d-l Colescu, în datele ce a binevoit să ne pună la dispoziţie, socotind producţia anuală a industriei mari şi mici la cifra exagerată de 250 000 000 valori noi, iară producţia industriei extractive la 55 000 000, în loc de 40 000 000, ajunge totuşi la o sumă totală a producţiei naţionale aproape egală cu a noastră, şi anume 1 260 000 000. Se înţelege, o cifră aproximativă, şi din toate socotelile făcute n-am putut să ajung la o cifră mai ridicată.

D-l deputat G. C. Dragu, în documentatul său discurs de la Cameră din martie anul acesta, făcînd o socoteală amănunţită asupra întregului venit naţional, ajunge la cifra de 1 400 000 000.

Dacă scădem venitul căilor ferate şi al serviciului maritim, pe care d-sa îl socoteşte 100 000 000, dacă scădem venitul caselor, şi dacă luăm în seamă că evaluarea venitului naţional e forţamente umflată, atunci suma venitului naţional dată de d-l Dragu, redusă la producţia totală de valori noi, e mai pesimistă chiar decît cea dată de mine.

Pentru că teza mea e următoarea; avem căi ferate, şosele, porturi, docuri, serviciu maritim, case de locuit şi producem încă pentru toate trebuinţele noastre, pentru întreaga noastră viaţă un product naţional în valori noi de 1 200 000 000. După d-l Dragu, acest product naţional în valori noi ar fi simţitor mai mic. Dealtfel, cînd citeşti şi vezi cîtă trudă conştiincioasă a pus d-l Dragu în strînsul cifrelor d-sale şi cît de şubrede sînt totuşi, atunci vezi *cum nu trebuie* să se facă evaluările la noi ca să te dumireşti asupra venitului naţional şi cu cît mai su-

perioară şi mai exactă e categoria economică a producţiei totale naţionale evaluată în valori noi.

D-l Take Ionescu, într-un discurs pronunţat în şedinţa Camerei de la 30 noiembrie 1899, zicea că, dorind să se dumirească asupra venitului naţional al României, a făcut d-sa şi d-l Panu socoteala, fiecare cu mijloace deosebite, şi au ajuns la acelaşi rezultat, şi anume 1 200 000 000. De atunci (1886) venitul naţional s-a mărit cu 200 000 000—300 000 000 şi deci acuma ar trebui să fie de vreun miliard şi 400 000 000—500 000 000. Dacă ţinem însă seamă că d-nii Take Ionescu şi Panu au făcut socoteala categoriei venitului naţional ca şi d-l Dragu, atunci, redusă la categoria productului naţional în valori noi, vom avea o cifră aproximativă ca a noastră.

Dealtfel, cum am văzut, d-l Colescu, socotind productul naţional în valori noi, ajunge aproape la aceeaşi cifră aproximativă, zic aproximativă pentru că astfel de calcule nu pot fi decît numai aproximative.

Deci ţara românească — socotită ca o singură gospodărie —, avînd un capital naţional fix în drumuri de fier, şosele, porturi, docuri, servicii maritime etc. şi avînd şi case de locuit, produce încă un product naţional nou de 1 200 000 000. Dealtfel, cum am zis, cititorii vor vedea că, dacă cineva ar ajunge la o mărire chiar de 10, 15, 20% a acestei cifre, încă încheierile extrem de importante ce vom scoate din analiza sumei productului naţional nu vor suferi vreo schimbare cît de puţin însemnată.

Din productul naţional de valori noi de 1 200 000 000 trebuie să trăiască un popor de 7 000 000 de suflete*. Aceasta e baza şi pentru traiul material, şi pentru dezvoltarea culturală, morală, naţională a ţării.

Un miliard şi două sute de milioane! Atît!

Dar înainte de a analiza cifra productului nostru naţional să vedem cît retrage statul pentru treburile sale din acest product.

După expunerea de motive la bugetul pe exerciţiul 1910—1911 găsim că cheltuielile statului propriu-zise

* După ultimul recensămînt, ţara a avut 6 500 000 de locuitori. Populaţia ţării înmulţindu-se cu vreo 80 000—100 000 de suflete pe an, trebuie să avem acuma, de bună seamă, vreo 7 000 000 de locuitori.

(afară de casele speciale) sînt de 305 000 000. D-l G. C. Dragu găsește, probabil, cu mult drept cuvînt că cheltuielile propriu-zise numai ale statului pe exercițiul 1910—1911 sînt de 312 000 000.

După datele pe care biroul statistic al Ministerului de Comerț și Industrie a avut extrema amabilitate să ni le furnizeze, cheltuielile bugetare, ordinare și extraordinare, ale comunelor și județelor se ridică la suma de 90 000 000 (89 989 620). Aceasta însă fără cheltuielile pe care comunele, imitînd statul, le fac din împrumuturi și care se vădesc abia mai tîrziu. Împreună cu acestea, cheltuielile pot să ajungă la 100 000 000. D-l G. C. Dragu socotește că cheltuielile comunelor și județelor se ridică la suma de 120 000 000, o cifră ce ne pare exagerată.

Dacă adunăm la un loc cheltuielile statului cu ale comunelor și județelor, avem, după datele noastre, o sumă de 395 000 000—405 000 000, iar după socotelile d-lui Dragu chiar de 432 000 000.

Pentru a evita orice exagerare să spunem că suma acestor cheltuieli e, în cifră rotundă, numai de 400 000 000.

Scăzînd 400 000 000 consumate de stat (și de comune și județe) din întreaga producție a țării de 1 200 000 000, rămîne încă pentru întreaga consumație a țării întregi suma de 800 000 000.

Dacă presupunem că din 7 000 000 de suflete 500 000 trăiesc de pe urma statului, atunci pentru traiul restului de 6 500 000 rămîne o valoare totală de 800 000 000 de lei, sau, împărțind această sumă la numărul locuitorilor, îi revin fiecăruia 123 de lei pe an.

O sută douăzeci și trei de lei pe an, în mijlociu, pentru fiecare locuitor al țării, pentru fiecare suflet de român, iată cît produce țara noastră!

Zece lei pe lună, 33 de parale pe zi, iată în termen de mijloc cît produce țara noastră pentru toți fiii și fiicele ei, pentru mîncare, băutură, îmbrăcăminte, luminat, încălzit, pentru toate necesitățile materiale, culturale și morale (afară de acelea pe care le satisface statul).

„Treizeci și trei de parale pe zi de om, zece lei pe lună (în cifră rotundă); cincizeci de lei pe lună pentru o familie de cinci persoane, atîta produce țara, în medie, pentru fiii săi. Dar aceasta e înfiorător!", va exclama

cu drept cuvînt cititorul meu *. „Treizeci și trei de parale de cap de om pe zi e nu numai o înfiorătoare mizerie pentru milionari și bogătași, dar e o sărăcie lucie pentru un om sărac de la oraș".

Se înțelege că da; doar numai masele țărănești ar sta mult mai bine dacă ar putea să consume ceea ce le-ar reveni din media producției țării pentru fiecare din fiii săi: 50 de lei pe lună pentru o familie țărănească săracă de 5 persoane, după ce toate angaralele statului sînt plătite, ar fi o bunăstare, relativ bineînțeles, în comparație cu viața mizerabilă pe care o duce acum. Dar, dacă am lua ca termen de comparație viața țărănimii din Occident, acești 50 de lei pe lună pentru o familie de 5 persoane încă ar fi o sărăcie lucie.

Dealtfel, fiindcă studiul acesta se ocupă în special de țărănime, să analizăm puțin cifrele de mai sus cu privire la ea.

Am văzut că productul agricol propriu-zis produs de țărănime, ca valori noi, e în medie de 770 000 000. Celelalte produse ale agriculturii: lemne, vite, lăpturi, păsări, pescării etc., se ridică la 150 000 000; avem deci un total de 920 000 000. Fiind țară eminamente agricolă, cea mai mare parte din cheltuielile statului trebuie să cadă, firește, asupra productului agricol; să zicem numai 300 000 000 din 400 000 000. Scăzînd din 920 000 000 300 000 000 pe care le prelevă statul (împreună cu județele și comunele), rămîne un produs de 620 000 000. Acesta e întregul produs anual agrar. Împărțind acest produs la 5 500 000 de suflete țărănești, vom avea ca rezultat 112—113 lei.

Adică 112—113 lei pe an reprezintă media ce s-ar cuveni fiecărui suflet țărănesc dacă întreg produsul agricol ar fi împărțit între țărani. O sută doisprezece lei pe an, 9,50 (aproximativ) pe lună, 47,40 de lei pe lună pentru o familie țărănească de 5 persoane, 32 de bani

* Aceia care vor crede că socotelile noastre asupra producției țării sînt prea pesimiste și vor găsi că ea produce cu 10% și chiar 15—20% mai mult vor avea pentru fiecare cap de român, în loc de 33 de parale pe zi, pînă la 42 de parale pe zi. 42 de parale nu e glumă! Tocmai atît ar reveni fiecărui locuitor român dacă am admite suma venitului național dată de d-l G. C. Dragu. Dar în acest caz locuitorul nostru ar avea de suportat din aceste 42 de parale pe zi și cheltuiala chiriei.

pe zi de suflet de om, atîta s-ar cuveni țăranului dacă el ar lua întregul produs al muncii sale (afară de ceea ce prelevă statul), dacă nu ar fi exploatat deloc, nici de proprietar, nici de arendaș, nici de mijlocitor, nici de cămătar ; *dacă țăranul ar primi întregul produs al muncii sale, atunci s-ar cuveni fiecărui suflet țărănesc 32 de bani pe zi.*

Treizeci și doi de bani pe zi! Aici am ajuns după o jumătate de veac de gospodărie neoiobăgistă.

Dacă n-aș fi indiscret, aș vrea să știu și eu ce zic acum apologiștii regimului neoiobag ?

Acum devine clară ca lumina zilei fatalitatea, în condițiile date, a groaznicei sărăcii a țărănimii române.

Și doar socotelile de mai sus sînt întemeiate pe presupunerea că țăranul primește întreg produsul muncii sale. Or, din produsul de 620 000 000 trebuie scăzut, dintr-un singur condei, 140 000 000 renta pămîntului marii proprietăți. Pe urmă zeci de milioane profitul clasei arendășești, pe urmă milioanele ce cîștigă intermediarii, negustorii, pe urmă milioanele ce încasează cămătarii și burghezimea sătească. Dacă la toate acestea adăugăm spre scădere ceea ce ridică cele cîteva zeci de mii de suflete țărănești privilegiate (fruntașii și mijlocașii satelor), atunci pentru întreaga țărănime, care trece de 5 000 000 de suflete, rămîne de împărțit un adevărat mezelic.

E deci evident că pentru imensa majoritate a țărănimii cei 32 de bani pe zi se reduc la cei 10—15 bani de care vorbeam mai sus, ba chiar la mai puțin *.

* În gospodăria țărănească de altădată a jucat un rol mare industria casnică pentru propriile trebuințe și producerea hranei pentru casă (laptele, porcul de ignat etc.). Acestea, ca valori de întrebuințare, nu intră la socoteala noastră a productului național. Firește, ele ar mai atenua tabloul mizerabil de mai sus. Acuma însă industria casnică a dispărut. La sate nu se mai găsesc vaci decît la fruntașii și mijlocașii satelor. Articolul acesta, care mai micșora starea mizerabilă a țărănimii, pentru marea ei majoritate e astăzi absolut neînsemnat.

Mai sus nu vorbim de acei țărani care găsesc ocupație în marea noastră industrie, dealtfel atît de redusă. Aceștia sînt adevărați privilegiați ai soartei. Și, dacă vrea cineva să se pătrundă de însemnătatea unei industrii pentru țărănime, să vadă satele de pe Valea Prahovei, cum e mai ales Breaza, din apropierea Cîmpinei, care pare a fi un adevărat rai în comparație cu satele din restul țării.

„Treizeci și trei de parale de suflet pe zi din întreaga producție a țării, 32 de parale pe zi la țară în cazul ideal, 10—15 parale pe zi în cazul real !", va repeta uimit și uluit cititorul meu, care mai știe din literatura socialistă și poporanistă despre mizeria țărănimii, dar care, desigur, va fi în culmea uimirii cînd va afla că țara noastră nici nu produce mai mult decît 33 de parale, în medie, pe zi pentru toți locuitorii ei (după ce statul își prelevă partea sa), ceea ce e o sărăcie în adevăr groaznică.

Ai de ce să cazi pe gînduri, și pe gînduri negre !

Aceste 33 de parale constituie un fenomen adînc, foarte adînc și imens de însemnat, al întregii noastre vieți sociale, un fenomen generator de alte fenomene sociale și care învederează mizeria noastră economico-materială și explică cele mai multe din mizeriile noastre culturale, morale, naționale.

Dar atunci, va întreba cititorul, de unde iluzia în care ne legănăm de zeci de ani că sîntem o țară bogată ori, cel puțin, pe cale de a deveni și că în orice caz am agonisit averi mari ? De unde dar își iau materialul politicienii și oamenii politici serioși care în fiece discurs caută să ne amețească cu progresele averii naționale pe care am agonisit-o în ultima jumătate de veac ?

De unde provine această iluzie atît de stranie vom vedea îndată. Acum să vedem ce este și cu progresul bogăției, averii naționale agonisite în jumătate de veac.

Apologiștii regimului nostru economic și ai progresului înavuțirii noastre, cînd fac socoteala bogăției naționale crescute în ultima jumătate de secol, în primul loc pun la socoteală valoarea ce reprezintă *acuma* pămîntul țării. Dar acest pămînt, dacă nu mă înșel, nu l-am făcut noi, el ne-a rămas din moși-strămoși, și noi nu numai n-am adăugat nimic la valoarea lui, ci i-am stors încă în mod considerabil rodnicia, am împuținat, am redus *valoarea lui de întrebuințare.*

Se va obiecta, desigur : „Bine, așa e, dar valoarea lui locativă, *valoarea lui de schimb,* a crescut mult, foarte mult".

Se înțelege că da. Renta pămîntului a crescut enorm în ultimii patruzeci de ani, iară valoarea de schimb a pămîntului, fiind rentă capitalizată, evident că și ea a crescut în aceeași proporție.

Dar noi știm acum care sînt cauzele adevărate ale creșterii rentei pămîntului și deci a valorii lui. Acestea sînt mai ales trei : conjunctura pieței mondiale de cereale, creșterea prețului cerealelor pe piața universală ; pe urmă înmulțirea populației țării și, ca rezultat al ei, punerea sub cultură a întregului pămînt cultivabil ; și, în sfîrșit, gradul urcat de exploatare a muncii. Aceste trei cauze au mărit așa de mult renta pămîntului și deci valoarea lui.

Din aceste cauze, pentru cele două dintîi noi n-avem nici o vină și nici un merit. La faptul că valoarea pămîntului s-a ridicat prin conjunctura favorabilă a pieței universale, la acest fapt noi n-am contribuit doar cu nimic, absolut cu nimic. De asemenea nu ne putem face un merit nici din faptul că țărănimea română s-a înmulțit cu toată sărăcia ei.

În cît privește cauza din urmă — gradul urcat de exploatare a țărănimii —, la aceasta am contribuit, într-adevăr, mai mult : sîntem adevărații și exclusivii ei autori. Dar prin această urcare de exploatare a muncii țărănești am dezorganizat gospodăriile țărănimii, am făcut să degenereze și țărănimea, factorul principal al producției noastre economice, și vitele ei. Această degenerare a țărănimii e o colosală nenorocire națională, care nu poate fi evaluată cu nici o sumă, oricît de imensă ar fi.

Dar, chiar considerînd acest fapt numai și numai din punct de vedere pur economic, încă prin dezorganizarea gospodăriei țărănești și prin slăbirea și degenerarea țăranului, principalul factor de producție a țării, *am redus forțele ei potențiale de înavuțire, am săpat la baza însăși a vieții ei economice.*

Așadar, e adevărat că valoarea pămîntului țării în ultima jumătate de veac s-a mărit foarte mult, ceea ce constituie o creștere a avuției naționale. Dar la această sporire a avuției naționale noi, prin noi înșine, sau că n-am contribuit deloc, nici cît negru sub unghie, sau, întru cît am contribuit cu adevărat la acest rezultat, am contribuit reducînd dezvoltarea potențială economică a țării, săpînd la baza însăși a acestei dezvoltări.

Și ne mai vine gustul să ne lăudăm cu aceasta !

Dar avem și alte progrese economice săvîrșite în deceniile din urmă, o altă înavuțire la care am contribuit, pe care am creat-o fără a săpa la temeliile economice

ale țării. Astfel avem drumuri de fier, șosele, serviciu maritim, docuri, porturi, avem armament, avem stații climaterice și balneare, avem edificii luxoase, pe unele moșii un utilaj oarecare mai occidental, unele orașe, ca Bucureștii, arată un progres însemnat (în schimb Iașii au decăzut, iară satele sînt în aceeași stare, dacă nu mai rea ca mai înainte). Avem capital lichid mult mai mare decît am avut înainte, avem un început de industrie mare.

Da, desigur, avem toate acestea. Nu-i vorbă ; avem un început de industrie mare, dar participarea capitalului românesc la toată această industrie și la întreprinderile financiare e absolut infimă, restul e capital străin. Avem capital lichid, dar cît de însemnat e se vede la subscripțiile pentru împrumuturile noastre de stat, la care capitalul indigen participă cu un mezelic de 2 000 000 sau 3 000 000. Dar, în sfîrșit, toate cele enumerate mai sus, și în special drumurile de fier, constituie o avere relativ considerabilă.

Dar, vorba e, cu ce parale le-am făcut ?

Din această avere agonisită în ultimele decenii trebuie să scădem datoriile contractate de noi în străinătate în aceeași vreme.

Datoria noastră publică trece de un miliard și jumătate. Dacă adăugăm datoriile comunelor făcute la bănci, al căror capital e străin, dacă luăm în seamă sutele de milioane cu care proprietatea noastră rurală și urbană e îndatorată la creditul funciar și urban, al căror capital e de asemenea în parte străin, dacă adăugăm întreaga noastră datorie privată făcută la bănci cu capital străin, atunci suma datoriei noastre către străinătate — a datoriei publice și private — trece de două miliarde.

Și, dacă scădem aceste două miliarde și mai bine din averea agonisită enumerată mai sus, ea începe să se topească întocmai ca zăpada în luna lui Cuptor.

Și n-am sfîrșit încă socoteala, asta e asta !

În această jumătate de veac am cheltuit enorm din avere și disponibilitățile lăsate nouă din moși-strămoși. Am tăiat pădurile, am dezbrăcat sînul țării de cea mai mîndră a ei podoabă, codrul. Uciderea aceasta a codrului e o greșeală nemăsurată, în unele privințe ireparabilă chiar, pentru clima și rodnicia țării. Dar aici avem în

vedere numai valoarea imediată economică a codrului distrus, și aceasta reprezintă sute și sute de milioane.

Și mai e ceva și mai important în cazul de față.

De o jumătate de veac noi uzăm mereu pămîntul, mereu scoatem din elementele lui roditoare, și nici un apologist al progresului nostru economic nu va susține că-i dăm pămîntului ceva în schimb. Mereu scoatem din rodnicia pămîntului lăsată nouă din moși-strămoși și o trimitem în străinătate. Dar această risipă a disponibilităților și averii rămase din părinți n-o mai putem socoti cu sutele de milioane, ci trebuie să începem s-o socotim cu miliardele.

Și dacă punem la socoteală această imensă sumă cheltuită în jumătatea de veac din averea țării rămasă din părinți, atunci sîntem în deficit, atunci socoteala devine dezastruoasă în toată puterea cuvîntului, atunci se învederează că noi nu numai că am risipit în această jumătate de veac tot ce am produs, nu numai că am risipit acea imensă sumă de 14—15 miliarde ce am primit din străinătate în jumătate de veac pentru cerealele noastre exportate, dar am risipit și din averea și din disponibilitățile lăsate nouă din părinți ; și atunci se învederează și pentru cel care închide ochii și nu vrea să vadă că prin gospodăria noastră nefastă, privată și publică, am dus și ducem țara nu spre progres, ci spre ruină și dezastre.

Dar dacă progresul atît de slăvit al bogăției noastre acumulate e o iluzie și bogăția țării întregi, a producției ei, și mai mare iluzie, prin ce se explică faptul că zeci de ani sîntem ținuți în iluzii și că ele sînt atît de înrădăcinate și stăpînesc opinia publică ?

Pricinile acestor iluzii și legende sînt mai multe. Iată unele din cele mai principale.

Cum am văzut, noi producem o sumă relativ foarte mică de valori noi : un miliard și două sute de milioane. Dar această sumă de producere nu se distribuie egal, ceea ce ar arăta o mizerie și sărăcie lucie. Dimpotrivă, în țara noastră — neoiobagă la sate și birocrato-parazitară în orașe — această distribuire e, relativ, poate mai neegală decît oriunde și în orice caz rata plusvalorii în viața noastră agrară e absolut enormă. Astfel, după ce statul retrage din întreaga producție suma imensă de 400 000 000 (împreună cu bugetele comunale și județene), rămîn încă

800 000 000, din care o parte însemnată, ca plusvaloare, intră în mîna claselor mai avute, între care una foarte subțire de mari bogătași. Aceste cîteva sute de milioane, într-o țară unde se produce numai spre consumare și nu și pentru producere, se consumă și se risipesc ușor și repede, iar în clasa foarte subțire a marilor bogătași se risipesc într-un lux nebun pentru o țară atît de săracă.

Aceasta însă ne dă o aparență de bogăție în ochii străinilor și chiar și în ochii noștri proprii.

Noi risipim întreaga plusvaloare, a cărei rată e foarte mare, ba risipim și disponibilitățile, pe cînd în țările capitaliste, deși rata plusvalorii e mai mică, totuși se consumă numai o parte dintr-însa, iară restul se fixează în producție.

Ceea ce consumă și risipesc clasele noastre avute ar reprezenta deci în țările capitaliste plusvaloarea unei producții de cîteva miliarde, nu de un miliard două sute milioane cît este producția noastră ; de aici iluzia, și pentru noi, și pentru străini, că avem acea producție de miliarde.

La noi, statul, care retrage din producție imensa cifră de 400 000 000, creează o clasă birocrato-parazitară, care risipește, ca și celelalte clase avute, plus că statul, prin împrumuturi formidabile, se pune în posibilitatea de a face el însuși o risipă colosală, după tonul general al țării, în construcții de un lux nebun ș.a.m.d.

Și asta, iarăși, ne dă aerul de țară bogată și pentru noi, și pentru străini. Străinul venit în țară și care invariabil e dus să vadă edificiile din București, apoi Sinaia, Curtea de Argeș, Constanța și salinele din Slănic pleacă și el cu impresia că țara face progrese formidabile și scrie aceasta și în străinătate, ceea ce ne măgulește vanitatea și ne întărește convingerea că sîntem în plină prosperitate economică.

Și mai e și o explicație psihologică. Într-o țară de producere numai pentru consumare neproductivă și risipă, clasele superioare își cîștigă așa de ușor viața, iară în vîrful piramidei cîștigă așa de ușor sutele de mii și trăiesc așa de bine și ușor economicește *încît e foarte natural ca în sufletul lor să se nască iluzia că în general în țara asta se trăiește ușor și că țara e foarte prosperă*

pentru că lor le merge atît de bine. O iluzie psihologică perfect explicabilă. Dealtfel — și asta e foarte important — întotdeauna clasele superioare, spre a consuma în tihnă plusvaloarea căpătată și pentru justificarea lor morală, caută să provoace în alții și în ele însele iluzia că, dacă prosperitatea nu e încă generală, prin progresele ce facem mergem într-acolo. Și doară clasele superioare sînt acelea care dau tonul.

Mai sînt și alte cauze ale acestei iluzii, dar nu le enumerăm pe toate ; cele arătate sînt de ajuns.

Astfel s-a creat și se creează iluzia pernicioasă, extrem de pernicioasă, că, deși țărănimea e mizeră, sîntem totuși o țară bogată și îndeplinim din zi în zi progrese de invidiat. Zic iluzia extrem de pernicioasă, pentru că, pătrunși de ea și legănați în ea, vom merge înainte pe această cale de gospodărire care ne duce spre dezastru și ruină.

Știau și anticii marele adevăr că începutul înțelepciunii e să te cunoști pe tine însuți. Asta e tot atît de adevărat pentru o nație ca și pentru un individ. Și noi trebuie neapărat să cunoaștem următoarele trei adevăruri care ne privesc :

Întîi, că sîntem extrem de săraci, că producem valori noi 33 de parale pe zi de cap de om (după ce statul prelevă partea sa). Al doilea, că prin producerea numai pentru consumare neproductivă și risipă nu numai consumăm tot ce se produce, dar și risipim și disponibilitățile moștenite și înghițim și tainul urmașilor. Prin această gospodărire, și publică și particulară, a căreia una din manifestările cele mai caracteristice este gospodărirea neoiobăgistă, nu ducem țara spre progres, ci spre ruină și dezastru. Și al treilea adevăr este că în cele două de mai sus rezidă cauza principală a celor mai multe din mizeriile noastre, nu numai materiale, dar și culturale, morale, naționale. Cînd aceste adevăruri vor intra adînc în conștiința publică, atunci se va face posibilă o îndrumare nouă, o reînnoire a felului nostru de a gospodări, de unde va urma o reînnoire a întregii noastre vieți sociale.

Bineînțeles că aici nu putem să dezvoltăm toate acestea și să tragem toate concluziile. Acest capitol e doar numai aruncarea unei fîșii de lumină asupra unor probleme formidabile și cel mult enunțarea unora din ele, nu analiza

lor. Numai în treacăt putem releva aci caracterul nefast al risipei statului și claselor noastre avute. Se înțelege, risipa e risipă și e condamnabilă moralmente de oriunde ar veni și oriunde s-ar întîmpla, pentru că se risipește un product muncit de alții și se introduce un factor demoralizator și dizolvant pentru țara unde risipa se săvîrșește. Decît, în țările capitaliste bogate, ea se face — cînd se face — dintr-un product național bogat ; dar cînd se face dintr-unul atît de sărac ca al nostru, din cele 50 de parale de cap de om !

Cu toată scurtimea acestui capitol, trebuie să spunem măcar cîteva cuvinte despre stat și gospodăria sa : a-l lăsa la o parte tocmai pe el ar fi, cum s-ar zice, să fii la Roma și să nu-l bagi de seamă pe papa.

*

După cum am văzut, statul, județele și comunele retrag și înghit din productul național formidabila cifră de 400 000 000 *, *adică a treia parte din productul național ; numai bugetul statului reprezintă 305 000 000, adică a patra parte, 25%, din tot productul național.*

În Franța, relativ atît de bogată și care e una din țările cele mai greu impuse, bugetul statului reprezintă a opta parte din productul național.

Ceea ce se petrece la noi e deci pur și simplu monstruos.

Dar această monstruozitate se vădește și mai sugestiv cînd comparăm calificativamente, dacă putem zice așa, bugetul nostru cu al Franței. Franța, socotită ca o gospodărie națională, ar putea să achite cea mai mare parte a bugetului său din venitul imenselor capitaluri acumulate și plasate în cea mai mare parte în străinătate (aproape 14 miliarde numai în Rusia).

Să vedem cam ce înseamnă bugetul statului nostru în starea economică în care ne găsim. După d-l Colescu, venitul net al *întregii* noastre proprietăți rurale cultiva-

* E o deosebire destul de mare între bugetul statului propriu-zis și acela al comunelor și județelor. Dar la noi, unde toate se găsesc, de fapt, în mîna aceluiași stat și aceleiași oligarhii politice și în toate trei e aceeași risipă și lipsă de socoteală, se poate vorbi de toate împreună ca de un singur buget de stat.

bile — al celei mari și al celei mici — e de 276 000 000 de lei în cifre rotunde *.

Venitul net al marii noastre industrii, inclusiv cea extractivă, e cam de 30 000 000 de lei ; împreună cu venitul net al pămîntului, face aproximativ, în cifre rotunde, 306 000 000 de lei.

Astfel, într-o țară eminamente agricolă, bugetul statului e egal cu o sumă care ar reprezenta venitul net al întregului pămînt, plus venitul net al industriei.

E să nu-ți crezi ochilor.

Și vorbind numai de bugetul statului. Bugetele comunelor și județelor înghit o sumă egală cu întregul produs, în valoare nouă, al marii noastre industrii (fără cea extractivă). Iară întreg bugetul statului, comunelor și județelor înghite o sumă egală cu venitul net al întregului pămînt, plus tot ce produc ca valoare nouă marea noastră industrie și industria extractivă **.

E aproape un *coșmar*.

---

* Iată, cuvînt cu cuvînt, ce zice d-l Colescu : „După recensămîntul fiscal, venitul total impozabil al proprietății cultivabile se urca în anul 1905 la cifra de 251 465 716 lei ; în această sumă nu intrau domeniile statului și coroanei, nici viile, dar se cuprindea venitul pășunilor. Notăm încă, că recensămîntul fiscal are în vedere venitul net al proprietății, dedus din valoarea ei locativă, după ce se scade o zecime drept cheltuieli de pază și întreținere".

** De aici se poate vedea cît de greșit e d-l P. P. Carp cînd afirmă că românul e mult mai puțin impus decît cetățeanul unei alte țări moderne. Se înțelege, formal vorbind, dacă facem comparație după numărul locuitorilor unei țări, afirmația d-sale e adevărată. Astfel, bugetul nostru de 305 000 000, ce apasă asupra unei populații de 7 000 000, reprezintă 43 de lei de locuitor, pe cînd bugetul Franței de patru miliarde, cu o populație în cifre rotunde de 39 000 000, reprezintă o sută și mai bine de franci de locuitor. Deci francezul plătește de două ori și jumătate mai mult decît românul. Dar comparația între sarcinile bugetare ale unei țări și ale alteia trebuie făcută nu cu privire la numărul respectiv de locuitori, ci după sumele lor respective de producere națională sau venit național. Dacă facem această comparație cu adevărat rațională, logică și socialmente adevărată, atunci vedem că bugetul Franței reprezintă 12% din totalul veniturilor ei naționale, iar al nostru 25% (!!!) din totalul producției noastre, din totalul venitului nostru național, *deci românul plătește de două ori mai mult decît francezul.*

Sacrificiul bugetar al României e de două ori mai mare decît al Franței.

Aici găsim și explicația puterii formidabile pe care începe s-o aibă tot mai mult statul, explicația acelei atracții invincibile pe care o are el pentru tot românul. Statul e la noi, cum am zis, distribuitorul binelui și răului, soarele dătător de viață, toate mîinile se întind către el, toate interesele se grupează împrejurul lui. Și nu e de mirare !

Statul dispune de a treia parte din întreaga producție a țării, statul înghite, într-o țară eminamente agricolă, o sumă de valori egale cu venitul net al întregului pămînt, plus tot ce produce industria mare.

E aproape fantastic !

Relele care decurg din creșterea aceasta anormală și hipertrofică a organului statului pentru organismul social sînt nenumărate.

În primul loc, bineînțeles, e creșterea mizeriei populației, mizerie care se mărește în proporție directă cu creșterea anormală a bugetului statului.

Al doilea rău, foarte însemnat, e următorul. Statul în societatea modernă e un organ social supus, o expresie mai ales a intereselor claselor producătoare ; nu a intereselor producătorilor direcți, a muncitorimii — exprimarea directă a acestora va fi statul socialist —, statul însă democrat-burghez exprimă în primul rînd interesele claselor economicește dominante, ale acelora care conduc producția. Dar cîteodată statul, în anumite condiții anormale, prin creșterea sa hipertrofică, prin faptul că ajunge să absoarbă o parte colosală din întreaga producție a țării, începe să se simtă tot mai mult și mai mult ca un organ de-sine-stătător, ba, mai mult, ca un organ dominant, care tinde să stăpînească toate clasele sociale și să dispună de însăși producția economică a țării.

Neavînd însă funcțiunile unei clase producătoare, statul devine fatal, prin hipertrofierea sa, un organ parazitar, care suge întreaga sevă a organismului social, îi falsifică și îi compromite creșterea și dezvoltarea.

Această hipertrofiere a organului statului, prefacerea lui într-un organ dominant, birocrato-parazitar, e una din cele mai pernicioase boli de care poate fi cuprins organismul social *al unei societăți moderne.*

Tocmai de boala aceasta gravă suferă Rusia. E cancerul birocrației parazitare țariste, care roade, otrăvește

și distruge organismul social rusesc. Și Rusia, printr-o luptă eroică, unică în felul ei, prin jertfele nenumărate, prin sîngele celor mai buni din fiii săi, n-a putut să scape pînă acum de boala aceasta.

Prin hipertrofierea statului și prin neoiobăgia noastră *(aceste două fenomene sociale sînt strîns legate)* începem și noi să imităm Rusia și, sub acoperișul și scutul unor instituții constituționalo-occidentale, începem să ne organizăm de-a binelea un stat birocrato-parazitar.

Dar trebuie neapărat să ne oprim din drumul acesta, e vremea supremă să ne oprim din drumul acesta, pentru că ceea ce poate suporta marea și puternica Rusie n-o putem noi : sîntem prea debili pentru aceasta.

Și tot aici și în aceeași ordine de idei trebuie să căutăm explicația pentru alt fenomen social : locul așa de nemăsurat de mare pe care-l ocupă politica în viața țării.

Politica acaparează toate interesele, atrage toate inteligențele și talentele, înlănțuiește toate conștiințele. Nu numai schimbarea unui guvern, dar pînă și schimbarea unui ministru de resort ține în suspensie respirația țării întregi, parcă ar fi un eveniment important ce-i hotărăște soarta și față de care dispar toate interesele și preocupările economice, intelectuale, culturale, naționale.

Din cele spuse mai sus e clar pentru ce politica ocupă un loc atît de precumpănitor în viața țării.

Statul dispune de a treia parte din producția țării, de o sumă de valori egală cu întregul venit net al pămîntului și cu tot ce produce industria și tot el diriguiește afacerile țării și, hipertrofiindu-se, devine o putere covîrșitoare în societate. Pe de altă parte, politica în țările cu regim constituțional e mijlocul prin care se poate pune mîna pe stat, e mijlocul prin care poți să iei parte la afacerile statului. Ce mirare deci că politica devine ocupația de predilecție, centrul hipnotic de preocupare pentru toți care vor să însemne ceva în țară, care vor să parvină. Și nu numai pentru aceștia, dar și pentru aceia care vor chiar numai să trăiască, întrucît într-o țară cu producție mizerabilă, lipsită de mare industrie, sînt clase întregi sociale, cum sînt oamenii cu ceva carte (proletariatul intelectual), care nu-și găsesc și nu-și pot găsi decît numai la statul birocrat mijloacele de trai.

Cînd însă statul normal prin hipertrofiere devine un stat birocrat-parazitar, atunci într-un regim constituțional și *politica devine politicianism, iară partidele politice se prefac în oligarhii politice, cu clientelele lor și cu toate rezultatele nefaste pe care le implică politicianismul și oligarhia politicianistă.*

Și astfel în profunzimile vieții economice găsim explicația adevărată a fenomenelor politico-sociale.

*

Am spus mai sus că nu pot vorbi aici mai pe larg de toate rezultatele acestui fel de gospodărie, felului nostru de a gospodări.

Ne vom opri, totuși, aci mai mult asupra fenomenului atît de interesant care se cheamă *scumpirea traiului*, avînd în vedere importanța, partea simptomatică și actualitatea lui mare. Cititorii noștri nu ne vor lua aceasta în nume de rău, întru cît fenomenul în chestie îi privește *acuma* așa de aproape și ating atît de adînc interesele lor cele mai vitale.

În ultimele trei decenii, obiectele de prima necesitate — carne, pește, lemne etc. — s-au scumpit într-un mod înfiorător, cu sute la sută ; în același interval, chiriile s-au dublat, s-au triplat ș.a.m.d.

De unde provine această imensă creștere a prețurilor care în oraș începe să facă imposibilă viața omului mai sărac ?

„Cauza e — au răspuns oamenii noștri politici, de stat — că sîntem acuma mai bogați ca înainte, că avem bani mult mai mulți, și de aceea, ca în toate țările mai bogate, banii se ieftinesc și fatal cresc prețurile ; dar această scumpire de trai, întru cît ea e rezultatul ieftinirii banului, e numai aparentă, nu e reală".

Nimic mai neexact.

Lasă că bogăția noastră e o legendă, cum am văzut mai sus, dar, chiar dacă am avea mulți bani, mulți de tot, aceasta ar putea influența prețurile numai întru cît s-ar mări cererea bunurilor și numai pînă cînd și oferta s-ar mări, s-ar acomoda cererii, deci în mod vremelnic.

Ca să vedem foarte clar cît de greșită e explicația oamenilor noștri de stat și a economiștilor noștri care explică scumpirea traiului prin mai marea abundență

și ieftinirea banului, să facem următoarea presupunere, o ipoteză absolut exagerată, care nu se poate îndeplini în realitate, dar care învederează cele zise mai sus.

Să presupunem că renta pămîntului ar fi crescut așa de mult, iară bugetul statului așa de formidabil, încît acestea singure la un loc ar înghiți nu 45% din întreaga producție a țării, cum e cazul acuma, ci o sumă aproape dublă, adică 80%. Ce s-ar întîmpla atunci?

E vădit pentru oricine că în acest caz, rămînînd pentru consumul și viața tuturor claselor sociale, afară de rentieri și stat, numai 20% din întreaga producție a țării, toți locuitorii ar dispărea de foame și mizerie, și împreună cu ei ar dispărea și statul cu clasele bugetivore și rentivore.

Dar, înainte de a ajunge la acest ultim dezastru, un altul ar veni să distrugă teoriile economice ale oamenilor noștri de stat.

În adevăr, în supoziția noastră, rentierii și statul absorbind 80% din întreaga producție și, după obiceiul pămîntului, cheltuind cea mai mare parte în străinătate sau pe mărfuri străine, iară întreaga țară neavînd pentru consumul său decît numai 20% din producția națională, mizeria ar deveni înfricoșătoare, banii ar deveni extrem de rari.

Pe de altă parte, prin creșterea nemăsurată a rentei pămîntului s-ar scumpi în aceeași măsură toate bunurile ce provin din pămînt, deci tocmai cele strict necesare vieții, iară prin scumpirea acestora s-ar scumpi și munca lucrătorilor, prin urmare și toate bunurile produse de ea. Tot astfel, scumpindu-se mult produsele pămîntului prin mărirea nemăsurată a rentei, s-ar ridica enorm prețul tuturor fabricatelor marii și micii industrii, în care intră produsele pămîntului ca materii prime. Statul de asemenea, mărind enorm impozitele, în special pe cele indirecte, ar mări întru atîta și prețul bunurilor

Și atunci, în supoziția noastră, am avea următoarea stare de lucruri : de o parte, o grozavă lipsă și raritate a banilor ; de altă parte, o îngrozitoare urcare a prețului bunurilor economice, o îngrozitoare scumpire a vieții.

Bineînțeles că atunci oamenii noștri de stat ar găsi că scumpirea vieții provine din cauza rarității banului, după cum acuma găsesc că provine din cauza abundenței lui.

E atît de evident, atît de simplu și atît de ușor : cînd vezi două fenomene coexistente, decretezi pe unul drept cauză a celuilalt și basta ! Banul în țara noastră e azi mult mai abundent ca acum un sfert de veac, viața e mult mai scumpă, deci cauza scumpirii traiului e abundența banului. Nu-i vorbă, se poate zice și altfel : cauza abundenței banilor e scumpirea bunurilor economice, întru cît pentru a plăti și a comercializa o sumă de bunuri mai scumpe trebuie și bani mai mulți. Ei, și atunci? Atunci ne-am încurcat și atîta tot !

O, dacă explicările acestea atît de ușoare și simple ar fi tot atît de adevărate științificește ! Din nefericire, explicările conforme aparențelor și priceperii obișnuite, practice sînt ușoare, dar nu sînt adevărate, iară cele științifice sînt adevărate, dar nu sînt ușoare deloc.

Noi însă avem nevoie de explicările cele adevărate și de aceea trebuie să facem o excursiune cît de mică în domeniul științei.

Pentru a afla de ce se scumpesc valoarea și prețul bunurilor economice, ale mărfurilor, trebuie să cunoaștem, în două cuvinte măcar, ce e valoarea unei mărfi și ce e prețul ei.

Valoarea unei mărfi, după Marx, e egală cu timpul mijlociu necesar pentru producerea ei, iară după economiștii clasici burghezi valoarea unui bun economic, a unei mărfi e egală cu cheltuielile mijlocii necesare pentru producerea ei *.

Prețul unei mărfi e valoarea ei exprimată în bani.

Sînt două legi economice fundamentale în societățile producătoare de mărfuri care fac ca în prețul unei mărfi

---

* Teoria lui Marx asupra valorii e incomparabil superioară, ca teorie științifică, celei a economiștilor clasici burghezi. Teoria lui Marx e mai generală, mai abstractă și cuprinde și lămurește, științificește vorbind, mult mai bine fenomenul valorii. Dar tocmai pentru că e mai abstractă, e mai greu de înțeles, și de aceea noi, dorind să fim cît se poate de clari, în aceste cîteva cuvinte teoretice întrebuințăm amîndouă definițiile, și asta cu atît mai mult cu cît definiția valorii economiștilor clasici burghezi *în practică* poate fi redusă la cea a lui Marx.

Asemenea, pentru a nu complica chestia tratată, vorbind de preț facem abstracție de alte manifestări ale fenomenului prețului, cum e acela al monopolului, *prețul rarității* etc... Pe noi aici ne interesează numai prețul mărfurilor ce pot fi produse în cantități voite și care preț, urcîndu-se, scumpește viața, dar nu ne interesează prețul tablourilor artistice.

să se manifesteze valoarea ei, ca prețul unei mărfi să caute să devină egal cu valoarea ei; aceste două legi fundamentale sînt: legea liberei concurențe și legea ofertei și cererii. Dacă în piață ar fi un singur vînzător de mărfuri, el s-ar folosi atunci de situația lui privilegiată și ar ridica prețul mărfurilor cu mult deasupra valorii lor, iară dacă în piață ar fi un singur cumpărător față de mulți vînzători, atunci și acesta s-ar folosi de situația lui privilegiată și ar coborî prețul mărfurilor mult sub valoarea lor. Dar vînzători sînt mulți și toți vor să vîndă și, prin concurența dintre ei, caută să reducă prețul mărfurilor; de asemenea, și cumpărători sînt mulți și prin concurența dintre ei caută, la rîndul lor, să ridice prețul mărfurilor.

Pe de altă parte, în societatea modernă, unde se produce nu pentru consumarea directă, ci pentru vînzare, nu se știe niciodată exact cît anume se cere în piață din mărfurile necesare. De aceea se produce și se furnizează în piață uneori mai mult, alteori mai puțin decît se cere. Dacă oferta mărfurilor întrece cererea, atunci prețul acestora cade sub valoarea lor, ele se ieftinesc, dar atunci și producția mărfurilor și furnizarea lor în piață, devenind păgubitoare, cată să se restrîngă, să se împuțineze, oferta deci scade și cată să se acomodeze cererii, ceea ce face ca și prețul mărfurilor să revină la valoarea lor. Dacă se întîmplă, dimpotrivă, ca cererea să întreacă oferta, atunci prețul mărfurilor se ridică deasupra valorii lor, ele se scumpesc, dar atunci și producătorii și furnizorii, mînați de dorința unui cîștig mai mare, caută să producă și să furnizeze mai mult, oferta deci crește și caută să se acomodeze cererii, ceea ce face ca prețul mărfurilor să scadă pînă la valoarea lor.

Astfel, prin aceste două legi fundamentale — libera concurență și legea ofertei și cererii — și prin oscilațiile provocate de ele, prețul mărfurilor e ba mai sus, ba mai jos decît valoarea lor și cată să ajungă, în mijlociu, la valoarea lor, care constă în cheltuielile lor de producere și de furnizare.

Acuma, cînd știm în cîteva cuvinte ce e valoarea și ce e prețul mărfurilor, să vedem ce e banul.

Aurul (noi avem etalon de aur, iară hîrtia monedă, schimbabilă în aur, e un reprezentant adecvat al acestuia), aurul, zic, e un bun economic întocmai ca oricare

altul, a cărui valoare e deci egală cu vremea necesară, cu cheltuielile necesare pentru producerea lui. Dar aurul e un bun economic *sui-generis*, are anumite calități care îl prefac în bani propriu ziși, în instrument de schimb și în instrument de măsurare a valorii tuturor celorlalte mărfuri. Faptul că aurul-monedă e totodată un bun economic ca toate celelalte, dar și un instrument de schimb și capital, faptul că se prezintă sub trei ipostaze deosebite, că are trei funcții economice diferite îl preface într-o categorie economică foarte complexă, foarte greu de pătruns și care încurcă strașnic nu numai publicul neștiutor sau diletant, dar și pe economistul de meserie.

Așadar, aurul-monedă e un bun economic, o marfă ca oricare alta, are valoarea lui, care se măsoară prin timpul mijlociu necesar pentru producerea lui, prin cheltuielile lui de producere, și tocmai de aceea, avînd pe lîngă asta și anumite calități speciale, devine *monedă*, un instrument de schimb și de măsurare a valorii celorlalte mărfuri. O bucățică de aur — napoleonul — pentru producerea căruia se cere, să zicem, două zile de muncă, a cărui cheltuială de producere e de 20 de lei se va schimba și va face să se schimbe între ele o pereche de ghete, un sac de făină sau o haină, care cer de asemenea în medie pentru producerea lor cîte două zile de muncă și ale căror cheltuieli de producere sînt de 20 de lei. Dacă cheltuielile de producere a unei mese vor fi de 40 de lei, a unui pat de 60 de lei, atunci masa se va schimba pe o bucată de aur cît 2 napoleoni, patul pe o bucată de aur cît 3 napoleoni sau pe hîrtie-monedă echivalentă, care, într-o țară cu o circulație monetară normală și cu etalon de aur, e un reprezentant adecvat al aurului.

Într-un cuvînt, mărfurile se schimbă între ele prin intermediul aurului după cheltuielile lor de producere, și în privința asta e indiferent dacă banii-aur vor fi abundenți în țară sau ba. De-or fi în țară 5, 10 ori 20 000 000 de napoleoni de aur, tot o pereche de ghete se va schimba pe un napoleon, întrucît cheltuielile de producere și ale uneia și ale celuilalt sînt de 20 de lei.

Dar dacă ghetele, haina, sacul de făină se vor scumpi, dacă cheltuielile lor de producere se vor dubla? Atunci e vădit că aceste mărfuri, ale căror cheltuieli de producere vor fi de cîte 40 de lei, nu se vor mai putea schimba pe o bucată de aur cît un napoleon, ci pe o cantitate de aur

dublă, ale cărei cheltuieli de producere sînt de asemenea de 40 de lei. În acest caz însă, bunurile economice — ghetele, haina, sacul de făină — s-au scumpit pentru că s-au ridicat cheltuielile lor de producere și nu pentru că s-ar fi ieftinit aurul.

Dar dacă aurul s-ar ieftini, dacă cheltuielile lui de producere s-ar reduce la jumătate (prin procedee noi de extracțiune ori prin descoperirea unor mine extraordinar de bogate)? Atunci da, atunci într-adevăr, din cauza și în proporția ieftinirii aurului-monedă s-ar scumpi și toate mărfurile, toate bunurile economice. Ghetele, haina, sacul de făină, ale căror cheltuieli de producere au rămas aceleași, a căror valoare a rămas aceeași: 2 zile în mijlociu de muncă, nu se vor mai putea schimba pe o bucată de aur de un napoleon, a cărui valoare s-a redus la jumătate, ci pe doi napoleoni, prețul lor deci se va dubla, se va scumpi, ca și prețul tuturor celorlalte mărfuri. Scumpirea aceasta însă ar fi numai aparentă, întrucît cheltuielile de producere a tuturor bunurilor și deci și valoarea lor au rămas aceleași și numai măsura cu care sînt măsurate — banul-aur — și-a schimbat valoarea.

Nu-i vorbă, chiar scumpirea aceasta aparentă ar face încă destule buclucuri și ar tulbura profund toate relațiile sociale. Astfel, statul, prin bugetul lui întocmit după vechea valoare a aurului, ar retrage din producția țării numai jumătate din valorile vechi, ar fi deci în pierdere cu 50%, care ar fi cîștigate de contribuabili. Astfel, și un creditor care ar avea de încasat o mie de lei ar primi numai jumătate din valoarea reală veche — o valoare reală veche de 500 de lei —, iară pe celelalte 500 le-ar cîștiga debitorul. Tot așa și lucrătorii salariați, întru cît ar primi vechiul lor salariu nominal, ar căpăta în realitate numai o jumătate a vechii valori reale, iară capitaliștii și patronii ar încasa-o pe cealaltă. Și întregul bucluc s-ar putea înlătura numai taxînd aurul după noua lui valoare, prefăcînd o cantitate de aur de două ori mai mare într-o monedă nouă de 20 de lei. Atunci toate relațiile economice ar deveni iarăși normale.

Dar toate aceste dezvoltări sînt gratuite, întrucît valoarea și prețul aurului de zeci de ani, cu oarecare oscilații, nu s-au schimbat în mod simțitor și, prin urmare, nici scumpirea bunurilor nu poate proveni din cauza aceasta. Și nici economiștii și oamenii noștri de stat nu susțin

aceasta; ei nu zic că aurul-monedă s-ar fi ieftinit în țară din cauza reducerii valorii lui, a cheltuielilor lui de producere, ci din cauza abundenței sale.

Or, aceasta e o mare greșeală, care provine din faptul că d-lor confundă banii în calitatea și funcția lor de capital cu banii în calitatea și funcția lor de instrument de schimb.

Cînd banii — capitalul bănesc — sînt abundenți, cînd oferta lor în piața financiară întrece cererea, atunci *se ieftinesc* și, depuși la bancă, în loc să producă 6%, produc, să zicem, 5, 4 sau chiar 3%: productivitatea capitalului bănesc scade la jumătate, banii sînt de două ori mai ieftini. *Dar această ieftinire a banilor, în calitatea și funcția lor de capital, n-are a face cu banii în calitatea și funcția lor de instrument de schimb.* Un napoleon depus la bancă, de-o produce el, în calitate de capital, 50 de bani ori un leu, el tot pe o pereche de ghete se va schimba întru cît cheltuielile de producere a acesteia sînt egale cu cheltuielile de producere a napoleonului. Prin urmare !...

Există un caz în care abundența banilor *ca instrument de schimb* poate să devină într-adevăr o cauză de scumpire a bunurilor de trai, și nu de scumpire aparentă, ci reală și adevărată. Aceasta se întîmplă cînd banii năvălesc într-o țară deodată și pe neașteptate, așa cum a fost cazul, de pildă, la noi în timpul războiului ruso-turc. Atunci, banii înmulțindu-se deodată, cererea bunurilor crește mult și covîrșește oferta, care nu i se poate acomoda imediat; prețurile se ridică mult deasupra cheltuielilor de producere și furnizare, viața se scumpește mult. Dar, mînați de dorința unui cîștig atît de ridicat, producătorii din interiorul țării și furnizorii mărfurilor din afară — negustorii — măresc producția și furnizarea, măresc oferta, care ajunge de obicei să întreacă și cererea, și astfel, după o perioadă de scumpire a bunurilor, vine o perioadă de ieftinire chiar sub valoarea lor. Și în acest caz excepțional, care n-are nimic a face cu ceea ce se petrece în țară la noi, abundența banilor poate să fie numai cauza unei scumpiri trecătoare, căreia îi urmează o perioadă de ieftinire a vieții.

Prin urmare, explicarea scumpirii traiului nostru, scumpirea continuă, reală și crescîndă, prin abundența

banilor, *chiar dacă aceasta din urmă ar exista cu adevărat*, e o erezie economică și o fantezie practică.

Dar atunci care sînt cauzele adevărate ce scumpesc în realitate bunurile economice și deci și viața ?

După cele spuse mai sus, răspunsul e destul de clar : toate acele cauze care măresc cheltuielile de producere a unei mărfi, mărindu-i valoarea, îi ridică și prețul și *ipso facto* scumpesc viața.

Astfel de cauze sînt multe ; să le vedem pe cele principale.

Prima cauză, și o cauză fundamentală, a scumpirii bunurilor de trai ar putea să fie scăderea productivității muncii. Dacă pentru producerea unei perechi de ghete, a unei haine, a unui sac de făină ar fi necesare patru zile, în loc de două, atunci și cheltuielile lor de producere s-ar dubla, atunci evident că și valoarea și prețul lor s-ar dubla.

Poate fi vorba la noi de scumpirea bunurilor de trai din această pricină ? Evident că nu. Nici la noi, nici aiurea. Dimpotrivă, productivitatea muncii nu numai că nu scade, dar prin tehnica modernă, prin aplicațiile științei crește mult în agricultură, vertiginos în industrie, tinzînd să ieftinească uimitor bunurile de consumație. Factorul acesta economic ieftinește deci foarte mult traiul, nu-l scumpește.

Al doilea factor care ar putea să ridice prețul bunurilor de trai e scumpirea muncii. Mărindu-se prețul muncii muncitorului, în aceeași proporție cresc și cheltuielile de producere a mărfurilor și deci și prețul lor *.

E oare acesta cazul țării noastre ? Nu. De țărănime nu mai vorbim ; ea moare mai abitir acuma de foame decît oricînd. Întru cît privește pe lucrătorii din orașe și lucrătorii industriali, apoi salariul acestora a crescut cu adevărat în cele din urmă trei, patru decenii, uneori s-a dublat, alteori și mai mult. Dar în aceeași măsură s-a scumpit și viața, traiul muncitorului, așa că în realitate el nu numai că nu consumă mai mult din productul național, ci chiar cu un salariu dublu trăiește, poate, mai greu decît mai înainte. Lucrătorul nu se alege deci cu nimica din scumpirea muncii, a mărfii lui, munca ; produsul și rezultatul acestei scumpiri intră numai vremelnic în punga lui, nu e consumat de el, ci de un X oarecare. Acest X, scumpind munca, *ipso facto* scumpește bunurile produse de ea, iară rezultatul acestei scumpiri a muncii nu-i revine ei, ci aceluiași X. Vom vedea îndată cine este acest X.

Atunci poate că negustorii, intermediarii, vînzătorii or fi scumpind din lăcomie așa de mult viața, urcînd imens prețul bunurilor deasupra valorii lor și a cheltuielilor lor de producere ?

Din toate explicațiile date scumpirii vieții, aceasta e cea mai absurdă, cea mai copilărească.

După cum am văzut, prețul unui bun economic se reduce prin libera concurență la valoarea acestui bun (adică la cheltuielile lui de producere și furnizare, în care intră și profitul obișnuit al negustorului). Or, negoțul în țara noastră e bazat pe libera concurență. Dacă negustorii, intermediarii ar realiza profiturile de sute la sută cu cît au crescut prețurile bunurilor de trai, atunci nu numai capitalul intern, dar întreg capitalul mobiliar din cîteșipatru colțurile lumii s-ar îndrepta spre negoțul țării, care dă profituri așa de fabuloase. În realitate e

---

* În societățile moderne, capitaliste, productul național, *grosso modo*, se împarte în valoarea necesară, pe care o iau lucrătorii, și plusvaloarea, ce și-o apropie capitalul. Dacă partea lucrătorilor crește, scade întru atîta partea capitalului, și atîta tot. De aci n-are de unde să urmeze creșterea prețurilor.

În realitatea vieții economice însă nu crește întreagă și nu crește deopotrivă partea luată de toți lucrătorii. De obicei, în anume branșe de producție se ridică salariile din cauze diferite, în altele nu ; și, profiturile capitalului tinzînd să se egalizeze, în branșa de producție unde s-au ridicat salariile cresc și prețurile. Întru cît privește pe lucrătorii independenți, micii meseriași etc..., o categorie economică atît de importantă în țările semicapitaliste, apoi nici vorbă nu e că, remunerarea muncii lor crescînd, cresc și prețurile bunurilor produse de această muncă.

Decît, și aceasta trebuie de ținut bine seamă, la noi în adevăr s-a ridicat prețul muncii, dar nu și strictul necesar pentru producerea și reproducerea ei, munca nu consumă mai mult decît altădată, ci s-a ridicat prețul ei din cauza scumpirii bunurilor consumate de ea ; ***munca s-a scumpit din pricina scumpirii traiului, încît remunerarea crescîndă în bani a muncii nu e cauza primă și eficientă a scumpirii traiului, ci este efectul ei.***

tocmai dimpotrivă : mai tot capitalul indigen, neavînd industrie unde să se poată plasa, caută să se bage în negoţ, iară rezultatul e o concurenţă înverşunată între negustori.

Atunci poate că trusturile şi cartelurile scumpesc traiul, ridicînd preţul mărfurilor deasupra valorii lor ?

Într-o minimă măsură, da. Cartelurile, întru cît eludează legea liberei concurenţe, scumpesc nenormal bunurile, mărfurile pentru vînzarea cărora sînt cartelate. Sînt însă foarte puţine cartelurile cu un număr absolut neînsemnat de mărfuri, şi, afară de asta, cea mai superficială analiză a preţului unei mărfi vîndute de cartel va arăta cum acesta din urmă scumpeşte marfa cu mai puţin decît X-ul despre care am vorbit mai sus.

Atunci poate că industria indigenă şi încurajarea ei ridică preţul mărfurilor şi scumpesc astfel traiul ?

Într-o mică măsură, da. Întru cît cheltuielile de producere ale industriei noastre mari sînt mai ridicate decît acelea ale industriei articolelor similare din străinătate, întru atîta, prin faptul tarifelor protectoare, plătim mai scump mărfurile acestea. Dar iarăşi şi în scumpirea aceasta intervine, mărind-o, X-ul nostru.

Afară de asta, bunurile produse de industria noastră proteguită sînt foarte puţine şi, afară doar de zahăr, joacă un rol relativ neînsemnat în bugetul contribuabilului român, şi de aceea şi scumpirea vieţii provenită din această pricină e neînsemnată în comparaţie cu enorma scumpire a traiului în ţara noastră.

Atunci care e adevărata şi adînca pricină a acestei scumpiri enorme a traiului ?

Iat-o, sau iată-le.

Mai întîi unele articole de primă necesitate, pe care ţăranul nostru le producea şi le furniza pieţei, se scumpesc pentru că ţăranul e silit de regimul neoiobag să devină tot mai exclusiv producător de cereale pentru export şi produce din ce în ce mai puţin produsele auxiliare ale agriculturii — zarzavaturi, păsări, lapte, ouă etc... —, pe care înainte le producea şi le vindea foarte ieftin, neţinînd seama cît îl costa cu adevărat producerea lor.

Dar cauza principală, adîncă, permanentă, constantă a scumpirii traiului şi a creşterii mizeriei sînt *sporirea*

nemăsurată a bugetului, a impozitelor statului şi sporirea tot atît de nemăsurată a rentei pămîntului. Acestea, întru cît ridică cheltuielile de producere şi furnizare a mărfurilor, întru atîta le măresc preţurile şi deci scumpesc traiul.

Asta e cauza adevărată, adîncă, permanentă şi constantă a scumpirii traiului.

Am văzut că statul ia din întreaga producţie a ţării 400 000 000 ; renta pămîntului marii proprietăţi e de 120 000 000—140 000 000. Statul şi renta iau deci dintr-un miliard şi două sute de milioane pînă la 540 000 000, adică aproximativ 45%. Va să zică statul şi rentierii pămîntului retrag din întreaga producţie — care prin sine însăşi e mizerabilă şi insuficientă pentru o viaţă omenească a ţării — 45% ; încît pentru restul întregii ţări, cu toate clasele ei (afară de cei care trăiesc din buget şi din renta pămîntului), rămîne 55%.

Ce mirare deci că, pe măsură ce statul şi rentierii pămîntului retrag tot mai mult din productul ţării, mizeria merge crescînd ?

Cu cît statul şi renta vor retrage mai mult, cu atît mizeria va creşte. Şi, într-o ţară capitalistă sau semicapitalistă producătoare de mărfuri, această mizerie se manifestă, pe de o parte, prin faptul că locuitorii au tot mai puţine mijloace cu care să cumpere, iară pe de altă parte prin scumpirea tot mai mare a mărfurilor, a bunurilor de consumare.

Renta, crescînd într-o proporţie nemăsurată, scumpeşte toate bunurile provenite din pămînt, în primul rînd deci bunurile cele mai importante şi mai strict necesare vieţii. Renta crescîndă a pămîntului scumpeşte în aceeaşi măsură toate productele pămîntului, care intră ca materii prime în fabricarea altor bunuri materiale, industriale. Scumpind viaţa muncitorului, renta pămîntului scumpeşte bunurile produse de această muncă. Iară statul, prin impozitele directe şi indirecte, produce acelaşi rezultat ca şi renta, într-o măsură şi mai mare *.

Şi atunci cînd renta şi statul absorb din întreaga producţie a ţării grozava şi imensa sumă de 45%, atunci

* Nu toate impozitele statului, dealtfel, scumpesc preţurile. Astfel, impozitul asupra rentei pămîntului micşorează această rentă, dar nu ridică preţurile.

cînd renta pămîntului și statul înghit cît pe ce jumătate din întreaga noastră producție, rămînînd pentru întreaga țară numai o jumătate și ceva din ceea ce produce, a te mai mira de enorma scumpire a vieții și a-i căuta cauzele eficiente aiurea e tot așa de logic și cuminte ca și cum, după săptămîni întregi de ploi torențiale, te-ai mira de inundații și le-ai căuta cauza în apa cu care se stropesc străzile orașelor.

Dar opinia noastră publică a fost atît de mult înșelată și îndreptată pe căi greșite de cei neștiutori și interesați încît cred că nu e de prisos să dau aici cîteva exemple concrete pentru dovedirea celor de mai sus.

Să luăm ca pildă scumpirea chiriilor, care joacă un rol covîrșitor în bugetul omului sărac.

Pentru construirea unei case trebuie mai întîi teren, iară renta pămîntului urban a crescut în proporții fabuloase ; în ultimele trei-patru decenii, prețul metrului pătrat în București s-a dublat, s-a triplat, s-a împătrit, ba și mai mult. Apoi pentru construirea pe acest teren, al cărui preț s-a ridicat cu 200, 300% etc..., trebuie material de construcție : var, nisip, cărămidă, lemn lucrat etc. Producerea acestui material reclamă muncitori manuali și intelectuali, iară munca s-a scumpit și ea, de o parte din cauza scumpirii — prin creșterea rentei — a tuturor bunurilor strict necesare vieții, de altă parte din cauza creșterii impozitelor directe și indirecte. Astfel, muncitorii care produc materialele de construcție primesc o remunerare mai mare ca mai înainte. Din nenorocire, mărirea aceasta a remunerării nu le folosește lor la nimic ; ei sînt numai intermediarii prin mijlocirea cărora surplusul acesta de salarii intră în buzunarul rentei și al statului ; nu-i mai puțin adevărat însă că prin această mărire a plății muncii se scumpesc bunurile produse de ea, se scumpesc deci foarte mult materialele de construcție. Același lucru se întîmplă și cu munca direct întrebuințată în construcție ; și munca aceasta — a arhitecților, zidarilor, lemnarilor etc... — e scumpită și din aceleași cauze. Pe urmă și toate materialele necesare aduse din străinătate sînt scumpite prin enormele taxe vamale ce se prelevă asupra lor. În urmă vin angaralele statului ce cad asupra casei și fel de fel de impozite comunale crescute.

Astfel, din toate aceste cauze, valoarea unei case e acuma de două sau de trei ori mai mare ca altădată ; și se înțelege că și chiria trebuie să se urce în aceeași proporție *.

Sau să luăm un alt exemplu : carnea, un obiect de asemenea de primă necesitate.

Acum treizeci de ani pășunile erau extraordinar de ieftine, era mult pămînt disponibil, nu putea tot să fie pus sub cultură, și renta pămîntului era foarte redusă. Acuma însă renta a crescut enorm, mai tot pămîntul e pus sub cultură, așa că nici nu le mai vine deloc la socoteală proprietarilor și arendașilor să dea pămînt pentru pășune, pămînt care sub cultura cerealelor produce 50 de lei pogonul.

Oamenii noștri de stat abia după ce au obținut un briliant succes diplomatico-economic : permisiunea de a exporta vite în Austria, de-abia atunci au băgat de seamă că vremurile s-au schimbat, că pășunile s-au scumpit pînă într-atît încît nu mai convine să creștem vite de export, că permisiunea exportului au obținut-o, foarte adevărat, decît numai atîta că... n-avem ce exporta.

Așadar, prețul pășunilor a crescut enorm, s-a întreit, ba și mai mult decît întreit. Or, vita nu se hrănește din aer, ci trei ani de zile, pînă ce devine bună de tăiat, trăiește din pășuni, din productele pămîntului.

Prin urmare, creșterea unei vite de tăiat costă astăzi cel puțin de trei ori mai mult decît acuma trei decenii ; iară după ce e adusă de măcelar la tăiat mai vin încă multe alte cheltuieli și angarale : abatorul, veterinarul și fel de fel de impozite comunale. Apoi prețul prăvăliei măcelarului s-a mărit, munca pe care o întrebuințează e acum mai scumpă ca altădată, în sfîrșit cheltuielile lui proprii și ale familiei lui, care se ridicau acum trei decenii la 4 000 de lei anual, trec astăzi peste 8 000, și noi știm de ce și de unde vin toate aceste scumpiri.

* E evident că scumpirea chiriilor poate să provină și din cauza lipsei de case de închiriat, din cauză că cererea de case întrece oferta. În acest caz însă, casele începînd să producă venituri ce trec mult de venitul obișnuit și normal, se construiesc case multe, și de obicei oferta lor mărită covîrșește cererea și chiriile cad sub normal. Scumpirea deci a chiriilor din această cauză nu poate fi decît vremelnică.

Fireşte că aceste cheltuieli cad toate asupra cărnii de vînzare, îi măresc cheltuielile de producere şi de furnizare, ca să vorbim în termeni economici.

Ce mirare deci că preţul cărnii s-a întreit şi s-a împătrit în ultimii treizeci de ani !

Se înţelege, dacă s-au întreit cheltuielile de producere şi de furnizare a cărnii — în primul şi esenţialul rînd din cauza creşterii rentei pămîntului şi a impozitelor statului —, şi preţul cărnii trebuie să crească în aceeaşi proporţie. Dar publicul neştiutor, încurajat de cei interesaţi, acuză... pe măcelari (de ce adică n-ar vinde mai ieftin decît îi costă) şi cere împotriva lor intervenţia statului.

Şi ceea ce e mai comic decît toate : statul chiar intervine foarte grav şi energic... *pentru a feri publicul consumator de spolierea negustorilor măcelari !*

E de la sine înţeles că aceleaşi cauze care scumpesc carnea scumpesc şi laptele, ouăle, păsările, zarzavaturile.

Pentru limpezirea şi mai mare a celor spuse mai sus să luăm încă o pildă foarte caracteristică : berea, care joacă şi ea un rol oarecare în bugetul orăşanului.

Berea se vinde de fabrici cu 50—52 de lei hectolitrul, 50—52 de bani litrul. Din aceşti 50 de lei, statul şi comuna încasează direct 20 de lei, adică nici mai mult nici mai puţin decît 40% din preţul de vînzare al berei. Dar cel puţin din cele 60% rămase, din cei 30 de bani ce mai rămîn de fiecare litru fabricantului, nu mai prelevează nimic statul şi renta crescîndă a pămîntului ?

Aş, vorbă să fie !

Mai întîi, orzul şi hameiul — materiile prime din care se fabrică berea — se scumpesc din cauza creşterii rentei pămîntului (or, din cauza scumpirii lor creşte renta pămîntului, ceea ce revine la acelaşi lucru). Această scumpire a materiilor prime măreşte, bineînţeles, şi cheltuielile de producere a berei. Apoi alt element care măreşte aceste cheltuieli e şi capitalul băgat în fabrică şi instalaţii. Or, terenul pe care e construită fabrica acum costă incomparabil mai mult decît înainte din cauza creşterii imense a rentei pămîntului urban, de asemenea incomparabil mai mult costă şi construirea fabricii din cauza scumpirii muncii prin creşterea rentei pămîntului şi a impozitelor statului. Munca însemnată, manuală şi

calificată, intelectuală, întrebuinţată la fabricarea berei e şi ea scumpită din aceleaşi cauze.

Nu ştiu cu cît pot toate acestea să mărească cheltuielile de producere a berei, probabil cu 10 lei hectolitrul ori poate şi mai mult.

Dar mai departe. Fabricantul vinde berea cu 50—52 de lei hectolitrul berarului, care urmează să o revîndă consumatorului. Pentru aceasta îi trebuie un local *la poziţie, în centru,* adică tocmai acolo unde renta pămîntului urban a crescut enorm. Din această cauză şi din cauza scumpirii construcţiei casei, berarul plăteşte astăzi pentru local o chirie de 10 000 de lei şi mai bine. Apoi vin patenta, licenţa, fel de fel de impozite comunale. Lumina, gheaţa, munca întrebuinţată de berar, toate s-au scumpit mult din cauzele ştiute ; în sfîrşit, berarul însuşi şi familia lui, care acum un sfert de veac puteau să trăiască bine cu 4 000 de lei anual, nu pot acum nici cu o sumă dublă.

Şi toate cheltuielile acestea mărite cad, într-o ţară săracă după cum e a noastră, asupra unui cerc restrîns de consumatori.

Şi iată cum un litru de bere, ale cărui cheltuieli de producere (inclusiv profitul fabricantului) ar trebui să se ridice la 20 de bani, ajunge de a se vinde cu un leu, iară berarii, presupuşii autori ai acestei scumpiri enorme, cu foarte rare excepţii, trăiesc de azi pe mîine, cu frica falimentului în spinare.

Întru cît priveşte renta pămîntului şi statul, apoi aceştia tac, înghit, îşi fac digestia, şi din cînd în cînd, la intervale din ce în ce mai scurte, statul intervine energic... pentru a feri publicul consumator de spolierea berarilor.

Aş putea să înmulţesc cît de mult exemplele acestea ; sper însă că şi cele citate sînt îndestulătoare.

Dealtfel şi cititorii singuri, fără ajutorul meu, pot să se convingă de veracitatea celor avansate aici. N-au decît să ia preţul crescut al unui bun economic oarecare, să-l analizeze, descompunîndu-l în toate elementele lui, şi să cerceteze pentru fiecare element cu cît participă la scumpirea acestuia statul şi renta pămîntului ; atunci se vor convinge de la sine şi vor pricepe clar legătura cauzală care există, de pildă, între scumpirea crenvurştilor şi creşterea rentei pămîntului, între mărirea impo-

zitului asupra sării și pipărarea chiriilor la București sau Craiova.

N-aș dori dealtfel să fiu rău înțeles. Eu nu zic, firește, că nu sînt negustori care caută să scoată prețuri exagerate — cum să nu fie ! — și nici nu zic că n-ar trebui luate măsuri împotriva cartelurilor și trusturilor întru cît ele spoliază publicul, ridică prețurile, eludînd o lege fundamentală a societăților moderne : concurența liberă. Ceea ce afirm eu e că toate acestea participă *relativ* cu puțin la scumpirea traiului și sînt trecătoare, pe cînd cauza ei adîncă, eficientă, fundamentală, permanentă e creșterea nemăsurată a rentei pămîntului și creșterea și mai nemăsurată a impozitelor statului (inclusiv ale comunelor și județelor).

„Dar — va zice cu mirare cititorul — cum se poate ca de atîta vreme întreaga opinie publică să fie dusă pe căi atît de greșite ?"

Da, se poate ! E și neștiință, nepricepere la mijloc, dar mai ales sînt și puternice interese care o cer ca o diversiune. Dealtfel, în cazul de față se și simte nevoia mare de diversiune. Închipuiți-vă, într-adevăr, pe contribuabilul român aflînd deslușit adevăratele cauze ale înfiorătoarei scumpiri a traiului. Contribuabilul nostru ar putea face atunci următoarele deducții adevărate și logice.

Dacă pricina enormei scumpiri a traiului e creșterea neîncetată și nemăsurată a bugetului statului, atunci să facă d-sa bunătatea să nu mai crească, ci, dimpotrivă, să descrească ; iară dacă marea creștere a rentei pămîntului, care scumpește și ea întru atîta traiul, e o fatalitate în societățile moderne, care se face fără vina sau meritul rentierului, atunci să fie impusă mai ales renta pămîntului, degrevînd întru atîta consumația omului sărac.

Sînt foarte logice și adevărate toate acestea, dar, vedeți, cît de dezagreabile...

Pe cînd așa...

Cînd oligarhia politică mărește cu zeci de milioane bugetul statului, ceea ce constituie o adevărată și autentică grozăvenie pentru o țară cu o producție atît de săracă, ceea ce duce țara cu pași siguri spre ruină și dezastru și, între multele alte rele, produce și o înfiorătoare scumpire a traiului ; cînd oligarhia, zic, mărește cu zeci de milioane bugetul statului, ea are grija să emită niște teorii economice din care urmează că flămînzirea contribuabilului român nu e un fenomen real, ci aparent, iară cauza lui rezidă în faptul că în buzunarul contribuabilului s-au înmulțit prea mult banii în numerar !

Nu-s acestea nici logice, nici adevărate, dar, în schimb, cît de agreabile !

*

În cele spuse și dezvoltate mai sus se găsește și explicația acelui pesimism, acelui *malaise*, acelei deprimări sufletești, acelei crize morale care stăpînește societatea noastră în toate clasele, chiar în clasele ei conducătoare.

„Mergem rău", auzi peste tot, ca un refren, trist și apăsător, începînd de la meseriaș și micul negustor și sfîrșind cu oamenii mai avuți sau cu oamenii politici care simt răul țării. „Mergem rău de tot ; ce să faci dacă n-avem oameni ? Nu e omul care să îndrepte lucrurile ; nu-l văd, d-le !".

Răul organismului social, ca și al organismului individual, mai întîi se simte ; explicația lui vine mai pe urmă.

Și doară din cele spuse se vede clar unde rezidă răul țării.

O organizație socială și de stat antagonică și contradictorie, care preface instituțiile ei în aparențe și minciună.

O viață politică și economică plină de resturi feudale, care nu vor să moară, și bazată pe capitalismul modern, care nu poate încă să trăiască.

O producție națională mizerabilă : 50 de parale de cap de om. Din această producție, care nu ajunge bine pentru cea mai simplă îndestulare materială a populației, statul retrage a treia parte, făcînd risipă și creînd o clasă birocrato-parazitară. Din restul de două treimi, o mare parte este iarăși acaparată de o mică minoritate, care o risipește în consumare neproductivă, într-un lux nesocotit. Și astfel se creează tot mai mult și mai mult necesități și gusturi rafinate, dorințe fără frîu, a căror îndestulare devine tot mai puțin și mai puțin posibilă. De aici nasc egoismul, arivismul, descurajarea morală și toate acele semne ale decadenței de parcă am fi un popor îmbătrînit.

Iară în vremea asta jos, în profunzimile vieții sociale, domnesc încă relații semifeudale neoiobăgiste, cu întreg cortegiul lor de contradicții și anomalii, care fac posibile și inevitabile jacheriile.

Da, desigur, organismul nostru social e bolnav, foarte bolnav, și boala se manifestă, între altele, prin acea destrăbălare morală, prin criza morală și prin acea anarhie în cugetare și în fapt de care suferă țara noastră.

Dar care sînt remediile pentru boala aceasta adîncă a organismului nostru social ?

Se înțelege că remedii sînt. Și în marginile *statu-quo*-ului nostru social se poate face mult.

Am arătat mai sus, numai ca o pildă, cum statul, deplasînd cîteva zeci de milioane din risipa nebună pe care o practică, ar putea face într-un chip sau altul să dispară foametea la sate sub cea mai hidoasă formă a ei : lipsa mămăligii goale.

Prin impunerea mai mare a rentei pămîntului și prin degrevarea consumației omului sărac s-ar putea întrucîtva micșora scumpirea traiului. Dar se pot face multe altele, în special pentru îmbunătățirea soartei claselor muncitoare, pentru scăderea exploatării nemiloase, pentru civilizarea raporturilor sociale ș.a.m.d.

Totuși din impasul greu în care ne găsim nu vom putea scăpa.

Și pentru a o învedera cu toată claritatea n-avem decît să facem următoarea supoziție. Să presupunem că statul n-ar mai lua nici o centimă contribuabilului, toate serviciile statului cu adevărat necesare le-am avea gratuit, de asemenea toate serviciile comunale și județene. Să presupunem de asemenea că marii proprietari ar renunța în folosul națiunii la renta pămîntului ; chiar și în acest caz am avea atunci un venit de 50 de bani pe zi de cap de locuitor pentru toate necesitățile lui.

Mizeria [n-]ar dispărea, mizeria ar rămîne.

Așadar, nu vom putea scăpa definitiv din impasul în care ne găsim atîta timp cît baza producției naționale va fi cea veche, atîta timp cît suma productului nostru național va fi atît de mizeră.

În marginile acestei producții mizere ne sufocăm.

Trebuie deci, pe baze noi de producție, pe baze transformate, să mărim, și trebuie să mărim considerabil, productul nostru național.

A c e a s t a e p r o b l e m a p r o b l e m e l o r ț ă r i i n o a s t r e.

Deci, pe baze noi și moderne, trebuie să mărim, să mărim cît de mult, productul național, creînd astfel o bază mai largă, tot mai largă, pentru existența noastră materială și deci și culturală, morală, națională. Dar pentru aceasta trebuie o renovare a organismului nostru social, o renovare economică și politică (votul universal), acești doi termeni ai vieții sociale fiind strîns și indisolubil legați între ei. Trebuie deplasată, prin votul universal, puterea politică de la oligarhia noastră politicianistă de azi, pentru că așa, politicește vorbind, se poate face posibilă o renovare radicală a organismului nostru social întreg.

Trebuie o prefacere radicală a întregii noastre gospodării naționale.

Primul pas foarte important vor fi desființarea neoiobăgiei și crearea raporturilor de producție occidentalo-civilizate la țară, după cum am arătat mai sus.

Aceasta însă nu ajunge, nu ajunge deloc. Pentru poporaniștii puri și consecvenți, dezlegarea problemei țărănești e dezlegarea problemei țării, țara românească fiind osîndită să rămînă o țară eminamente agricolă, o țară țărănistă, *viitorul țării fiind la sate*, cum zic poporaniștii.

Nimic mai greșit.

Dacă acesta ar fi viitorul țării, țara ar fi fără viitor. O țară eminamente agricolă e o țară și eminamente săracă, înapoiată și economicește, și culturalicește. Danemarca nu dovedește ceea ce vor să dovedească poporaniștii noștri, ea avînd, cum am văzut, condiții și istorice, și sociale, și fizice cu totul excepționale, precum și o situație geografică — între Germania și Englitera — iarăși excepțională. Noi, pe lîngă toate celelalte împrejurări prin care ne deosebim de Danemarca, o mai avem și pe aceea că sîntem înconjurați de țări agricole, care ne vor împiedica exportul agricol, dar în schimb ne pot ușura dezvoltarea industrială. Și apoi Danemarca devine din zi în zi mai industrială, ea își industrializează și agricultura și se dezvoltă și se va dezvolta pe baze capitaliste.

Un exemplu sugestiv ar fi China. Iată un stat care s-a dezvoltat pe baze agrare, care a adus intensivitatea și productivitatea muncii agrare la ultimele posibilități

și a întrecut în această privință tot ce ar fi putut visa un popor civilizat. Și doar vedem unde a ajuns și ce reprezintă China. Marele și arhigenialul poporanist Lev Tolstoi e cel puțin consecvent cînd recomandă China ca ideal popoarelor civilizate.

Ca să vedem cît se poate de clar cam ce ar însemna dezvoltarea țării noastre pe bazele poporaniste pe care i le aștern poporaniștii noștri de doctrină, să ne închipuim, măcar în linii generale, ce ar fi, economicește vorbind, cu țara noastră peste 30 sau 40 de ani dacă ar rămînea o țară eminamente agricolă cum îi recomandă poporaniștii noștri.

D-l Colescu socotește întreg productul agricol al țării noastre în mijlociu și în valori noi (scăzînd deci sămînța și amortizarea capitalului) la 770 000 000 de lei. Solul țării noastre, prin cultura prădalnică ce se face, a și început să se istovească, așa că după 40 de ani de așa cultură avem toate șansele ca productul nostru agricol să scadă în mod însemnat, nu să crească.

Să presupunem însă că în vremea asta vom fi scăpat de regimul nostru neoiobag, că agricultura noastră va fi devenit mult mai rațională, mai sistematică, și asta nu numai că ar compensa pierderile pămîntului, dar încă le-ar îmbunătăți, astfel că printr-o cultură mai sistematică vom fi ajuns să dublăm aproape productul nostru agrar, să producem deci valoarea foarte însemnată de un miliard și jumătate de lei.

Cam ce înseamnă acest product agricol se poate vedea din următorul calcul. Noi producem acuma, în termen de mijloc, cam 13—14 hectolitri de grîu — principalul nostru product de export — pe hectar. Dublînd producția, am produce 28 de hectolitri. Or, Franța în ultimii 6—7 ani, prin mari sforțări, a reușit să ridice producția mijlocie de la 18 la 20 de hectolitri pe hectar. Am întrece deci Franța cu 30%. Dar ce Franța, am întrece Danemarca însăși — marele ideal al poporaniștilor noștri —, care produce 26 de hectolitri pe hectar. Și asta numai în 30—40 de ani! Sper că și d-l Stere va fi de acord că sînt mai curînd optimist decît pesimist în presupunerile mele.

De altă parte, să presupunem, de asemenea, că valoarea produselor micii industrii și ale industriei țărănești casnice, care în intenția d-lui Stere trebuie să se dezvolte

în locul marii industrii, să presupunem că aceasta, împreună cu produsele auxiliare ale agriculturii, care se ridică acum la 400 000 000, se vor dubla, deci vor ajunge la 800 000 000, ba mai mult, să zicem la un miliard, ceea ce e, desigur, exagerat pentru o țară eminamente agricolă.

Astfel, rămînînd o țară eminamente agricolă, vom avea un product de 2 miliarde și jumătate, în loc de un miliard și două sute de milioane cît avem acuma. Pe de altă parte însă, în 30—40 de ani, împreună cu marea înmulțire a populației și a nevoilor statului, împreună cu dezvoltarea culturală și materială trebuie să crească în proporție și bugetul statului, și al comunelor.

Bugetul statului în cei 40 de ani din urmă a crescut de șase ori : de la 51 000 000 la 305 000 000. Chiar de la 1880 pînă acum aproape s-a triplat, ajungînd de la 116 000 000 la 305 000 000.

Să presupunem însă că și gospodăria statului va fi condusă mai rațional și bugetul, în 40 de ani, se va dubla numai, ajungînd, împreună cu bugetele comunelor și județelor, la suma de 800 000 000. E neîndoielnic că în 40 de ani suma bugetelor noastre ale statului și ale comunelor și județelor va întrece suma aceasta.

Scăzînd 800 000 000 din suma totală a producției țării, rămîne întregii populații pentru consumare un miliard șapte sute de milioane. În 40 de ani, populația noastră, care se înmulțește cam cu 100 000 de suflete pe an, va avea 10 500 000 de locuitori. Această sumă de un miliard șapte sute de milioane, împărțită la 10 000 000 de locuitori (1/2 milion trăind de pe urma bugetului statului), va da 170 de lei de cap de om.

Așadar, după 40 de ani de dezvoltare poporanistă vom ajunge ca locuitorii acestei țări, toți fiii și fiicele țării românești, să aibă cîte 46 de bani pe zi pentru toate nevoile și trebuințele lor, în loc de 33 de parale cît au acum *.

S-ar putea, desigur, obiecta : dar de ce să producem numai cereale de export și să nu trecem la culturi agricole mai bogate, mai productive : grădinării, flori, fructe,

* Bineînțeles, „să aibă“ sau „au acum“ sînt un mod de exprimare pentru cazul cînd întreaga producție a țării ar fi împărțită egal între toți locuitorii ei.

vinuri, unt. Se înțelege că aceste culturi sînt mai productive, și dintr-un hectar de pămînt pus sub cultura florilor scumpe se poate scoate un product de o foarte mare valoare. Dar cui să vîndă agricultorii noștri toate aceste articole? Lor înșile? Pentru vînzarea acestor produse ale agriculturii intensive trebuie sau o puternică piață externă de desfacere, sau o bogată piață internă.

O puternică piață externă pentru desfacerea acestor produse nu putem avea. *Țările cele mai industriale și mai dens populate, care, ca atare, au o imperioasă necesitate de cerealele noastre, au ele însele din belșug propriul lor pămînt pentru grădinării, ferme, fructe.* Doar nu ne vom apuca să concurăm pe piața mondială Italia cu fructele noastre, Franța cu vinul nostru, Franța care nu știe ce să facă acum cu vinurile sale, al căror preț s-a coborît la 40 de bani decalitrul, pe cînd noi, ca să ne apărăm de concurența vinului străin, îl impunem cu 10 lei decalitrul (!). Sau, poate, vom concura în Englitera cu untul nostru pe Danemarca atunci cînd, pentru a-l proteja în propria noastră țară împotriva celui unguresc și bucovinean, sîntem nevoiți a-l impune cu 1 leu kg.

Atunci rămîne condiția cealaltă, necesară pentru producerea articolelor agriculturii cu adevărat intensivă: o bogată piață internă pentru desfacerea acestor produse.

E vădit însă că pentru aceasta trebuie să se creeze alte valori în țară cu care să se poată cumpăra și plăti valorile produse de agricultură, cu alte cuvinte *pentru aceasta tocmai ne trebuie o industrie însemnată, care devine astfel o condiție vitală pentru existența acestei agriculturi intensive.*

Dar produsele unei atare culturi agricole pot fi întrebuințate de clasele agricole ele însele și de clasele suprapuse și de cele parazitare?

Se înțelege că da, ba faptul acesta ar avea chiar foarte mare importanță întru cît îi privește pe țăranii noștri, care, ca mici proprietari ori fermieri scăpați de neoiobăgie, ar putea să aibă din propria lor gospodărie, ca valori de întrebuințare, lapte, unt, legume etc.

Dar, chiar avînd toate aceste articole agrare pentru consumarea internă a țării, rămîne totuși faptul constatat mai sus că locuitorii României vor avea pentru toate celelalte necesități ale unui cetățean modern cîte 46 de

bani pe zi. Și dacă mai ținem seama și de necesitățile crescînde ale unui om din ziua de azi, apoi în fața lor, peste 30—40 de ani, acești 46 de bani vor reprezenta tot o mizerie.

Și rezultatul mizeriei economice e mizeria sub toate formele ei.

Și, *nota bene*, aici vorbim numai de mizeria producției. Dar în societățile actuale dezvoltarea culturalo-socială și cea intelectualo-socială nu sînt nici ele posibile decît pe baza largă a unor societăți dezvoltate economicește, cu utilajul lor mecanic formidabil așa de complex, cu orașele lor mari, deschizătoare de orizonturi atît de imens de largi, centre ale unei culturi întinse; și deci numai pe baza unui asemenea fel de producție se pot lărgi orizonturile, se poate dezvolta și o cultură întinsă, care, oricît de multe defecte proprii ar avea, *ea e însă cultura epocii moderne.*

Societățile înapoiate, eminamente agricole, cu producția lor săracă, orașele lor nedezvoltate, orizonturile strîmte ale satelor izolate sînt condamnate, în afară de mizerie materială, și la mizerie și înapoiere culturală, intelectuală!

Și iată de ce, pe cînd poporaniștii, pentru demonstrarea ideilor lor fantastice, invocă drept exemplu țările agricole scandinave și, în special, Danemarca, pe cînd poporaniștii se îngrașă parcă văzînd cu ochii, uitîndu-se la formidabilele movile de unt exportate din Danemarca, aceasta din urmă caută din toate puterile să devină o țară industrială, în rînd cu țările industriale din Occident, iară Suedia, micuța Suedie, ajunge la un așa nivel industrial încît face posibilă cea mai mare grevă generală cunoscută pînă acuma, o grevă de aproape o jumătate de milion de lucrători industriali.

Păcat că nu se conduc și țările scandinave de concepțiile și ideile economiei politice poporaniste, că ar ajunge odată și ele, cu înmulțirea continuă a populației și creșterea necesităților statului, la... 46 de bani de cap de om... !

Dacă trebuie deci ridicată neapărat productivitatea muncii agricole, tot așa de neapărat trebuie să dezvoltăm și toate celelalte resurse de producție ale țării și *trebuie să devenim o țară industrială*. Cum am zis și în *Cuvinte*

uitate : pentru țara noastră aceasta e o întrebare vitală, de a fi ori a nu fi.

Și asta e de o importanță vitală nu numai pentru țară în general, dar și pentru însăși țărănimea. O înmulțire a populației și o dezvoltare ulterioară a țării pe baza producției agricole a 8 000 000 de hectare de pămînt cît avem ar fi o avansare iarăși... către înapoiere și mizerie. În industrie va găsi țăranul loc pentru plasarea fiilor săi și tot în industrie va găsi el o piață de desfacere pentru productele sale. Pentru că, încă o dată, o agricultură mică, realmente intensivă, e un *nonsens* fără o piață internă de desfacere a productelor agricole, fără o piață industrială.

Încît, dacă e foarte adevărat că viitorul țării românești e la sat, este însă tot așa de adevărat că viitorul satului însuși e la oraș și în dezvoltarea industrială a țării. Viitorul țării întregi e în îndrumarea ei, ca stat și organism social, către o organizație și o stare asemănătoare cu a statelor occidentale și, împreună cu acestea, către o organizație socială mai înaltă în viitor — societatea socialistă.

*

Aci aș putea să mă opresc.

În acest capitol adițional am voit numai să enunț unele probleme vitale ale țării, fără să le discut, analizez ori dovedesc, aruncînd asupra lor o mică fîșie de lumină, am voit numai să lărgesc orizonturile atît de restrînse în vremea din urmă și să arăt, între altele, că rezolvarea problemei agrare nu rezolvă chestia socială a țării ; mai mult decît atîta : prin ea însăși, soluția problemei agrare nu rezolvă nici chestia țărănească în totalitatea ei, pentru că aceasta face parte din chestia socială a țării întregi.

Dar problema dezvoltării noastre industriale e așa de imens de importantă încît țin să mai adaug măcar cîteva cuvinte.

„Ne trebuie neapărat, va zice cititorul, o dezvoltare industrială și capitalistă asemănătoare cu a țărilor occidentale ; foarte bine, dar n-a dovedit oare d-l Stere, în seria d-sale de articole *Social-democratism sau poporanism*, că o industrie și o dezvoltare industrială la noi sînt o iluzie și o pură imposibilitate ?“

Nu. D-l Stere n-a dovedit aceasta.

D-l Stere a arătat o serie întreagă de argumente poporaniste, foarte serioase dealtfel, care ar trebui să dovedească asta ; dar atîta tot.

Astfel, unele din argumentele d-lui Stere sînt și acestea : că sîntem o țară mică și n-avem putere să impunem articolele noastre industriale de export, că nu putem avea un debușeu extern de desfacere de mărfuri, că n-avem colonii unde să le desfacem.

Asupra teoriei piețelor de desfacere și asupra greșelilor pe care le face în această privință economia politică poporanistă, vom vorbi altă dată. Aci vom observa numai următoarele : iată sora noastră din Occident, Belgia Occidentului, ea n-are colonii, mai n-are armată, n-are flotă de război și nici flotă comercială ; mai tot exportul îl face pe vase de transport străine, și *Belgia e țara cea mai industrială din lume*.

Se înțelege, noi nu putem să ne comparăm cu Belgia, sîntem departe de a fi în situația ei ; dar, oricum, cînd aduci ca un exemplu de imposibilitate a dezvoltării unei industrii niște împrejurări sociale care există tocmai în cea mai industrială țară din lume ne va concede oricine că argumentul pierde din valoarea lui.

Alte argumente, foarte serioase dealtfel, menite să arate imposibilitatea dezvoltării unei industrii mari în țară la noi e că n-avem nici debușeul intern — țăranul nostru fiind sărac — și nici n-avem lucrătorii necesari, țăranul nostru fiind un lucrător impropriu pentru industria mare.

Argumentele sînt adevărate, dar ceea ce n-a băgat de seamă d-l Stere, *și tocmai asta e hotărîtor, e că toate acestea sînt rezultatele neoiobăgiei noastre.* Neoiobăgia, după cum am văzut, lipește pe țăran pămîntului și astfel, ca în Occident în evul mediu, împiedică formarea unei clase de muncitori industriali. Neoiobăgia toropește pe țăran și îl face impropriu nu numai pentru o industrie înaintată, dar chiar pentru ocupația de servitor de oraș : pînă și pe servitori țara noastră îi importă din Transilvania, țara micii proprietăți țărănești, nu a neoiobăgiei. Pe urmă, neoiobăgia, prefăcînd munca țăranului în semi-

gratuită, reducîndu-l la sărăcie lucie, distruge principalul debușeu de desfacere pentru o industrie națională. În sfîrșit, neoiobăgia, prin felul ei de a fi, creînd o producere numai pentru consumarea neproductivă și pentru risipă, împiedică prin aceasta capitalizarea. Pe de altă parte, statul, ocupat cu crearea unei clase birocrato-parazitare, dedat și el risipei și încurajînd producerea numai pentru consumarea neproductivă, și întreaga noastră gospodărie națională avînd același caracter, se oprește capitalizarea, se împiedică formarea *capitalului,* care în societățile moderne e însuși nervul vital al unei dezvoltări industriale.

D-l Stere mai are încă un argument pentru a arăta imposibilitatea dezvoltării unei industrii mari în țară la noi, și anume. Statul nostru a încurajat strașnic industria mare, a făcut jertfe enorme, publicul consumator a fost spoliat, iară rezultatul e o industrie neînsemnată, care produce nimica toată și care trăiește din sacrificiile statului și pe spinarea consumatorilor.

Argumentul e în bună parte adevărat. Decît aci d-l Stere n-a băgat de seamă că așa-numita încurajare a statului *nu e combinată în mod savant și eficace în vederea ridicării forțelor și resurselor productive ale țării,* ci mai ales în vederea sporirii veniturilor statului birocrat și în vederea profitului oligarhiei politicianiste și a procopselilor personale. D-sa n-a băgat de seamă că industria mare, politicește vorbind, trebuie să se dezvolte la noi în următoarele condiții extraordinare. De o parte sînt neoiobăgia noastră și clasa agrarienilor noștri, care, la noi ca și aiurea, oriunde în societățile moderne, sînt potrivnicii naturali ai dezvoltării industriale a țării. De altă parte sînt partizanii acestei dezvoltări, prietenii ei, între care mai ales oligarhia politicianistă și birocrația noastră, care consideră industria ca un fel de fief al lor, se uită cu jind la profiturile ei, parcă ar fi luate din buzunarul lor, și caută să-i reglementeze viața, să-i îndrepte pașii șovăitori... *s-o proteguiască,* într-un cuvînt.

Și astfel, între acești potrivnici naturali și prieteni nenaturali, trebuie să se dezvolte o industrie mare!

D-l Stere n-a băgat de seamă următorul fapt foarte important: *dacă industria mare la noi ar avea toate, absolut toate condițiile favorabile pentru dezvoltarea ei, ar fi fost destulă această proteguire politicianisto-birocratică, această legiferare industrială în fiecare an schimbăcioasă, după vederile și fanteziile miniștrilor respectivi, această legiferare semimedievală care ia industriei orice siguranță a zilei de mîine, orice garanție și putința unei dezvoltări normale; ar fi fost destulă numai această încurajare ca o industrie mare, cu adevărat serioasă și nu parazitară, să nu se poată dezvolta, oricîte condiții favorabile pentru dezvoltarea ei ar avea dealtfel.* În condițiile acestea poate să se dezvolte numai o industrie parazitară.

Așadar, d-l Stere are foarte multă dreptate în criticile d-sale pe care le aduce actualei noastre industrii mari, greșește însă foarte mult cînd consideră actuala dezvoltare industrială ca unica posibilă.

Și astfel, dacă d-l Stere ar fi băgat de seamă toate de care vorbim mai sus, ar fi ajuns și d-sa la următoarea concluzie importantă, foarte importantă, extrem de importantă pentru întreg viitorul țării noastre.

Sîntem o țară economicește înapoiată și, ca să ajungem țările capitaliste civilizate ce ne-au devansat așa de mult în dezvoltarea economică și culturală, trebuie să ieșim în aceeași cale și să mergem pe același drum larg de dezvoltare economică și culturală pe care au mers ele. Iară în drumul acesta larg nu ni se opun piedici fatale și invincibile, izvorîte din însăși înapoierea noastră: izvorîte din faptul că am venit prea tîrziu la ospățul capitalismului mondial și nu mai putem participa la el — toate locurile fiind ocupate —, după cum gîndesc poporaniștii ruși pentru Rusia și după cum gîndește d-l Stere pentru noi. Nu. Ceea ce se opune în adevăr mersului nostru neîmpiedicat pe drumul acesta larg de dezvoltare economică și culturală e întreaga noastră gospodărie națională detestabilă, cu neoiobăgia ei, cu gospodăria ei de stat birocrat, cu producerea ei numai pentru consumarea neproductivă ș.a.m.d. Și deci depinde de noi și e în mîinile noastre ca, modificînd și reformînd acest întreg fel al nostru de gospodărire națională, să mergem cu pași siguri pe aceeași cale pe care au pășit și pășesc popoarele civilizate înaintate.

Dacă d-l Stere ar fi ajuns la această concluzie dreaptă și mîntuitoare, atunci, bineînțeles, nu ne-ar mai fi propovăduit o evoluție himerică, proprie nouă, pe care nu va merge de acum înainte nici un popor, nici o societate

pe lumea asta. Nu ne-ar propovădui să ne prefacem de acum înainte într-o țară țărănistă, cu mică industrie casnică, țărănească, și asta în secolul al XX-lea, în secolul uzinelor uriașe. Iară bruma de industrie mare cît o admite d-l Stere n-ar monopoliza-o în mîna statului nostru birocrat.

O astfel de creație economică ar fi perpetuarea mizeriei economice și a mizeriei culturale, naționale.

Șomajul forțat al țăranului în vremea de iarnă și industria casnică țărănească ce trebuie să rezulte de aci sînt unele din pietrele unghiulare ale edificiului economic poporanist doctrinar.

Țăranul muncește cel mult o jumătate de an, iară cealaltă jumătate e osîndit la un șomaj forțat, de aci, după poporaniști, sărăcia lui și a țării. Ce e de făcut dar? În marea industrie nu poate fi ocupat țăranul, întrucît ea cere lucrători permanenți pentru tot anul. În situația aceasta grea, poporanistul, ca remediu, îi hărăzește țăranului o mică industrie casnică, industrie care să-l ocupe toată vremea șomajului forțat. De aci urmează o societate rustică, bazată pe mica producție țărănească, agricolă, și pe mica industrie casnică țărănească, iară din această organizare economică urmează tot restul. Astfel, o industrie mare n-are ce căuta într-o asemenea societate țărănistă, întrucît industria mare e antagonică celei mici casnice și caută s-o subordoneze și s-o distrugă. De aceea și d-l Stere o reduce la proporțiile cele mai modeste, la strictul necesar, și o dă spre regulare statului țărănist, monopolizînd-o în mîinile lui.

Din această concepție economică a poporanismului urmează în mod logic concepția lui culturală, morală, socială, concepția lui sociologică.

Ce s-ar întîmpla cu această societate, cu această creație economico-poporanistă în caz dacă s-ar putea realiza e clar pentru oricine are competență în materie. O industrie prosperă casnică țărănească în epoca uzinelor uriașe e un *nonsens*. Această industrie ar fi nimicită sau de concurența marii industrii indigene, sau a celei străine, după cum s-a și întîmplat cu industria casnică țărănească de altădată. Și pe atunci doar industria mare nu era încă o putere atît de formidabilă.

Productivitatea și rentabilitatea acestei mici industrii casnice pentru țăran ar fi minime, doar atîta că poporanismul ar avea satisfacția că țăranul se află în treabă.

Pe de altă parte, cu industria mare s-ar întîmpla următoarele: sau statul țărănist, în mîinile căruia s-ar afla industria, ar fi un adevărat și sincer reprezentant al intereselor țărănimii mici-industriașe și atunci ar căuta să gîtuie marea industrie, care fatal ar tinde să distrugă industria casnică; sau, ceea ce e mai probabil, statul țărănist, semiabsolutist — ca în țările țărăniste —, avînd în mîna sa o putere așa de formidabilă cum e marea industrie, ar întrebuința-o în propriile sale interese, devenind un stat hipertrofiat, absolutisto-parazitar și ruinînd astfel industria casnică țărănească nu în folosul dezvoltării industriale a țării, ci în propriul său folos.

Ce mai chef ar fi pe statul acela al unui Milan Obrenovici românesc oarecare!

Greșeala poporaniștilor și a d-lui Stere e că d-sa nici aci n-a băgat de seamă *că problema șomajului țărănimii și toate relele ce decurg din el sînt un rezultat tot al neoiobăgiei noastre, al regimului nostru economic agrar:*

Țăranul, adevărat mic proprietar — nu neoiobag —, muncind numai pămîntul său, avînd pămînt îndestulător pentru munca sa și a familiei sale, avînd o gospodărie țărănească bine și sistematic organizată în vederea tuturor culturilor pe care le face pe pămîntul său și în vederea produselor auxiliare ale agriculturii, acest țăran e ocupat intens 7—8 luni pe an și are ocupații și restul de vreme. Și, chiar dacă ar avea 3—4 luni de odihnă, această odihnă ar fi binevenită, binemeritată și chiar necesară față cu cele 18 ceasuri pe zi pe care le muncește țăranul vara, în timpul muncilor agricole, cu întreaga familie, pînă și cu copiii nevîrstnici. În Occident nu se plîng că țăranul proprietar e prea puțin ocupat, ci, dimpotrivă, că muncește prea mult, prea istovitor cu toată familia, ceea ce e în detrimentul și dezvoltării sale culturale, și fizice, și morale.

Așadar, împreună cu neoiobăgia dispare și problema șomajului țărănesc, iară împreună cu ea dispar unele din pietrele unghiulare ale edificiului economic poporanist și împreună cu ele... și restul.

O, știu! În intenția sinceră și în dorința curată a poporanistului de doctrină, în imaginația lui romantică, această societate trebuie să fie cu totul altceva.

E o societate modestă, sărăcăcioasă, dar liniștită, armonică, bazată pe munca harnică, sănătoasă, neprihănită, o societate patriarhală, pastoralo-rustică, din care lipsesc toată neliniștea, invidia, frămîntarea, lupta și zbuciumul uriaș al societăților moderne. O societate sănătoasă la trup și suflet, o societate rustică-idilică... Vine Rodica de la fîntînă cu cofițele pline de apă, vin flăcăi și fete cîntînd de la muncă, se aude buciumul sunînd de departe, vin fugind și mugind vacile de la păscut, scîrțîie cumpăna de la fîntînă, latră cîinii, oile behăiesc, sar mieii, cîntă cocoșii..., o adevărată societate *chantecler*.

Dar asta în intenția și imaginația poporanistului de doctrină.

Dar realitatea, cruda realitate, ar semăna foarte puțin cu acest tablou rustic.

În realitate, o societate țărănistă ar fi o societate înapoiată și economicește, și politicește, și culturalicește. Ar lipsi din ea, ce-i drept, zbuciumul și frămîntarea societăților moderne, dar în schimb ar lipsi și cultura mintală și sufletească, speranțele mari, lumina ce răsare din această luptă și din acest zbucium ; iară în locul lor ar domni moravuri crude, raporturi omenești semibarbare, orizonturi strîmte. O societate bazată pe cultura mică agrară și pe industria casnică țărănească ar fi țara mizeriei economice și deci și culturale, și morale, naționale.

O, nu ! Nu o societate poporanisto-țărănistă poate să fie idealul nostru. Și nu numai societatea cea reală, dar nici cea romantico-ideală.

O, nu ! Nu în staulul unde se rumegă atît de liniștit, unde se vegetează atît de domolit și potolit, și nu în curtea din dos unde găinile, rațele, gîștele scormonesc pămîntul, cocoșii vestesc zorile și unde Rostand a găsit material și inspirație pentru poema sa păsărească.

Și nici într-o societate rustico-idilică poate fi idealul nostru și al țării.

Acolo unde fierb viața și lupta, acolo unde strigătul strident al sirenei cheamă mulțimea muncitoare la muncă, acolo unde masele muncitoare în mine răscolesc măruntaiele pămîntului, unde ciocane uriașe spulberă blocuri de oțel, unde pădurea de coșuri înălțate spre cer anunță izbînda și victoria muncii omenești asupra naturii, unde vapoare uriașe spintecă oceanele, acolo unde în orașele gigantice se zbat și se izbesc pasiunile, se lovesc și se ciocnesc ideile, se plămădesc cultura formidabilă de azi și cea imensă de mîine, acolo unde fierbe și spumegă lupta uriașă dintre muncă și capital, din care trebuie să nască o lume nouă..., acolo și numai acolo poate fi idealul nostru și al țării.

Toată frămîntarea și lupta și zbuciumul uriaș și neîncetat de acolo nu sînt durerile care vestesc apropierea morții, ci sînt frămîntările uriașe și durerile nașterii...

Acolo naște *viitorul !*

ADNOTĂRI

1 — În ediția de față s-a folosit lucrarea *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*, apărută în Editura „Socec", București, 1910 (494 p.). În același an a apărut o nouă ediție în Editura „Viața românească" (498 p.). În 1921 apare în colecția Editurii „Viața românească" o nouă ediție. Ar fi a treia. Fragmente din *Neoiobăgia* (capitolul V) au apărut în revistele „Facla" (23 octombrie 1910), „Viața socială" (octombrie 1910), „Socialismul" (10 mai 1920), „Calendarul Tribunei socialiste" (1923). Ziarele și revistele: „România muncitoare", „Lumea nouă", „Facla", „Convorbiri critice", „Viața socială", „Noua revistă română", „Adevărul" au consacrat lucrării ample recenzii și comentarii. Opera *Neoiobăgia* a fost bine cunoscută și a avut o largă răspîndire în Transilvania și Bucovina, provincii românești aflate sub dominație străină. Ea a fost cunoscută și peste hotare, în Bulgaria, Serbia, Ungaria, Rusia, Germania, Austria, Franța, Italia. Astfel, ziare și reviste, ca: „Vorwärts" (Înainte), „Die Neue Zeit" (Timpuri noi), „Huszadik Század" (Secolul XX), „Socialismus" etc. au publicat recenzii și însemnări asupra *Neoiobăgiei*. — 11.

2 — Este vorba de programul adoptat la Congresul de constituire al P.S.D.M.R. din 31 martie—3 aprilie 1893. Programul conține unele prevederi referitoare la țărănime: „Pentru clasa muncitorilor agricoli — se scria în program — social-democrația română propune: răscumpărarea treptată a pămînturilor particulare și acelea ale așezămintelor publice să formeze un domeniu inalienabil. Darea în arendă a acestor pămînturi lucrătorilor agricoli, preferîndu-se sindicatele de muncitori agricoli.

Recunoașterea acestor sindicate ca persoane juridice, darea mașinilor agricole, a semințelor la comune, care le vor plăti prin anuități și le vor da țăranilor pe prețul de cost" (*Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, București, Editura politică, 1969, p. 59). — 15.

3 — Citatul este extras din *Manifestul Partidului Comunist*, operă fundamentală datorată lui Marx și Engels, care, într-o ultimă traducere, se prezintă astfel: „Burghezia a creat, în cursul dominației ei de clasă, care datează abia de o sută de ani, mult mai multe și mai uriașe forțe de producție decît toate generațiile trecute laolaltă. Subjugarea forțelor naturii, mașinismul, aplicarea chimiei în industrie și agricultură, navigația cu aburi, căile ferate, telegraful electric, desțelenirea unor întregi continente, fluvii făcute navigabile, populații întregi ieșite ca din pămînt — care dintre secolele trecute ar fi putut să bănuiască că în sînul muncii sociale dormitau astfel de forțe de producție!" (K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura politică, București, 1958, p. 470—471). — 29.

4 — Încheiat în urma războiului ruso-turc din 1828—1829, tratatul de la Adrianopol cuprindea un „act osăbit pentru prințipaturile Moldova și Țara Românească", prin care se recunoștea celor două Principate deplină libertate a comerțului pentru toate produsele pămîntului și industriei lor, fără nici o restricție, și deci nu mai erau obligate să livreze turcilor grîne, unt, lemn de construcție și lucrători pentru repararea cetăților; se interzicea amestecul în Principate al comandanților cetăților de pe malul drept al Dunării; domnitorii urmau să fie numiți pe viață și să fie lăsați să rezolve liber afacerile interne ale țării, conform vechilor privilegii și tratate încheiate între țările române și Poartă. Totodată, se stabilea asupra Principatelor protectoratul Rusiei, ceea ce însemna o gravă lezare a intereselor naționale românești. — 35.

5 — Întîlnirea de la Reval a avut loc între țarul Rusiei și regele Angliei în iulie 1908. Potrivit hotărîrilor luate la Reval urma ca în Macedonia să fie înfăptuite unele reforme al căror substrat consta în intensificarea controlului celor două mari puteri în această provincie, mergînd pînă acolo încît să desprindă Macedonia de Turcia. — 42.

6 — Denumire europeană dată membrilor partidului burghezo-moșieresc turc și membrilor partidului național-burghez turc „Unire și progres", creat în 1889 la Istanbul. Cadrele principale

ale junilor turci erau formate din elemente burgheze, din intelectuali, militari și funcționari. Ele reprezentau interesele moșierimii liberale și ale burgheziei. Junii turci își propuneau drept scop să întărească poziția burgheziei turcești în viața economică și politică a țării și să transforme Imperiul otoman într-un stat burghez, ceea ce ar fi preîntîmpinat, după ei, împărțirea Turciei între puterile imperialiste. Junii turci pînă la 1905 se ocupau mai ales cu propaganda și agitația în Turcia și în emigrație. Ca rezultat al revoluției burgheze din iulie 1908, în Turcia a fost proclamată monarhia constituțională. Junii turci controlau regimul impus în urma revoluției. — 42.

7 — Legea pentru tocmeli de lucrări agricole și pentru executarea lor, adoptată la 18 martie 1866, a constituit instrumentul legal care a oferit moșierilor și marilor arendași dreptul de a folosi aparatul de stat pentru exploatarea maselor țărănești. Această lege a fost înăsprită în vremea guvernării conservatoare a lui Lascăr Catargiu. Legile ulterioare în privința tocmelilor agricole, cum au fost cea din 14 mai 1882, care a suprimat intervenția dorobanților, sau legea din 11 mai 1893, ce a cuprins o serie de îmbunătățiri economice în favoarea țăranilor, nu au afectat, măcar parțial, fondul problemei agrar-țărănești. — 64.

8 — Legea pentru tocmelile agricole din 7 aprilie 1872 constituia un pas mai departe pe linia intensificării constrîngerii extraeconomice a țărănimii în comparație cu legea din 1866. Guvernul conservator prezidat de Lascăr Catargiu a inclus în cadrul legii tocmelilor agricole prevederea prin care țăranii puteau fi aduși cu dorobanții la locul de muncă în cazul opunerii. Legea reflectă ofensiva moșierimii conservatoare împotriva țărănimii. În urma protestelor crescînde ale țărănimii împotriva abuzurilor moșierilor, guvernul a modificat, la 14 mai 1882, legea tocmelilor agricole. Se prevedea reducerea termenului învoielilor de la 5 la 2 ani și jumătate, iar scoaterea forțată a țăranului cu dorobanțul era suprimată (C. Hamagiu. *Codul general al României.* Legi uzuale, vol. II, 1907, p. 663). — 71.

9 — Se referă la revista „Dacia viitoare", apărută la Paris, apoi la Bruxelles, între 1 februarie și septembrie 1883; revista era scoasă de grupul revoluționar român format din studenții Al. A. Bădărău, Vintilă C. A. Rosetti, Constantin Mille, V. Gh. Morțun, Gr. Maniu, M. V. Săndulescu ș.a. (*Presa muncitorească și socialistă din România*, partea I, 1865—1889, București, Editura politică, 1964, p. 205—222). — 87.

10 — Se are în vedere Congresul socialist internațional de la Paris, ale cărui lucrări s-au desfășurat între 14 și 20 iulie 1889. Delegația română, formată din G. Mani, D. Voinov, E. Racoviță, I. Procopiu, M. Săulescu, a prezentat un raport despre activitatea organizațiilor muncitorești din țara noastră, despre dezvoltarea social-economică și politică a României. — 87.

11 — Conservatorii promovau ideea că pauperizarea și ruinarea țăranilor se datorează, chipurile, unor trăsături negative ale felului lor de a fi. Versiunea era răspîndită în scopul de a abate atenția opiniei publice românești de la cauzele reale și profunde ale grelei situații materiale a țăranilor. — 93.

12 — Vezi : *Post-scriptum sau cuvinte uitate*, în „Viitorul social" (Iași), anul I, nr. 10, mai 1908, p. 251—274. — 108.

13 — Vezi adnotarea nr. 12. — 111.

14 — Este vorba de Partidul junimist. Momentul adoptării noii denumiri este marcat de inaugurarea, la 9 mai 1891, a clubului politic al junimiștilor „Clubul constituțional", condus de P. P. Carp. Prin aceasta se definitiva ruptura (intervenită în 1885) dintre vechii conservatori și junimiști. — 114.

15 — În cazul de față, C. Dobrogeanu-Gherea are în vedere mișcările țărănești cu caracter spontan. Termenul derivă de la cunoscuta răscoală a țăranilor francezi contra nobililor din 1358. Unul dintre conducătorii răscoalei a fost Guillaume Calé. Răscoala a fost reprimată sîngeros de către Carol de Navara. — 142.

16 — Denumirea vechilor locuitori ai Irlandei. Această denumire o purtau în a doua jumătate a secolului al XIX-lea revoluționarii mic-burghezi irlandezi. Prima organizație a fenianilor a fost creată în 1857 în America. În 1858 a fost creată o organizație unică denumită „Fraternitatea republicană irlandeză", sau „Fraternitatea revoluționară irlandeză", avînd centre în Irlanda și S.U.A. La mișcarea fenianilor participau păturile democratice ale intelectualității irlandeze, o parte a țărănimii și a muncitorilor. Programul și activitatea fenianilor oglindea protestul populației Irlandei împotriva jugului colonial englez și a izgonirii micilor arendași irlandezi de către marii proprietari funciari englezi. Fenianii urmăreau independența națională a Irlandei, proclamarea republicii democratice și transformarea micilor

arendași înrobiți în proprietari de pămînt. K. Marx și F. Engels au acordat sprijin mișcării fenianilor căutînd s-o orienteze pe calea unor mișcări revoluționare de masă. Răscoala dezlănțuită în 1867 în Irlanda a fost înăbușită. În deceniul al 8-lea al secolului trecut, mișcarea fenianilor a început să decadă. — 153.

17 — Este vorba despre mișcările țărănești care au avut loc în Sicilia în primii ani ai secolului al XX-lea și care au avut un larg ecou în opinia publică progresistă internațională. — 153.

18 — Sistemul pedagogic al lui Pestalozzi avea la bază o serie de principii preluate ulterior cu unele corective de întreaga pedagogie științifică. El considera că atît în mediul familial cît și în școală educația trebuie să se desfășoare conform naturii, trezind „forțele" și „dispozițiile" înnăscute ale copilului. El cerea asigurarea unei dezvoltări armonioase a omului din punct de vedere intelectual, moral și fizic, preconizînd îmbinarea instrucției cu munca productivă. În activitatea practică, el a experimentat o serie de principii pedagogice : intuiția, stimularea activității proprii a copilului, respectarea individualității lui etc. Ideile sale au pătruns și în țara noastră mai întîi în Transilvania, prin Stephan Ludwig Roth, care i-a fost discipol și colaborator la Yverdon, și au influențat Regulamentul școlar din Țara Românească (1832) și pe cel din Moldova (1835). — 166.

19 — Este vorba de articolul lui C. Stere (semnat cu pseudonimul Șercăleanu) intitulat *Cîntarea pătimirii noastre*, apărut în „Viața românească" (anul I, nr. 1, martie 1906, p. 50—77). — 175.

20 — Studiul lui C. Stere *Social-democratism sau poporanism* a apărut în „Viața românească", anul II, nr. 8, 9, 10 și 11, august, septembrie, octombrie și noiembrie 1907, p. 170—193, 313—341, 15—48 și 173—208 ; anul III, nr. 1 și 4, ianuarie și aprilie 1908, p. 49—75 și 59—80. — 175.

21 — Legea băncilor populare sătești și a Casei lor centrale (29 martie 1903), adoptată în vederea satisfacerii nevoilor de credit ale țărănimii, a contribuit într-o proporție redusă la înlăturarea cămătarilor din lumea satului. — 206.

22 — Legea pentru înființarea Casei rurale, votată în Senat la 19 martie, iar în Adunarea deputaților la 24 martie, a fost pusă în aplicare din 4 aprilie 1908. Cu tot caracterul insuficient și limitat, această reformă a dat expresie orientării Partidului liberal în ceea ce privește chestiunea agrară, corespunzătoare intereselor burgheziei industriale. — 206.

23 — Obștile sătești erau asociații ale țăranilor, înființate în jurul și cu sprijinul băncilor populare, avînd ca scop procurarea în comun a pămîntului ; în cadrul lor, numai obligațiile față de proprietar și stat se administrau în comun, în timp ce cultura se făcea individual. — 206.

24 — Răscoala din 1907 a obligat clasele dominante să recunoască existența serioasei probleme agrar-țărănești în România, dovadă fiind și adoptarea de către guvernul liberal a unui sistem de reforme menit să îmbunătățească într-un fel situația maselor țărănești. S-au discutat și votat : Legea învoielilor agricole (23 decembrie 1907), Legea pentru înființarea judecătoriilor de ocoale (30 decembrie 1907), Legea pentru înființarea Casei rurale (4 aprilie 1908), Legea pentru mărginirea dreptului de a lua în arendă moșii — cunoscută mai ales sub numele de Legea împotriva trusturilor arendășești (12 aprilie 1908), Legea pentru modificarea și adăugirea unor dispoziții din Legea băncilor populare și a Casei lor centrale (1 aprilie 1908), Legea pentru arendarea moșiilor statului Casei școalelor, Casei bisericilor, județelor, comunelor, așezămintelor filantropice și culturale (19 aprilie 1908). În plus s-au adoptat și măsuri de întărire a aparatului administrativ și de opresiune de la sate prin : Legea pentru organizarea comunelor și administrarea plășilor (29 aprilie 1908), Legea pentru modificarea organizării jandarmeriei (25 martie 1908) ș.a. — 233.

INDICE GENERAL

Î

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

T

V

W

CUPRINSUL

ERATĂ

Pagina	*rîndul*	*în loc de:*	*se va citi:*
33	10 de jos	vechi	vechii
71	7 de sus	libertatea	liberarea
236	10 și 11 de jos	oștilor	obștilor
251	15 de jos	ca	ba
259	5 de jos	deoarece	de aceea

Redactor: MIHAELA DAN
Tehnoredactor: FLORIAN SĂPUNĂRESCU

Coli editură 22,19. Coli tipar 25. Planșe 1.
Bun de tipar 3 februarie 1977
Apărut — februarie 1977

Comanda nr. 8830/903
Intreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918"
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89 — 97
București
Republica Socialistă România